

JANKO PRUNK

socialistov
obodilno fronto
slovenskega naroda

Č

Pot

pot krščanskih socialistov v
K

evobodil
front

MISEL IN ČAS

JANKO PRUNK

POT
KRŠČANSKIH SOCIALISTOV
V OSVOBODILNO FRONTO
SLOVENSKEGA NARODA

CANKARJEVA ZALOŽBA
V LJUBLJANI 1977

6103 C

D 21 -06- 2016 | 838

PREDGOVOR

Pričujoče delo je študija o idejno političnem razvoju krščanskosocialističnega gibanja na Slovenskem med obema vojnama, ki se je ob usodnem času za slovenski narod pove-zalo z revolucionarno avantgardo Komunistično partijo Slo-venije in še nekaterimi demokratičnimi političnimi skupina-mi v Protiimperialistično oziroma Osvobodilno fronto. Delo prinaša analitično podobo glavnega toka gibanja, ki se kaže v zorenju in delovanju njegovih najpomembnejših organiza-cij. Zajema idejno politično in tudi družbeno plat gibanja. Kljub temu, da je pisano v obliki sinteze, delo ne pretendira, da bi bilo popolna podoba krščanskosocialističnega gibanja na Slovenskem. Avtor se je namenoma omejil le na glavne in najbolj karakteristične probleme, ki najbolj jasno kažejo na mesto in vlogo krščanskih socialistov v družbenopolitičnem življenju v Sloveniji v času stare Jugoslavije. Če so v tej zgo-dovinski podobi tudi manjše bele lise, je to zaradi tega, ker avtor kljub prizadevanju ni mogel najti podatkov, da bi jih izrisal. Avtor je ves čas ostajal zvest osnovni zapovedi zgo-dovinske znanosti: ne napisati nič, kar ni resnično in nič, zamolčati, kar je resnično. Veliko manjših problemov bi bilo moč še posebej obdelati, predvsem npr. kontinuiran razvoj nekaterih močnejših krščanskosocialističnih delavskih orga-nizacij v posameznih krajih itd. Avtor se je odločil to pustiti ob strani, ker je menil, da bi obilica podatkov in drugovrst-nih dogodkov delo samo obremenjevala in zabrisavala osnov-no črto celotnega gibanja.

Avtor bi želel, da bi bralci in kritiki pri ocenjevanju upo-števali to izhodišče. Za vse ostale kritične pripombe glede koncepta dela, glede metodoloških prijemov, glede premajh-ne oziroma napačne osvetlitve posameznih vprašanj, glede morebitnih novih podatkov, bo avtor izredno hvaležen. Z nji-mi bo podoba krščanskosocialističnega gibanja lahko postala še bolj jasna in z njo tudi slika neke zelo pomembne dobe v naši ne tako oddaljeni zgodovini.

Pobudo za raziskovanje krščanskega socializma sem dobil že v času študija od svojega akademskega učitelja prof. dr. Metoda Mikuža, ki nam je z največjo zavzetostjo in poznavanjem predstavljal Osvobodilno fronto in njene ustanovne skupine. Splet okoliščin mi je kot mlademu asistentu v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani postavil nalogo raziskati slovenske krščanske socialiste in njihovo vlogo pri ljudskofrontnem povezovanju. Delo na problematiki se je širilo, prihajale so nove pobude, odpirali so se mi novi pogledi in pričujoče delo sem napisal kot svojo doktorsko disertacijo. Omenim naj še, da je prvo poglavje, ki prinaša komparativno podobo krščanskega socializma v Evropi med obema vojnama, nastalo na spodbudo pokojnega profesorja Borisa Zihlerla, za kar sem mu izredno hvaležen.

Veliko hvaležnost sem dolžan profesorjem Filozofske fakultete v Ljubljani: mentorju dr. Metodu Mikužu, dr. Janku Pleterskemu in dr. Mirku Stiplovšku, ki so pokazali veliko razumevanja in mi pomagali z dragocenimi nasveti. Posebej se želim na tem mestu zahvaliti tov. Miru Jeršiču, ki mi je kot velik poznavalec krščanskosocialističnega gibanja nesebično pomagal z nasveti in mi priskrbel veliko dragocenih prvovrstnih podatkov; brez njega bi bilo pričujoče delo veliko bolj siromašno in manj jasno. Velika hvaležnost pa me veže tudi na najboljšo kolegico, pokojno Alenko Nedog, s katero sva v Inštitutu preučevala isto ljudskofrontno obdobje, vsak z vidika svoje problematike. Z njo sem v pogovorih velikokrat reševal dileme, ki mi jih je postavila raziskava. Pri delu mi je pomagala še vrsta kolegov in številni akterji zgodovinskega dogajanja, ki sem ga proučeval. Bil bi predolg seznam, če bi jih hotel naštet, zato naj verjamejo v mojo iskreno hvaležnost.

Na koncu se moram zahvaliti vodstvu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, da je še potem, ko sem odšel na novo službeno mesto, pokazalo vse razumevanje za moje delo in mi ga omogočilo končati. Materialna sredstva za delo je z razumevanjem odobrila Raziskovalna skupnost Slovenije. Za objavo dela je pokazala iskreno zanimanje Cankarjeva založba, ki ji gre velika zasluga, da je delo tako hitro zagledalo luč sveta.

Janko Prunk

UVOD

Slovenski krščanski socialisti med obema vojnama so bili družbenopolitična skupina oziroma gibanje, ki je temeljilo in delovalo na idejah krščanskega socializma.¹ Družili so krščansko orientirano delavstvo, del katoliške inteligence ter del katoliškega intelektualnega naraščaja, torej nekaj katoliško orientiranih socialnih skupin in jih s konservativnih političnih stališč usmerjali k naprednim socialističnim konceptom.

»Religiozno delavstvo, ki ga je bilo v Sloveniji glede na neposredno rekrutacijo delavskega razreda s kmetov precej, je imelo svojo lastno krščansko strokovno (sindikarno) organizacijo ‚Jugoslovansko strokovno zvezo‘. V zvezi s splošnim razvojem po prvi svetovni vojni, z ekonomsko in agrarno krizo, z zaostritvijo imperialističnih nasprotij in njihovim odražanjem v Jugoslaviji, dalje z obstojem nacionalnega vprašanja znotraj stare Jugoslavije, s protidemokratskim terorjem diktatorskih šestojanuarskih režimov, z nastopom fašistične agresije, s pronemško politiko poslednjih režimov stare Jugoslavije, z izrazito proitalijansko in profašistično politiko klerikalne reakcije v Sloveniji in končno v zvezi z množičnim delovanjem KP se je v klerikalnem taboru že dolgo pred aprilskim zlomom 1941 vršila izrazita diferenciacija. Organizacijska pestrost, ki jim je nekoč koristila, je začela klerikalnim voditeljem delati sedaj preglavice. V najostrejšo opozicijo proti oficialnemu klerikalnemu vodstvu je tako na razredni podlagi (zlasti tudi vprašanje papeževih okrožnic glede korporacij in borbe proti komunizmu) kakor na temelju slovenskega nacionalnega vprašanja v stari Jugoslaviji prešla ravno delavska ‚Jugoslovanska strokovna zveza‘. Kmalu je postala nekako središče za vse opozicionalno in protifašistično nastrojene intelektualne ter študentske katoliške kroge v Sloveniji.«²

Krščanski socialisti niso nikoli bili organizirani v samostojno politično stranko in gibanje tudi ni bilo popolnoma

enotno. Nekatere intelektualne oziroma študentovske skupine, ki jih prištevamo k temu gibanju, se same niso imenovale krščanski socialisti, oziroma so imele do socializma svoj modificiran odnos. Križarji npr. in še nekatere intelektualne skupine, ki so se ukvarjale predvsem z duhovno sfero človeškega življenja, so se štele prvenstveno za pripadnike občestva doživetega krščanstva. Socializem je bil zanje nekaj sekundarnega — bil jim je družba, za katero so bili prepričani, da bo najbolj omogočila uresničitev njihovega ideala.³ Ker pa je za sociološko politično zgodovino predvsem pomembna družbenopolitična dejavnost posameznikov, družbenih skupin in razredov ter razvoj njihovih idej, ki se tičejo družbenega življenja, štejemo te skupine, če jih hočemo sploh kakor koli družbenopolitično opredeliti, vendarle lahko v krščanski socializem. Izhajajoč iz te osnovne premise, posvečamo prav tistim krščanskosocialističnim skupinam, ki so se ukvarjale predvsem z družbenopolitičnimi problemi in njihovim reševanjem, osnovno pozornost. Bile so tudi organizacijsko čvrsteje organizirane in povezane, npr. v delavski krščanskosocialistični sindikat JSZ oziroma v njegovo mladinsko organizacijo, in so razmeroma močno vplivale na delavske množice. Druge, intelektualne skupine, ki so se posvečale predvsem duhovnim sferam in etičnim vprašanjem ter izdajale svoje revije, niso bile povezane v kako čvrsto organizacijo; posameznike je družila bolj osebna vez, organizacijsko in družbenopolitično pa so se opirali na krščanskosocialistični delavski sindikat. Zato jih obravnavamo v tesni zvezi z njim, saj so često vplivali na njegov idejni razvoj.

Krščanskosocialistično gibanje na Slovenskem se je razvilo po prvi svetovni vojni iz krščanskosocialnega delavskega gibanja, ki je imelo že dolgo zgodovino. Krščanskosocialno delavsko organizacijo Slovensko katoliško delavsko društvo je leta 1894 ustanovil dr. Janez Evangelist Krek v sklopu svoje krščanskosocialne organizacije, ki je bila temelj katoliški politični stranki.⁴ Krščansko delavstvo dolgo ni našlo razumevanja v vodstvu konservativne Katoliške stranke. Ob nadomestnih državnozborskih volitvah leta 1896 in rednih leta 1897 so delavci zahtevali svojega kandidata, čemur je Katoliška stranka nasprotovala. Obstajala je možnost, da krščansko delavstvo organizira svojo samostojno politično stranko.⁵ Tedaj se je Krek uklonil vodstvu klerikalne stranke in v pismu Jožetu Gostinčarju nagovarjal krščansko delavstvo,

naj ostane solidarno s Katoliško stranko.⁶ Tako je bila leta 1897 ustanovljena Slovenska krščanskosocialna zveza kot nepolitična delavska izobraževalna organizacija (pozneje je postala splošna katoliška prosvetna organizacija). Krščansko-socialno delavstvo je od leta 1894 deset let izdajalo časopis Glasnik, nato pa Našo moč. Že leta 1895 je katoliško delavstvo ustanovilo I. delavsko konsumno društvo, ki je kmalu odprlo svoje podružnice v Idriji, na Jesenicah, v Polju, v Starem trgu pri Ložu in drugje. Krščanskosocialno delavsko gibanje se je začelo ukoreninjati. Od leta 1900 pa sta Krek in njegov delavski krog začela misliti na ustanovitev krščanske delavske strokovne ali sindikalne organizacije za mezdni eksistenčni boj. Prvo krščanskosocialno društvo, ki je slonelo na modernih strokovnih pravilih, je bilo ustanovljeno leta 1903 v Idriji.⁷ Podobna društva so kmalu nastala tudi po drugih krajih, najmočnejši v Polju pri Ljubljani in na Jesenicah. Začela so se spuščati v odločne mezdne boje, na primer v veliki stavki papirniških delavcev v Vevčah in Goričanah leta 1903.⁸ Velika stavka krščanskosocialnega delavstva na Jesenicah spomladi leta 1904 proti liberalnemu nemškemu vodstvu železarne je bila dotlej ena najuspešnejših večjih delavskih stavk na Slovenskem. Z uspešnim vodenjem stavke so si krščanski socialci za nekaj časa celo pridobili vodstvo med jeseniškim delavstvom.⁹ S stavko pa so tudi pokazali svoj omejen družbenopolitični radij, saj v boju niso zavzeli razrednega stališča.¹⁰ Zaradi potreb časa je krščansko delavstvo svoje strokovne organizacije leta 1909 povežalo v podobno Jugoslovansko strokovno zvezo, ki je bila do prve svetovne vojne razmeroma aktivna.¹¹

Ker je Krek svoje delavsko gibanje zadržal v okvirih klerikalne SLS, ga je politično utesnil in klerikalna stranka ga je izkoristila za svojo pomladitev, za videz demokratičnosti in za svojo okrepitev. Vendar je imelo v klerikalni stranki svojo vlogo; sililo jo je, da je postavljala že nekatere demokratične zahteve. Zato bi bilo narobe, če bi v njem videli samo vlogo katoliške cerkve, ne pa tudi gibanja množic, pravi Sperans v svojem Razvoju slovenskega narodnega vprašanja.¹²

Med prvo svetovno vojno je delo JSZ in tudi delo drugih strokovnih organizacij počivalo. Po vojni pa je krščansko-socialno delavstvo postalo zelo dejavno in radikalno v svojih pogledih, iz katerih se je začel razvijati krščanski socializem.

Pričujoča monografija obravnava razvoj krščanskega socializma samo v jugoslovanskem delu Slovenije. Kljub temu pa je to skoraj ves slovenski krščanski socializem, zakaj v zamejskih delih Slovenije, pod Avstrijo na Koroškem in pod Italijo na Primorskem, tedaj ni bilo podobnega gibanja kot v matični deželi. Vzrok za to tiči predvsem v drugačnem družbenopolitičnem razvoju obeh držav. Drugi vzrok pa je, da so morali Slovenci kot narodnostna manjšina na Koroškem in Primorskem reševati predvsem popolnoma druge naloge kot v Jugoslaviji, zlasti narodnoobrambne, ob katerih so se morali povezovati katoličani in nekatoličani. V Italiji je fašistični režim že leta 1926 onemogočil normalno politično življenje, dokončen udarec pa je politično življenje slovenske manjšine dobilo leta 1928. Najbolj izpostavljeni slovenski politični voditelji so emigrirali v Jugoslavijo, med njimi tudi levičarsko usmerjeni voditelj Krščanskosocialne stranke dr. Engelbert Besednjak. Drugi voditelji krščanskih socialcev, ki so ostali na Primorskem, so se razcepili v Ščekovo levo radikalno narodno in Kraljevo oportunistično skupino, ki je izražala lojalnost do fašistične oblasti.¹³ Podobno je bilo na Koroškem, kjer je slovensko narodno gibanje vodila konservativna duhovščina, po letu 1930 pa radikalna klerikalna struja, šolana v katoliškem duhu, ki je bil pravi nasprotnik krščanskega socializma.¹⁴

Socialna struktura dežele oziroma naroda in njen razvoj sta bistveni determinanti političnega razvoja. Do danes na žalost nimamo niti najskromnejše analize družbene strukture in njenega razvoja v Sloveniji za obdobje med obema vojnama.¹⁵ Po znanih statističnih podatkih lahko za obdobje med dvema vojnama ugotovimo, da v Sloveniji še prevladujeta agrarna proizvodnja in kmečko prebivalstvo. Od 1 060 000 prebivalcev, kolikor jih je štela Slovenija ob popisu leta 1921, se jih je s kmetijstvom in gozdarstvom preživljalo 63,17 odstotka, z industrijo in obrtjo 16,45 odstotka, s trgovino, kreditom in prometom 8,31 odstotka, v državnih službah in svobodnih poklicih jih je bilo okrog 5 odstotkov; drugih, upokojencev, rentnikov in onih brez navedbe poklica pa je bilo okoli 7 odstotkov.¹⁶ Po štetju prebivalstva leta 1931 je od 1 144 000 prebivalcev Slovenije v gospodinjstvih, ki so se ukvarjala s kmetijstvom in gozdarstvom, živelo 57 odstotkov, od industrije in obrti 21,44 odstotkov, od trgovine, kredita in prometa 7,40 odstotka, od državnih služb in svobodnih po-

klicev 5 odstotkov ljudi, gospodinjev, upokojencev, rentnikov in onih brez navedbe poklica je bilo 9 odstotkov.¹⁷

V prvem desetletju je industrializacija razmeroma napredovala. Leta 1931 pa se je razmahnila gospodarska kriza, ki je za dolgo zavrla razvoj.

Navedeni podatki kažejo razdelitev prebivalstva po posameznih gospodarskih panogah, kar je eden izmed pokazateljev razvitosti družbe. Za nas pa je pomembna in zanimiva zlasti razdelitev prebivalstva po socialnem položaju. Vendar nimamo takšne analize za kmetijstvo in gozdarstvo, torej za panogo, ki je prehranjevala večino prebivalstva; znano je le, da je bilo leta 1931 133 000 samostojnih kmečkih gospodarstev.¹⁸ Ne vemo, koliko je bilo neregistriranega kmečkega proletariata, ki je bil v tedanji družbi nedvomno pomemben problem.¹⁹ Obstaja le analiza o vseh panogah delavstva, ki je bilo kakorkoli socialno zavarovano; sem spadajo tudi obrtni pomočniki. Število vseh zaposlenih nekmetijskih delavcev je bilo v letih 1926 do 1938 takole: leta 1926 okrog 107 000, leta 1927 okrog 112 000, leta 1928 okrog 117 000, leta 1929 okrog 130 000, leta 1930 okrog 132 000, leta 1931 okrog 124 000, leta 1932 okrog 108 000, leta 1933 okrog 105 000, leta 1934 okrog 108 000 in leta 1938 okrog 133 000. V tem številu so zajeti delavci vseh industrijskih panog, delavci v trgovini in gostinstvu ter zavarovane gospodinjske pomočnice (vsi ti so bili zavarovani pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev v Ljubljani in tako vključeni v njegovo statistiko). V to število so všteti še rudarji, metalurgi in železničarji jugoslovanskih železnic, ki so imeli svoje zavarovalne zavode.²⁰ H gornjim številkam bi bilo treba prišteti še državne uslužbenke, učitelje in profesorje, uslužbenke v zdravstvu in sodstvu, žandarmerijo, policijo in financarje, katerih število je bilo dokaj nespremenjeno, vendar ga je težko določiti. Iz takšne družbene osnove je torej raslo in se razvijalo krščanskosocialistično gibanje v Sloveniji med obema vojnama.

I.

KRŠČANSKI SOCIALIZEM V ZAHODNI IN SREDNJI EVROPI MED DVEMA VOJNAMA

Splošna oznaka pojma. Metodološka izhodišča

Krščanski socializem je prizadevanje, ki poskuša socializem pomiriti s krščanstvom oziroma socializem utemeljiti na religioznih temeljih. Nazor nikakor ni enoten kot na primer marksizem ali podobni idejni nazori in nima kakih splošno priznanih teoretičnih del. Njegovim privrženecem sta skupna krščansko etično religiozni ideal in prepričanje, da je kapitalistični gospodarski sistem nezdržljiv z nauki krščanstva. Krščanski socializem najbrž najbolje predstavimo, če uporabimo formulacijo enega njegovih najpomembnejših ideologov Paula Tillicha (eden največjih nemških protestantskih teologov 20. stoletja): »Pri razlagi zgodovine išče krščanski socializem neko vmesno pot, ki ne bi vodila niti v tostransko utopijo niti v neživljenjsko, svetu tujo onstranskost. To pomeni za čas po prvi svetovni vojni pot, ki ne sledi niti politično revolucionarnemu socializmu niti konservativnim cerkvenim doktrinam, temveč zagovarja idejo, da je treba določene socialne zahteve v določenem položaju postavljati in reševati s stališča večnostnih vrednot. Z ozirom na človekov položaj v meščanski družbi vidi krščanski socializem, enako kakor Marx in eksistencialisti 19. stoletja, v avtomatiziranem procesu družbene produkcije in potrošnje nevarnost človekove alienacije. Izvirnost in točnost te misli je razvoj položaja po prvi svetovni vojni samo še potrdil... Krščanski socializem je gibanje, ne pa stranka. Njegovi nosilci so lahko posamezniki, lahko pa tudi skupine. Lahko se izraža v političnih, cerkvenih, ekonomskih in pedagoških krogih...«¹

Ime krščanski socializem izvira iz Anglije iz začetka petdesetih let 19. stoletja. Njegovi začetniki pastor Frederick Maurice, ekonomist John Malcolm Ludlov in Charles Kingsley so poskušali delavstvo, ki se je v čartističnem gibanju

usmerilo proti cerkvi, znova pridobiti za krščanstvo. Kritizirali so slepoto krščanskih krogov za delavsko socialno problematiko. Razširjali so idejo o socialni pravičnosti, ki naj zemljo spremeni v božje kraljestvo. Ekonomist Ludlov je dobro poznal Fourierov francoski socializem in si je določno zamišljal uresničitev socialnih idej. Iz Francije je prinesel misel o proizvodnih zadrugah in jo uveljavljal v angleškem delavskem gibanju. Da bi delavstvo izobrazili in etično dvignili, so ustanavljali večerne šole za delavce in v Londonu celo ustanovili delavsko visoko šolo (Working Men's College). Leta 1852 so izposlovali odlok parlamenta, ki je podprl in pravno priznal njihovo delavsko združništvo. V organizacijsko političnem pogledu niso presegli okvirov majhnih skupin in niso ustanovili večje samostojne politične organizacije, ki bi se neposredno uveljavila v političnem življenju.² Posredno pa so s svojima dvema glavnima idejama, z združništvom in delavskim izobraževanjem, močno vplivali na vse prihodnje socialistične smeri v Angliji, posebno na fabijce in gildske socialiste.³

Angleški krščanski socializem se od drugega evropskega krščanskega socializma razlikuje v dveh bistvenih točkah: v svojem časovno zgodnjem nastopu in v tem, da so se njegove ideje precej uveljavile v socialističnem delavskem gibanju v Angliji, kar se pozneje na celini ni zgodilo. Socialistično delavsko gibanje v Angliji je v razliko od socialističnega gibanja na kontinentu prevzelo močne religiozne etične idejne elemente in v njem marksizem ni nikoli prevladal.⁴ Angleški krščanski socializem je z angleškim socialističnim gibanjem tako tesno organsko povezan, da ga ni mogoče obravnavati ločeno od njega. Obravnava vsega angleškega socializma bi presegla naš namen, zato bomo pri orisu razvoja krščanskega socializma v Evropi med obema vojnama pustili angleško problematiko ob strani.

Krščanski socializem, ki nas zanima, se je razvil v Evropi po prvi svetovni vojni, ko so dozorele potrebne družbenopolitične in idejne osnove. Najdemo ga med protestanti, ki se izrecno označujejo kot religiozni socialisti, in med katoliki, ki uporabljajo oznako krščanski ali katoliški socialisti. Paul Tillich v svojem članku zmotno trdi, da je krščanski socializem poseben pojav samo med evropskimi protestanti.⁵ Nasprotno prav prištevata Walter Dirks, znana osebnost med krščanskimi socialisti-katoličani v weimarski republiki (po drugi svetovni vojni vse do danes izdajatelj ugledne krščan-

skosocialistične revije Frankfurter Hefte — Frankfurtski zvezki), h krščanskemu socializmu protestante in katolike brez razlike.⁶ To utemeljeno mnenje zagovarja tudi angleški zgodovinar laburist Michael P. Fogarty.⁷

Prve idejne začetnike modernega krščanskega socializma najdemo v začetku 20. stoletja na Nizozemskem in med protestantskimi pastori v Angliji; daleč najpomembnejša sta vsekakor Švicarja Hermann Kutter in Leonhard Ragaz, ki ju je spodbudil Christoph Blumhardt iz Württemberga v Južni Nemčiji.⁸ Razmišljanja o političnih, gospodarskih in socialnih vprašanjih niso glavni del njunih idej. Vznemirjalo ju je predvsem vprašanje, kako se sodobno krščanstvo brez pomisleka in odpora povezuje z danim kapitalističnim družbenim sistemom in z državo, ki ga predstavlja. Ob marsičem skupnem so bile med temi religioznimi socialci (tako so se čisto po naključju imenovali Ragaz in njegovi) tudi znatne razlike. Zavzemali so se za idejo zemeljskega kraljestva božjega, v katerem bosta prevladovali socialna pravičnost in krščanska etika. V socialnodemokratskem delavskem gibanju so videli božje naročilo in v zahtevah socialne demokracije nič drugega kot praktično krščanstvo. Hermann Kutter je bil predvsem eshatološko preroško usmerjen in pri taki usmeritvi ni bilo prostora za razvoj politične etike. Omejil se je na propagiranje krščanskosocialističnih idej v cerkvi. Medtem sta Blumhardt in Ragaz, ki je ustanovil tudi že organizacijo, šla precej dalje. Čeprav sta imela pomisleke ob socialnodemokratski stranki, ki je po njunem izražala le delne resnice, medtem ko je bil njun ideal gibljivejša svobodna oblika političnega združevanja, sta se zaradi političnega realizma priključila socialni demokraciji. Blumhardt je kljub nesporazumom ostal njen član do smrti leta 1919, Ragaz pa jo je zapustil šele leta 1935. Nista se zavzemala toliko za socialnodemokratsko doktrino kot za javno privrženost k razredu izkoreninjenih, tlačanih in zaničevanih. Ti religiozni socialisti so vedeli, da socialistično gibanje ne terja pravičnosti iz religioznih vzrokov, da si ne postavlja za nalogo zgraditi božje kraljestvo, temveč kraljestvo sloge in miru. Takšna prizadevanja so se ideji religioznih socialistov, da božje kraljestvo ni samo nekaj onstranskega, veliko bolj približala kakor uradni cerkveni socialni nauki. Prepričani so bili, da cerkev ne more doumeti ideje božjega kraljestva — kar je hotel Jezus —, ideje, ki je postala osrednji smisel te prve generacije religioznih socialistov. V socialnodemo-

kratskem gibanju so razlikovali obliko in vsebino in potrpežljivo opravičevali njegove očitne slabosti z neizbežnim razhajanjem med ideali in resničnostjo. Vprašanja o konkretnih možnostih socializma kot sistema so komajda postavljali ali raziskovali.⁹

Prvi pomembnejši pojav religiozsocialističnih idej je Kutterjeva knjiga »Sie müssen!« (Morate!) leta 1903, v kateri je poudaril, da morajo socialni demokrati v krščanski družbi uveljaviti božjo voljo. V sebi imajo živega boga in delajo to, kar bi morala storiti cerkev. Ta knjiga je v javnosti zbudila velik odmev.¹⁰ V istem času je začel Ragaz cerkvi in socialni demokraciji pridigati o religiji; leta 1906 je izdal svoj spis »Das Evangelium und der soziale Kampf« (Evangelij in socialni boj). Tedaj je bil že univerzitetni profesor v Zürichu; s svojimi prijatelji je začel izdajati časopis »Neue Wege« (Nova pota) in ustanavljati organizacije religiozsocialističnega gibanja, majhne družbe povečini protestantskih pastorej. Čeprav sta okolica in socialna demokracija sama imeli Ragaza in njegove za svoje privrženke, le-ta to uradno ni bil vse do leta 1912. Povod za njegov vstop v socialno demokracijo je bila splošna delavska stavka v Zürichu, ki so jo oblasti zadušile z vojaštvom. Ragaz se je ob tem dokončno ločil od meščanstva. V svojem časopisu »Neue Wege« je napisal članek, v katerem je razgalil ravnanje vladajočih krogov. Socialna demokracija pod vodstvom Fritza Platna je članek ponatisnila kot letak, meščanski tisk pa je Ragaza srdito napadel.¹¹ Po vstopu v socialno demokracijo se je Ragaz udeleževal vseh javnih manifestacij stranke. V njej je užival ugled in upanje, da bo stranko pridobil za krščanske ideale, seveda ne za katerokoli cerkev. V stranki pa se je od leta 1915 vse bolj uveljavljala radikalna marksistična struja, ki je podprla sklepe Zimmerwaldske konference. Ragaz in njegovi privrženki so nasprotovali uporabi sile. Tedaj se je Ragaz osebno srečal z Leninom in drugimi boljševiki, ki so živeli v emigraciji v Švici. Lenin je pozneje v spominih imenoval Ragaza in njegove »jokajoči socialni farji«. Ragaz se je julija 1917 odločno uprl sklepom kongresa švicarske socialne demokracije, ki se je odločila za Kienthalske sklepe in za ustanovitev Tretje internacionale. Jeseni leta 1918, po neuspeli splošni stavki v Švici, ki jo je vojska zadušila, je Ragaz obsodil vodstvo stranke, ker se je hotela s silo dokopati do oblasti.¹²

Med katoličani pred prvo svetovno vojno ne zaznamo kakega podobnega gibanja, kot je bil religiozni socializem med protestanti. Poglavitni vzrok je gotovo v tem, da je katoliška cerkev dotlej veliko bolj avtoritativno in sistematično posegala na socialnopolitično področje kot protestantske cerkve. V papeških enciklikah je izoblikovala svoj socialni nauk, ki je bil za katoličane obvezen: ta nauk — socialno krščanstvo — je bil usmerjen proti socializmu.¹³ Pot, kakršno je izbral katoliški duhovnik Wilhelm Hohoff (1848—1923), je bila nekaj popolnoma izjemnega in individualnega.¹⁴ Walter Dirks ga imenuje prednika pionirjev pri postavljanju mostov med krščanstvom in socializmom.¹⁵ Hohoff, temeljito teološko in ekonomsko izobražen mož, se je kot kaplan v sedemdesetih letih 19. stoletja seznanil z delavskim gibanjem v Westfaliji in se navdušil za Marxov ekonomski nauk. Bil je prepričan o pravilnosti Marxove teorije o presežni vrednosti in njegove kritike kapitalističnega sistema. Marxovo znanstveno ekonomsko analizo je skušal okrepiti z moralnoteološkimi argumenti Tomaža Akvinskega. Že leta 1873 je v polemiki s socialnim demokratom Augustom Beblom v socialnodemokratskem časopisu »Volksstaat« (Ljudska država) zapisal: »Ne socializem in krščanstvo (kot je domneval Bebel), temveč kapitalizem in krščanstvo si stojita nasproti kot ogenj in voda.« Omejil se je le na proučevanje Marxove ekonomske teorije in trdil, da ni neizogibno potrebno iz nje izpeljati historičnega materializma. Hohoff ni poznal spisov mladega Marxa, ki so bili objavljeni mnogo pozneje, in pojmov o alienaciji in ukinitvi in tudi ne tistega, kar je Marx pisal o svobodi. Hohoffu sta bili tuji dialektika in teorija o revoluciji, tako da o njem ne moremo govoriti kot o katoliškem marksistu, vsekakor pa o katoliškem socialistu. Ni poznal sociologije, strategije in taktike, ki so potrebne za ustvaritev socialistične družbe. Mislil je, da je dovolj razglašati kritično in pozitivno resnico o kapitalizmu, ljudje da bodo že sami izluščili zaključke. Kljub temu so njegovi članki o Marxovi ekonomski teoriji zbudili med socialnimi demokrati precejšnjo pozornost in odmev, posebno njegova knjiga Pomen Marxove kritike kapitala. Imel je stike z mnogimi vidnimi sociologi in ekonomisti, na primer s Sombartom, Brentanom, Schmollerjem, Parettom, Sorelom, Webrom, Böhm-Bawerkom. Večina vodilnih socialistov ga je osebno poznala in ga upoštevala, med njimi W. Liebknecht, Engels, Lenin in Trocki, le pri katoliški cerkvi ni našel razumevanja. Samo nekaterim osebnim pri-

jateljem, med njimi svojemu paderbornskemu škofu Schniederju in kardinalu Schulteju se je imel zahvaliti, da ga cerkvene oblasti niso preganjale ali celo izključile iz cerkve. Kljub svojim nazorom je vse življenje ostal veren katolik in se socialni demokraciji ni pridružil zaradi njene protikrščanske usmerjenosti.

Mlada katoliškosocialistična generacija ob koncu dvajsetih let je cenila Hohoffovo ukvarjanje z Marxovo ekonomsko teorijo, toda spoznala je tudi meje njegovega pomena. Njegova katoliška osnova in tomistično naravno pravo sta postala že neuporabna. Njegovo učenje o presežni vrednosti so uporabljali kvečjemu še za teoretično oporo v mnogo bolj neposrednih ekonomskih in političnih zahtevah.¹⁶ Krščanski socializem pomeni torej že v svojih skromnih začetkih pred prvo svetovno vojno novo kvaliteto v socialni etiki, politiki in v marsičem tudi v teologiji, kar je v popolnem nasprotju z nazeri vseh krščanskih cerkva in skupin. To je zelo dobro opazil že leta 1912 znani protestantski teolog in sociolog, liberallec Ernst Troeltsch, ki je med drugim zapisal: »Krščanski socializem zavrača oboževanje vladajočega meščanskega sistema kot nekega sistema, temelječega na naravnem pravu, ki je dobil po božji volji zaradi človekovega izvirnega greha pečat nečesa od boga postavljenega. Krščanski socializem je po izkušnjah moderne znanosti o državi in družbi in vsakdanjega življenja spoznal, kako zelo je možnost duhovno etičnega razvoja odvisna od temelja zdrave socialne ureditve, kako je vse duhovno tesno navezano na materialne osnove. Takšno naziranje je popolnoma novo glede na kristjane. Zavrača tudi pietistični umik iz sveta v kraljestvo notranjosti in duševne rešitve. Verjame v totranskost božjega kraljestva, v razum in v preseganje takšne človeške ureditve, ki temelji zgolj na boju za vsakdanji obstoj. Verjame v krščansko revolucijo, to je, v stari ideal krščanskih sekt. Takšna ideja brezkompromisnega krščanstva se mora uresničiti na temelju modernih socialnih nazorov, saj se na temelju evangelija in zaupanja v čudež Kristusove vrnitve še ni mogla uresničiti. Krščanski socializem je razgalil trhlkost dotedanje konvencionalne krščanske etike, ki v najboljšem primeru ponuja nekaj za individualno etiko in za družino, nasprotno pa lahko na področju socialne etike poziva samo k pomiritvi z vsemi obstoječimi institucijami in odnosi ter z vladajočimi oblastmi.«¹⁷

Da bi laže ovrednotili, kakšna novost je bil krščanski socializem v krščanskem idejnem in političnem svetu, si moramo na kratko ogledati še socialno doktrino, ki so jo zagovarjale krščanske cerkve. Krščanske cerkve niso nikoli sprejele krščanskega socializma, nekatere so ga celo uradno pobijale. V naslednjem poglavju, ki govori o krščanskem socializmu med vojnami, je precej prostora posvečenega prav razmejevanju krščanskih socialistov do krščanske socialne doktrine, do socialnega krščanstva in političnih organizacij, ki so jo zastopale, tj., krščanske demokracije in krščanskih delavskih sindikatov. Pojem krščanske socialne doktrine pomeni socialne nazore, ki so jih razvijale krščanske cerkve kot odgovor na moderno socialno, to je delavsko vprašanje v sodobni industrijski družbi. Krščanske cerkve so nenehno razvijale socialne nazore, ki temeljijo na krščanskem nauku o človeškem zemeljskem bivanju kot o kazni za izvirni greh, iz katerega je edina prava rešitev z božjo milostjo v onstranstvu. Reformacija, predvsem nekatere smeri, kot je kalvinizem, je prinesla v krščanske socialne predstave precej sprememb in napredka.¹⁸ Toda na moderna socialna vprašanja krščanske cerkve niso našle primernih odgovorov. Ko se je v zadnji tretjini 19. stoletja z veliko zamudo začela oblikovati moderna krščanskosocialna doktrina, je po svojem temeljnem hotenju nasprotovala individualističnemu liberalizmu in še bolj kolektivističnemu revolucionarnemu socializmu. Tako je bila že spočetka in za dolgo časa potisnjena v obrambo. Krščanska socialna doktrina je čutila, da je z obema frontama v protislovju zaradi svojega temeljnega nazora o socialnem redu kot o moralni nalogi, pri kateri ima torej cerkev odločilno vlogo.¹⁹

Od krščanskih cerkva so se z modernim socialnim vprašanjem prvi spoprijeli katoliki, ki jih je razvoj liberalizma in liberalne države najbolj prizadel. Izoblikovali so stališče do družbenih pojavov kot so liberalizem, liberalna država, kapitalizem in socializem, ter razvili nove socialne poglede, ki sta jih od njih zahtevala čas in razvoj družbe. Temeljno in prevladujoče načelo je bilo, da se mora cerkev pri socialnem vprašanju neposredno zavzemati za socialno in gospodarsko reformo, iz česar izvira ime socialno krščanstvo. Pri oblikovanju novih krščanskih socialnih modelov so izhajali iz tako imenovanih krščanskih socialnih načel: načelo duhovno moralne osebne narave človeka, ki poudarja dostojanstvo osebnosti, utemeljeno v moralni odgovornosti za nad-

družbene življenjske cilje; načelo bistvene družbene narave človeka, utemeljeno v vsestranski odvisnosti od družbene povezanosti pri izpolnitvi bistvenega življenjskega namena; načelo nadčasovne potrditve človeka v bogu; načelo nadčloveške avtoritete naravnega moralnega zakona, ki trdi, da brezpogojno obvezno bistvo moralnega zakona izvira iz božje stvariteljske volje; načelo bratske ljubezni do soljudi; načelo države kot sistema oblasti v službi vsestranskega skupnega blaga; načelo moralne utemeljitve in odvisnosti državne oblasti, kar pomeni, da je vsa oblast od boga; načelo lastne pristojnosti in lastnih pravic družbenih skupin, kot so družina, združenje, združništvo, sindikat itd.; načelo dualizma med družbo in državo; načelo človeškega dostojanstva za delo; načelo zasebne lastnine kot funkcije reda v družbi; načelo pravice in dolžnosti države do vmešavanja v gospodarstvo za skupni blagor družbe in načelo vsesplošne pristojnosti cerkve v religiji in morali.²⁰

Na podlagi teh načel so katoliki od začetka sedemdesetih let 19. stoletja predlagali različne poti za ublažitev vse bolj žgočega socialnega vprašanja, ki se je predvsem kazalo kot delavsko vprašanje. Predlagali so ustvaritev solidaristične družbe, kjer ne bi veljali zakoni liberalnega kapitalizma, odločno pa so zavračali poseganje v zasebno lastnino ter razredni boj, ki so ga zagovarjali socialisti. Ideal jim je bila stanovsko urejena družba, v kateri stanovi živijo solidarno, pomembno pa je bilo načelo subsidija. Ko je papež Leon XIII. leta 1891 v svoji encikliki *Rerum novarum* v strnjeni obliki podal socialni nauk katoliške cerkve, se je že lahko oprl na vrsto ljudi, ki so ga oblikovali že dvajset let. Vsekakor moramo najprej omeniti očeta modernih katoliških socialnih pogledov, nemškega škofa Kettelerja. Vnemal se je za združništvo, ki naj ga podpira država, dokler ne bo samo prevzelo njene vloge. Kettelerjev učenec in prijatelj Vogel-sang, ki je živel v Avstriji, je nasprotoval delniškim družbam in borzam ter zagovarjal združništvo in poklicna stanovska združenja. Francoza La Tour du Pin in Albert de Mun sta se kot interniranca v prusko-francoski vojni 1870/71 seznanila s Kettelerjevimi idejami in jih nato uveljavljala v Franciji. La Tour du Pin je pozneje kot francoski vojaški ataše na Dunaju prevzel mnogo Vogelsangovih idej. V teh prizadevanjih se jima je pridružil tudi francoski industrijalec Léon Harmel. Enaka prizadevanja so podpirali v Italiji Giuseppe Toniolo, v Belgiji Abbé Pottier in v Švici škof Marmillod.²¹

Enciklika *Rerum novarum* je postala za 40 let temeljni krščanskosocialni program. O njej je napisana nepregledna množica komentarjev in razlag. Razlagali so jo, odvisno od avtorjev, v krščanskosocialistične, v konservativne in v kapitalistične namene. Poudariti moramo, da socializma, za katerega je predvsem značilna družbena lastnina produkcijskih sredstev, iz nje ne moremo izpeljati. V encikliki se je papež izrekel proti socialističnim zahtevam po odpravi zasebne lastnine in jo imenoval pogoj za normalno delovanje družbe. Kot nemoralno je obsodil le njeno zlorabo, ki jo je po njegovem omogočil individualistični duh liberalizma. Obsodba je torej zadela liberalizem kot duhovni pojav, ne pa gospodarskega načina, v katerem ustvarja množica proletarcev družbeno potrebne dobrine s tujimi produkcijskimi sredstvi, ki so v posesti manjšine.²² Poglejmo, kaj pravi o tem katoliški mislec J. Messner: »Zasebna lastnina je najbolj primerna za izravnavo delitve oblasti v družbi, torej je najbolj zanesljivo jamstvo za osebne, politične in socialne svoboščine... Krščanskosocialna doktrina opozarja, da se pri odpravi ali pri omejitvi zasebne lastnine kot socialne funkcije pojavi interesna dinamika družbenih množic, ki pripelje do koncentracije državne moči. Te naravno pravne utemeljitve zasebne lastnine sholastika še ni mogla spoznati.«²³ Utemeljila pa jo je moderna krščanska doktrina, ki je v okrožnici *Quadragesimo anno* izrecno potrdila »kapitalistični gospodarski način.«²⁴

Mislimo, da je bistvo enciklike *Rerum novarum* zelo zadelo oznaka S. Hedlerjeve: »Rezultat enciklike dejansko pomeni konec bolj ali manj naklonjenih stališč do socializma v uradnem katolicizmu. Za cerkev je značilno dejstvo, da ni obsodila liberalizma kot gospodarskega sistema, temveč socializem. Vzrok je treba iskati v tem, da se je do izida enciklike v socializmu že popolnoma uveljavil marksizem s svojo izrazito protireligioznostjo. Razen tega se je morala cerkev ob svojih predstavah o lastnem božjem zveličarskem poslanstvu obrniti na vse ljudi ne glede na njihov socialni položaj. Cerkvene sankcije socializma kot enostranskega zavzemanja za koristi revnih zato katolicizem ni mogel sprejeti. Tako je cerkvena enciklika iz leta 1891 dopuščala vtis, da cerkev zagovarja kapitalizem.«²⁵ Zelo prepričljivo je ocenil *Rerum novarum* eden najvidnejših krščanskih socialistov v weimarski republiki Heinrich Mertens v svojem referatu *Problemi katoliškosocialnega gibanja in stališče krščanskih socialistov*; na drugem kongresu religioznih socialistov Nizozemske 29.

septembra 1929 v Amsterdamu je dejal: »Cerkvi se ni zdelo potrebno izreči enako ostrega stališča do kapitalizma kot do socializma. To izvira predvsem iz tega, ker je kapitalizem mnogo bolj praktičen kot teoretičen, socializem pa je od vsega začetka, ko je postal ljudsko gibanje, nastopil z izoblikovanimi teorijami. Proti kapitalistični praksi je imela cerkev le etične ugovore, proti socialistični teoriji, ki je v svoji marksistični enačici povezana z nereligioznim svetovnim nazorom, pa je uperila tudi dogmatsko odločitev.«²⁶

Protestanti so v oblikovanju moderne cerkvene socialne doktrine zaostajali za katoliki za celo generacijo, kot je izjavil Adolf Stöcker, začetnik socialnega protestantizma. Dolgo časa so poskušali novo socialno vprašanje reševati po dobrodelnosti in dušebrižniški poti, s tako imenovano »notranjo misijo« (Wichern). Ko so se končno oprijeli moderne protestantske socialne doktrine, so bila njihova pota popolnoma različna od katoliških. Stöcker, predstavnik konservativne socialne smeri, je hotel socialno vprašanje reševati s konservativno državo, ki ji je bila podrejena luteranska cerkev. Seveda njegov poskus, da bi pridobil protestantsko delavstvo, ni imel večjih uspehov; konservativni krogi pa so zavrnili njegovo akcijo kot nesmisel. Cesar Wilhelm II. je leta 1891 izjavil: »Christlich-Sozial ist Unsinn« (Krščansko socialen je nesmisel). Druga smer liberalnega protestantizma je zamisel Friedricha Neumanna. Ta je spoznal pomen industrializacije in socialne demokracije ter ju skušal pridobiti za protestantsko cerkev. Po več ponesrečenih poskusih se je preusmeril v popolnoma liberalne meščanske nacionalistične vode. Tako protestantizem pravzaprav ni razvil kake moderne socialne doktrine in tudi ni kot katoličani ustanovil verskih političnih strank. Zato se je v njegovih vrstah lahko mnogo prej kot med katoliki pojavil krščanski socializem, imenovan religiozni socializem.²⁷

Verni protestanti so v bistvu sprejeli katoliško socialno-politično doktrino in se v mnogih državah celo vključili v katoliške socialne stranke, ki so tako postale krščanskodemokratske stranke.²⁸ Zaradi tega lahko precej upravičeno govorimo o katoliški socialni doktrini kot o krščanski socialni doktrini, ki jo v moderni dobi nosijo in razvijajo krščanskodemokratske politične stranke in njihove pomožne organizacije. Krščanska demokracija je torej po svojem bistvu konservativna, čeprav ne tradicionalistična, personalistična in

pluralistična, nikakor pa ni kolektivistična. Tako jo popolnoma pravilno označuje Fogarty, ki ima sicer zanjo precej pohvale in razumevanja, in imenuje njeno politično tehniko moderno.²⁹ O krščanski demokraciji oziroma o socialnem katolicizmu imamo tudi bolj zadržane in kritične ocene, ki trdijo, da je v socialnem katolicizmu še veliko starega nespravljlivega katolicizma.³⁰

Oznako krščanskega socializma, kakršno je orisal eden izmed njegovih pripadnikov (Tillich), smo že spoznali.³¹ Preden z marksističnega stališča objektivno prikažemo razvoj idej in politične prakse krščanskega socializma med dvema vojnama, iz česar se bo pokazalo njegovo bistvo, pogledjmo še nekatere nesprejemljive ocene krščanskega socializma, ki izvirajo iz različnih njemu nasprotnih idejnopoličnih nazorov in so zelo razširjene. Prvo tako napačno pojmovanje je enačenje krščanskega socializma s socialnim krščanstvom oziroma uporabljanje imena krščanski socializem za krščansko socialno gibanje. To je bilo ob koncu 19. stoletja in znova nekaj let po prvi svetovni vojni značilno za nekatere vidne ideologe in politike krščanskosocialnega gibanja v Nemčiji in Avstriji, kot so Franz Hitze, Friedrich Neumann, po prvi svetovni vojni pa v Nemčiji Theodor Brauer, Adam Stegerwald, Paul Jostock in v Avstriji Anton Orel, Karl Lugmayer, Anton Kralik in drugi. Theodor Brauer in Adam Stegerwald sta že kmalu po končani porevolucijski krizi okrog leta 1920 za svoje krščanskosocialno gibanje opustila izraz krščanski socializem in celo nastopila proti temu, češ da ne ustreza in ustvarja zmedo.³² Drugim krščanskim socialcem, ki so že uporabljali ime krščanski socializem, pa je to avtoritativno prepovedala papeška okrožnica Quadragesimo anno leta 1931.

Napačno poimenovanje krščanskosocialne cerkvene doktrine s krščanskim socializmom se je uveljavilo tudi v dogmatskem marksizmu, predvsem v stalinizmu. Ta pojmuje krščanski socializem kot »reakcionarno socialno doktrino krščanskih cerkva, ki zagovarja kapitalizem, je proti razrednemu boju in znanstvenemu socializmu Marxa, Engelsa in Lenina«.³³

Tretje napačno mnenje, da krščanski socializem ni nikakršen socializem, ampak samo meščanski protikapitalizem, zastopa Renate Breipohl.³⁴ Takšno mnenje se opira na kritiko pogledov religioznega socializma protestantske smeri v weimarski republiki, ker je ta poskušal neke elemente marksističnega

gledanja na zgodovino in družbo nadomestiti z meščanskimi iracionalističnimi elementi, ki temeljijo na »filozofiji življenja« (Bergson) in na fenomenologiji. Seveda takšno mnenje temelji na ozkem pojmovanju socializma, točneje, na enačenju pojma socializma z marksizmom oziroma z njegovim svetovnonazorskim materializmom. Četudi je kritika pogledov nekaterih religioznih socialistov protestantov (predvsem Tillichovega kroga) upravičena zaradi iracionalističnih elementov v njihovem gledanju na družbo, to ne more veljati za vse religiozne socialiste protestantske smeri v weimarski republiki, še manj pa za vse krščanske socialiste v Evropi. Večina krščanskih socialistov je od konca dvajsetih let v glavnem sprejemala marksistično gledanje na družbo; od marksistov so se razlikovali po naslanjanju na krščanski etos.³⁵

Napačno je tudi mnenje, da je krščanski socializem samo dosledna krščanska demokracija, če bi se jo posrečilo popolnoma uresničiti; s tem bi naj postala evropska krščanska demokracija podobna angleškemu laburističnemu gibanju. Do takih poskusov je dozdej že prihajalo, in sicer v gibanju religioznih oziroma krščanskih socialistov med obema vojnama na Nizozemskem, v Nemčiji, Švici, Avstriji in Franciji; ti poskusi pa se na žalost niso uveljavili. Tako nelogično mnenje zastopa M. P. Fogarty v svoji sicer odlični knjigi *Christliche Demokratie* (Krščanska demokracija). Nelogično je predvsem v tem, kar je sam rekel o krščanski demokraciji in na drugi strani posebej o religioznem socializmu.³⁶ Fogartyjevo oznako krščanske demokracije smo že spoznali. Zdaj pogledjmo še njegovo oznako krščanskega socializma: »Krščanski socializem se je zavzemal za kooperativni, decentralizirani industrijski sistem s podržavljanjem vse ključne industrije, toda dal je vedeti, da se kmetom in samostojnim malim obrtnikom ni treba bati podržavljanja. Sprejemal je idejo razrednega boja, ki ga je razlagal kot boj za splošni blagor v obrambo razrednih interesov. Nekoliko nejasno je obravnaval vprašanje zgodovinske neizogibnosti socializma in vloge cerkve. Svoj program o kulturnih vprašanjih, predvsem o šoli in spolni moral, je zastavil tako, da se je ujemal s krščanskimi pogledi. Vztrajal je pri samostojnem obstoju kot frakcija v okviru socialističnih strank.«³⁷

Bistvo narave krščanskega socializma bomo še najbolj spoznali v pregledu njegovega razvoja med obema vojnama v Evropi.

*Krščanski socializem v vodilnih srednjeevropskih
in zahodnoevropskih državah*

Razen jugoslovanske Slovenije, ki je izjema in vsekakor posebna kvaliteta v razvoju krščanskega socializma,³⁸ je Nemčija dežela, v kateri se je krščanski socializem, kakor ga poimenujemo mi, najbolj razvil. Glavni vzrok je najbrž v tem, da je v Nemčiji laizacija mnogo manj napredovala kot v drugih industrijsko razvitih deželah zahodne in srednje Evrope, ki so v dvajsetih letih doživljale normalen meščanskodemokratski razvoj, v katerem se je lahko izoblikoval krščanski socializem. V Nemčiji je bilo več delavstva, ki je bilo psihološko etično vezano na krščansko izročilo, zato se je socializem razvijal prek vmesne sinkretistične oblike krščanskega socializma.

Temeljni pogoj za razvoj krščanskega socializma v Nemčiji sta bili novembrska revolucija leta 1918 in demokratsko-meščanska družba, kakršna je izšla iz nje. V družbi weimarske Nemčije so socialistični pogledi kljub njeni nepopolnosti dobili domovinsko pravico. Frontna črta med socialističnimi in katoliškimi političnimi pogledi je postala manj ostra.³⁹

Krščanski socializem se je v weimarski republiki razvijal med protestanti in med katoliki. Obe smeri sta bili ideološko, politično in organizacijsko dokaj različni in nepovezani. Šele leta 1930 sta se tesneje povezali in prišlo je celo do organizacijske združitve protestantske Zveze religioznih socialistov z delom katoliških socialistov. Odtlej lahko govorimo o bolj ali manj enotni nemški krščanski socialistični ideologiji.

Protestantska smer krščanskega socializma, ki se je ves čas imenoval religiozni socializem, se je začela razvijati od konca leta 1919 na idejnih temeljih predvojnega švicarskega religioznega socializma. V začetku je bilo več dokaj nepovezanih skupin v različnih krajih Nemčije. Velik idejni pomen je imel berlinski krog okoli Paula Tillicha, ki so mu med drugimi pripadali teologa Carl Meinecke in Arnold Wolfers ter ekonomist Eduard Hermann. V polemiki z dialektično teologijo Karla Bartha, ki je zavračala vsakršno družbenopolitično dejavnost, so razvijali krščanskosocialistične teološke nazore, v katerih so prizadevanja za socializem utemeljevali s Kristusovim poslanstvom božjega kraljestva.⁴⁰

Za razliko od drugih religioznih socialistov se privrženci Tillichovega kroga niso toliko zavzemali za pomiritev delav-

cev s cerkvijo, ki naj bi sprejela idejo socializma za svojo; do nje so bili popolnoma ravnodušni. Predvsem so se zavzemali, da bi teoretično razčistili vprašanje povezave socializma in krščanstva. To povezavo so videli v neizogibni potrebi, da se mora socializem, ki ga zahteva čas, etično in religiozno poglobiti z elementi krščanstva, če hoče ustvariti novo družbo. Njihovo zgodovinsko pojmovanje socializma je daleč od marksističnega, verjetno najdlje med vsemi smermi religioznega socializma. Od marksizma se razlikujejo predvsem po svojih filozofskih izhodiščih, ki jim postavljajo temelje v iracionalistični filozofiji življenja in v eksistencializmu s poudarjanjem človekove neodvisnosti in nemoči, da bi znanstveno določili obče razsežnosti zgodovine, ki jo je moč občutiti samo intuitivno religiozno.⁴¹ Čeprav so imeli proletariat za glavnega nasprotnika kapitalizma, za dejavnik, brez katerega ne more biti socializma, mu niso pripisovali tiste avtomatične in izključne vloge v izgradnji socializma kot marksisti. V njihovih teorijah tudi ni bilo prostora za proletarsko revolucijo.⁴²

Tillichov krog je v letih 1920 do 1927 izdajal v Berlinu *Blätter für religiösen Sozialismus* (Listi za religiozni socializem) nato pa v letih 1930 do 1933 v Potsdamu *Neue Blätter für den Sozialismus* (Novi listi za socializem), s katerimi je močno vplival na religiozni socializem. V formalno organizacijo religioznih socialistov pa kljub intenzivnim stikom z njenimi voditelji ni vstopil.

Organizacija religioznih socialistov Zveza religioznih socialistov Nemčije (*Bund religiöser Sozialisten Deutschlands*) je združevala protestantske delavce, zvečine privrženice socialnodemokratske stranke Nemčije, še aktivne člane cerkve, ter večje število protestantskih pastorjev in teologov, ki so v glavnem zvezo tudi vodili. V začetku je bil osnovni namen organizacije, da bi si zagotovila vpliv v skupščinah deželnih protestantskih cerkva in jih pridobila za delavsko vprašanje oziroma za socializem.⁴³

Zveza religioznih socialistov Nemčije je nastala leta 1926 z združitvijo raznih deželnih in krajevnih organizacij religioznih socialistov. Najpomembnejše take organizacije so nastajale od konca leta 1919. Berlinska organizacija pod vodstvom Güntherja Dehna se je imenovala Zveza religioznih socialistov, v Thüringiji pa je organiziral religiozne socialiste Emil Fuchs. Najmočnejša organizacija je bila v Badnu; vodili so jo protestantski pastorji Erwin Eckert, Heinz Kappes

in Georg Wünsch, gimnazijski ravnatelj Heinrich Dietrich in socialnodemokratski sindikalni funkcionar Bernhard Göring; imenovala se je Zveza ljudske cerkve, od leta 1922 pa Zveza ljudske cerkve evangeličanskih socialistov. Religiozni socialisti so od leta 1920 brez večjega volilnega uspeha nastopali s svojimi listami na volitvah za deželne sinode.. Od 1. maja 1923 so izdajali tednik *Sonntagsblatt des arbeitenden Volkes* (Nedeljski list delovnega ljudstva), od maja 1924 z naslovom *Der religiöse Sozialist* (Religiozni socialist) in s podnaslovom *Sonntagsblatt des arbeitenden Volkes*. Leta 1924 so vzpostavili svoje organizacije tudi v Württembergu, Pfalzu in Kölnu. V nekaterih deželah, kot so Bavarska, Hessen, Saška in Westfalija, se niso mogli utrditi. Na kongresu v Merseburgu avgusta 1926 so se organizacijsko utrdili in izvolili osrednje vodstvo z Erwinom Eckertom, Emilom Fuchsom in Bernhardom Göringom.⁴⁴ V obdobju njihovega največjega razmaha leta 1927 je bilo okrog 25 do 30 tisoč religioznih socialistov. Člani Zveze niso bili nujno pripadniki SPD, le člani kake buržoazne stranke niso smeli biti. Ob neuspehih na sinodalnih volitvah so religiozni socialisti spoznali, da delavstva ne bodo mogli v večjem obsegu pridobiti za osvajanje položajev v cerkvi in slednjo potem pridobiti za socializem. Iz tega spoznanja se je rodila potreba po širšem družbenopolitičnem zavzemanju za socializem. Tako so na kongresu v Mannheimu leta 1928 zapisali v program: »Zasebnokapitalistični sistem sproža razredni boj v gospodarstvu v državi in v vseh razmerjih družbenega življenja. Lastniški in zato vladajoči razred poskuša ohraniti obstoječe stanje, potlačiti odvisni in brezlastniški razred ter ga izkoriščati sebi v prid. Tlačene množice se poskušajo osvoboditi in uveljaviti boljši način medsebojnih človeških odnosov. Mi krščanski socialisti znova izrekamo svojo trdno privrženost boju delovnega ljudstva za uresničevanje socializma. Odločno zavračamo vse poskuse reševanja gospodarskega in socialnega reda, kakršne razglašajo meščanski in krščanski reformatorji. Pomaga nam lahko samo temeljna preobrazba vseh gospodarskih in družbenih odnosov v smislu socializma.«⁴⁵

Leta 1929 so religiozni socialisti začeli izdajati znanstvenoteoretično revijo *Zeitschrift für Religion und Sozialismus* (Časopis za religijo in socializem), v kateri so razčiščevali temeljne idejne in politične probleme krščanskega socializma. Revijo je urejal profesor Georg Wünsch, od leta 1931 skupaj s katoliškim socialistom Heinrichom Mertensom. Ta je leta

1930 s svojim krogom katoliških socialistov, ki so v letih 1929-1930 izdajali Rotes Blatt der katholischen Sozialisten (Rdeči list katoliških socialistov) pristopil k Zvezi religioznih socialistov Nemčije in združil svoje glasilo z njenim.⁴⁶

Religiozni socialisti so v dvajsetih letih v glavnem podpirali politiko SPD in jo tudi razglašali v svojem časopisju in na javnih shodih. Skupaj s SPD so odločno protestirali proti odpuščanju z dela oziroma krajšanju dela za kovinarje v Porurju februarja in jeseni leta 1928, poleti leta 1930 pa proti odpravljanju socialnih pridobitev delavstva oziroma proti prenašanju bremena gospodarske krize na njihove rame. Toda že od leta 1928 je med samimi religioznimi socialisti prihajalo do razlik v ideologiji in politični usmeritvi. Nekateri so zagovarjali nekak etični socializem, ki naj bi temeljil na iracionalnem pojmu skupnosti, brez razrednega boja, torej so popolnoma zavračali marksizem. Največji del je sprejemal marksizem reformistične socialnodemokratske smeri (glavni teoretik te smeri je bil E. Heimann, čigar dela so imela močan vpliv). Tretji, verjetno najmanjši del pa je sprejemal prav revolucionarni marksizem, razen seveda njegovega filozofskega materializma.⁴⁷

Ti najbolj radikalni elementi s predsednikom Zveze Erwinom Eckertom na čelu pa so imeli do politike vodstva SPD precej pomislekov. Zavračali so njegovo oportunistično smer, ki je popuščala meščanstvu in postajala očitna zlasti v zadnji vladi s socialnodemokratsko udeležbo v letih 1928 do 1930. E. Eckert je leta 1929 skupaj z levim krilom SPD in KPD v imenu Zveze protestiral proti oborožitvenemu programu vlade, ki ga je podprla SPD, in znova v začetku leta 1930 proti vojnemu proračunu za leto 1930. Jeseni leta 1930 pa Eckert ni mogel več pridobiti vodstva Zveze, da bi obsodilo Brüningovo politiko vladanja z izjemnimi vladnimi odredbami brez parlamenta. SPD se je namreč strinjala z Brüningom kot najmanjšim zlom. Večina voditeljev Zveze religioznih socialistov je lojalno podpirala politiko vodstva SPD. V vodstvu Zveze je prihajalo do trenj: E. Fuchs je podpiral Eckerta, večina pa je bila proti njemu. E. Eckert je poleti leta 1931 skupaj z levim krilom SPD pozival k organiziranju strankine baze, ki naj pritiska na vodstvo. Zaradi take dejavnosti ga je vodstvo SPD 3. oktobra 1931 skupaj z drugimi levičarji SPD izključilo iz stranke. Eckert je takoj zatem vstopil v Komunistično partijo Nemčije. Vodstvo Zveze mu je sredi novembra 1931 odvzelo predsedstvo Zveze in

uredništvo časopisa *Der religiöse Sozialist*. Iz protesta do tega ukrepa je Eckert konec novembra izstopil iz Zveze religioznih socialistov.⁴⁸ Zvezo je nato vodil Heinz Kappes, ki se je v bistvu držal smeri, čeprav manj radikalno, kot jo je Zveza načrtala pod Eckertovim vodstvom.⁴⁹

Religiozni socialisti so pri svojem cerkvenopolitičnem delovanju naleteli na izredno odločen odpor deželnih cerkvenih vodstev. Ta so bila desno usmerjena in vse bolj naklonjena nacionalsocialistom. Kjer so mogla, so nastopala proti religioznosocialističnim pastorem in zavračala njihove nastavitve na boljša službena mesta, čeprav so imeli med vsemi prosilci najboljše pogoje. Proti njim so uvajala disciplinske postopke, predvsem proti najbolj vidnim in najbolj radikalnim. V oktobru 1931 je badensko cerkveno vodstvo razrešilo Eckerta, ker je vstopil v KPD, in mu vzelo pastorsko mesto v Mannheimu.⁵⁰ Bistvena idejna in politična stalnica vseh religioznih socialistov je bila namreč njihov neutrudni boj proti nacionalsocializmu. Teoretično so zavračali nacionalsocialistično ideologijo kot nezdržljivo s krščanstvom in sovražno religioznemu socializmu, proti nastopom nacionalsocialistov pa so protestirali politično, v cerkvenih sinodah, v cerkvi in na javnih zborovanjih.⁵¹ Zato ni čudno, da je nacionalsocialistični režim zelo zgodaj, že marca 1933, prepovedal izdajanje religioznosocialističnega glasila *Der religiöse Sozialist*, kar je Zvezo zadelo v živo in je razpadla. Vidni religiozni socialisti so emigrirali v tujino, druge je režim odpustil iz služb in jih preganjal. Do organiziranega odpora religioznih socialistov nacionalsocialističnemu režimu ni prišlo.⁵²

Če bi poskušali oceniti religiozne socialiste, njihovo ideologijo in delovanje, bi lahko mirno sprejeli oceno Helge Grebing: »Religiozni socialisti so bili razočarani in so tudi sami razočarali: znotraj delavskega gibanja so se morali spoprijemati z rastočim gibanjem svobodomislecev, v SPD so jih sicer trpeli in jih včasih iz preračunljivosti celo podpirali, toda pravo pozornost so našli le v nekaterih krogih socialističnega mladinskega gibanja. Omrtvičeno vztrajanje SPD v tradicionalni ideologiji in njena politična taktika prilagajanja meščanstvu sta bila v nasprotju s predstavami religioznih socialistov o naprednem, ustvarjalnem socializmu, ki naj bi odražal revolucionarne težnje časa. Sicer so zavračali Marxovo in Engelsovo ateistično mišljenje, ker je po njihovem mnenju samo izraz časa, v katerem je nastalo; pri analizi socialnih problemov in pri postavljanju ciljev pa so se docela

usmerili v marksizem. Pot marsikaterega religioznega socialista je končno dosledno vodila k priznanju ciljev radikalnih skupin v delavskem gibanju. Na drugi strani pa religiozni socialisti niso dovolj razmišljali o tradiciji, bistvu in nalogah cerkve, da bi si v njej lahko resnično zagotovili vpliv; zvečine so bili usmerjeni teološko liberalno ali celo religiozno svobodno. Proletariatu so se — razen izjem v Badnu in v nekaterih velemestih — komaj približali.⁵³

Med katoliškimi Nemci se je krščanski socializem razvijal precej drugače kot med protestantskimi, toda ne manj intenzivno. Obstajala sta dva med seboj skoraj nepovezana kroga: Prvi je bil krog katoliških socialistov, predvsem izobražencev, ki so izšli iz katoliškega mladinskega gibanja. Nekateri najbolj radikalni so se leta 1929 zbrali ob Heinrichu Mertensu. Številčno dokaj močnejši je bil delavski krog okoli Vitusa Hellerja, ki se je organiziral v samostojno politično stranko in imel privrženca zlasti v Würzburgu in Porurju.⁵⁴ Nekaj katoliških izobražencev je že zgodaj v dvajsetih letih poskušalo teoretično dokazati, da sta socializem in krščanstvo združljiva. Omenimo samo najpomembnejše. Theodor Steinbüchl, profesor moralne teologije v Tübingnu, je s knjigo *Sozialismus als sittliche Idee* (Socializem kot нравstvena ideja) leta 1921 opravičeval socializem kot etično idejo, ki more uživati vso ljubezen in priznanje kristjanov.⁵⁵ Ernst Michel, psihiater, je v knjigah *Kirche und Wirklichkeit* (Cerkve in resničnost) leta 1923 in v *Politik aus dem Glauben* (Politika iz verovanja) leta 1926 pripravil teološko osnovo za možnost, da bi sprejeli socializem iz »krščanske odgovornosti«. V socializmu je videl tisto, kar ta objektivno je: posvetna stvar in zgodovinska nujnost.⁵⁶ Pripominjal pa je, »da mora socializem v sebi premagati nekatere marksistične postavke, ki ga s svojo čisto razdiralno usmerjenostjo ogrožajo z duhovno smrtjo«. ⁵⁷ Možnost sožitja socializma in katolicizma je zagovarjal tudi Georg Bayer, ki sam ni bil katoličan, ampak žid in socialist. V knjigi *Katholizismus und Sozialismus* (Katolicizem in socializem) leta 1927 je zatrdil, da konflikt med socializmom in katolicizmom ni potreben, ker sta na različnih neprimerljivih ravneh: prvi ostaja načelno v gospodarski, torej posvetni sferi, drugi pa je usmerjen v nadnaravnost in religioznost.⁵⁸

Krščanskosocialistični pogledi so počasi zoreli tudi v nekaterih skupinah katoliškega mladinskega gibanja, ki je bilo sicer romantično konservativno. Zlasti pomembna je bila or-

ganizacija Quickborn, ki so jo vodili Nikolaus Ehlen, Romano Guardini in Rudolf Schwarz. Od leta 1920 je izdajala mesečno revijo Die Schildgenossen (Tovariši ob ščit). Revija in njeni sodelavci so se ukvarjali predvsem z duhovnimi in teološkimi vprašanji, pri tem pa so se zlasti pod vplivom Josepha Wittiga in svobodne protestantske teologije močno oddaljili od uradne konservativne katoliške teologije. Zagovarjali so osebno doživeto krščanstvo brez posrednika cerkvene hierarhije, kar je razburkalo duhove. Zato je bil Romano Guardini s svojimi teološkorevolucionarnimi nazori ves čas v nevarnosti, da mu cerkvena hierarhija prepove pisanje in ga celo izobči.⁵⁹ Nekateri privrženci te skupine so v družbenopolitičnih vprašanjih zagovarjali bolj personalistična stališča, kot jih je nekaj let nato oblikoval Francoz Eduard Mounier, drugi pa so sprejeli skoraj ves marksizem in se uvrstili med radikalnejše krščanske socialiste.

Blizu socialističnim pogledom je bil krog časopisa Rhein-Mainische Volkszeitung, ki ga je leta 1923 začel izdajati fizik profesor Friedrich Dessauer, urejali pa so ga Heinrich Scharp, Ernest Michel in Walter Dirks. Odločno se je zavzemal za moderno družbeno reformo,⁶⁰ v politiki pa poskušal pritiskati na katoliški Zentrum, da bi se odpiral na levo in sodeloval s socialno demokracijo. Ta krog je imel nato s časopisom Deutsche Republik v zadnjih letih weimarske republike prvovrstno vlogo v protinacistični politični propagandi in je zastopal že precej demokratičnih socialističnih pogledov.⁶¹ Nekateri sodelavci, kot Michel in Dirks, so medtem postali že socialisti, čeprav se niso vključili v SPD.

Michel je v svojih delih poudarjal izredno pomembnost delavske izobrazbe, ki da bo pomemben dejavnik pri ustvarjanju socializma. Zato je sprejel profesorsko mesto na Akademiji dela (Akademie der Arbeit) v Frankfurtu, ustanovljeni leta 1921, takrat edini delavski visoki šoli, ki je izobraževala odrasle zaposlene delavce. Razvijal je svoje zamisli o humanizaciji industrijske ureditve. Spoznal je, da morajo velika podjetja svojo proizvodnjo organizirati v manjših ločenih obratih, ki naj imajo samoupravo.⁶²

Leta 1928 je Heinrich Mertens, ki je izšel iz katoliškega mladinskega gibanja in se je leta 1926 pridružil SPD, v Kölnu ustanovil Zvezo katoliških socialistov. Ta je združevala nekaj tamkajšnjih socialist. usmerjenih katoliških delavcev in nekaj duhovnikov. Januarja 1929 je začel izdajati Rotes Blatt der katholischen Sozialisten,⁶³ v katerem se je zavzel za sta-

lišče, da je treba načela krščanskega socializma (zanj je krščanski socializem teoretično dokazan) uresničiti v praksi. Ta nenavadni in drzni poskus je v javnosti zbudil velik odmev. Odobravali so ga protestantski religiozni socialisti, nekateri socialni demokrati in socialistično čuteči katoliški izobraženci, med njimi najvidnejša Michel in Dirks.⁶⁴ Zelo močan pa je bil tudi odklonilni odziv katoliškega tabora, tako cerkvene hierarhije kot katoliških političnih krogov, med njimi ne nazadnje krščanskosocialnega združenja Volksverein für das katholische Deutschland.⁶⁵

Leta 1930 se je Zveza katoliških socialistov pridružila protestantski Zvezi religioznih socialistov. Med katoličani se je za združitev navduševal predvsem vodja avstrijskih katoliških socialistov Otto Bauer. Konec leta 1930 se je tudi Rotes Blatt združil z glasilom religioznih socialistov Zeitschrift für Religion und Sozialismus, Mertens pa je postal sourednik. Tedaj in že prej je Mertens napisal nekaj odličnih člankov o temeljnih vprašanjih krščanskega socializma. Sprejel je vsa Marxova zgodovinska in gospodarska dognanja; zavrnil je le ateizem, ki ga je imel za nebitvenega v marksizmu, za izraz časa, v katerem je nauk nastajal. Nalogo krščanskih socialistov je videl v tem, da s svojo etiko prenovijo socializem in mu dajo novega poleta.⁶⁶

Čeprav so nekateri napredni katoliški krogi tiho odobravali Mertensovo pot, je niso posnemali in se ji pridruževali. Klerikalnemu pritisku se je posrečilo onemogočiti gibanje katoliških socialistov, posebno po izidu papeške enciklike Quadragesimo anno. Leta 1932 je Mertensovo ime izginilo iz uredništva revije Zeitschrift für Religion und Sozialismus; Mertens je razpusil svoj krog in pozneje gledal na to kot na ponesrečen eksperiment.⁶⁷ Slabost Mertensovega delovanja je bila verjetno v tem, da se je navezoval, čeprav ohlapno, na SPD, ki je tedaj gojila že popolnoma oportunistično politiko, namesto da bi se lotil konkretne samostojne politične propagande in se povezal s stranko krščanskih socialistov Vitusa Helerja.

Od leta 1920 je v Würzburgu pod vodstvom nekdanjega würzburškega sekretarja krščanskosocialnega združenja Volksverein für das katholische Deutschland Vitusa Hellerja obstajala krščanskosocialna stranka Bavarske, ki je združevala levo usmerjene katoliške delavce, ki so nasprotovali Bavarski ljudski stranki. Stranka se je s svojim voditeljem naglo usmerjala v levo in kmalu presegla program *krščan-*

skega socializma iz leta 1919, ki je bil v bistvu le radikalni krščanski solidarizem in se je zavzemal za vmesno pot med kapitalizmom in socializmom.⁶⁸ Tak razvoj je pripeljal stranko leta 1925 ob ljudskem referendumu o razlastitvi knežjih posesti brez odškodnine do popolne ločitve od katoliške stranke Zentrum (Zentrumspartei), s katere levim krilom je prej sodelovala.⁶⁹ V Zentrumu je prevladalo desno krilo, ki je bilo proti razlastitvi brez odškodnine, ki so jo zahtevali socialni demokrati, komunisti in Vitus Heller. Pri volitvah za predsednika republike je stranka podpirala komunističnega kandidata Thälmanna. Kljub temu, da je bilo Hellerjevi stranki naklonjenih precej privrženecv katoliškega mladinskega gibanja in nekaterih katoliških intelektualcev, stranka ni izbojevala večjih političnih uspehov. Samo leta 1926 se ji je posrečilo, da je poslala svojega kandidata, pisatelja in pedagoga Lea Weissmantla, v bavarski deželni zbor.⁷⁰

V začetku leta 1927 se je Hellerjevi stranki pridružila Christlich-Soziale Volksgemeinschaft, ki je od 1922 ob idejnih osnovah, podobnih Hellerjevim, združevala nekaj skupin katoliškega delavstva v Essnu in okolici, ki so se odcepile od Zentruma. Ko je združena stranka tako razširila področje svojega delovanja, si je privzela ime Christlich-Soziale Reichspartei. Stranka je postala nevarna katoliškemu Zentrumu in njegovi voditelji so jo začeli ostro napadati. Napadel jo je tudi visoki katoliški kler. Rezultat te gonje je bil, da stranka na parlamentarnih volitvah 1928 ni prodrla s svojim kandidatom Nikolausom Ehlenom, čeprav je v vsej državi zbrala 130 000 glasov. Enako je bilo tudi pri volitvah leta 1930.⁷¹ Ves politični razvoj v Nemčiji ob koncu dvajsetih let je stranko silil v čedalje večji socialni radikalizem. Programsko pa se je stranka usmerila popolnoma razredno socialistično. Da bi se tudi na zunaj odločno odmaknil od pojma »krščanskosocialen«, ki ga je uporabljal za svojo desno politiko katoliški Zentrum, je strankin kongres januarja leta 1931 spremenil strankino ime v Arbeiter- und Bauernpartei Deutschlands (Delavska in kmečka stranka Nemčije) in sprejel nov program, v katerem je rečeno, da so delovne množice usmerjene levo, ne v sredino, in da se morajo »katoliški socialisti-revolucionarji«⁷² približati delovnim množicam in sodelovati v velikem levem bloku, katerega naloga je zrušiti kapitalistično razredno državo.⁷²

Hellerjeva velika zasluga je tudi, da je zgodaj spoznal bistvo nacionalnega socializma in njegov boj proti njemu.

Leta 1930 je v svojem glasilu *Das neue Volk* (Novo ljudstvo) zapisal: »Za NSDAP sta socializem in mir samo propagandni sredstvi na volilnih zborovanjih. Hitler, ki je zrasel v naročju buržoazije, ne misli resno, ko govori o zrušitvi kapitalizma; nato še pristavlja, da se vse jasneje začrtujeta bodoči fronti za odločilni boj med nacionalsocializmom in proletarskim komunizmom. Sredina se bo razbila.«⁷³ Heller je poleti 1930 vse ostreje kritiziral socialnodemokratsko stranko zaradi njene sklerotične birokratske strukture in političnega oportunitizma. Vse bolj je simpatiziral in sodeloval s komunisti in se zavzemal za enotno fronto vseh delovnih ljudi, delavcev in kmetov na etični in socialistični osnovi.⁷⁴ Po svojih radikalnih socialističnih zahtevah in svojem revolucionarnem vedanju, ki so ga presegali komaj komunisti, je bila Arbeiter- und Bauernpartei Deutschlands nekaj izjemnega med nemškimi katoliki.⁷⁵

Oktobra 1933 je Hitler stranko prepovedal. Helga Grebing pravi o njej tole: »Ne po religiozni razširjenosti ne po številčni moči in ne po idejnem delovanju stranka Vitusa Hellerja ni imela večjega pomena; njen pomen je v tem, da je marsikateremu katoliškemu delavcu odprla pot na levo.«⁷⁶

V Franciji je bil laični duh med dvema vojnama mnogo močnejši kot v drugih evropskih državah, ki so lahko pokazale razvoj krščanskega socializma. Vzrok za to nedvomno tiči v zgodovinskem razvoju od velike revolucije konec 18. stoletja, prek razvoja v 19. stoletju, zlasti tretje republike na prelomu stoletij. Tako so bili francoski kristjani preprosto organizirani v različnih političnih laičnih strankah od desnice do leve, predvsem po svojem družbenopolitičnem položaju in nagnjenjih.⁷⁷ Prav katoliške klerikalne stranke, ki so se vedno pojavljale v francoskem političnem življenju, niso nikoli pridobile večjega števila Francozov in nikoli odločnejše vplivale na politično življenje. Tako se kaže problem krščanskega socializma v Franciji popolnoma drugače kot v sosednji Nemčiji. V Franciji so se kristjani že davno pred prvo svetovno vojno odločali za socializem, ki je seveda manj podčrtaval marksistično in ateistično stališče kot nemški. Vseh teh socialistov ne kaže šteti za krščanske socialiste. V javnem življenju so se imeli za socialiste, religija pa jim je bila popolnoma zasebna stvar. Za nas so zanimivi tisti kristjani, ki so med dvema vojnama s krščanskih družbenopolitičnih stališč prešli v socializem ali pa so v svojem so-

cialističnem prepričanju še naglašali vrednost in pomen krščanskih etičnih vrednot.

Med organizacijami, ki so združevale Francoze po krščanskosocialnih političnih načelih (iz teh vrst bi morda lahko, tako kot drugje po Evropi, izšli krščanski socialisti), kaže med dvema svetovnima vojnoma omeniti tri najpomembnejše: politično krščanskodemokratsko stranko (Parti Démocratique Populaire), krščanski delavski sindikat (Confédération Française des Travailleurs Chrétiens) in krščansko delavsko mladino (Jeunesse Ouvrière Chrétienne). Ves ta krščansko-socialni tabor (zajemal je le katolike) se v dvajsetih letih idejno politično ni razvijal k novim naprednejšim stališčem. V njegovih vrstah tudi ni posameznikov ali skupin, ki bi izpričevali krščanskosocialistične nazore.⁷⁸

Krščanskodemokratska stranka PDP je nastala ob volitvah leta 1924 z združitvijo različnih krščanskodemokratskih skupin. »V političnem spektru bi jo, kot vse demokrščanske stranke te dobe, v bistvu lahko šteli k sredini. Njeni voditelji, med njimi Marc Sagnier, Francisque Gay in Charles Flory, sodijo nekako v levo sredino. Tak je tudi ves začetek njenega delovanja. Njen program je bil docela program krščanskosocialnega gibanja, njeni volivci, ki so prihajali iz vseh razredov, pa so se nagibali k desni sredini... Stranka je bila neveraska, delno iz potrebe po jasni razmejitvi med 'katoliško akcijo' in krščansko demokracijo, delno iz strahu pred pretesno povezanostjo z uradno cerkvijo, ki jo je v tem času francosko javno mnenje upravičeno enačilo s politično reakcijo. Stranka ni imela nobenega vidnejšega voditelja, nobenega Luiggija Sturza. Poznejši voditelji njene naslednice po drugi vojni MRP so tedaj delovali šele v mladinskih gibanjih. Stranka se je le stežka vključevala v čvrst model tradicionalne francoske politike. Nespravljeni katoliki so bili še vedno dovolj močni, da so nasprotovali, da bi bila katoliška politična stranka zares demokratična, republikanska in socialno napredna stranka sredine. Liberalci in socialisti so le stežka razumeli, da obstaja v njihovem svetu neka stranka s krščanskimi pobudami. Takšna zmeda in zadrega se najbolj jasno kaže v klasični knjigi Andréja Siefrieda *Tableau des Partis en France* (Seznam strank v Franciji) iz leta 1930. Siefert spoznava in priznava, da je PDP vse to, kar misli sama, vendar jo kljub temu šteje za stranko desnice. Meni namreč, da je sicer možno zlomiti staro tradicijo, po kateri religija, ne pa socialna politika, določa ločnico med

levico in desnico v Franciji, toda to bo verjel šele, ko bo doživel, ne pa vnaprej.«⁷⁹

V tridesetih letih, predvsem ljudskofrontnega gibanja v letih 1934 do 1938, so v demokršćanskih vrstah vse bolj prevladovala desne težnje. Na nacionalnem kongresu kršćanskih demokratov v Arrasu leta 1936 so nasprotovali ljudski fronti. Glavno besedo so imeli že Henri Tertgen, Georges Bidault, Robert Secourt, poznejši desničarji.⁸⁰ Zaradi take desničarske usmerjenosti se je od PDP odcepila manjša levičarska skupina, že prej imenovana Mlada republika, z Marcom Sangnierjem in se 12. januarja 1936 osnovala kot samostojna politična stranka, ki je s svojimi petimi poslanci vneto podpirala vlado ljudske fronte do njenega konca spomladi 1938.⁸¹ Seveda pa teh levih kršćanskih demokratov ne moremo šteti za kršćanske socialiste. Programsko se niso izrekli za kolektivno lastnino produkcijskih sredstev,⁸² kar je glavni pogoj za kakršnokoli socialistično prepričanje.

Iz kršćanskodemokratskega tabora sta se k nekakšnemu kršćanskemu socializmu razvili dve vidni osebnosti, ki sta imeli pomembno vlogo med francoskim razumništvom, predvsem v obdobju protifašističnega boja v letih 1932 do 1934 ljudske fronte: Jacques Maritain in Emmanuel Mounier.

J. Maritain se je v knjigi Kršćanstvo in demokracija leta 1929 odmaknil od dejavne kršćanske demokracije, ker se je ta sprijaznila z mešćansko demokracijo in s tem prišla v navzkrižje s kršćansko filozofijo.⁸³ Menil je, da je edini namen države obramba skupne blaginje, ki pa je ne sme zamenjavati z blaginjo posameznikov. Skupna blaginja je v božji postavi in ima prednost pred blagrom posameznikov. Maritain je poudaril prednost duhovnega pred materialnim, kljub vsemu pa po njegovem kristjan ne more biti ravnodušen do tega sveta. Z vso močjo obsoja »dobrohotni sistem« mešćanskega liberalizma, ki zamenjuje resnično dostojanstvo človeške osebnosti z »namišljeno božanskostjo abstraktnega individualizma, ki je sam sebi zadosten«.

Maritain pravi, da je kršćanska filozofija tista, ki si v »časovnem redu« in brez prikritih misli na religiozni apostolat prizadeva, da bi »prenovila družbene strukture«. Demokracija je po Maritainu čisto nekaj drugega kot dosledna uporaba nekaterih ustavnih pravil ali igra parlamentarizma. Demokracija je zanj v bistvu nekaj »skupnostnega«; temelji na spoštovanju vsakega človeka pred človeško osebnostjo. Demokracijo je treba šele usmerjati. »Tragedija modernih

demokraciji,« je zapisal v začetku svojega dela Krščanstvo in demokracija, »je v tem, da se jim ni posrečilo uresničiti demokracije znotraj samih sebe.« Demokracija v pravem pomenu besede je izraz krščanske vere. »Demokratski sunek se je pojavil v človeški zgodovini kot časovni izraz evangelijskega navdiha.« Sklepne besede iz njegove knjige so poziv k »heroičnemu humanizmu«. ⁸⁴

Mounier je nenehno ponavljal, da ni »ene same« krščanske politike, in se je z vso silo obrnil zoper verske stranke. Zagovarjal je popolno neodvisnost nasproti političnim skupinam in kritiziral krščanske (ljudske) demokrate. Njegov antikapitalizem je temeljna ideja, v začetku manj iz ekonomskih kakor iz moralnih in duhovnih razlogov. Mounierjev antikapitalizem izhaja bolj iz Peguya kot iz Marxa. Mounier: »Moj evangelij je evangelij revnih.« Mounier je zelo sovražen do individualizma in meščanske demokracije. Nasproti individuumu postavlja osebo, nasproti državi skupnostno družbo. Usmerjen je antikapitalistično in antijakobinsko ter obtožuje demokracijo, ki boleha zaradi denarja, in socializem, ki boleha zaradi države, zaradi podržavljanja. Bil je proti revoluciji, kakršno so propagirali komunisti. Očital ji je pomanjkljivost, češ da prinaša samo površinske spremembe. Za Mouniera je bila »revolucija globoka duhovna potreba«. Ta revolucija mora biti hkrati duhovna revolucija in revolucija družbenih in državnih struktur. »Revolucija, ki je ne spremlja preoblikovanje, bo umrla.« Mounier si je postavljala za cilj odpravo proletarskih razmer in odpravo anarhične ekonomije, ki temelji na dobičku. Po njegovem je treba uvesti gospodarstvo, ki je »organizirano na celotnih perspektivah osebnosti«; podružbljenje je treba izvesti brez podržavljenja področij proizvodnje, ker bi podržavljenje človeka še naprej odtujevalo od nje. ⁸⁵

Maritain in Mounier sta svojo levičarsko prepričanje izpričevala s svojim političnim ravnanjem. Stopila sta v komite protifašistične inteligence. ⁸⁶ Mounier je leta 1932 ustanovil revijo *Esprit* (Duh/Smisel); o poglavitnem vzroku za to je pozneje sam zapisal: »Odpraviti žalostno stanje, v katerem se krščanstvo solidarizira z ustaljenim neredom meščanske družbe.« ⁸⁷ V reviji je najodločneje nastopal proti pojavom fašizma. Junija 1936 je z daljšim člankom pozdravil volilni uspeh ljudske fronte. Izrazil pa je bojazen, da bi komunisti s svojo lastno akcijo utegnili ljudsko fronto spraviti z načrtane poti. ⁸⁸ V svoji reviji se je zavzemal za špansko republikansko vlado

in odpiral strani revije španskima naprednima kristjanoma J. Bergaminu in J. M. Semprunu. Dopustil pa je, da so v *Espritu* izhajali članki Simone Weil in Victorja Sergeja, ki sta kritizirala totalitarizem komunistov v španskem republikanskem taboru, predvsem v Kataloniji.⁸⁹ Odločno je nastopal proti kapitulantski politiki francoske buržoazije v Münchnu.⁹⁰ Natančna idejna analiza teoretičnih družbenopolitičnih in gospodarskih pogledov Maritaina in Mouniera ponuja sklep, da sta bila odločna nasprotnika kapitalistične družbene in gospodarske ureditve. Na drugi strani pa se tudi nista zavzemala za kake romantične, konservativne stanovske krščanskosocialno ekonomske ideale. Torej ju lahko pogojno uvrstimo le v socialistični tabor, če ju hočemo sploh kako razporediti. Seveda pa je treba pripomniti, da je tak socializem zelo daleč od marksizma. Njegov idejnofilozofski temelj je eksistencialna, krščanska filozofija. Na tej osnovi odmerjata prvenstvo duhovnim sferam človeškega in medčloveškega bivanja. Mounier se je zavzemal za »osebnostno družbo«, kjer se celostno razvijajoča se osebnost na temelju krščanskega etosa vključuje v skupnost. (Tako se je Mounierovega nauka oprijelo ime personalizem). Spričo takšnih pogledov Maritain in Mounier nikoli nista mogla docela soglašati s kakršnokoli obliko marksizma, tudi ne onega uradno socialnodemokratskega med dvema vojnama, in se nista mogla skladno vključiti v nobeno obstoječo politično stranko.

Zelo težko je ugotoviti, koliko krščanskega socializma in krščanskih socialistov je bilo med krščanskimi delavci, privrženci krščanskega sindikata CFTC. V javnem političnem življenju se sindikat oziroma njegovo vodstvo ni izreklo za socializem, temveč si je prizadevalo za družbo, ki naj bi temeljila na cerkveni socialni doktrini. Težko je izmeriti osebni politični utrip nekaterih levičarskih posameznikov, ki so nedvomno obstajali v teh vrstah, posebno ker niso javno izražali svojih pogledov ali nastopali proti vodstvu CFTC. Vodstvo pa je predstavljal dokaj konservativni nesocialistični Jules Zirnheld.⁹¹ Doslej najboljša zgodovina francoskega sindikalnega gibanja izpod peresa znanega francoskega zgodovinarja, socialnega demokrata Georgesja Lefranca, pravi o krščanskih sindikatih naslednje: »Doktrine in akcije krščanskosindikalnega gibanja ne moremo pojmovati zunaj okvirov socialne enciklike *Rerum novarum*. Negativno lahko označimo ideologijo krščanskih sindikatov z opozicijo socialističnemu sindikatu CGT. Zavračali so metodo boja in uporabo

sile; po njihovem ljubezen do bližnjega izključuje načelo sovražstva in boja. Zavzemali so se za stanovsko ureditev po enciklikah, za cilj so imeli socialni mir.⁹² Sindikati CFTC so zavračali politično stavko, niso pa vedno zavračali strokovne stavke in so pojasnjevali, da jih v to sili patronat (lastniki). Pozneje, leta 1936, so se v brošuri branili pred očitkom nekaterih aktivistov iz CGT, da so v službi patronata.⁹³ Pred letom 1939 ne more CFTC nihče očitati, da se je uдинjal kaki politični stranki. Toda že od svojih začetkov si je krščanski sindikalizem prizadeval razširiti svojo dejavnost tudi na parlamentarno področje.

Krščanski sindikalisti so se zavzemali za korporativizem, toda na prostovoljni osnovi. V krščanski internacionali niso prikrivali odpora proti Dolfussovemu režimu, ki se je tudi skliceval na katoliški korporativizem. Po njihovem namreč vsak totalitaristični režim s tem, ko vnaša v politično in socialno življenje posvetnost, vsebuje težnjo, da bi potisnil krščanstvo v onstranstvo.⁹⁴

CFTC je leta 1935 izdelal svoj načrt za rešitev gospodarske in socialne krize, da bi pariral planizem CGT. Ta načrt je vseboval nekaj naprednih socialnih in gospodarskih zahtev, kot so ustanovitev narodnega gospodarskega sveta in sveta dela, 40-urni delavnik in določitev najnižje dovoljene plače. Kljub vsemu pa te zahteve niso merile na strukturalno spremembo družbe, kar je le bil končni cilj socialističnega planizma.⁹⁵

Stavka in zasedba tovarn leta 1936 sta postavili krščanske sindikaliste pred težko preizkušnjo. Na 17. kongresu CFTC od 30. maja do 1. junija so zmagali levi aktivisti in krščanski delavci so stavkali družno s socialističnimi in komunističnimi. Desni voditelji CFTC so si prizadevali pomiriti delavstvo, čeprav so poudarjali, da je večina delavskih zahtev zakonitih. Nekaj najbolj skrajnih in sektaških voditeljev CGT je doseglo, da CFTC ni sodeloval pri podpisu Matignonškega sporazuma,⁹⁶ kar nikakor ni krepilo delavske enotnosti in je sililo krščanske sindikaliste, da so poudarjali sindikalni pluralizem.

Bolj kakor med katoličani se je krščanski socializem v Franciji uveljavil med protestanti. Že leta 1908 je Paul Passy ustanovil Zvezo krščanskih socialistov (Union des Socialistes Chrétiens), katere člani so pripadali Socialistični stranki. Pred prvo svetovno vojno je zveza štela le 600 članov, po

njej pa se je nekoliko okrepila in vključila tudi katolike in celo teozofe. Poleg Passyja je v dvajsetih letih postal teoretik Zveze André Philip, profesor nacionalne ekonomije na univerzi v Lyonu. Svoj nazor je razvil v dveh zanimivih delih: v članku Kristjan in socialna akcija (*Le Chrétien et l'Action Sociale* v časopisu Stockholm leta 1928) in v brošuri Socializem in krščanstvo leta 1930. Njegovi temeljni pogledi so bili: »Krščanstvo in socialistično delavsko gibanje, dve sili, ki lahko prenovita človeštvo, se morata medsebojno dopolnjevati. Razredni boj delavstva, boj za izboljšanje ekonomskega položaja delavcev, ne vodi k socializmu. Nasprotno: Izboljšanje gmotnega položaja gornjega sloja delavskega razreda je vselej pripeljalo do nacionalizma in do pomeščanjenja tega sloja; vključil se je torej v kapitalističen mehanizem. To nevarnost je mogoče odpraviti samo z etičnimi in religioznimi vrednotami. Vsak človek ima pravico do sreče, do odrešenja. Toda kapitalistično gospodarstvo z bedo in s tlačenjem delavskega razreda ustvarja življenjske pogoje, ki človeku preprečujejo, da bi dosegel ta cilj. Prepričanje o nemoralnosti kapitalističnega sistema in o pravici vseh ljudi do enakopravnega deleža napredka civilizacije vodi k obsodbi obstoječe socialne nepravčnosti, revolucionarnemu boju za socializem, za bistveno novo družbeno ureditev brez kompromisa s kapitalizmom, k boju za uresničitev socialne pravičnosti in božjega kraljestva na zemlji. Samo socializem lahko ustvari takšno družbo, ki bi ustrezala krščanskim idealom.«⁹⁷ Sam André Philip se je zelo zavzemal za etično in psihološko utemeljitev socializma, kakršno je podal belgijski socialist Hendrik de Man v svoji knjigi *K psihologiji socializma* (*Zur Psychologie des Sozialismus*, Frankfurt 1926). Philip je imel de Manovo knjigo za najpomembnejšo v socialistični doktrini, takoj za Marxovim Kapitalom.⁹⁸ V praktični politiki so bili Philip in francoski krščanski socialisti zvesti privrženci socialistične stranke; Philip je bil od leta 1936 njen poslanec. Leta 1940 je bil eden redkih socialističnih poslancev, ki so glasovali proti kapitulaciji pred Pétainom, in se je takoj pridružil odporiškem gibanju v Londonu.⁹⁹

Iz belgijskega krščanskega socialnega gibanja, ki je bilo močno razvito — njegova politična stranka je bila celo najmočnejša v deželi in večkrat v vladi — se v obdobju med obema vojnama krščanski socializem, kakor ga razumemo mi, v glavnem ni razvil. Nedvomno so bile v močnih krščanskih

sindikatih in v močni krščanski mladinski organizaciji JOC tudi levičarske, socialistične težnje. Toda vodstvi obeh organizacij nista opustili stališč krščanskosocialnega programa in sta s teh stališč tudi obvladovali organizacijo. Seveda pa bi skrbna zgodovinska analiza posameznih obrobnih pojavov, kakršne še nimamo, prinesla marsikaj novega.

V Belgiji je bilo podobno kot v Franciji. Precej krščanskega socializma in krščanskih socialistov najdemo v socialistični stranki. Sredi leta 1930 so privrženci socialistične stranke, ki jim je krščanski etos pomenil več kot neko osebno religiozno vrednoto, ustanovili Zvezo religioznih socialistov. V ločenih skupinah je zajemala katolike, protestante in kristjane, ki niso pripadali nobeni cerkvi. Medtem ko je bilo v valonskem delu belgijske socialne demokracije razširjeno svobodomiselnost, so bili flamski socialisti kolikor toliko versko usmerjeni. Voditelj belgijskega gibanja religioznih socialistov je bil Chalmet iz Selzaete, ki je bil tudi socialnodemokratski parlamentarni poslanec.¹⁰⁰

Posebnost v belgijskem krščanskem socializmu je Hendrik de Man, ki sicer ni bil veren kristjan, temveč se je zavzemal za etični socializem. Hendriku de Manu so bili blizu nazori in organizacija krščanskih socialistov, oziroma je s svojimi znanstvenimi deli zelo vplival na krščanski socializem v Belgiji in tudi v drugih deželah, kot smo že videli. Ta flamski socialist je bil pred prvo svetovno vojno eden redkih belgijskih socialistov, ki je napadal reformizem. Po vojni pa je kot profesor socialne psihologije na univerzi v Frankfurtu precej spremenil svoje poglede. Zašel je predvsem pod vpliv psihologije S. Freuda. V svoji knjigi *Zur Psychologie des Sozialismus* (K psihologiji socializma) je jasno opredelil svoje nove nazore. Kritiziral je Marxov pogled na družbo, češ da je enostranski, da je človeško srečo zamenjal z navadno blaginjo. Najbolj pa je kritiziral marksistično preveliko oziroma izključno poudarjanje vpliva ekonomskih dejavnikov na duhovno dogajanje. Pravilno rešitev je videl v ponovni vgraditvi utopičnega elementa v socializem, pri čemer utopija ne bi bila kako dokončno stanje, temveč začetni motiv, z drugimi besedami, v njej naj ne bi videli bodoče družbene stvarnosti, temveč današnjo psihološko resničnost.

V belgijski socialnodemokratski stranki si je Hendrik de Man bolj kot s temi teorijami pridobil vpliv s svojim Načrtom dela (*Plan du travail*) leta 1933. V okoliščinah, ko je v deželi

vladala velika brezposelnost, je socialni demokraciji predlagal narodni program za ozdravitev gospodarstva, za gospodarsko in družbeno reformo. V prizadevanju, da bi se izognil razrednemu boju, je de Man zagovarjal sodelovanje vseh protikapitalističnih slojev, delavcev, kmetov in srednjega sloja, ob temeljiti preobrazbi gospodarskih in političnih struktur. Prizadeval si je za organiziranje mešanega gospodarskega sistema, v katerem bi nacionalizirali le bančništvo in osnovno industrijo, medtem ko bi se v drugih panogah zasebnništvo še lahko razvijalo. Hotel je okrepti državni gospodarski sektor, ki bi deloval po dolgoročno zasnovanem načrtu, ter zagotoviti boljši, bolj demokratičen nadzor vladnega aparata nad institucijami. Za pridobitev najširših slojev, potrebnih za uresničitev načrta, je socialni demokraciji predlagal, naj se odpove svojemu protiklerikalizmu. De Man je pridobil podporo sindikalnih voditeljev, medtem ko so ga politični voditelji socialne stranke, med njimi E. Vandervelde, kritizirali z razrednih socialističnih stališč. De Man je bil leta 1934 izbran za sopredsednika socialnodemokratske stranke, vendar ta ni mogla uresničiti Načrta dela.¹⁰¹

Na Nizozemskem je bilo gibanje krščanskih socialistov med obema vojnama sorazmerno najmočnejše v Evropi. Takšen razvoj so nekateri zgodovinarji utemeljevali s socialnogospodarsko strukturo in z duhovno usmeritvijo in s tradicijo prebivalstva dežele.¹⁰² V Nizozemski, pretežno protestantski deželi, se je krščanski socializem razvijal le med protestanti različnih smeri. Zanj je značilno, da se je pojavil že zelo zgodaj, že v začetku stoletja; bil je bogat idej, toda zelo slabo politično organiziran. Nizozemski religiozni socialisti so prvi v svetu ustanovili svojo politično organizacijo. To je bila Zveza religioznih socialistov, ustanovljena leta 1907. Zveza je bila v svojih nazorih zelo radikalna in se ni hotela povezovati s socialnodemokratsko stranko. Njihova voditeljica je bila Tjaden van der Vlies, imenovana Enka. Po prvi svetovni vojni se je organizacijskopolična podoba nizozemskega religioznega socializma precej spremenila. Večina privržencev Zveze religioznih socialistov se je takoj pridružila novi komunistični partiji Nizozemske; zvezo so formalno razpustili leta 1921.¹⁰³ V dvajsetih letih so obstajale tri pomembnejše, med seboj skoraj nepovezane organizacije nizozemskih religioznih socialistov, ki so vse nastale že pred prvo svetovno

vojno. Najstarejše je bilo gibanje okoli časopisa Blijde Wereld (Veseli svet). Ta skupina se je imela za socialistično, čeprav ne marksistično; priznavala je razredni boj, toda v zmernem reformističnem smislu. Ni ustvarila svoje organizacije, ampak se je politično vključila v socialnodemokratsko stranko. Blijde Wereld je teoretično mnogo prispeval k razčiščevanju odnosa med krščanstvom in socializmom.¹⁰⁴ Druga organizacija religioznih socialistov je bila Religioznosocialistično združenje. Njegova glavna naloga je bila propagiranje socializma predvsem v krogih, kjer mu je religiozna propaganda zapirala pot. Združenje se ni pridružilo nobeni politični stranki, temveč je hotelo delovati ob njih za nekatere posebne cilje. Organiziralo je propagando, da bi pri volitvah v posamezne protestantske cerkve dosegli socialistično večino; pri tem ni imelo večjih uspehov. Združenje ni izdajalo svojega glasila, pač pa je, tudi zaradi tesne osebne povezanosti, uporabljalo časopis Blijde Wereld.¹⁰⁵ Tretja skupina religioznih socialistov je bila tako imenovana Delovna skupnost Woodbrookerjev (po vzoru angleških kvekerjev iz birminghamskega predmestja Woodbrook). Njena glavna naloga je bila izobraževanje starejših. Razvila je živahno dejavnost. Prirejala je poletne tečaje, na katerih so razpravljali o problemih delavskega gibanja ter o etičnih in religioznih vprašanjih. Ti seminarji so bili odprti vsem socialističnim tokovom, toda zvečine so jih obiskovali socialni demokrati. Po letu 1920 je število obiskovalcev nenehno raslo, seveda pa jih je bilo leta 1925 še vedno samo 333. Delovna skupnost Woodbrookerjev je imela sedež v Barchemu in je od leta 1925 izdajala časopis Barchenmbleden, ki si je prizadeval povezati in združiti vse razdrobljene sile religioznih socialistov. Barchenmbleden je postal znanstveno glasilo religioznega socializma na Nizozemskem.¹⁰⁶ V dvajsetih letih so bili vsi nizozemski religiozni socialisti številčno šibki. V večini niso bili delavci, temveč elita socialističnih izobražencev.

Organizacijska razcepljenost, ki je izhajala iz idejnih razlik (sicer ne velikih) posameznih skupin in posameznikov, je nedvomno škodovala gibanju religioznih socialistov. Zato so večkrat poskušali zbrati vse razcepljene sile in postaviti jasna, enotna uporabna idejna načela. Prvi tak korak so storili že leta 1923, ko so v uredništvo Blijde Wereld sprejeli W. Banninga, znanega člana Delovne skupnosti Woodbrookerjev.¹⁰⁷ Pomemben dogodek pri povezovanju je bil prvi kongres nizo-

zemskih religiozних socialistov oktobra 1927 v Amsterdamu. Vse tri prej imenovane skupine so se sporazumele o ustanovitvi stalne Centralne komisije za religiozni socializem. Za predsednika so izbrali socialnega demokrata M. I. Moltzerja. Komisija je bila pooblašena, da bo v bodoče skrbela za posvetovanja.¹⁰⁸ Od konca dvajsetih let v religioznem socializmu opazamo nov polet tudi zaradi delno spremenjenih tokov v sami socialni demokraciji. To spremembo so na skupščini religiozних socialistov septembra 1929 izrazili takole: »Nizozemski socializem (socialna demokracija) je bil doslej pod vplivom nemškega socializma, ki je vse svoje bistvene poteze dobil od marksizma. Sedaj pa je angleški socializem tista zvezda, ki je zbudila novo upanje in prinesla novo življenje. Religiozni socialisti se čutijo temu milemu, humaneumu, religiozno podprtemu socializmu bolj sorodni.«¹⁰⁹

Kljub različnim tokovom v nizozemskem religioznem socializmu lahko ob koncu dvajsetih let opazimo v njem naslednja skupna stališča: »Socializem je bil predolgo pod vodstvom marksističnega materializma. Pod tem vodstvom pa je premalo cenil svobodno človeško osebnost in etične vrednote v njej. Dolžnost religiozних socialistov je osvoboditi socializem tega vodstva in propagirati socialistično skupnost kot zavestni moralni ideal svobodnega socialističnega človeka. Človek je več kot samo delček družbe, je osebnost, moralno bitje in v njegovem srcu, njegovem življenju leži kal najbolj osebnega, religija. Samo če to duhovno, moralno zadobi prostor v človeku in v življenju človeške skupnosti, bomo lahko govorili o pravi človeški skupnosti.«¹¹⁰

Od leta 1932 je bil voditelj nizozemskih religiozних socialistov W. Banning, ki je gibanje politično oprl na socialnodemokratsko delavsko stranko in delil njeno politično usodo. Stranka sama je upoštevala svetovnonazorsko posebnost religiozних socialistov in njegovo željo po lastnem povezovanju. W. Banninga so leta 1937 izbrali v vodstvo nizozemske socialnodemokratske stranke.¹¹¹

V Švici najdemo pravi krščanski socializem le med privrženci socialnodemokratske stranke. Del katoliškega delavstva, organiziran v krščanski delavski organizaciji, ki se je politično naslanjala na krščanskosocialno ljudsko stranko, je ostajal zvest cerkvenim socialnim naukom in ni prešel v socializem. V švicarski socialnodemokratski stranki je bila, kot

smo videli že pred prvo svetovno vojno, pomembna skupina religioznih socialistov, naprednih protestantskih pastorej in izobražencev, ki je tu in tam pridobivala vpliv tudi med delavstvom. Voditelj gibanja je ostal tudi v obdobju med vojnama Leonhard Ragaz. V prvem povojnem letu 1919 so imeli religiozni socialisti v švicarski socialni demokraciji usodno vlogo. Bili so glavni pobudniki in voditelji referendumov v socialnodemokratski stranki, s katerim so septembra 1919 s precejšnjo večino glasov razveljavili sklep strankinega kongresa, da pristopi h komunistični internacionali. Ker jim je bilo strankino časopisje v glavnem nedostopno, so razvijali svojo propagando v brošurah in letakih. Ragaz je v svojem časopisu pisal, da boljševizem ogroža socializem, ker uporablja silo, da je to diktatorska vlada manjšine nad večino. Svoje pisanje zaključuje v popolnoma utopičnem religioznem duhu, da se socializem in sila ne ujemata in da je treba v socialnodemokratski stranki to resnico izbojevati proti Leninu in njegovim privrženecem.

Religiozni socialisti so v dvajsetih letih ostro kritizirali pomeščanjenje in zbirokratiziranost socialnodemokratskih voditeljev in jim očitali, da so se odmaknili od delavstva. S poudarjanjem, da se čutijo le v službi delavstva, ne pa stranke, so postali vodstvu stranke nadležni. Za prestop h Komunistični stranki Švice se niso odločili, ker so zavračali boljševizem. Pomemben uspeh so religiozni socialisti dosegli z novim programom socialnodemokratske stranke leta 1935, ki se je imenoval Nova Švica. Program je opustil klasično socialnodemokratsko poudarjanje delavskega razrednega boja in marksizma. Toda na strankinem kongresu istega leta so Ragaz in njegovi privrženec, ki so se zavzemali za dosledno miroljubnost in nasprotovali vojaški obrambi dežele, doživeli poraz. Kongres stranke se je odločil, da bo podprl oboroževanje v deželi za obrambo pred fašizmom. Po tem so se religiozni socialisti odvrnili od stranke. Ragaz je javno izstopil in pojasnil, da hoče služiti religioznemu socializmu popolnoma svoboden, ne vezan ne na stranko ne na cerkev, pripadajoč samo Kristusu in ljudstvu.¹¹² V bistvu je bil to odločen korak njegovih utopičnosocialističnih nazorov, ob katerih ni nikoli upošteval politične stvarnosti in sprejemal metod za delovanje v njej.

Za avstrijski krščanski socializem, ki ni dolgo živel, je značilno, da se je razvijal med delavci-katoličani, medtem ko

je bil v večini evropskih dežel pretežno stvar izobražencev. V Avstriji je bilo delavstvo razcepljeno. Večina je bila v socialnodemokratski stranki, ki je imela zelo poudarjene protireligiozne poteze. Religiozni del delavstva je imel svojo krščansko sindikalno organizacijo, politično pa je bil vključen v konservativno krščanskosocialno stranko. To krščansko delavstvo ves čas po vojni do odločilnega februarja 1934 ni premoglo nobene večje nazorske in praktičnopolitične temeljitosti in ni nič kazalo, da bi se bližalo krščanskemu socializmu. Njegov nesporni voditelj Leopold Kunschak je bil značilen konservativec.¹¹³

Krščanski delavci so ostali zvesti cerkveni socialni doktrini in se zadovoljevali s položajem stanů, »solidarno povezanega« z drugimi stanovi katoliške avstrijske družbe. V svojem življenjskem vprašanju, ali katoliški stan ali razred zase, niso zmogli toliko moči, da bi se povzpeli do slednjega. V dilemi, ali religiozna ali razredna privrženost, so se opredeljevali za religiozno in v odločilnih letih 1933/34 niso bili solidarni z razrednim socialističnim delavstvom ter so bili precej krivi poraza avstrijske demokracije leta 1934 in za fašizem v avstrijski družbi.¹¹⁴

Iz katoliškega mladinskega gibanja pa je izšel mehanik Otto Bauer (ne smemo ga zamenjati z voditeljem avstrijske socialne demokracije dr. Ottom Bauerjem), ki je leta 1929 iz radikalnih katoliških delavcev organiziral Zvezo katoliških socialistov. Zveza ni bila številna. Imela je 2000 članov in se je pridružila socialnodemokratski stranki.¹¹⁵ Zavzemala se je za kooperativno, decentralizirano industrijsko ureditev s podržavljanjem ključne industrije, hkrati pa jasno poudarjala, da se kmetom in drobnim obrtnikom ni treba bati razlastitve. Sprejela je idejo razrednega boja. Toda svoj kulturni program, predvsem glede šole in spolne morale, je postavila tako, da se je ujemal s temeljnimi krščanskimi pogledi. Vztrajala je pri ohranitvi samostojnosti kot frakcija v okviru socialistične stranke. Kazalo je, da bo premostila prepad med obema velikima smerema v avstrijskem družbenem in političnem življenju, prepad med krščanskosocialno in socialistično smerjo. Voditelji socialistične stranke so bili precej naklonjeni Zvezi katoliških socialistov, prav tako peščica naprednih katoliških izobražencev. Toda prišlo je leto 1931 s papeško encikliko *Quadragesimo anno*, v kateri je poudarjeno, da je nemogoče biti katolik in hkrati socialist. Tako je

bila zoper katoliške socialiste izrečena cerkvena obsodba, kar jim je zaprlo vsakršno možnost v religioznih katoliških krogih, ki so bili njihovo dejansko področje.¹¹⁶

Zveza je kljub temu delovala naprej. Bauer je bil leta 1931 sprejet v vodstvo socialistične stranke.¹¹⁷ Leta 1934 je pomagal organizirati beg borcem Schutzbunda. Za zaprte socialne demokrate si je prizadeval doseči amnestijo, za pomoč je zaprosil svojega znanca, vplivnega jezuita Bichlmaierja, ki pa je pomoč zavrnil. Bauer je nato deloval v domovini za Centralni komite Revolucionarnih socialistov Avstrije, pred priključitvijo Avstrije Nemčiji pa se je umaknil v Pariz, kjer je deloval komite.¹¹⁸

Razvoj krščanskega socializma je v Italiji preprečil fašizem, ki se je pojavil zelo zgodaj. Tako se v krščanskosocialni ljudski stranki (Partito Popolare) krščanski socializem sploh še ni uspel roditi, čeprav so bili v njenih vrstah ljudje, ki so se nagibali v socialni radikalizem. Takšen radikalizem je med drugim izražal celo strankin politični sekretar don Luigi Sturzo, ki je v programu leta 1921 zahteval nacionalizacijo veleposesti, bank in težke industrije.¹¹⁹ Po prihodu fašistov na oblast je krščanska ljudska stranka, ki se je hotela sporazumeti s fašisti, žrtvovala izrazitega protifašista L. Sturza. Ta je odstopil in odšel v inozemstvo, kjer je postal eden od ideologov krščanske demokracije in protifašizma. Vodstvo Ljudske stranke je utišalo vsa levičarska stremljenja v svojih vrstah, leta 1926 pa je fašistična oblast prepovedala vse politične stranke¹²⁰ in 1928 vse politično življenje. Tako je bilo konec tudi teoretičnih možnosti za morebitni razvoj krščanskega socializma v Italiji. Italijanska socialistična in komunistična stranka, ki sta delovali v emigraciji, sta bili izrazito protireligiozni, kar je razumljivo, in nista dajali v svojih vrstah prostora nekim krščanskim socialistom.

Krščanski socializem se je razvijal tudi v drugih srednje- in zahodnoevropskih državah. Zanimivo bi bilo poznati ta razvoj na Poljskem in Češkoslovaškem, o čemer pa na žalost zaradi ideoloških razmer po drugi svetovni vojni v teh državah tega problema v glavnem niso zgodovinsko obdelovali in avtor tega pregleda se ni mogel opreti na primerno literaturo. Največja pomanjkljivost tega pregleda pa je vsekakor neupoštevanje Španije, ki je v tridesetih letih prehodila zanimivo družbenopolitično pot, kot je graditev demokratičnega

parlamentarnega sistema in nato obdobje državljanske vojne. Družbenopolitično dogajanje, predvsem v državljanski vojni, je bilo tako intenzivno, da je pritegnilo tudi španske katoličane in povzročilo med njimi politično diferenciacijo. Manjšina med njimi se je odločila za republikanski ljudskofrontni režim. Vemo, da so bili med njimi tudi izraziti levičarji, verjetno bi lahko rekli krščanski socialisti. Zaradi nedostopnosti ustrezne literature je moral avtor tu pustiti belo liso, ki pa jo upa nekoč zapolniti.

II

KRŠČANSKI SOCIALISTI POD OKRILJEM SLOVENSKE LJUDSKE STRANKE 1918—1928

Uvod

Slovensko družbenopolitično življenje je 29. oktobra in 1. decembra 1918 dobilo nov državнопolitični okvir — kraljevino SHS. Žal so bili od matice naroda zaradi imperia-lističnega pohlepa sosednjih držav odtrgani veliki kosi narodnega ozemlja in prebivalstva, ki so se nato med obema vojnama razvijali drugače kot slovenski narod v domovini Jugoslaviji. Ta jugoslovanska domovina, ki si jo je slovenski narod tako želel, je takoj povzročila v njegovi veliki večini grenko razočaranje. Postalo je jasno, da bo v državi o vsem odločal kapital, ki je zelo hitro uspel konsolidirati oblast. Delavstvo je odgovorilo z upori, štrajki, demonstracijami (Trbovlje, Novo mesto, Maribor) in rodilo novo revolucionarno komunistično stranko. Zaradi svojih političnih napak in organizacijske šibkosti je bilo revolucionarno delavsko gibanje že spomladi 1920 krvavo poraženo na Zaloški cesti v Ljubljani. Zaradi tega je politično večino med delavstvom obdržala slovenska socialna demokracija,¹ ki se je zelo hitro sporazumela z vladajočim sistemom, se po letu 1922 polastila vseh institucij delavske zaščite, izražala bolj ali manj jasne zahteve po monopolu na vodstvo delavskega razreda, vse bolj pa opuščala razredno bojna stališča. Revolucionarno delavsko gibanje je režim z zakonom avgusta 1921 prepovedal, se je pa med slovenskim narodom vseno obdržalo, preživljalo je krizo in se pripravljalo na prihodnje naloge.

Večino političnega življenja sta obvladali meščanski stranki: liberalna, leta 1919 priključena Jugoslovanski demokratski stranki, in konservativno klerikalna Slovenska ljudska stranka, stari znanki slovenskega naroda še izpred vojne.

Po prevratu sta si kljub starim političnim razlikam družno delili oblast v Narodni vladi za Slovenijo in skrbeli za

¹ Pot krščanskih socialistov

red in mir ter blaginjo premožnih med Slovenci. Do ostrejšega medsebojnega spora je prišlo spomladi 1920, ko je bila na vidiku narodna katastrofa, to je izguba Primorske in Koroške in ko so se bližale volitve v konstituanto, ki naj bi odločile, kdo bo v prihodnje gospodaril v Sloveniji. Najmočnejša od strank — klerikalna SLS, zavedajoč se svoje moči, se je ves čas od ustanovitve države SHS potegovala za avtonomijo Slovenije, v kateri je upala zagospodariti.² Šibkejša liberalna stranka je gradila vse na centralistično ureditev in državni in narodni unitarizem v upanju, da bo s pomočjo Beograda le zavladala v Sloveniji. Za volitve za konstituanto je ustanovila svojo politično ekspozituro za kmete — samostojno kmečko stranko in z njo res deloma oslabilila klerikalce. Toda vidovdanski centralistični režim, ki se je slovenskemu narodu zdel kot politični pritisk, je zelo hitro povrnil klerikalni stranki, boričeljici proti temu režimu, absolutno politično večino med slovenskimi volivci. V svoje roke je dobila skoraj tri četrtine vseh občin, hitro obnovila svojo gospodarsko bazo z mrežo zadružnih organizacij, iz čigar kapitala je ustanovila celo Zadružno gospodarsko banko, kar je kazalo na moderne kapitalistične poglede v vodstvu stranke. Kulturno je popolnoma obvladovala slovensko podeželje s svojimi organizacijami Prosvetne zveze in, kar se je zdelo takrat zelo pomembno, pritegnila je v svoj krog skoraj tretjino mladega slovenskega proletariata, ki je bil še religiozen in razredno malo osveščen. Zanj je v okviru Slovenske ljudske stranke obstajala stanovsko politična organizacija Delavska zveza. Poleg takšne organiziranosti je krščansko delavstvo imelo še sindikalno organizacijo Jugoslovansko strokovno zvezo, ki je bila pendant delavskim marksističnim sindikalnim organizacijam, za boj na sindikalnem polju.

SLS je bila vse do leta 1927 v opoziciji do Beograda in v ostrem političnem boju z domačo liberalno stranko. Ta politični boj pa ni povzročil, da se Slovenija ne bi hitro gospodarsko razvijala. Rasla je kapitalizacija, rasla so nova in se širila stara industrijska podjetja, ki so vse blago lahko prodajala na prazno jugoslovansko tržišče. S tem pa je v samo desetih letih zrasel tudi slovenski delavski razred za nekaj procentov v nacionalnem merilu. Rastoči delavski razred v SLS in nekatere mladinske skupine v njej so bili nosilci krščanskega socializma, ki je ob koncu obravnavane dobe že prihajal v nasprotja s konservativnim klerikalnim vodstvom SLS.

Radikalnost krščanskih socialcev v prvih povojnih letih

Slovensko krščansko socialno delavstvo, iz katerega so se pozneje v glavnem razvili krščanski socialisti, se je kot samostojen politični subjekt pojavilo prvič septembra 1917.³

Kot tretja politična skupina je krščanskosocialistično delavstvo poleg Slovenske ljudske in Narodno napredne stranke podpisalo znano Jegličevo septembrsko deklaracijo, ki je podpirala politiko jugoslovanskega kluba in zahtevala jugoslovansko zedinjenje.⁴ Čeprav je bilo v vlogo političnega dejavnika postavljeno po sili razmer od vodstva klerikalne SLS, je to med krščanskim delavstvom zbudilo neko iluzijo in željo po politični vlogi, za katero se je pozneje potegovalo in ob tem trčilo na konservativne poglede matične stranke — SLS.

Konec Avstro-Ogrske je krščanskosocialno delavstvo dočakalo enako pripravljeno kot njegova politična stranka SLS. Hitro je začelo organizirati v nekaterih novih krajih svoje organizacije, najpomembnejšo med njim vsekakor v Kranju, ki je postala poleg ljubljanske, jeseniške, tržiške in še nekaterih močna opora JSZ.

Novembra 1918 so krščanski socialci v svojem časopisu *Naša moč* zahtevali za bodočo združeno jugoslovansko državo republikansko obliko. Decembrsko državno zedinjenje so pospremili s komentarjem: »Ujedinjenje pozdravljamo. Naš nazor je sicer, da je najboljša državna oblika republika, toda kot pravi učenci dr. Krekovi tudi vemo, da konec koncev ni oblika, forma glavna reč, marveč duh, ki vlada v državi. Med vsemi državami na svetu je tako v kulturnem oziru, kakor glede na svobodno življenje Anglija popolna republika s kraljem na čelu... Z narodnega vidika moramo poudarjati, da mora nam Slovanom in posebno našemu malemu slovenskemu plemenu biti na tem, da se združijo v skupno tvorbo vsi Slovani. Kakor smo odločni republikanci, pa le priznajmo, da bi v dosego velike misli ujedinjenja vseh Slovanov v skupno državno tvorbo prenesli tudi nekdanji ruski carizem...«⁵

V začetku februarja 1919 je krščanskosocialno delavstvo JSZ na območnem zboru izvolilo novo vodstvo. Predsednik je postal stari organizator in voditelj krščanskega delavstva, Krekov sodelavec Jože Gostinčar, podpredsednika pa Miha Moškerc in Anton Žnidaršič.⁶

Krščanskosocialno delavstvo je bilo leta 1919 zelo politično razgibano. Predvsem je hotelo priti do večjega vpliva v SLS. Tako je že v poročilu o shodu SLS, ki je bil 16. januarja, na tihem protestiralo, ker je SLS v nameravane pokrajinske upravne svete za Kranjsko in za Štajersko med 19 njej pripadajočih članov izbrala le po enega krščanskosocialnega delavca.⁷ V tem smislu je govoril na zborovanju krščanskosocialnega delavstva v začetku februarja tudi Ivan Gostinčar, sin Jožeta Gostinčarja, tedaj eden od mladih radikalnih krščanskosocialnih voditeljev. Med drugim je poudaril, da so krščanskosocialni slovenski delavci del SLS in drugi njen najmočnejši stan, »da jih na stranko vežejo njihova krščanska načela, ki odklanjajo vsak razredni boj in določajo krščansko pravičnost vsem stanovom. Krščansko načelo pravičnosti da je v tej stranki doslej zmagovalo, zadnji čas pa se čujejo glasovi in tudi dejanja, ki govore, da kmečki stan noče več sodelovati z drugimi stanovi v isti stranki. V Slovincu je celo pisalo, da se nameravajo kmetje SLS preosnovati v Kmečko stranko in v zvezi s hrvaškimi in srbskimi kmeti delati samo za svoje koristi, ne glede na škodo drugih stanov«. Gostinčar je še povedal, da so takšne namere v stranki prišle do izraza ob določanju njenih zastopstev v pokrajinske svete, ko so krščanske socialne delavce skoraj popolnoma prezrli. Posvaril je stranko, da bo takšna njena politika stranko razbila, krščansko delavstvo usmerila v socialno demokracijo in v protikršćanstvo. V gospodarstvu da se bo razpasel liberalizem; posledica bo splošna nezadovoljnost in prav gotovo revolucija.⁸

V resoluciji s tega zborovanja so krščanski delavci poudarili, da zahtevajo, da so v vodstvu SLS zastopani proporcionalno z drugimi stanovi, da so zastopani v vseh javnih nastopih enako kot socialni demokrati in da zahtevajo v deželni vladi mesto enega poverjenika zase.⁹

Vprašanju vloge delavstva v SLS je posvetil maja 1919 teoretičen članek tudi Engelbert Besednjak, urednik Slovenca, tedaj v socialnih vprašanjih eden najbolj izobraženih intelektualcev v katoliških vrstah, levi ideolog krščanske socialne delavske smeri.

Zatr dil je, da se je vloga, ki jo je igralo delavstvo v okviru SLS in v slovenski javnosti do svetovne vojne, zaradi velikih zgodovinskih dogodkov zadnjih let bistveno spremenila. Točno in za tedanji slovenski katoliški tabor neverjetno napredno in drzno je zapisal, da stoji razvoj bodočih deset-

letij v znamenju rasti slovenskega delavstva. Dejal je tudi, da se bo razvnel boj za njega politično organizacijo in duševno vodstvo, da bo organizacija proletariata za katoliško kulturno smer vsaj tako važna, če ne še važnejša kot organizacija kmeta. Slovenija bo postala industrijsko središče države in zato torišče delavskih organizacij. Opozoril je, da bi SLS napravila usodno in pogubno napako, če bi se dala zapeljati od neposrednih interesov najbližje bodočnosti in zanemarjala probleme, odločilne za njeno silo (delavske, op. J. P.), v nekaj desetletjih. Poudaril je, da najvišji interesi slovenske krščanske kulturne smeri nalagajo SLS, da posveti izboljšanju socialnega položaja slovenskega delavstva skrb in potrojeno pomoč.¹⁰

Kljub temu odločnemu poudarjanju svoje vloge v SLS in družbenopolitičnem življenju Slovenije nasploh in kljub radikalnim precej levim družbenopolitičnim zahtevam je krščanskosocialno delavstvo v teh letih odločilno odklanjalo vsako zvezo z marksizmom in njegovimi strankami.

V svojem programu so aprila 1919 zahtevali: »Zakonsko ureditev temeljne plače, obvezno socialno zavarovanje delavskih stanov za starost in onemoglost, hišo z vrtom za delavske družine proti zmernemu varčevanju, brezplačnega zdravnika za delavske družine, odločilen vpliv staršev na ljudsko šolo, državno stanovsko zastopstvo delavskih stanov, zaščito vseh vrst ljudskega zadružništva, da se odstrani kapitalistična država in liberalno kapitalistični red, da se vpelje pravičen družbeni red, ki varuje človekovo osebnost pred državnim nasiljem posameznika, da se odpravi vsak politični in strankarski tiranizem, da časopisi in ljudski govorniki dan za dnem osvetljujejo pogubni značaj Marxovega socializma in Bakuninovega komunizma ter uvajajo duh socialne pravičnosti.«¹¹

Novo radikalno — levo gledanje na socialna vprašanja se je po vojni močno kazalo med delom katoliške študentovske in dijaške mladine. V katoliškem dijaškem listu Zori, ki je ponovno začela izhajati 1918, so že prevladovali članki o socialnih vprašanjih. V njih so avtorji hoteli opredeliti svoj odnos do socializma in krščanstva in marsikateri je poudarjal, da imata krščanstvo in socializem mnogo skupnih ciljev: pravico človeka do eksistence, dolžnost omogočiti delo vsakomur, enake pravice za vse ljudi, spoštovanje osebnosti, boj proti družbenim krivicam, proti izkoriščanju tujega dela, boj za odpravo duševne in materialne bede ljudskih množic.

Med temi članki se po svoji pronicljivi analizi slovenskega družbenega trenutka in po radikalnosti pojmovanja nalog slovenske katoliške inteligence odlikujeta zlasti članek E. Besednjaka o narodnogospodarskih in socialnih vprašanjih, ki je izšel tik pred koncem vojne v prvem letniku Zore 1918/19, št. 1-2, in Janka Kralja v drugem letniku, 1919/20, št. 6-8, v katerem je avtor razčiščeval stališča do socializma, krščanskega solidarizma in krščanskega socializma.

Besednjak je zapisal zelo točne in zrele ocene, med drugimi tudi: »Mišljenje našega razumništva ni nikakor še uravnano na narodnogospodarske naloge in probleme, ki so v našem času pri vseh narodih v ospredju javnega življenja. Političnemu vplivu in politični svobodi, razcvitu kulture daje podlago le krepka gospodarska razvitost. Slovenskemu razumništvu je v škodo enostranska humanistična usmerjenost in 'literarno mišljenje', ki onesposablja za boj proti imperializmu naših sovražnikov.« Pisec kaže na Kreka, ki je to natančno vedel in zadnja desetletja posvetil izključno organizaciji naših ekonomskih sil. »Vedel je, da tiči vzrok naše nemoči, kulturne zaostalosti in tudi našega hlapčevskega podvrgljivega značaja v naši gospodarski odvisnosti.« Članek opozarja tudi na pomembnost gospodarskih vprašanj, ki bodo nastala v novi državi, v kateri bodo morali biti posamezni deli med seboj smotrno povezani v »zaokroženo enotno ozemlje...«¹²

Kralj je bil v svojem članku Do nove družbe glede socialnega vprašanja izredno radikalen in polemičen z vsemi, ki so se upirali preveč levim zahtevam časa in se skušali sklicevati na Kreka. Zase in za svoje mlade somišljenike je zapisal, da so tudi oni Krekovi učenci, da pa bi jim utegnili biti v pogubo, če ne bi šli niti za korak naprej. Ugotavlja, da med leti 1914 in 1920 leži razvoj celega stoletja; v tem času se je proletariatu pridružil skoro ves srednji stan in vsi delavci na deželi, ki ne živijo od dela na lastni zemlji. »Trezno moramo računati s tem in iti korak dalje kot je šel Krek, ko je formuliral praktični delovni program svoje struje. To ni odpad od Kreka, ker sem gotov, da bi bil on žalosten, ko bi vedel, da se njegovi fantje ne upajo več povzpeti do samostojne misli in da glodajo le stare ideje.« Razmejitev med krščanskim solidarizmom in krščanskim socializmom je opredelil takole: »Solidarizem je vsota etičnih načel, ki naj urejajo družbo; naloga krščanskega socializma pa

je praktično delo za realiziranje onih načel, ki so zapopadena v нравnih normah krščanskega solidarizma.«

Nadalje je še zapisal, da je cilj »prave socialistične misli materialno osvoboditi množice od bede in skrbi za najnujnejše potrebe in nato usmeriti pozornost od kruha do idej in slednjič tudi do krščanstva.« Zavrnil je »poulična« pojmovanja, da bo vse takoj rešeno že s samo socializacijo proizvodnih sredstev, da bo takoj vpeljano šesturno delo, da bo za manj dela večja plača. Posvaril pa je tudi nasprotnike komunizma, da je njihovo mišljenje, da so v komunističnem gibanju samo propadle eksistence, zmotno: »Množice, ki hrepene iz bede navzgor iz globeli na sonce, hočejo dobro.« Tistim, ki odklanjajo korenito preosnovo družbenega reda in postavljajo na prvo mesto »socializacijo duš«, je zabrusil: »Ne! Misel, da je treba etično in sploh duševno preporoditi ljudi, če hočemo ustvariti novo družbo, ne sme postati ščit, s katerim bi branili sedanji družbeni red.« Članek je zaključil s prepričanjem: »Socialistična družba bo prišla. Vprašanje je le, ali bo krščanska ali ne.«¹³

Članek je razen teoretično nesprejemljive razlage odnosa krščanskega solidarizma in krščanskega socializma, v bistvu izrazil precej tistih idej, ki jih je pozneje ob koncu dvajsetih let razvila Krekova mladina in z njimi radikalizirala duha in dejanja krščanskega delavstva JSZ in ga dvignila do pravega krščanskega socializma.

Janko Kralj je na osnovi teh pogledov začel v jeseni 1919 zbirati okoli sebe skupino enako mislečih starejših študentov, ki so bili nezadovoljni s konservativnim duhom v takratnem katoliškem akademskem klubu Danica. Skupina se je lotila resnega proučevanja socialnih problemov in skušala pridobiti simpatizerje tudi med dijaki. Privzela si je ime Socialni klub in je štela pet študentov (jur. Janko Kralj, jur. France Žužek, fil. Mirko Bitenc, jur. Leopold Eiletz, jur. Janez Lazar in dva osmošolca France Birk in Miro Jeršič). Skupina je imela precej somišljenikov med študenti in predvsem med dijaki iz katoliške dijaške organizacije Razor. Skupina teh srednješolcev se je združila naslednje leto v poseben krožek in si nadela ime OKSOJ (Organizacija krščanskosocialistične omladine Jugoslavije). Vodilni med njimi je bil Jože Piber, ki je med svojimi pesmimi v Zori (1919/1920, št. 9-10, str 153) objavil tudi revolucionarno pesem Naš jok, v kateri izraža željo »iskati si s pestjo pravice«. Tej srednješolski skupini so pripadali še Janko Traven, Joško Pokorn, Jože Lavrič,

France Vodnik in drugi. V srednješolski organizaciji Razor in v socialnem krožku te organizacije so pogosto predavali dr. E. Besednjak, Janko Kralj in dr. Andrej Gosar. Vsi trije so uživali takrat med katoliškimi dijaki veliko priljubljenost, ker se niso omejevali na prizanesljivo, umirjeno kritiko obstoječega družbenega reda kot mnogi starešine iz Krekove dobe, temveč so jim konkretno predstavljali socializem kot družbeni red prihodnosti.¹⁴

Člani socialnega kluba se formalno organizacijsko niso registrirali. Pobudnik in idejni vodja Kluba J. Kralj je maja 1920 zbolel za tuberkulozo in odšel na zdravljenje na Golnik (F. Žužek se je kot študent zgodaj poročil, ostali so končavali študij in se odtegnili družbenopolitični dejavnosti).

Tretji povojni letnik Zore (1920) se je združil s hrvaškim listom Luč in začel izhajati v Zagrebu. Ker je bilo pričakovati v njem vse manj prostora za obravnavanje širših družbenih vprašanj, so nekateri preostali člani Socialnega kluba začeli razmišljati o izdajanju dvomesečnega glasila, ki bi se posvečalo obravnavanju socialnih vprašanj v duhu krščanskega socializma. Vsa sredstva za izdajanje lista so morali zbrati študenti sami, zato je izšlo konec leta 1920 skromno šapirografirano glasilo »Socialni listi«, v okoli 20 izvodih. Največ prispevkov je napisal J. Kralj. V glavnem članku »Krščanstvo in socializem« je obnavljal misli, ki jih je razvijal že v svojem članku »Do nove družbe« v Zori 1919/20. »Trdna in živa vez sklepa socializem in krščanstvo — spoznanje, da je treba priboriti vsem ljudem možnost telesnega in duševnega razvoja; zavest, da imajo vsi ljudje pravico do materialno enakih izhodiščnih možnosti — krščanski socializem je po njegovem stremeljenju uvesti socialni duh krščanstva v vso strukturo družbe.« Pristavil pa je še: »Krščanski socializem je strašna obtožba proti katoliškemu svetu; s krščanskim socializmom kličemo Cerkev, katoliškim državam: »Vi niste storili svoje dolžnosti. Vi niste izvedli pravičnega družbenega reda, vse vaše delo je bilo krivo, — in nato še, ko govorimo o socializmu in družbenem redu, si moramo biti na jasnem, s kako stvarino imamo opraviti. Opraviti imamo predvsem z gospodarstvom. Evangelij nikjer ne govori, ali naj ostanejo tovarne v zasebni lasti, ali naj se podružabijo... Evangelij in Cerkev o teh strogo gospodarskih zadevah ne moreta postavljati večno veljavnih zakonov. In to je razumljivo, gospodarstvo se spreminja in z njim tudi oblike družbe...« Drugi članek je obravnaval krščansko delavsko

gibanje v Nemčiji. Ostali krajši sestavki so ostro zavračali krščanskemu socializmu nasprotna stališča konservativnih klerikalnih krogov.¹⁵

Kljub kratkemu življenju je Socialni klub postal in ostal še dolgo velik kamen spotike in povod za stalno razburjanje duhov v katoliških dijaških društvih in v vsej Slovenski ljudski stranki. Temeljna misel, ki jo je širil klub, da je na-počil čas, ko je treba preiti od obravnavanja načel krščanskega solidarizma h konkretnemu aktivnemu delu za uveljavljanje krščanskega socializma, je naletela na hudo nasprotovanje konservativno mislečih politikov SLS. Priznanje, da krščanska načela o pravičnosti ne zadostujejo za konkretno reševanje sodobnih socialnih vprašanj, kar so trdili mladi krščanski socialisti, je bilo v očeh starejše generacije omalovaževanje krščanstva. Zasluga Socialnega kluba in njegovih somišljenikov je nedvomno v tem, da so med katoličani utirali prvo gaz k novim krščanskosocialističnim pogledom, čeprav še ti njihovi nazori niso bili popolnoma jasni. To še vedno ni bil razredni socializem, h kakršnemu so se razvili krščanski socialisti od konca dvajsetih let. A tudi takšen zmerni krščanski socializem, ki je bil še vedno le radikalni solidarizem, si je le počasi utiral pot spričo nasprotovanja konservativnega klerikalnega vodstva SLS.¹⁶

Temu prvemu »krščanskemu socializmu« je zunaj študentskih vrst utiral pot tudi dr. Andrej Gosar s sistematičnim obravnavanjem gospodarskih in socialnih vprašanj v publicistiki. Krščanskosocialno delavstvo je za poživitev svoje propagande z odobravanjem in finančno podporo SLS od leta 1919 izdajalo celo svoj dnevnik Večerni list. Leta 1920 so krščanski socialci pridobili odličnega propagandista publicista Franceta Terseglava, ki se je bil to leto vrnil iz vojnega ujetništva iz Rusije in se zaposlil kot urednik pri Slovincu.¹⁷

Krščanskosocialno delavstvo je bilo leta 1920 še vedno zelo aktivno in radikalno levo v svojih programih, kakor tudi v svojem mezdnem boju. Doseglo je precej uspehov pri izboljšavi mezdnih pogodb v železarni Guštanj, kjer so imeli svojo močno organizacijo, kakor tudi v papirnici Vevče.¹⁸

Na zborovanju SLS v začetku aprila v Ljubljani je socialni odsek pod pritiskom krščanskosocialnega delavstva zahteval: »naj se nad kapitalističnim gospodarstvom izvrši stroga socialna kontrola; premogovniki, rudnik, plavži in kjer kaže socialna korist, naj se podružabijo, njih uprava pa naj se izroči upravnim odborom, sestavljenim iz zastopnikov obla-

sti ter zastopnikov delavcev, uradnikov in konsumentov. Če pa je podjetje primerno za združen obrat, naj se pozadruži. — Zasebne zavarovalnice naj se podržavijo. Uvede naj se splošno socialno zavarovanje, ki bo združevalo vse vrste socialnega zavarovanja. Ustanovi naj se delavska zbornica in paritetne komisije, obstoječe iz zastopnikov javne oblasti, delavskih organizacij in delodajalcev, ki naj proučujejo cene življenjskih potrebščin ter določajo potrebni življenjski minimum in plače...¹⁹

Kljub takšnemu vsaj začasnemu programskemu levičarstvu, ki sploh ni zaostajalo za socialnodemokratskim, so ostajali krščanski socialci do socialnih demokratov zelo polemični in nespravljeni. Poleg svetovnonazorske razlike je bil poglavitni vzrok v tem, da so si krščanski socialci v slovenskem političnem in družbenem življenju morali šele izbojevati svojo identiteto, ki so jim jo socialni demokrati enostavno odrekli z utemeljitvijo, da krščanska socialna delavska organizacija sploh ni delavska, ampak klerikalni prirepek. Zaradi tega je krščanskosocialno časopisje budno in natančno spremljalo razvoj med socialdemokratskim marksističnim delavstvom in vse dogodke spremljalo z lastnimi komentarji. Z velikim zadovoljstvom je seznanjalo svoje pristaše in slovensko javnost o sporih v socialni demokraciji in o njenem razcepu februarja 1920 na desne socialne demokrate in komuniste. Privoščljivo se je naslajalo nad medsebojnim zmerjanjem in obdolžitvami obeh marksističnih strank.²⁰

Krščanskosocialni komentatorji so natančno sprevideali, da pri cepitvi socialne demokracije ne gre za osebne stvari, ampak da so po sredi globoka načelna politična vprašanja. Tako je Večerni list 29. marca v članku »Konec socialne demokracije« zapisal: »Socialne demokracije na Slovenskem kmalu ne bo več. Iz prejšnjih levičarjev socialne demokracije so postali komunisti... Komunistično naziranje ne priznava več demokracije. Mesto demokracije postavlja diktaturo. In če se danes socialistično delavstvo nagiblje h komunizmu je znamenje, da je izgubilo vero v socialno demokracijo, da je le-ta odigrala svojo vlogo v delavskem gibanju... Ni dvoma, da stoji Evropa pred novimi socialnimi boji. Nekrščanski socializem se organizira v novi radikalnejši obliki... Tu si stojita nasproti dva nazora, ki se bosta borila za življenje in smrt, za nadvlado v človeških srcih. Vse kar bo nekrščanskega se bo organiziralo v nekrščanskem komunizmu; vse kar hoče preosnovati človeško družbo na večnih na-

čelih krščanstva, se bo zbralo ob praporu krščanskega sodobnega izraza naivno ločevanje političnih prizadevanj in strankcializma.«²¹ Človek je zanimiv, ker v njem še vedno prihaja po njihovi svetovnonazorski opredelitvi, kar še vedno kaže navezanost krščanskosocialnega delavstva na katoliški politični tabor — na Slovensko ljudsko stranko in na njegov še nerazčiščen odnos do socializma.

Iz vsega tega je logično sledilo obnašanje krščanskosocialnega delavstva ob generalnem štrajku železničarjev aprila 1920. Ob proglasitvi štrajka je načelstvo Jugoslovanske strokovne zveze izdalo svojemu članstvu proglas, naj se štrajku ne priključi, kajti stavko so razglasili »komunistični hujskači« in je zgolj politična. Načelstvo je pozvalo delavce, naj gredo na delo.²² Zelo odklonilno in obsojajoče je obravnavalo komuniste ob delavski tragediji na Zaloški cesti. Tu je uredništvo Večernega lista za zaloško tragedijo celo obdolžilo komuniste, češ da so nagnali delavce na orožniški kordon.²³ Dva dni nato je dogodke komentiralo: »Zlomljen teror komunistov — Splošna stavka ponesrečena!« in se še enkrat pohvalilo, kako prav je imelo, da je proti stavki izdalo proklamacijo na delo.²⁴

Ob plebiscitnem polomu se je krščanskosocialno delavstvo prav v vsem strinjalo s svojo politično stranko SLS in iz nje-nega časopisja prepisovalo bedne članke, ki kažejo, kot je znano, izredno naivnost slovenskih političnih strank in nerealno ocenjevanje političnega položaja na Koroškem. Po porazu je valilo krivdo na beograsko vladu in zahtevalo od nje, naj pošlje na Koroško znova par polkov in naj zahteva razveljavitev plebiscita.²⁵

Po volitvah za konstituito je prišlo v SLS do precejšnjih trenj in razhajanj glede strankinega obnašanja v konstituiti. V Ljubljani se je krščanskosocialna delavska struja zavzemala za republikansko usmeritev in v tem smislu pritiskala na Korošca, ki je bil dobro obveščen o monarhističnem razpoloženju v konstituiti in je bil pripravljen na kompromis. Ta leva demokratična struja je celo vztrajala, da Korošec kot načelnik stranke ne sme biti minister. Korošec je svojemu prijatelju, podnačelniku SLS Bogumilu Remcu, izrazil veliko nezadovoljstvo s tako usmeritvijo strankine leve in pribil, da se ne namerava ukloniti. Med drugim je zapisal tudi te ostre besede: »Sedaj je po mnenju te klike 'najpametnejše' ustvarjati katoliško republikansko stranko, da bo vsak demokratiški lump lahko pljuval na to stranko, kolikor

bo hotel. Če se stranka vda temu toku, potem seveda ne bodo trpeli Kremžarji, Besednjaki in advokatski koncipienti, temveč bo trpela organizacija katoliške cerkve, trpele bodo naše srednješolske organizacije, naši Orli in njihov naraščaj po ljudskih šolah, trpeli bodo naši zasebni kmetje po sodnijah in glavarstvih...»²⁶

Krščanskosocialno delavstvo se je odzvalo vladni prepovedi komunistične propagande — Obznani. V svojem novem časopisu *Novi čas*, ki je 1. januarja 1921 nasledil bivši *Večerni list*, so krščanski socialci objavili zanimiv in daljnoviden komentar, ki je obsojal ta ukrep. Med drugim so zapisali: »S svojim razglasom proti komunistom je vlada storila energičen korak, toda ta korak še ne bo odpravil nezadovoljstva s sedanjim načinom vladanja... Mi vemo, da se dá komunizem ubijati s pozitivnim delom in njegova agitacija onemogočiti s pozitivnimi idejami.«²⁷ Ob koncu so izrazili prepričanje, da »sedanja vlada temu skorajda ne bo kos«, in predvideli možnost, »da bodo ministri, kakršen je Pribičević, nekega dne ta razglas začeli uporabljati za boj proti vsem nasprotnikom režima.«²⁸

Tedanji družbenoekonomski teoretični nazor slovenskih krščanskih socialcev bi verjetno najbolje ponazorila vrsta uvodnikov o socializmu v Novem času spomladi 1921 izpod peresa tedanjega krščanskega socialnoekonomskega ideologa dr. Andreja Gosarja. V teh člankih se je zavzemal za socializem, ki mora nujno popraviti individualni liberalizem. Seveda si je ta socializem predstavljal precej po svoje, nikakor ne v skladu s katerikoli tedaj priznanimi praviimi socialističnimi pojmovanji. Med drugim je sicer pravilno ugotovil, da je socializem organizacija kulturnega, gospodarskega, političnega in obče socialnega življenja,²⁹ toda zaključil je popolnoma v smislu krščanskega solidarizma: »Iz navedenih razlogov socializem (seveda njegov, op. J.P.) ne zametuje dosedanjih temeljev gospodarskega reda, marveč hoče le s primernimi omejitvami privatne lastnine ter prostosti v izbiri dela in potrošnje večanja družbene koristi ustvariti potrebne pogoje pravičnega družbenega reda...«³⁰ Ta pravičnost pa je seveda spet osnovana zunaj ekonomskih odnosov v krščanski etiki.

Zanimivo je, kako pozorno in sproti so krščanski socialci spremljali svetovni politični razvoj in razvoj socialnoekonomskih nazorov, vsaj tistih na levici. Tako so takoj opazili desničarski programski razvoj Socialnodemokratske stranke

Nemčije na kongresu v Görlitzu in ga komentirali, da je SPD odstopila od Erfurtskega programa, ki je zahteval popolno podružbljanje vseh proizvodnih sredstev, da novi program predvideva le še podružbljanje velikih koncentriranih gospodarskih objektov... in da »tudi v agrarnem vprašanju novi program ne zahteva ničesar, kar ne bi zahtevale vse druge demokratične stranke«. Socialnim demokratom so očitali, da kljub svoji gospodarski prožnosti trdovratno vztrajajo pri protiverskem kulturnem programu.³¹

Zveza delovnega ljudstva

Leta 1922 je bila Zveza delovnega ljudstva nedvomno najpomembnejši politični pojav v Sloveniji. To je bila volilna povezava komunistov, ene izmed frakcij Socialistične stranke Jugoslavije in krščanskih socialcev oziroma njihove politične stranke SLS za občinske volitve v Ljubljani proti slovenski centralistični liberalni buržoaziji iz Jugoslovanske demokratične stranke.³²

Krščanski socialci pri tem sicer niso igrali pomembnejše politične vloge, ker so skoraj povsem sledili svoji politični stranki SLS. Malo pred nastankom Zveze delovnega ljudstva je konservativnemu vodstvu Slovenije ljudske stranke uspelo delno z materialnim, delno s političnim pritiskom obvladati levičarsko krščanskosocialno delavsko strujo v stranki in si jo popolnoma podrediti.³³

Napetosti v stranki so se kazale že vse od leta 1920. Konservativno strankino vodstvo je za to dolžilo krščanskosocialne delavce celo boljševizma, čeprav so vztrajali v krščanskem solidarizmu. Vodstvo ni imelo posluha za večjo vlogo delavstva v stranki in za demokratizacijo stranke. To je najbolj razvidno iz Jegličevega dnevnika, v katerem je zapisano, da se mu ob sprejemih konservativni prvaki SLS Remec, Natlačen in drugi pritožujejo nad krščanskimi delavci in njihovimi voditelji, češ da silijo v socializem. Najbrž je tudi konservativnemu vodstvu SLS, ne samo liberalcem, veljal delavski članek »Katoliški boljšeвики?« v Novem času, v katerem piše, da se v določenem delu slovenske javnosti že precej časa »pojavlja neslana fraza o katoliškem boljševizmu«; »ko je bil kapitalizem manj razvit kot danes in je bila njegova najhujša nasprotnica socialna demokracija, so pokojnega Kreka označevali za ,katoliškega socialista'; danes,

ko je kapitalizem na vrhuncu, so vsi, ki hočejo človeško družbo osnovati na drugih načelih, boljševiki, pa naj imajo z boljševizmom kaj opraviti ali ne...»³⁴

Konservativci v SLS so bili neizprosni in so sredi avgusta 1922 dosegli, da je prenehal izhajati krščanskosocialni delavski časopis *Novi čas*. O tem piše v Jegličevem dnevniku: »Prenehal je izhajati list *Novi čas*. Ko sem naprošen posredoval, da bi zopet izhajal, sem tole zvedel (od vodstva SLS, op. J. P.): List se je zavezal poravnati dolg mesečno ob koncu meseca; primanjkljaj je pokrivalo vodstvo SLS. Urednika Kremžar in Terseglav sta na svojo roko delala politiko. Mnogokrat sta netaktno postopala in zato povzročila v Beogradu tisto mržnjo, ki jo imajo do nas. Tudi sta delavce le preveč nahujkala, da so kar predrzni postali. Pri nedavnem kar nepotrebnem štrajku so bili najhujši naši krščansko socialni delavci. In ko se pripravljamo za volitve v oblasti, zahtevajo, na večih krajih ako so v veliki manjšini, kar polovico zastopnikov. Tudi sta začela Terseglav in Kremžar stranko trgati ter od nje cepiti kočarje etc. Zato je stranka prispevke ustavila. To sem danes stranki sporočil in jo prosil, naj zadevo uredi. O vsem tem gibanju si ne upam soditi, ker sem morebiti le enostransko poučen. Zdi se mi, da sta v stranki naši dve struji v političnem in socialnem oziru. Ena bolj monarhična, druga bolj republikanska, ena socialna, druga bolj socialistična z dr. Gosarjem na čelu. Razlika v mišljenju nič ne škoduje, samo naj se vsaka stran tako premaguje, da se stranka ne razcepi, ampak ostane edinstvena in složna.»³⁵

V takem položaju krščanskosocialnega delavstva in razmerah v SLS so se jeseni 1922 začele priprave za občinske volitve v Ljubljani. Slovenskim liberalcem iz Jugoslovanske demokratske stranke je pri beograjski vladi uspelo izposlovati tak volilni red za ljubljansko občino, kakršnega so že prej poznala srbska mesta. To je bil skrajno nedemokratičen večinski volilni red, po katerem je sorazmerno najmočnejša stranka avtomatično dobila polovico mestnih odbornikov in še ustrezen del druge polovice. Z novim volilnim redom so liberalci kot razmeroma najmočnejša stranka upali znova osvojiti oblast v svojem nekdanjem področju, Ljubljani, ki so jo izgubili leto dni poprej, ko so se v mestnem svetu proti njim zvezale vse opozicijske proticentralistične stranke in jim odvzele župana in vodstvo magistrata.³⁶

Tak nedemokratičen volilni red je posebno škodoval manjšim strankam, ki bi po njem dobile sorazmerno mnogo manj odbornikov, kot bi v resnici ustrezalo njihovi moči v ljubljanskem primeru SLS in obema delavskima strankama, socialistični in komunistični. Sredi leta 1922 so se slovenski liberalci hudo sprli med seboj in se razcepili v mlade z Jutrom, ki so ostali zvesti JDS, in stare s Slovenskim narodom, ki so si znova nadeli ime Narodno napredna stranka, se začeli zbliževati z narodnimi socialisti in se nato 21. oktobra v predvolilnem boju povezali z njimi v Jugoslovansko zajednico.³⁷

Ta okoliščina je manjšim strankam nudila priložnost, da povezane in enotne še enkrat osvojijo občino. Povezavo vsega delavstva oziroma vsega delovnega ljudstva so predlagali slovenski komunisti. Ti so bili po zakonu o zaščiti države odvisni le od sebe in v zelo slabih odnosih z Namestniškim izvršilnim odborom KPJ v Beogradu; od te povezave so si obetali, da se bodo v občinskem svetu močneje uveljavili in lahko izvajali komunistično občinsko politiko.³⁸ Za tako volilno povezavo in sodelovanje na magistratu so komunisti v svojem časopisu Delavske novice 5. oktobra 1922 postavljali pogoj, da se »a) smejo v blok povezati samo skupine, ki so izrazito proletarske (ki ne zastopajo meščanskih krogov in kapitalistov) in b) da v bloku lahko sodelujejo le skupine, ki načelno pristanejo na zahteve skupnega komunalnega programa.« Nato so predložili svoj komunalni program, ki je bil zelo konkreten in natančno razčlenjen v zahteve na političnem, na socialnem, na gospodarskem, finančnem in na kulturnem področju. Zahtevali so med drugim: vsestransko samoodločbo ljudstva, predvsem najširšo samoupravo občin in odpravo vseh zakonov, ki temu nasprotujejo, zlasti protiustavnega zakona o zaščiti države; državno nadzorstvo nad občino se ima omejiti samo na pravico ugovora zoper protizakonita dejanja, pri čemer odloča o protizakonitosti redno sodišče; policijska oblast mora pripadati občini; uvesti se mora proporcionalni volilni red z aktivno in pasivno volilno pravico za vse občane moškega in ženskega spola stare nad 21 let; člani občinskega zastopstva morajo pri izvrševanju svojih funkcij uživati imuniteto.³⁹ Na socialnem polju je program konkretno zahteval popolno svobodo združevanja in zborovanja za vse občinske delavce ter zagotovitev dostojne življenjske eksistence, da delavci izvolijo za varstvo svojih interesov po vseh večjih podjetjih kontrolne svete; novi ob-

činski odbor pa mora takoj podvzeti akcijo za nabavo kreditov za zidavo delavskih hiš in stanovanj, za zavetišča za otroke, katerih matere in očetje so v službi, ali imajo toliko otrok, da je doma vzgoja onemogočena.⁴⁰ Za vse to je komunalni program predvidel tudi finančne vire: to so občinski dohodki iz občinskih podjetij in naprav; od progresivnih davkov na imetje in dohodek, pri čemer je treba določiti primeren eksistenčni minimum; od davkov na luksuz, alkohol in tujski promet. Odpravijo pa naj se vsi posredni davki, ki obremenjujejo delavce, nameščence ter večajo draginjo.⁴¹

Na to komunistično ponudbo so odgovorili zarjani, ljubljanska socialistična frakcija, imenovana po svojem časopisu, in krščanskosocialna Delavska zveza v imenu SLS.⁴²

Kolikor vemo o položaju krščanskosocialnega delavstva v SLS, lahko sklepamo, da se brez dovoljenja političnega vrha SLS ne bi spustilo v to povezavo, čeprav se je iskreno zavzemalo za enotno fronto delovnega ljudstva. Torej je bil pristop krščanskosocialnega delavstva Delavske zveze političnotaktična poteza vodstva SLS, ki si je prek volilnega tabora Zveze delovnega ljudstva zadalo nalogo, da vzame občino slovenskim liberalcem in se tako politično okoristi. Za tako sklepanje sta še dva neposredna dokaza. Krščansko delavstvo na sejah načelstva JSZ, ki so bile skoraj vsak teden, ni nikoli razpravljalo ali omenjalo ZDL.⁴³ Drugi dokaz pa je kasnejša izjava dr. Janka Brejca škofu Jegliču, da je on svetoval vodstvu SLS vstop krščanskosocialnega delavstva v Zvezo delovnega ljudstva, s katero so premagali liberalce.⁴⁴

Sporazum o Zvezi delovnega ljudstva je bil podpisan 26. oktobra. Podpisale so ga tri politične organizacije, komunisti, ljubljanska frakcija Socialistične stranke Jugoslavije (Zarjani) in krščanskosocialna Delavska zveza (delavska stanovska politična organizacija SLS). S tem je bila izpolnjena komunistična zahteva, naj bodo v ZDL samo delavske organizacije. SLS pa kljub nasprotovanju najbolj nazadnjaškega strankinega krila ni preveč tvegala, kajti tedaj so ji bili voditelji krščanskosocialne Delavske zveze še popolnoma zvesti. Sporazum so podprli tudi Prepeluhovi somišljeniki (avtonomisti), ki niso imeli svoje politične organizacije.⁴⁵ Sporazum je bil javno podpisan na svečani listini v srebrni dvorani hotela Union.⁴⁶

Dan po podpisu sporazuma je Zveza delovnega ljudstva priredila v Unionu veliko politično zborovanje, na katerem so govorili pripadniki vseh povezanih skupin. Na zborovanju

so sprejeli občinski sporazum in sestavili kandidatno listo za občinske volitve 3. decembra. Nasprotniki so ZDL v svojem časopisju hudo napadali. Pokazale so se najgrše politične strasti in klevete. Boječ se njene številčne moči so upali, da bo ta »nenaravna« zveza razpadla še pred volitvami.⁴⁷

Krščanski socialci so malo pred ustanovitvijo ZDL ostali brez svojega časopisja. Prenehala sta izhajati Novi čas in tednik Naša moč. Tako so se morali posluževati osrednjega strankinega glasila Slovenec. Stranka je cenzurirala njihova stališča, zato v njih ni mogoče pričakovati prevelike radikalnosti. Na predvečer volitev je bil 2. decembra v Unionu politični shod ZDL. Časopisi poročajo, da tako obiskanega shoda Ljubljana vse od prevratnih dni leta 1918 še ni doživela. Na shodu so se zvrstili govorniki vseh treh političnih sodelavcev ZDL. V imenu krščanskosocialnega delavstva Delavske zveze je govoril France Terseglav, ki je med drugim povedal: »V listih beremo, da se ljudje ogorčujejo, ker so se združili tako imenovani klerikalci, socialisti in komunisti. To ogorčenje je narejeno, hinavsko in neodkritosrčno. Ako pravijo, da bo trpela vera zaradi te zveze, potem rečem, da imamo vsi to vero, da je treba imeti srce za ubogo delovno ljudstvo. Mi stojimo na stališču krščanske pravičnosti, ki je na vsem svetu samo ena. Mi smo prepričani, da se ljudstvo, če je edino, ne bo pustilo cepiti v boju za svoje pravice. Kar se tiče Boga, vere in krsta, mislim, da komunisti na magistratu ne bodo odpravili sv. krsta. Na magistratu se ne bo reševalo o božjih rečeh, te bodo reševali v cerkvah. Tam bodo govorili o tem, da si tudi siromašni sloji morajo priboriti boljšo bodočnost. Če sodrugi komunisti nimajo nobene druge vere, kakor te, da je treba ljubezni do bližnjega, potem lahko gremo skupaj. V tej Zvezi delovnega ljudstva izpolnujemo testament dveh naših najboljših mož dr. Kreka in dr. Dermote. Kar nas je stare garde, vemo, da sta dr. Krek in dr. Dermota rekla že pred 20 leti, da spada vse, kar od poštenega dela živi, skupaj! Mi vemo, da so prepire radi vere, plemenskih vprašanj itd. zanesli med nas gospodje zato, da so delavsko ljudstvo razdružili.«⁴⁸ Ker do tedaj krščanski socialci niso podali takega načelnega stališča do ZDL, imamo Terseglavov govor lahko za nekaj takega.

ZDL je počela na volitvah popolno zmago, saj ni imela pravega nasprotnika; to bi bili lahko le združeni liberalci in narodni socialisti. Volit je prišla celo ljubljanska duhovščina, zato so liberalci kričali, da so duhovniki volili komuniste.⁴⁹

Tako je bil izid volitev naslednji: Zveza delovnega ljudstva 3952 glasov in s tem kar 35 odborniških mest, Jugoslovanska zajednica 2917 glasov in 8 odborniških mest, JDS 1822 glasov in 5 odbornikov ter Socialistična stranka Jugoslavije (Bernot) 295 glasov in 1 odbornik.⁵⁰

Ob koncu leta 1922 so krščanski socialci analizirali in ocenili ZDL. To je uradno storil dr. Andrej Gosar v zadnji številki Socialne misli tistega leta. Zapisal je, da s krščanskosocialne strani ne more biti utemeljenih pomislov do povezave s komunisti v ZDL, kajti ti so privolili v čisto določen socialni delovni program, ki se ujema tudi s krščanskosocialnimi zahtevami. Obstaja samo pomislek, ki ga je ZDL zbudila pri najbolj doslednih privržencih SLS, zlasti pri duhovščini, da je namreč zveza s komunisti sama po sebi pohujšljiva. Gosar odgovarja, da je tak pomislek najlaže zavreči, če se spomnimo, da se krščanske stranke za doseg nekaterih gospodarskih in socialnih ciljev že od nekdaj povezujejo z najbolj svobodomiselnimi meščanskimi strankami in se ob takih prilikah ni nihče oglasil zaradi nemoralnosti in pohujšljivosti takih zvez. Povedal je, da je skupen nastop kulturno nasprotujočih si strank pri reševanju gospodarskih in socialnih nalog možen, dovoljen in priporočljiv.⁵¹ Gosar je v zaključku poudaril pozitivne strani povezave: »Mislim, da se je z njo dal potreben poudarek gospodarskim in socialnim vprašanjem, ki so do sedaj v našem političnem življenju stala vse preveč v ozadju ter se smatrala kot nekaj manj važnega, drugovrstnega. Medtem ko so tako imenovani pridobitni krogi imeli vedno in povsod pred očmi svoje materialne koristi ter zaradi tega vedno skupno nastopali, so se dali zlasti delavci le prepogosto zavajati od svojega pravega torišča in cilja ... Mislim, da je v solidarnosti delavskih stanov pomen ZDL.«⁵²

Vlada je nato dolgo zavlačevala s sklicem občinskega sveta, ki naj bi izvolil župana. Zato je Zveza delovnega ljudstva 14. januarja v Unionu organizirala protestni shod, ki je bil sicer zadnji shod Zveze delovnega ljudstva v slovenski politični javnosti. Po tem shodu je Zveza delovnega ljudstva obstajala le kot vladajoča stranka v ljubljanskem mestnem svetu, povsod drugje v slovenskem političnem življenju pa so se poti treh zaveznikov ZDL razšle.

Kaj se je zgodilo?

Slovenski komunisti so 11. januarja 1923 dali pobudo za konferenco, na kateri bi iz vseh delavskih strank in skupin ustanovili novo Socialistično stranko delovnega ljudstva. Na

to konferenco so povabili tudi »zastopnike krščanskosocialnega pokreta«. ⁵³

Krščanski socialci, tesno povezani s SLS, so povabilo zavrnili z utemeljitvijo, ki so jo poslali organizatorjem konference in komunističnemu časopisu Delavske novice. Pismo je objavilo tudi njihovo glasilo Pravica. V njem so takole utemeljili, zakaj se ne bodo udeležili konference in pristopili k enotni socialistični stranki: »Razlike v kulturnem naziranju bodo med delavstvom kakor med vsemi drugimi sloji trajno ostale. Zato mora snovanje enotne politične organizacije vsega delovnega ljudstva, pri kateri igrajo tudi kulturna vprašanja nujno važno vlogo, imeti za posledico ali mrtvorjeno tvorbo, ki mora v najkrajšem času razpasti, ali pa predpostavljati, da se nekatere skupine popolnoma odrečejo svojemu kulturnemu in glavnim točkam političnega programa. To pa nam je iz naravnih razlogov popolnoma nemogoče.

Enoten nastop vsega delovega ljudstva je možen edinole v vprašanju gospodarskega in socialnega življenja. V tem pogledu smo in bomo tudi vedno zagovarjali enotno fronto ter bodo naši zastopniki v političnem parlamentu, kakor doslej, vedno šli z zastopniki delavstva in malega človeka sploh, z roko v roki. Z veseljem bi tudi sodelovali pri vsaki akciji, ki bi imela namen dovesti v tem pogledu do večje enotnosti.« ⁵⁴

Komunisti in socialistični Zarjani so se na konferenci v Ljubljani 21. januarja politično združili v novo Socialistično stranko delovnega ljudstva. ⁵⁵

Krščanski socialci so novo stranko odklonili s komentarjem, v katerem so poudarili, da njihova (krščanskosocialna) organizacija nima razrednega stališča, in sicer zato, ker je to dvorezen nož. »Razredni boj«, po njihovem mnenju »usposablja ljudi le za brezobziren boj proti kapitalizmu, ne daje pa jim tudi smisla za pozitivno produktivno delo. Brez tega delovni sloji ne bodo nikdar za vedno dobili proizvodnje v svojo oblast. Za to je precej dokazov; najboljša sta Rusija in Nemčija po prevratu.« ⁵⁶

V občinskem mestnem svetu je torej delovala ZDL pod pritiskom perečih nesoglasij v slovenskem političnem življenju. Zato tudi njeno delo ni bilo tako uspešno, kot so nekateri pričakovali. Njena radikalnost je otopela. Sicer pa ne bi mogla voditi socialistične politike in izpeljati vseh zahtev iz občinskega programa, če bi bila še tako složna; to bi ji preprečil režim, ki je imel pravico razpustiti občinski svet.

Čeprav je le eno leto vladala na ljubljanskem magistratu, je ZDL storila precej socialno in gospodarsko koristnih stvari za ljubljanske delovne ljudi. Februarja je izvolila za župana socialista dr. Ljutevita Periča, za podžupana pa dr. Ivana Stanovnika, zastopnika krščanskosocialne Delavske zveze oziroma SLS.

Občinski svet je na seji 26. aprila 1923 sprejel resolucijo o pospešenem začetku gradnje občinskih javnih stavb, ki sta jo predlagala komunista, člana ZDL, Osterc in dr. Lemež; pri gradnji naj bi zaposlili brezposelno delavstvo. Resolucija je predvidevala tudi vir finančnih sredstev za te namene.⁵⁷

V času ZDL je bilo res zgrajenih več velikih občinskih stanovanjskih hiš, ki so nudile tedaj razmeroma sodobna in cenena stanovanja. Med drugimi so zgradili velik stanovanjski blok ob Ljubljanci, na današnjem Poljanskem nasipu. Napeljali so razsvetljavo in tlakovali nekatere ulice izven centra, v bolj ali manj delavskih četrtih.⁵⁸

Na seji 11. maja je finančni odsek predlagal reorganizacijo plač oziroma mezd mestnih uslužbencev in delavcev. Sestavil je predlog, po katerem bi se plače znatnoboljšale. Zavzel se je za dosledno izvajanje 48-urnega delovnega tedna; če delo obstane brez delavčeve krivde, ima delavec pravico do plače za izgubljene ure; predlog je tudi uravnaval višino otroških doklad in priznaval delavske zaupnike, izvoljene na podlagi zakona o zaščiti delavstva. Proti temu predlogu so nastopili odborniki JDS, toda predlog je bil z glasovi ZDL sprejet.⁵⁹

Vse dejavnosti ZDL po dokumentih v ljubljanskem mestnem arhivu ni moč ugotoviti. Toda dr. M. Lemež se je spominjal, da je občinski odbor v času ZDL sprejel še vrsto naprednih socialnih ukrepov: otrokom žrtev na Zaloški cesti je na primer dodelil otroški dodatek, kakršnega so imeli otroci državnih uslužbencev.⁶⁰

V začetku decembra 1923 so komunisti, med katerimi je že spomladi zmagala leninistična struja, ki je nasprotovala povezovanju v ZDL, izstopili iz Zveze delovnega ljudstva. Za vzrok izstopa so navedli svoje nesoglasje s krščanskimi sodelavci, ki niso hoteli podpreti komunističnih zahtev po odstranitvi načelnika upravnega odbora ljubljanske elektrarne Ogrina, člana SLS, ki je baje deloval proti delavskim zaupnikom v tem podjetju.⁶¹

S tem je bilo konec ljubljanske Zveze delovnega ljudstva, zanimivega poskusa, ki je trajal leto dni in zbudil številne razprave v vseh slovenskih političnih taborih. Njeno vlado

na ljubljanskem magistratu bi lahko imenovali levo demokratično; velik poudarek je dajala reševanju delavskega socialnega vprašanja.

Bolj pomembna kot zaradi konkretne gospodarske in socialne politike pa je ZDL zaradi političnoideološkega vidika. Ob povezovanju v ZDL je bilo prvič zrušeno dotedanje politično načelo, da marksistični proletariat ne sme sodelovati s proletariatom, organiziranim na verski osnovi. Tako so se pozneje v drugi polovici tridesetih let pri problemu povezovanja v enotno delavsko in širšo ljudsko fronto krščanski socialisti, takrat že samostojen politični subjekt, sklicevali prav na ljubljansko ZDL kot prvo tako povezavo in so, kar je razumljivo, nekoliko idealizirali in poveličevali njen vsestranski pomen.

V času ljubljanske Zveze delovnega ljudstva so za decembrske občinske volitve v Guštanju vložili tudi volilno listo, imenovano lista Zveze delovnega ljudstva. Na njej se je kot namestnik odbornika pojavil tudi guštanjski župnik dr. Franc Cukala (poznejši mariborski stolni kanonik). Listo je vložil guštanjski občinski tajnik Franc Sušnik.⁶²

Ta guštanjska Zveza delovnega ljudstva ni imela idejno-politično ničesar skupnega z ljubljansko. Bila je »koroško narodnjaška«, kot jo je leta 1974 označil 85-letni Verošnik, kandidat na 15. mestu, češ da »ta levi« socialisti niso bili »narodni« (še precej vpliva avstromarksizma). Kandidati so bili večinoma pripadniki SLS, nekateri pa tudi iz narodno zavednega sloja v takrat še precej nemškutarskem Guštanju. Rožman, kandidat na 3. mestu, je bil pozneje starosta Sokola.⁶³

*Idejni pogledi revije Socialna misel in uveljavitev JSZ
med slovenskim delavstvom z volitvami
v Delavsko zbornico*

V letih, ki so sledila Zvezi delovnega ljudstva, krščanski socialci niso kazali kake večje akcijske radikalnosti in niso posebej poudarjali svoje stanovske politične samostojnosti. Kazalo je, da so se popolnoma sprijaznili s skromno vlogo v okviru SLS.

Slovenska ljudska stranka je bila po velikem uspehu na parlamentarnih volitvah marca 1923 v Sloveniji na višku svojih moči. To moč je pokazala s petim katoliškim shodom od 25. do 28. avgusta. Bil je prava revija moči klerikalnega gi-

banja v Sloveniji. Klerikalnim politikom je uspela velika politična poteza: pridobili so kralja Aleksandra, da je prisostvoval svečanemu mimohodu udeležencev shoda, ki je potekal na trgu pred sodno palačo.⁶⁴ Časopis Slovenec je nato 30. avgusta v zmagovitem zanosu našopirjeno vzkliknil, da je vsa Slovenija v katoliškem taboru. Ob tem zadnjem katoliškem shodu se je res⁶⁵ ponujal občutek, da v Sloveniji ni sile, ki bi lahko ogrozila klerikalno stranko. Toda stranka je postajala vse bolj konservativna in nedemokratična in ni hotela sprejemati naprednih levih idej svojega demokratičnega delavskega krila. Tako so imeli krščanski socialci v socialnem odseku, ki je pripravljajl socialno resolucijo za shod, velike boje s konservativnima klerikalnima ideologoma dr. Ujčičem in dr. Alešem Ušeničnikom. Na strani krščanskih socialcev so se v teh razpravah po svoji radikalni usmerjenosti odlikovali dr. Gosar, F. Terseglav in že novi ideolog JSZ frančiškan dr. Angelik Tominec.⁶⁶ S skrajnimi naporii so izbrili resolucijo, ki je bila nekak kompromis med skrajno krščansko-socialno delavsko strujo in sredinskimi ideologi SLS okoli Aleša Ušeničnika. Resolucija se namreč ni popolnoma ujemala s socialnim nazorom skrajne krščanskosocialne struje, ker po njenem mnenju ni dovolj krepko poudarila popolnega notranjega nasprotja med krščanstvom in kapitalizmom in nekaterih modernih delavskih socialnih zahtev ter se ni zavzemala za popolno pravičnost, temveč je te zahteve pojmovala samo za primerne oblike reformiranih socialnih odnosov, kot je zapisal v svojem komentarju Po katoliškem shodu Engelbert Besednjak.⁶⁷

Krščanski socialci, ki so se od sredine leta 1924 sami dokončno imenovali krščanski socialisti, so od leta 1922 do leta 1927 izdajali mesečno revijo za politiko, kulturo ter socialno in gospodarsko življenje Socialna misel. Revija dobro odraža idejne poglede krščanskih socialistov na vsa najvažnejša področja življenja. Dobro je bila urejevana in je v posebnih rubrikah sproti spremljala in komentirala politični in socialni razvoj po svetu in v Jugoslaviji. S poglobljenimi članki o socializmu in krščanskem etosu v smislu radikalnega krščanskega solidarizma je izstopal eden od urednikov revije France Terseglav. Tehtne članke in ocene o komunizmu in socializmu je prispeval drugi urednik, dr. E. Besednjak, ki se je sicer že leta 1922 preselil iz Ljubljane v Gorico. Zanimiva so Besednjakova opazovanja o četrtem kongresu komunistične internacionale, iz katerih se vidi visoka intelektualna raven

ter politična in idejna usmerjenost sodelavcev Socialne misli. Besednjak je precej prostora posvetil Leninovemu utemeljevanju Nove ekonomske politike (NEP) in Buharinovim pogledom na enotno delavsko fronto. Besednjak je o Leninovi NEP menil, da bo na vprašanje, ali je ta državni »proletarski« kapitalizem res prehodna stopnja k socializmu ali k njegovemu nasprotju, odgovoril čas. Buharina pa je zavrnil in zaključil: »Ne more se reči, da bi bil ta pozitivni del Buharinovega programa brez notranjih protislovij. Buharin zameri socialni demokraciji, da se je popolnoma postavila na evolucijsko stališče. Ta očitek pa bi bil upravičen, če se ne bi tudi boljševiška država s svojo novo gospodarsko politiko, ki jo Buharin izrecno označuje kot organsko nujnost, postavila na evolucijsko stališče. Razlika je le ta, da se je boljševizem prek nasilne revolucije vrnil k mirni evoluciji. Ali je to splošno potrebno za uresničenje novega reda, pa je veliko vprašanje. Naj se kapitalistični red krepi ali razkraja, socialistični družbeni red se ne bo mogel niti z evolucijo niti z revolucijo usidrati in preobraziti človeštva, ako bo slonel na počelih materializma...«⁶⁸ Besednjak je pisal o notranjepolitičnem razvoju v Angliji,⁶⁹ o socialni miselnosti Ramsaya Macdonalda.⁷⁰ Napisal je tudi zelo zgodnji, toda zelo pronicljiv članek o vsebini fašizma.⁷¹ S pomembnimi razpravami o krščanskem socializmu se je oglašal dr. Angelik Tominec.⁷² V Socialno misel so precej pisali še Janko Kralj in drugi o položaju katoliških političnih strank po Evropi ter Fran Erjavec o vseh volitvah na Slovenskem od 1923 do 1927 in o začetkih delavskega gibanja na Slovenskem (več nadaljevanj v zadnjem letniku 1927). Revija je prinašala tudi obilo člankov drugih avtorjev o kulturnih, religioznih in umetniških vprašanjih. Zadnja dva letnika revije (1926 in 1927) je uredil Fran Erjavec; v njih opazimo že precej manj radikalnega duha in tudi avtorji, ki so ji v prvih letih dajali ton, so utihnili. Kljub vsemu imamo Socialno misel lahko za socialnopolitično napredno revijo, ki je razčiščevala pojme krščanskega socializma, seveda še ne v njegovi radikalni obliki, ter pomagala njegovemu uveljavljanju. Pred drugo svetovno vojno so jo krščanski socialisti, ki so se ozirali na prehojeno pot, imeli za pomembno obdobje v svoji revialni publicistiki. Eden vidnih krščanskih socialistov dr. Joško Pokorn je tedaj v prisposobi dejal, da so krščanski socialisti grešili zoper klerikalizem in klerikalno stranko v Misli, Besedi in Dejanju.⁷³

Junija 1925 so krščanski socialisti priredili svoj prvi kongres, ki naj bi pokazal vso širino njihove dejavnosti in dal gibanju novih spodbud in smernic. Kongres je bil 7. junija; na njem se je po časopisnih poročilih zbralo 650 do 700 delegatov.⁷⁴ Kongres je imel plenarno zasedanje v dvorani Uniona. Predsedoval mu je starosta krščanskosocialnega delavstva Jože Gostinčar. Zborovalce je pozdravil dr. Anton Korošec. Delegati so nato spregovorili o problemih in dejavnostih krščanskega socialističnega gibanja, o Delavski zvezi (stanovskopolitični predstavnici krščanskega socialističnega delavstva v SLS), o Jugoslovanski strokovni zvezi, o odnosu katoliškega dijaštva do delavstva, o kmečkem proletarskem vprašanju, o krščanskosocialističnem tisku, o Krekovi mladini in o delavskem združništvu. Od starejše generacije so govorili J. Gostinčar, dr. Gosar, Fr. Kremžar, dr. Josip Puntar in Ivan Gajšek. Večina govornikov pa je bila mlajših; ti so pozneje vodili krščanskosocialistično gibanje, med drugimi Srečko Žumer, Stanko Keše (rudar iz Trbovelj), France Žužek, dr. Angelik Tominec, Aleš Stanovnik, France Kordin (tedaj predsednik Krekove mladine) in Alojz Pukšič (zidar z Jesenic).⁷⁵

Kongres je sprejel resolucije o vseh omenjenih vprašanjih. Tako na primer o Jugoslovanski strokovni zvezi: »Prvi kongres krščanskih socialistov poudarja, da so le ideje krščanskega socializma sposobne preosnovati obstoječi krivični družbeni red ter uveljaviti socialno pravičnost, ker so edino te zares nasprotni kapitalističnemu materializmu, iz katerega je nastal materialistični socializem in komunizem... Zato naroča prvi kongres krščanskih socialistov Jugoslovanski strokovni zvezi v Ljubljani, da v ta namen stopi v stik z Jugoslovanskim strokovnim savezom v Zagrebu, Splitu in Sarajevu in da pobudo za enotno strokovno organizacijo Jugoslavije.«⁷⁶

O *Delavski zvezi* je kongres menil: »Kongres naglaša velik pomen Delavske zveze kot posebne politične organizacije v okviru SLS, da zastopa v javnosti in v stranki siromašne delovne sloje.«⁷⁷

O *Krekovi mladini* so zaključili, da se »krščanskosocialistično delavstvo zaveda, da bo moglo tekmovati z drugimi stanovi le, ako bo primerno izobraženo. Zato je ustvarilo lastno kulturnosocialno organizacijo Krekovo mladino, ki naj zbere v svojo sredo vse krščansko misleče delavstvo in izobraženstvo, da se seznani s programom krščanskega socializ-

ma ter si vzgoji sposobne voditelje. V ta namen se osnuje posebna Krekova šola.«⁷⁸ Nekaj let za tem (že od leta 1928) je prišlo v Krekovi mladini do hitrega razvoja v levo in njeni člani niso hoteli biti le nekakšna šola za JSZ, ampak njen avantgardni odred.

Kongres je sklepal tudi o *delavskem združništvu* in poudaril, da je poleg kulturnega, političnega in strokovnega delovanja delavstvu potrebna predvsem gospodarska zaslomba in samopomoč. »Zato je dolžnost vseh delavcev in malih ljudi, da z vsemi silami podpirajo svojo konzumno združno organizacijo...«⁷⁹

Poleg teh teoretičnih idejnih razglabljanj v Socialni misli in različnih manifestacij, shodov, zborovanj, ki so sprejemali resolucije, kar je storil tudi prvi kongres krščanskih socialistov, so tudi praktično delovali v vsakdanjem delavskem boju, tako v mezdnih akcijah, stavkah, bojih za boljše kolektivne pogodbe in podobno ter v boju za delavske zaupnike in za Delavsko zbornico, od katere si je delavstvo precej obetalo. Te dejavnosti je vodila Jugoslovanska strokovna zveza, ki je leta 1925 zaradi novih ljudi v vodstvu postala dejavnejša.

Jeseni 1925 je načelstvo JZS razpravljalo o položaju delavstva v Združenih papirnicah Goričane, Medvode in Vevče (tu so imeli krščanski socialisti absolutno večino med delavstvom). Najodločneje so odklonili namene vodstva papirnic, da bi večini delavcev znižali mezde, manjši skupini kvalificiranih pa jih nekoliko povišali.⁸⁰ Tako stališče, zavzemanje za najslabše plačane kategorije delavstva, je ena izmed značilnosti JSZ kot mladega sindikata. V JSZ se še ni pojavil proces birokratizacije in etabliranja, kot se je dogajalo v starejšem sindikatu, socialnodemokratski strokovni komisiji. Zato je bila JSZ v številnih konkretnih socialnopolitičnih predlogih in akcijah precej bolj levičarska in demokratična kot strokovna komisija.

Jeseni 1925 so postale za JSZ aktualne volitve v Delavsko zbornico. Delavska zbornica Slovenije je obstajala že od začetka o zaščiti delavcev iz leta 1921. Ta zbornica je bila začasna. Njene članke je z odlokom 5. decembra 1921 na predlog strokovnih organizacij Slovenije imenoval minister za socialno politiko. Ta začasna zbornica je začela delovati januarja 1922. V njej so bili krščanski socialisti Jugoslovanske strokovne zveze zelo slabo zastopani. Od 50 članov zbornice so imeli le 4 predstavnike.⁸¹ Tedanji minister za socialno politiko demokrat dr. Kukovec ni hotel upoštevati dejanske

moči JSZ, saj jo je imel, resda upravičeno, za del SLS, svoje največje sovražnice. Zato so absolutno večino v zbornici dobili predstavniki socialnodemokratske strokovne komisije, ki so zasedli tudi vsa vodilna mesta; tako krščanski socialisti v tej ustanovi niso mogli ničesar doseči.⁸²

V začetku oktobra 1925 je o volitvah v Delavsko zbornico razpravljalo načelstvo Jugoslovanske strokovne zveze in Delavske zveze. Navzoči so bili tudi nekateri voditelji SLS, med njimi Franc Smodej, dr. Miha Krek in Fr. Gabrovšek (tajnik SLS), kar je kazalo, kako velik pomen pripisujejo bližnjim volitvam v Delavsko zbornico. Fran Gabrovšek je kritiziral posamezne točke volilnega reda za Delavsko zbornico, češ da škodujejo JSZ, in predlagal, da bi pri socialnem ministru izposlovali popravek. France Kremžar je predlagal, naj skuša JSZ zavleči volitve. Duhovnik Smodej je kritiziral Pravico, da premalo napada socialne demokrate, in pozival, da je treba začeti oster boj; menil je, da delavstvu ne bo v škodo, če bi se volitve zavlekle. Na to so delavski voditelji JSZ, predvsem Jože Rutar in ing. Lojze Žumer, pojasnili, da so volitve v Delavsko zbornico potrebne; če bi jih krščanski socialisti zavlačevali, bi nosili odgovornost pred delavstvom. Rutar je še povedal, da socialni demokrati vsiljujejo enotno listo vseh strokovnih zvez, ker mislijo, da bi tako več iztržili zase. Načelstvo je na predlog dr. Gosarja sprejelo sklep, da bodo s posredovanjem pri ministru socialne politike izposlovali spremembo volilnega reda in da se bodo volitve začele. Določili so tudi volilni odbor.⁸³

Načelstvo JSZ je znova razpravljalo o volitvah v Delavsko zbornico 25. novembra. Jože Gostinčar (predsednik) in Ivan Gajšek (tajnik JSZ) sta poročala o pogajanjih z drugimi strokovnimi organizacijami o enotni listi za volitve v Delavsko zbornico. Delegacija JSZ je socialnim demokratom postavila za tako listo svoje minimalne pogoje, in sicer: »JSZ naj dobi v plenumu, v upravnem odboru, pri uradništvu zbornice in pri delavskih zaupnikih ali drugih institucijah Delavske zbornice eno tretjino mandatov. Ta predlog so zastopniki Strokovne komisije vzeli na znanje in bodo odgovorili v desetih dneh.«⁸⁴

Socialni demokrati so ta predlog krščanskih socialistov zavrnil, ker so nerealno podcenjevali moč JSZ in so si slepo in samovšečno lastili socialni in politični monopol nad slovenskim delavstvom. V svojem strokovnem glasilu Delavec so januarja 1926 tik pred volitvami grobo napadali krščanske

socialiste kot »klerikalce, za katerimi se skriva Zadrúžna gospodarska banka, Pollak in kršćanski izkorišćevalci delovnega ljudstva«. ⁸⁵ Jugoslovanska strokovna zveza je nato na volitvah v Delavsko zbornico dobila na svoji listi približno tretjino glasov in mandatov. V delavski skupini je od 56 217 dobila 15 017 glasov, torej 14 predstavnikov od 50; socialni demokrati Stokovne komisije so dobili 29 344 glasov in 27 predstavnikov, Narodnostrokovna zveza pa 8 359 glasov in 8 predstavnikov. V namešćenski skupini, ki je volila 10 predstavnikov v DZ, pa so se vse tri stranke sporazumele za enotno listo: JSZ 2, Stokovna komisija 2 in Narodnostrokovna zveza 6 predstavnikov. ⁸⁶ Na prvi seji skupšćine Delavske zbornice je bil izvoljen upravni odbor 13 ćlanov, v katerem so bili trije predstavniki JSZ v predsedstvu upravnega odbora, 4 ćlane pa so izbrali sami socialni demokrati z Melhiorjem Ćobalom na ćelu. Kršćanski socialisti so imeli predstavnike tudi v finanćni kontroli in prosvetnem odseku Delavske zbornice ter seveda v sorazmerju z drugimi tudi v uradnišćkem aparatu. ⁸⁷ To je bil nedvomno velik uspeh za JSZ, kajti do takrat je med povprećno razgledanim in razredno zavednim delavstvom le prevladovalo deloma res upravićeno mišljenje, da JSZ ni prava delavska organizacija, da je le »klerikalna podružnica za zapeljane delavce«. S temi volitvami se je JSZ dokonćno uveljavila kot samostojen dejavnik med slovenskim delavstvom, tudi med razredno zavednim. Kljub temu socialni demokrati tega niso nikdar hoteli zares priznati in so neprestano napadali kršćanske socialiste, kar je onemogóćalo nujno potrebno akcijsko povezanost oziroma enotno delavsko fronto in slabilo moć delavstva v boju s kapitalom.

Julija 1926 je naćelstvo JSZ razpravljalo o apelu angleške Zveze rudarjev za denarno pomoć. Sklep vodstva JSZ nedvomno kaže njegovo precejšnjo razredno in internacionalno zavest. Med delavstvom so namreć sklenili organizirati zbiralno akcijo in objaviti poziv v ćasopisju. ⁸⁸

Na naslednji seji naćelstva teden dni pozneje je morala JSZ to solidarnostno humanitarno akcijo ustaviti. Iz Utrechta, sedeža Mednarodne kršćanske delavske internacionale, je dobila navodila, naj ne podpira anglešćkih rudarjev. Razlog je bil zelo malenkosten: Angleška zveza rudarjev, ki je bila vćlanjena v amsterdamski socialnodemokratski sindikalni internacionali, se ni obrnila za pomoć na kršćansko sindikalno centralo v Utrechtu, ampak neposredno na vse nacionalne rudarske zveze. Utrechtska centrala je bila ljubosumna in

užaljena.⁸⁹ Zbiranja pomoči, ki je med preprostim, slabo plačanim slovenskim delavstvom naletelo na razumevanje, je zadelo ob birokratske pregrade in nerazumevanje centrale in se je moralo ustaviti. Komentar verjetno ni potreben, prav tako ne opozarjanje na podobno početje kakega drugega centra.

*Nesporazumi krščanskih socialistov z vodstvom SLS 1926
in reorganizacijo JSZ 1927*

Krščanski socialisti so bili leta 1926 nezadovoljni z vodstvom SLS, ker le-to ni hotelo redno pošiljati dogovorjene podpore za krščanski socialistični časopis Pravico. Vedno znova so bile potrebne intervencije.⁹⁰

Jeseni 1926 pa je prišlo med JSZ in načelstvom SLS do spora o kandidatih za bližajoče se oblastne volitve. Ljubljanska organizacija SLS, v kateri je bilo veliko krščanskosocialističnega delavstva, je na sestanku 1. novembra 1926 razpravljala o volitvah in sklenila predlagati kandidatno listo za Ljubljano, katere nosilec bi bil dr. Ivan Stanovnik (načelnik SLS za Ljubljano), namestnik pa France Terseglav. Toda desničarsko vodstvo SLS, dr. Korošec s svojimi zvestimi ljubljanskimi privrženci dr. Natlačenom, Remcem, dr. Adlešičem, Avsenakom, Basajem in Rožičem, ni hotelo priznati te kandidatne liste in je predlagalo svojo. Dr. Ivan Stanovnik⁹¹ je v vodstvu SLS predstavljal levo strujo, ki je podpirala sodelovanje s krščanskimi socialisti, bila pa je tudi za dosledno avtonomistično politiko do Beograda. Med Stanovnikom in prvaki SLS pa so bili še osebni spori.⁹²

Škof Jeglič je zapisal v svoj dnevnik, da se mu je dr. Stanovnik potožil, češ da bi se osebno sicer žrtvoval, zaradi organizacije pa se ne more, kajti ta ga je izvolila; zato mora ostati, dokler organizacija ne odloči drugače.⁹³ Naslednji dan je bil pri Jegliču podnačelnik SLS dr. Marko Natlačen, ki je povedal, da je Stanovnik pogosto prekomerno kritiziral delo SLS, da je bil v govoru nasilen in razdražljiv. Vodstvo SLS se po njegovem zaveda, da bo zaradi Stanovnikove odstranitve Korošec v Ljubljani izgubil nekaj glasov, a so se kljub temu odločili proti njemu. Jeglič je vse premislil in sklenil, da se v to zadevo ne bo vtikal, le Stanovniku bo svetoval, naj se vsaj za nekaj časa umakne, kar bi bilo najbolje zanj in za stranko.⁹⁴ Stanovnik se je res umaknil,

krščanski socialisti so pogoltnili grenko pilulo in še naprej sodelovali s SLS. Res pa SLS na teh in tudi na poznejših volitvah v Ljubljani ni več zmagala, kot je na parlamentarnih volitvah leta 1925. Vodstvo SLS je tudi odstopilo od svoje prvotne namere, da bi kandidiralo svojega konzervativca dr. Jureta Adlešiča in je predlagalo bolj sprejemljivega kandidata, zdravnika dr. Antona Breclja.⁹⁵

Poleg teh političnih peripetij, v katere so bili vpleteni krščanski socialisti, se je njihovo sindikalno delo v JSZ nenehno razvijalo in se krepilo. Jugoslovanska strokovna zveza je imela tedaj svoje prostore na Starem trgu, v prostorih, ki so bili pred vojno njena last, po vojni pa jih je zaradi finančne stiske prodala. V teh dveh sobah je bilo tudi uredništvo Pravice. Težave s prostorom so se izboljšale šele leta 1929, ko se je JSZ preselila v nove prostore Delavske zbornice na Miklošičevo cesto.⁹⁶ Jugoslovanska strokovna zveza, najpomembnejša organizacija slovenskih krščanskih socialistov, na katero so se naslanjale vse druge manjše in slabše organizirane skupine krščanskih socialistov, je imela v programu zapisano, da je njen »namen praktično uveljavljati načela krščanskega socializma ter tako izboljševati kulturne in gospodarske razmere delovnega ljudstva«. Sredstva, ki jih je pri tem uporabljala, so naštetja v njenem programu: »1. Propaganda idej krščanskega socializma (predavanja, nepolitični shodi, raziskovanje delavskih razmer, izdajanje letakov, nepolitičnih listov, brošur in knjig, ustanavljanje knjižnic, prirejanje družabnih sestankov ter zabavnih in gledaliških predstav); 2. Strokovna organizacija delavstva; 3. Zbiranje fondov; 4. Peticije na urade, stanovske in zakonodajne zbornice; 5. Mednarodni stiki s tujimi krščanskimi strokovnimi organizacijami.«⁹⁷

Po lastnih statističnih podatkih je imela JSZ v začetku leta 1920, nekako ob volitvah za Delavsko zbornico, 5655 članov, organiziranih v različne strokovne zveze.⁹⁸ Ta podatek kaže, da je bila JSZ številčno približno za polovico šibkejša od socialnodemokratskega sindikata Strokovne komisije.

Absolutne številke so se spreminjale, v času gospodarske krize so se zmanjšale, toda številčno razmerje med obema sindikalnima zvezama, ki je nastalo sredi dvajsetih let, je ostalo dolgo nespremenjeno. Iz tega podatka in iz prejšnjih ob volitvah za Delavsko zbornico vidimo, da je bilo v sindikatih organiziranega le malo delavstva, od 12 % do največ 20 %.⁹⁹ Vse slovenske sindikalne zveze med obema vojnoma

so si precej prizadevale pritegniti to neorganizirano delavstvo v sindikat, a pri tem niso imele večjega uspeha.

Zaradi potreb časa in zaradi povečane dejavnosti so novi ljudje v vodstvu JSZ, Srečko Žumer, od leta 1925 prvi podpredsednik JSZ,¹⁰⁰ Jože Rutar,¹⁰¹ Anton Marinček¹⁰² in Vilko Pitako,¹⁰³ sklenili preosnovati zvezo. Skoraj vse leto so pripravljali spremembe za letni občni zbor leta 1927.¹⁰⁴ Do tedaj je bila po društvenih pravilih »Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) zveza strokovnih organizacij in društev krščanskega delavstva v državi SHS. Strokovne organizacije nekrščanskega delavstva lahko postanejo članice JSZ, če izjavijo, da stoje na pozitivno verskem stališču. Društvo ima svoj sedež v Ljubljani.«¹⁰⁵ Organizacijsko po društvenih pravilih ni bilo natančno določeno, kako so posamezne organizacije in skupine krščanskega delavstva vključene v JSZ. Med posameznimi skupinami in društvi ter JSZ so obstajale vmesne organizacijske oblike Strokovne zveze, ki so družile delavske skupine in organizacije iste stroke. Delokrog in pristojnosti Strokovnih zvez pa niso bili natančno določeni. To pri dotedanjem političnem mrtvilu sicer ni motilo, novo vodstvo pa je hotelo iz JSZ napraviti moderno organiziran sindikat, ki bo sposoben opravljati svojo nalogo. Doseči je hotelo večje osredotočenje, ki bi omogočalo boljše zbiranje finančnih sredstev in dalo centrali večji pregled nad dejavnostjo posameznih organizacij ter možnost boljšega usmerjanja in hitrejša pomoči.¹⁰⁶

V novih društvenih pravilih, ki so jih sprejeli na občnem zboru 16. oktobra, so Strokovnim zvezam natančno začrtali področje in pristojnosti. Strokovna zveza je morala o vseh važnejših sklepih, zlasti glede stavk, takoj obvestiti načelstvo JSZ, ki je te sklepe odobrilo ali jih predložilo vodstvu JSZ. Enako je bilo tudi z Zvezo delavskih društev, ki so jih sestavljali »v posameznih krajih taki delavci in nameščenci enega ali raznih poklicev, ki se za zdaj ne morejo organizirati v čisto strokovne organizacije«.¹⁰⁷ S temi novimi pravili je bil ustanovljen še nov organ, to je ekspozitura JSZ, »ki jo ustanovi načelstvo JSZ v večjih delavskih centrih, kjer obstoji za to potreba, in ji določi področje. Ta vodi delo vseh strokovnih organizacij in društev s svojega ozemlja. Načeljujeta ji ekspoziturni odbor in strokovni tajnik, ki ga pošlje načelstvo JSZ«.¹⁰⁸ Občni zbor je na predlog načelstva JSZ reorganiziral Strokovno zvezo tovarniškega delavstva, ki ni dobro delovala in je imela nenehne finančne izgube. Zato ji

je priključil Strokovno zvezo papirničarjev, ki je bila med najbolj delavnimi in je imela dovolj sredstev za kritje lastnih stroškov.¹⁰⁹

Jugoslovansko strokovno zvezo so leta 1926 sestavljale naslednje organizacije: Strokovna zveza tovarniškega delavstva, Strokovna zveza privatnih nameščencev, Strokovna zveza lesnega in stavbinskega delavstva, Jugoslovanska strokovna zveza rudarjev, Strokovna zveza viničarjev in kmečkih delavcev, Zveza papirniških delavcev, Strokovna zveza tobačnega delavstva, Poselska zveza, Prometna zveza in še nekaj manj pomembnih zvez in društev.¹¹⁰

Iz seznama je razvidno, da je bila JSZ tedaj močna, predvsem v lahki predelovalni industriji, v kateri je prevladovalo nekvalificirano delavstvo, ki je pravkar prišlo iz konzervativnega kmečkega okolja in mu je bila katoliška vzgoja in tradicija še zelo blizu. JSZ za kovinarske delavce, ki jih je tudi organizirala, ni imela samostojne strokovne zveze, ampak so bili vključeni v splošno Strokovno zvezo tovarniškega delavstva. To je bil seveda trenutni položaj. Novo vodstvo JSZ, izbrano na občnem zboru leta 1927, je vložilo precej navora za razširitev vpliva tudi med kovinarji in čez nekaj let se mu je trud obrestoval, tako da je lahko ustanovilo še Strokovno zvezo kovinarjev, ki je imela precej močne organizacije na Jesenicah, v Guštanju in v Ljubljani.

Na prvi seji po občnem zboru 21. oktobra 1927 so ustanovili načelstvo. Za predsednika so izvolili Srečka Žumra, ki je kot podpredsednik že dve leti v resnici vodil vse delo JSZ. Za podpredsednika sta bila izvoljena Jože Rutar in Anton Marinček, za blagajnika Vilko Pitako. Tajnik, ki ni bil voljen, ampak imenovan, je še naprej ostal Ivan Gajšek, ki je že takrat prihajal v spore z načelstvom in so ga kmalu nato zamenjali.¹¹¹

Novo načelstvo je bilo vsestransko dejavno predvsem pri urejanju mezdnih sporov med svojim delavstvom in podjetji, kar bomo videli v naslednjih poglavjih. Na svoji seji 23. novembra 1927 je predlagalo zelo pomembno akcijo, ki je dala zelo otipljive in dobre rezultate za delavstvo. Ustanovilo je namreč svojo gradbeno stanovanjsko zadrugo Delavski dom. Sprejelo je pravila in izbralo upravni odbor, v katerem so bili Rutar, Šparhakl, Gajšek, Jež, dr. Aleš Stanovnik, Langus, Slak in Marinček.¹¹² Pravila stavbinske zadruge Delavski dom in njen odbor je 17. januarja 1928 potrdilo sodišče v Ljubljani in vneslo zadrugo v seznam združnih organizacij.¹¹³

Da bi bila podoba dejavnosti in obnašanja krščanskih socialistov v letu 1927 popolna, je potrebno še omeniti, da so za volitve v narodno skupščino septembra 1927 disciplinirano nastopili v vrstah klerikalne SLS. Zaenkrat so se čutili še prešibke in med njimi še ni prevladala radikalna misel o popolni politični osamosvojitvi. Druge slovenske stranke pa jim tedaj res niso nudile druge izbire kot SLS. Krščanskim socialistom ni preostalo nič drugega kot da ugriznejo v kisli sadež podpiranja SLS in upajo, da bo ta stranka izpolnila obljube svojemu delavskemu krilu. Še zadnjič so sodelovali s SLS na volitvah v Sloveniji. V svojem časopisju so se krščanski socialisti zavzemali za SLS in jo prikazovali kot edino stranko, ki se iz svojih »krščanskih načel zavzema za delovno ljudstvo«;¹¹⁴ od povezave SLS z radikali in Davidovičevimi demokrati so si obetali izboljšanje delavskega položaja.¹¹⁵ Varljivejših upov si pač niso mogli ustvariti. SLS je na volitvah ubrala premeteno taktiko; da bi do neke mere zadovoljila krščanske socialiste, je v Ljubljani postavila za Koroščevega namestnika Franceta Terseglava.¹¹⁶ Terseglavu so obljubili poslanski mandat, če bi bil Korošec izvoljen. Tega SLS ni bilo treba izpolniti, ker Korošec ni bil izvoljen. Po teh volitvah se je SLS povezala z najbolj reakcionarnimi dvorskimi radikali Velje Vukičevića in prišla v vlado. Njeno delo v vladi in opustitev boja za avtonomijo Slovenije pa sta imela usodne posledice. Od leta 1928 so se krščanski socialisti začeli upirati taki politiki in postopoma zdvomili nad vso politiko in sestavo SLS, kar je vsebina naslednjih poglavij.

Križarstvo in poživitev dejavnosti Krekove mladine leta 1927

Poleg dejavnosti krščanskosocialističnega delavstva v JSZ je v teh letih vredno pozornosti tudi uveljavljanje krščanskega socializma med katoliško izobražensko in katoliško delavsko mladino. Prvi so se oprijeli zlasti križarstva, ki bi ga v sociološki teoriji najlažje uvrstili v krščanski personalizem Romana Guardinija ali v malo poznejši francoski personalizem Emmanuela Mouniera; torej ga lahko samo pogojno štejemo h krščanskemu socializmu.¹¹⁷ Katoliška delavska mladina pa je bila povezana v organizacijo Krekova mladina, ki se je leta 1927 začela bolj teoretično izobraževati; večjo duhovno širino je privzemala tudi pod vplivom nekaterih križarjev in se močno usmerjala v socializem.

Križarstvo¹¹⁸ se je kot mladinsko gibanje katoliške mladine pojavilo nekako leta 1924. O njem je že precej napisanega. Prvi so o njem razpravljali križarji sami; potem, ko je bilo obdobje razmaha križarstva za njimi, so ugotavljali, zakaj in kako je nastalo, ter skušali označiti njegovo vsebino.¹¹⁹

Tu bomo govorili o križarstvu v prvem obdobju, ko je bilo, kot smo omenili, izraz katoliškega mladinskega gibanja.¹²⁰ Zaradi pomanjkanja prostora in zaradi obdelanosti problema se bomo omejili na najsplošnejše ugotovitve. Iz vsega do sedaj znanega gradiva je razvidno, da je križarsko gibanje na Slovenskem nastalo dokaj samoniklo, brez večjega tujega vpliva, čeprav so se istočasno tudi drugod po Evropi pojavljala vsebinsko enaka gibanja, s katerimi pa so se slovenski križarji seznanili šele kasneje.¹²¹ Nastalo je iz tedanje problematike slovenske družbe kot izraz odpora zoper kapitalistično politiko klerikalne stranke in katoliške cerkvene hierarhije.¹²² Katoliška mladina je »opazila nasprotja med načeli, ki jih je ljubila, spoštovala in doživljala do zadnjih neizprososti, in pa tisto okolico, ki se je nanje sklicevala«,¹²³ zato je po mnenju S. Gogale iskala izhod iz družbene in duhovne krize.

Nezadovoljstvo z vrsto družbenih pojavov je križarstvo kazalo s svojo idejno, publicistično, umetnostno in organizacijsko dejavnostjo.¹²⁴ Prvi dve obliki delovanja sta se najbolj pokazali v križarskih revijah Almanah katoliškega dijaštva, Stražni ognji, Križ na gori, Rast, Križ, Ogenj in v nekaj številkah Dijaškega koledarja. Najpomembnejši križarski organizatorji in publicisti so bili študentje, med njimi Anton in France Vodnik, Božo Vodušek, Franjo Čibej, Tine Debeljak, Vilko Fajdiga, Tomaž Furlan, Stanko Gogala, Edvard Kocbek, Niko Kuret, Rajko Ložar in Jože Pogačnik.¹²⁵ Glede organizacijske dejavnosti moramo omeniti kulturne krožke, počitniške tečaje in taborjenja. Najpomembnejša organizacija križarjev je bila Akademski Orel. S svojo dejavnostjo so precej omajali togost in trdnost katoliških študentskih društev.¹²⁶

Glavno težnjo križarjev je težko natančno opredeliti. Mnenja o njej so se razlikovala med križarji samimi. Med njimi so bile razlike v poudarjanju posameznih prvin. Razumljivo je, da so posamezniki v mladostnem odporu do družbenega življenja, ki ga niso sprejemali za svoje, iz različnih razlogov odgovarjali na različne načine.¹²⁷ Stanko Gogala pravi, da je križarska mladina spoznala bistveno vrednost religioznosti in tej osnovni vrednosti podredila vse druge.

Hotela je ustvariti nov tip religioznega človeka, ki bi tudi v vsakdanjem življenju živel krščansko življenje. Vse kulturno življenje Slovencev je želela preplesti z religioznimi vidiki.¹²⁸ Svojo religioznost pa so pojmovali drugače, kot jo je bila vajena pojmovati tradicionalna katoliška cerkev. Boga so videli kot »lastno dušo, kot sonce, kot zemljo«.¹²⁹ Zavzemali so se za neposredno osebno doživljanje boga brez posrednika cerkvene hierarhije. »Bog in duša: tu vmes ni nikogar, to je čisto svoja vez stvarnika in stvari. To individualno življenje je pravo in središče vsega. Pod tem vidikom si urejamo in usmerjamo vse druge življenjske odnose.«¹³⁰ Zaradi tako pojmovanega krščanstva jih je katoliška cerkev kritizirala.¹³¹ Branili so se, da njihovo gibanje ni versko, da le težijo k obnovi življenja, tako kulturnega in socialnega kot zasebnega. Ker so imeli religijo za osnovo vseh oblik življenja in je ta osnova skupaj z drugimi v članih cerkve oslabila, se jim je zdelo nujno, da se njihove težnje predvsem usmerjajo v krepitev te osnove. Zato gibanje kot težnja k novemu življenju ni neposredno podrejeno organski avtoriteti Cerkve.¹³²

Kljub vsemu pa je le za redke križarje veljalo, kar je zapisal Božo Vodušek leta 1934: »Katoliško mladinsko gibanje je bilo sovražno oficialni katoliški javnosti... Ko pa je mladina spoznala, da je katolicizem dejansko, čeprav ne teoretično istoveten z oficialno katoliško javnostjo, se je počasi odvrnila tudi od katolicizma samega, ker ni videla možnosti, da bi v okviru katolicizma uresničila svoje npravne težnje.«¹³³ Če bi skušali na kratko označiti križarstvo, bi se lahko pridružili B. Kreftu, ki je zapisal, da je bilo križarstvo »bolj versko reformatorsko kot politično gibanje«.¹³⁴ V najizčrpečnejšem delu o križarstvu, napisanem z veliko mero poznavanja in naklonjenosti ali celo istovetenja s križarskimi idejami, M. Dvořák večino križarjev označuje kot krščanske socialiste, »čeprav te svoje politične orientacije niso tako vehementno poudarjali, kakor so jim jo njihovi nasprotniki pripisovali. Pripadnost politični formaciji je pomenila križarjem po njihovih načelih manj kot pripadnost križarskemu gibanju in osebemu prepričanju, ki se nikoli ne more v popolnosti strinjati s katerikoli političnim programom. Bili so zagovorniki osebno doživetih idej in šele tem so se bili pripravljeni popolnoma pokoriti, vendar ne pokoriti nekritično in kot ubogljiva masa, temveč osebno svobodno in aktivno. Prav zaradi tega bi o križarjih kot o organiziranih krščanskih socia-

listih težko govorili. Da so bili socialisti, je bilo pri njih drugotnega pomena, predvsem so bili križarji...¹³⁵

Vseeno pa ne smemo zanemariti, da so se nekateri posamezniki iz križarskega kroga zavedali pomena neposrednega delovanja za družbenopolitične cilje. Aleš Stanovnik je izrazil prepričanje, da bo »pokret, ki je predvsem religiozen, močno vplival na socialno in politično življenje. Ob političnem razmišljanju človek po nujnosti posledic religiozne obnove na politiko naravnost strastno zahrepeni...«¹³⁶ Kot politično misleč človek je napisal članek Nova država, kjer je izrazil prepričanje, »da zveriženost in zamotanost družbenega življenja hiti nevzdržno h koncu. Človeške tvorbe v oblikah držav so že godne za pogin. Je samo še vprašanje kratkega razdobja, ko se bodo na razvalinah zmehaniziranih držav zgradile nove tvorbe ljudskega sožitja, ki ne bo temeljilo na sili in paragrafih, ampak na ljubezni in vzajemnosti... To novo življenje že diha z vzhoda. Poročevalci trdijo, da vstaja v zadnjih letih tam nov svet. Čisto poseben način skupnega življenja, preprosto in mehko brez zamotanih statutov... Vsi čutimo, da nam sedanja naša oblika ne prija več. Zato se nikar ne silimo z njo in ne dopovedujemo sebi in drugim, da to ljubimo, da to hočemo...«¹³⁷ O narodnem vprašanju je Božo Vodušek pisal odločne politične apele. Zavračal je unitarno jugoslovanstvo pri Slovencih in kritiziral klerikalno obravnavanje slovenske avtonomije. Izoblikoval je svoj pogled na slovensko narodno vprašanje, ki je bil nedvomno najnaprednejše pojmovanje tega vprašanja na Slovenskem in je soglašal s tistim, ki ga je oblikovala svobodomiselna mladina v reviji Mladina. Vodušek je med drugim zapisal: »Propagiranje jugoslovanstva s strani Slovencev med Slovenci je neetično, dokler od strani Srbov ni dana podlaga enakopravnosti. Edino ena pot bi bila etična: ne propagiranje med rojaki, ampak nasprotno med Srbi, kajti tam je »ta ideja visoko etična, ker pomeni odrekanje nasilju« in nadaljuje: »Slovenski avtonomistični ideal je lastno politično kulturno in gospodarsko življenje Slovencev, ohranitev posebnega mišljenja in čutenja in posebne povesti. Ta ideal gradi na krivice in neenakopravnosti, ki jih trpimo, vendar jih ne zavrača s primernim moralnim poudarkom. Mislim, da je v jedro zadet kot kompromisarski.« Zaključuje z mislijo: »Naša notranja neenakopravnost izvira iz dejstva, da mi Slovenci še nismo političen narod, da še nismo spočeli najvišjega političnega ideala, ki mu ta naziv pristaja... Lastna državna oblika je

za narod enak ideal kakor za poedinca osebna svoboda. Ko bo ideal lastne državne oblike sam po sebi rastel iz vseh nas, se bo vprašanje načina njegove uresničitve samo rešilo... V okviru sedanje države je edina rešitev v tem duhu federacija.«¹³⁸ Tako je bil usmerjen tudi Miro Jeršič, ki ga tudi lahko pogojno štejemo h križarjem; kot smo videli, je že mnogo pred pojavom križarstva deloval v krščanskosocialističnem gibanju. O zrelosti in radikalnosti njegovih socialnih in gospodarskih nazorov priča njegov članek *Nov človek — novo gospodarstvo v Križu na gori*, kjer pravi: »Če težimo iz 'starega' gospodarstva v novo, potem nam ne sme obledeti prepričanje, da je treba ozdravitve pri koreninah v bistvenih podlagah sedanjega kapitalističnega gospodarstva. Vedeti moramo, da je vse drugo samo olepševanje in popravljanje stare hiše, ki se mora porušiti prej ali slej. Ne smejo nam biti v slepilo, da ne bi videli še dosti dalje, gesla: rože v sobo proletarca, športna igrišča za tovarnami, hišica z vrtom; ker vse je malo, dokler se ne spremeni v bistvu razmerje med delavcem in njegovim gospodarjem; dokler bo delavec le del stroja in ne njega gospodar...«¹³⁹

Za temi mislimi se je skrival že nov pogled mladih slovenskih katoliških izobražencev na družbo. Nekateri izmed njih so začeli leta 1927 delovati pri Krekovi mladini in so pomagali pri njenem teoretičnem ideološkem izobraževanju. Največja manifestacija, ki jo je leta 1927 priredila KM, je bil tabor 22. maja na Šentjoštu nad Kranjem. Zborovanja se je udeležilo precej krščanskega socialističnega delavstva in mladine iz Ljubljane, Tržiča, Kranja, z Jesenic in od drugod. Igrala je jeseniška delavska godba. Zborovanju je predsedoval A. Marinček, govorili pa so F. Terseglav, A. Gasser in J. Rozman z Jesenic in Jože Gostinčar; v imenu študentskega krščanskosocialističnega kluba Borba je zborovanje pozdravil A. Oven, v imenu SLS pa dr. I. Stanovnik.¹⁴⁰

Krščanskosocialistična revija *Socialna misel* in križarska revija *Križ na gori* sta zbudili močno zanimanje in navdušenje tudi med dijaki na gimnazijah v Celju in Mariboru. Ko so ti po maturi odšli v mariborsko bogoslovje, se je tam izoblikovala močna skupina, ki se je močno poglobila v študij socialnih problemov. Idejni vodja te skupine, ki so ji med drugimi pripadali France Šmon, Edi Kocbek, Tone Krošl in Anton Terstenjak, je bil Jože Lampret,¹⁴¹ ki je v letu 1925/26 na ljubljanski univerzi študiral pravo in obiskoval debate v študentskem marksističnem klubu.¹⁴² S temi mladimi bogo-

slovci, ki so pozneje veliko pomenili v slovenskem krščanskem socializmu, zlasti pa v znanstvenem, publicističnem in umetniškem ustvarjanju, je pripadal še Stanko Cajnkar, takrat že prefekt v semenišču.¹⁴³ Ta mariborski krog je v dogovoru z JSZ in Krekovo mladino julija 1927 v Veliki Nedelji organiziral mladinsko posvetovanje o socialnem vprašanju. Udeleženci so bili v razpravi zelo kritični: udrihali so po krščanskih industrialcih, gospodarstvenikih, ki tudi krščanstvo izrabljajo za kapitalistične namene. Kritizirali so tudi klerikalno stranko in njenega vodjo dr. Antona Korošca.¹⁴⁴ Katoliško časopisje je o tem posvetovanju molčalo, škodoželjno pa je spregovorila socialistična Delavska politika, ki ga je imenovala kar »revolucijo v klerikalnih vrstah«.¹⁴⁵

V začetku decembra je Krekova mladina v Ljubljani priredila Krekovo socialno šolo. 6. decembra, ko so govorili A. Marinček, E. Kocbek in J. Langus, so na seminar povabili celo škofa Jegliča. Ta je svoje vtise zabeležil v dnevniku: »Krekovci so me povabili k današnji prireditvi. Odzval sem se, hoteč spoznati njihovo življenje. Imeli so tri govore. Najprej je govoril Marinček o temi Krekovci in svet. Govoril je mnogo o socializmu, militarizmu, nacionalizmu etc., o razrednem boju, o prekuciji, ki naj poruši sedanji družbeni red. Govoril je vse vprek brez sistema. Povedal je nekaj resničnega, pa tudi precej napačnega. Drugi je govoril Langus o Krekovcih in človeku. Imel je nekaj reda v mislih, razpravljajoč o razmerju človeka do sebe in do družbe. Vendar razprava ni dosti vredna. Tretji je govoril Kocbek o Krekovcih in Bogu. Govoril je v modernem stilu. Jaz ga nisem prav nič razumel, kako bi ga razumeli mladi delavci? Moral bom ob priliki načelnika poučiti.«¹⁴⁶ Najbrž ocena konzervativnega, čeprav dobročutečega škofa Jegliča sama pove največ. Bal se je in ni odobral odkritih besed o razrednem boju in revoluciji in ravno tako ni razumel duha novega personalističnega občutenja krščenega boga.

Vso pomembnost teh novosti v razvoju Krekove mladine je razumel eden izmed tedanjih voditeljev krščanskega socializma F. Terseglav, ki je 15. decembra 1927 zapisal: »Z vstopom mladih inteligentnih moči v vrste JSZ je krščanski socializem na Slovenskem stopil v novo fazo svojega razvoja.«¹⁴⁷

V tem prvem obdobju med obema vojnama lahko govorimo o slovenskih krščanskih socialistih kot krščanskih socialistih le z neko rezervo. Prvič že samo ime ni bilo jasno niti

krščanskim socialistom samim. V prvih dveh povojnih letih je to ime parkrat zaslediti, nato pa sami sebe imenujejo le krščanski socialci. Od konca leta 1924 se nato med njimi samimi ustali ime krščanski socialisti, kar pa pa še dolgo ni sprejeto pri njihovih nasprotnikih na levi.

Sama vsebina pojma »krščanski socializem« pa je pri slovenskih krščanskih socialistih v tem času še izredno problematična, kajti še vedno jim gre v bistvu le za nekakšen dosleden krščanski solidarizem — za realizacijo krščanske socialne doktrine. O tem govorita čisto jasno tedanja ideologa slovenskega krščanskega socializma dr. Andrej Gosar in France Terseglav. Gosar je programsko zapisal: »Gospodarski temelj krščanskega socializma so — to bodi zopet in zopet poudarjeno — zasebna last (tudi na produkcijskih sredstvih, kolikor niso za družbo tako važna, da se morajo podružabiti) ter prostost v izbiri dela in konsuma... *Krščanski socializem pomenja prehod iz krščansko-socialne teorije v prakso; kdor je resnično Kristjan, mora biti za slednje, on mora hoteti dejanj!*«¹⁴⁸

Krščanskim socialistom v tem času, kljub temu, da so se dokončno uveljavili kot pomemben politični faktor med slovenskim delavstvom, se ne posreči dobiti zase pomembnejše vloge v SLS, oziroma pomembnejše vplivati na njeno politiko. Konservativno vodstvo SLS, kljub temu, da se že kažejo napetosti in nezadovoljstvo, čvrsto obvladuje krščansko socialistično delavstvo. Pri tem mu grede hote ali nehoti na roko nekateri njegovi nebojeviti voditelji, ki niso delavci, kot sta F. Kremžar in dr. Gosar.¹⁴⁹ Ta dva sta ob koncu omenjene dobe tesno povezana z vodstvom SLS. V krščanskosocialističnih vrstah pa zraste nova generacija voditeljev z novimi, bolj radikalnimi pogledi in novo pripravljenostjo za politični boj.

III.

IDEJNA DOZORITEV IN POLITIČNA EMANCIPACIJA SLOVENSКИH KRŠČANSКИH SOCIALISTOV V LETIH 1928—1934

Uvod

Pomembna zunanja dejavnika razvoja slovenskih krščanskih socialistov v tem obdobju sta bila od leta 1929 šestojanuarska diktatura, ki je ukinila dotedanji parlamentarno-demokratski ustavni sistem, zmanjšala politične svoboščine in ukinila dotedanje politične stranke razen sindikalnih organizacij. Bivša Slovenska ljudska stranka, h kateri so se pred diktaturo šteli tudi krščanski socialisti, je do leta 1931 podpisala diktatorski režim, nato pa se je postavila v ostro politično opozicijo. V slovenskem notranjem družbenopolitičnem življenju se politika klerikalne stranke ves ta čas ni spremenila; bila je izrazito konservativna, protisocialistična in je težila k monopolu nad vodstvom slovenskega naroda. Tako je poleg svojih starih političnih nasprotij z liberalci in marksisti prihajala v vse hujša nasprotja tudi z naprednimi levimi stališči v katoliškem taboru. Ta stališča so zastopali prav krščanski socialisti. Drugi zunanji dejavnik v razvoju krščanskih socialistov je bila huda gospodarska kriza od leta 1931, ki je povzročala veliko brezposelnost. V obrambi svojega gmočnega položaja je v tedanjih okoliščinah krščansko-socialistično delavstvo vse bolj spoznavalo potrebo po razrednih nazorih in se vse bolj soočalo z vprašanjem delavske enotnosti. Krščanski socialisti so pri svojem iskrenem prizadevanju za enotno delavsko fronto naleteli na velike težave in nasprotovanja socialnodemokratskega vodstva, ki si je lastilo monopol nad slovenskim delavstvom. Socialni demokrati so imeli med delavstvom večino tako v sindikalnem kot v strankarskem političnem pogledu. V nekaterih panogah (železničarji, kovinarji, rudarji) so bili močno in razmeroma stanovito zasidrani. Rastočo krščansko-socialistično sindikal-

no organizacijo so imeli samo za klerikalno izpostavo ali pa že za nadležno konkurenčno organizacijo. Zato enotna fronta ni mogla zaživeti.

V takih okoliščinah so krščanski socialisti hitro zoreli. Izoblikovali so si razmeroma jasne idejne in družbenopolitične poglede, ki bi jih pravzaprav lahko označil za socialistične, v veliki meri prav razredno-delavske. V družbenem življenju so večinoma sprejemali že marksistične nazore, le v svetovnonazorskih in etičnih vprašanjih so ostajali zvesti krščanskemu etosu. Njihovo vsakdanje politično delo se je okrepilo in se usmerilo v levo. Zato so se ostro spopadali s klerikalnim vodstvom bivše SLS in se v letih 1932/33 z njo popolnoma in dokončno razšli.

Od tedaj so bili samostojen politični subjekt v slovenskem političnem življenju, ki je ob vseh sledečih političnih dogodkih sprejemal svoje lastne odločitve. Vendar se niso niti tedaj niti pozneje organizirali v politično stranko; politično jim je organizacijo nadomeščal sindikat JSZ.

Leto 1928

Poglejmo, kaj so ti mladi izobraženci vnesli v slovenski krščanski socializem: nov, radikalen socialistični duh in odločnost za delo. Ti mladi požrtvovalni krekovci so imeli še nekaj, kar običajno ni značilno za mlade: smisel za organiziranost in disciplino. Nova napredna ideološka struja, ki so ji pripadali v Ljubljani Jože Slak, Danilo Puc, Jože Langus, Edi Štok, Ernest Vilfan in še nekateri okoličani, v Celju Metod Hočevar in Ciril Debeljak, v Mariboru pa Pavla Zupančič in Frida Klethofer, je v začetku leta 1928 izvedla reorganizacijo Krekove mladine. V posameznih krajih so bile ustanovljene Krekove družine, ki so se povezale v Centralo Krekovih družin. S tem se je novi, radikalnejši generaciji posrečilo odstraniti starejše člane, ki niso sledili duhu časa in so začeli ovirati delovanje organizacije.¹

Krekova mladina je bila zelo aktivna; prirejala je socialnopolitične tečaje, na katerih so poslušali predavanja o socializmu, delavskem boju, mednarodni delavski organizaciji, razmerju krščanstva in socializma, delovni teoriji vrednosti in o drugem. Organizirali so kulturno-prosvetno dejavnost, saj je Krekova mladina poudarjala, da je matica krščanskosocialne delavske prosvete.² Najvidnejši znak delovanja

Krekove mladine pa so bili veliki tabori, ki jih je prirejala na prostem, ponavadi na priljubljenih delavskih nedeljskih izletiških (Št. Jošt nad Kranjem, Sv. Planina nad Trbovljami itd.). Na teh taborih ali zborovanjih so govorili najvidnejši voditelji slovenskega krščanskega socializma, razlagali njegovo bistvo in namen ter poudarjali pomen samostojne krščanskosocialistične delavske organizacije. Zborovanje so po navadi popestrili z delavsko godbo ali s pevskim zborom.

Krekova mladina je bila ves čas tesno povezana z JSZ in na vseh taborih sta nastopali skupaj, tako da je bilo delo obeh neločljivo povezano. Najbolj aktivni člani Krekove mladine so bili tudi v vodstvu JSZ. O tej povezanosti je pisal v začetku leta 1928 Anton Marinček: »Kdor bi menil, da služi v polnem obsegu Krekovi ideji, če je član Krekove mladine, če se udelejuje v društvu, pa magari še tako pridno, pri tem pa bi zanemarjal našo glavno delavsko organizacijo — Jugoslovansko strokovno zvezo, ta bi bil v veliki zmoti. Glavni naš cilj mora biti močna Jugoslovanska strokovna zveza. Ona mora biti za nas armada, ki naj vodi delavski boj s kapitalizmom in s sedanjo družbo, v boju za boljše delovne pogoje, za boljšo eksistenco in za boljšo novo družbo. Če bo Jugoslovanska strokovna zveza močna, bo krepka tudi Krekova mladina. Kajti obe organizaciji morata ena drugo dopolnjevati. Krekova mladina zajema in izoblikava delavsko mladino, napeljava njeno borbenost v pravo in koristno smer, to mladino tako rekoč oboroži, potem pa odpre vrata na stežaj, da se pridružijo ti mladi starejšim že utrjenim kadrom.«³

Januarja 1928 je začela Krekova mladina izdajati svoje glasilo, revijo Ogenj,⁴ ki se je zelo radikalno zavzemala za socializem in razredni boj, obsojala SLS kot kapitalistično in njeno politiko sodelovanja v reakcionarni vladi kot izdajo slovenskih narodnih interesov.

Posebno radikalen je bil urednik prvega letnika revije Tone Krošl.⁵ V članku Socialno vprašanje je med drugim zapisal: »Delavskega vprašanja ne rešimo s socialnimi reformami nikdar; nikdar z zakoni o zaščiti delavca, ki v nadaljnjem izvajanju postanejo nesmiselni in s pomočjo katerih odrežejo delavcu polovico zaslužka! Tudi fraza o solastništvu se v praksi iskaže kot fraza... samo ena je praktična možna rešitev: Dati delavcem v posest njihova produkcijska sredstva, njihove rudnike, tovarne itd., ravno tako, kot imajo kmetje v posesti svojo zemljo, ki jo obdelujejo s svojimi

lastnimi močmi. Nove poti moramo mi hoditi, poti, ki kažejo in gredo danes daleč naprej prek Kettelerja in Leona XIII. in Kreka, kajti razvoj ne stoji nikdar mirno in Ketteler in Krek bi bila danes že čisto drugačna, mnogo bolj radikalna v govoru in delu, kot svojčas.«⁶ Ali pa članek Dva krščanska socializma, ki jasno govori, da je krščanski socializem na Slovenskem prišel v kvalitetno novo etapo: »Obstojata dva krščanska socializma. Prvi, solidarizem hoče v duhu religije prenoviti svet. Delavsko gibanje pozna samo kot gospodarsko gibanje, štrajk samo kot gospodarski štrajk, a ga smatra kot potrebno zlo. Je brezrazreden, ne govori o proletariatu in ne o buržoaziji, vso družbo smatra kot eno družino, v kateri pa ni pravega reda, ker ni pravega razumevanja in vzajemnosti v duhu religije. Drugi, krščanski socializem pa stoji na stališču razrednega boja: zahteva, da se ves proletariatski organizira v obrambo pred kapitalizmom. Priznava poleg gospodarskega tudi politični štrajk. Kapitalizem smatra kot novo poganstvo, kot potvorbo Kristusovega nauka. Zato hoče ravno med proletariatom dvigniti in obnoviti religiozno zavest. Zato se socializem ne omejuje samo na delavstvo, temveč na ves delovni razred: na delavca, kmeta in intelektualca. Zahteva obratne svete, po katerih soodločuje ali pa odločuje proletariatski. Zahteva drugačen pravni in družbeni red.«⁷

Take ideje so zelo razburile reakcionarne vrhove klerikalne SLS. Podnačelnik SLS Marko Natlačen je rekel škofu Jegliču, da se Krekova mladina pod Marinčkovim vodstvom razvija v boljševistično smer.⁸

Krščanskosocialistično delavstvo je bilo zelo nezadovoljno s politiko SLS, ki se je leta 1927 povezala z najbolj reakcionarnimi buržoaznimi velikosrbskimi krogi in z njimi sodelovala v vladi. Dr. Andrej Gosar je postal celo minister za socialno politiko. Najbolj radikalni levi duhovi v JSZ, tesno povezani s Krekovo mladino, so Gosarju kmalu začeli očitati oportunistem in ob novem letu 1928 so mu sklenili odvzeti lastništvo glasila JSZ, Pravice. Pri napadih na Gosarja je prednjačil Tone Marinček, ki je postal nekakšen voditelj radikalne, res socialistične struje v JSZ. Gosar v resnici ni več sledil radikalnemu socialističnemu toku, v katerega so se usmerili levi krščanski socialisti na prehodu iz leta 1927 v leto 1928. Imamo dve razlagi o Gosarjevi spremembi. Srečko Žumer v svojih rokopisnih spominih pravi, da se je Gosar v porajajočem sporu med JSZ in SLS odločil za SLS, ker mu je le-ta zagotovila dober gmotni položaj, česar mu JSZ

ni mogla omogočiti.⁹ Miro Jeršič pa pravi, da Gosar kot izredno pobožen človek, nepripravljen na tveganja, ni mogel slediti radikalizmu Krekove mladine in delu članov JSZ, ki so kazali precej svobodomiselnosti tudi v religioznih vprašanjih.¹⁰ Na sestanku načelstva JSZ 6. januarja 1928 je prišlo do zelo odkritega pogovora in spopada med Marinčkom in Gosarjem. Gosar je celo izjavil, da ne zaupa sestavi tedanjega načelstva JSZ in da Pravice ne dá iz rok. Gosar se je hudo razburjal zaradi prve številke Ognja, ki je pravkar izšla in dolžil člane načelstva, da se ne zavedajo odgovornosti za tak razvoj dogodkov.¹¹ Vodstvo SLS je v prej omenjenem socialnem odseku začelo pritiskati na krščanske socialiste, naj pristanejo na osnutek resolucije o socialnem vprašanju za načrtovani socialni teden. Le-ti so se zato znašli v težkem položaju: »Če sprejmemo resolucijo, bo kompromis, ki se ga krščanski socialisti ne bodo držali. Kadar boš kaj zinil po pravici, boš dobil pod nos resolucijo. Če ne sprejmemo resolucije, pričakujemo boj, za katerega smo še prešibki. Ergo proč, tiho se umaknemo iz socialnega odseka,« je sporočal J. Langus v pismu E. Vilfanu.¹² Gosar je kot minister sicer odredil proračun za gradnjo Delavske zbornice v Ljubljani, toda delavskega socialnega položaja ni mogel v ničemer bistveno izboljšati. Prepovedana je bila proslava 1. maja, kar je razburilo delavce JSZ. Na občnem zboru JSZ 20. maja 1928 sta se spopadla radikalna Marinčkova socialistična struja in oportunistični minister Gosar. Marinček, ki so ga podpirali delavski delegati, je ostro kritiziral delo SLS in ministra Gosarja in obrazložil, zakaj odstopa kot občinski svetnik in kot funkcionar JSZ.¹³ Gosar se je v daljšem govoru branil Marinčkovih napadov in pojasnjeval svoje delo.¹⁴ Ta spopad je povzročil tudi sklep načelstva JSZ, da vzame izdajanje časopisa Pravica v svoje roke. Njegovo ime so sklenili spremeniti v Delavsko pravico, da bi bolj poudarili svojo delavsko usmeritev, utrdili zaupanje med članstvom in odvrnili sume o kakršnikoli odvisnosti od SLS.¹⁵

Sredi leta 1928 se je skalil odnos med Krekovo mladino in križarji; njihovo sodelovanje je slabilo. Med njimi je bilo nekaj osebnega tekmovanja, »toda stvar ni samo osebna, ampak tudi stvarna. Križarji so samo za duhovne, ognjaši bolj za zunanje in materialne, splošno življenjske probleme.«¹⁶ Enako je odnos med pristaši Ognja in križarji označil tudi T. Krošl: edina možnost napredka krščanskosocialističnih sil na Slovenskem je, »da vsi križarji brez pridržka prevzamejo

popolno socialistično orientacijo. S tem rešijo i pokret i sebe. Sicer se bodo vse njihove ogromne energije zaman potrošile, uničile, razpršile. — Ker ni niti krščanstva besed niti krščanstva misli, če ni krščanstva dejanj... Prava pot ni samo za nekatere, ampak za vse... Dejanj, dejanj je treba. Pri sebi začeti, graditi naprej. In ali ne gre pri nas 'Križu' le preveč samo za besede, samo za ideje, ki so le ideje in pot izvoljenih? — In vendar je *krščanstvo pot vseh*, pot dostopna, zajemljiva vsem. Če oni tega ne prevzamejo *absolutno*, bo pač krščanski socializem sam iz lastne nemoči in vendar sile — moral ustvariti čisto svojo *etično plat*.¹⁷ To so bile zelo zanimive, izvirne misli, kakršnih takrat verjetno ni spregovoril noben drug krščanski socialist v Evropi; nakazovale so zahteve prihodnosti. Tako so križarji mnogo pozneje v usodnem času NOB popolnoma sprejeli socializem.

Odnosi med vodstvom SLS in krščanskimi socialisti v JSZ so postajali vse bolj napeti. V prvih dneh septembra so se delegati JSZ Gostinčar, Žumer in Pitako pogovarjali z dr. Korošcem o položaju in dan zatem še z dr. Načlačenom.¹⁸ Korošec je pozival krščanske socialiste, naj se pomirijo z vodstvom SLS.¹⁹ Dne 16. septembra 1928 je bila skupna seja izvršilnega odbora SLS in načelstva JSZ. Ker je S. Žumer očital, da se skozi delo SLS kot rdeča nit vleče nasprotovanje delavstvu JSZ, je tajnik SLS dr. Kulovec zapretil, da bo materialno in organizacijsko uničil JSZ, če ta ne bo spremenila smeri.²⁰ Na tej seji je JSZ pismeno izjavila, da še pripada Slovenski ljudski stranki, da pa krščanski socialisti mislijo, da mora biti politika SLS v smislu Krekovega programa naslonjena na neodvisne in svobodne stanovske organizacije kmečkega, delavskega in obrtniškega delovnega ljudstva, ki se kot enakopravne enote družijo v SLS. Tako si je JSZ lastila popolno pravico, da v vseh sodobnih in nujnih vprašanjih zavzame svoje stališče. Krščanski socialisti se bodo še naprej borili proti obstoječemu nemoralnemu kapitalizmu, saj »zanje ne more biti merodajna krivična buržoazna zakonodaja, marveč le okrožnica Leona XIII. Rerum novarum z vsemi svojimi logičnimi posledicami, ki je v celoti nasprotna kapitalistični zakonodaji in celotnemu kapitalističnemu družbenemu sistemu. Za primere, ki se dajo rešiti le s političnim delovanjem, je za delavstvo nujno potrebna stanovska politična organizacija Delavska zveza, ker je delavstvo v najvišji meri zainteresirano, da je zastopano v javnih korporacijah. Krščanski socialisti bodo skrbeli, da

se sčasoma vse delavstvo združi v enotni fronti proti združenim kapitalistični buržoaziji. Da pa si krščansko delavstvo zagotovi za doseg svojih ciljev izraziti delavski naraščaj, je nujno potrebna samostojna, samo v verskem in moralnem oziru od cerkve odvisna, delavska kulturna organizacija Krekova mladina«. Izjavo so zaključili z geslom »Delu slava, čast, oblast.«²¹ V tej izjavi so krščanski socialisti še zadnjič potrdili svojo pripadnost SLS, s katero so se kmalu potem končno razšli. Sicer pa je izjava po svojem duhu zelo radikalna in kaže, da se JSZ ni dala ustrahovati in obrzdati reakcionarnemu buržoaznemu vodstvu SLS.

Leta 1928 je bilo v Sloveniji precej mezdnih gibanj in stavk. Najpomembnejši sta bili stavki kovinarjev v tovarni Titan v Kamniku in papirničarjev v Vevčah. V Titanu so 16. junija začeli stavkati kvalificirani, nato pa so se jim pridružili še nekvalificirani delavci. Stavka, ki ni bila popolna, je trajala deset tednov. Delavstvo, zvečine organizirano v JSZ, je zahtevalo povišanje plač za 15 %. Uprava tovarne je to obljubila, nato pa obljube ni hotela izpolniti. Delavske strokovne organizacije niso bile enotne in socialnodemokratski sindikalisti, ki so bili pripravljeni na kompromis s podjetjem, so očitali krščanskim socialistom, da so se »nespretno vmešavali v stavko.«²² Novembra je med dolgotrajnimi pogajanjimi delavcev in vodstva združenih papirnic Vevče, Medvode in Goričane prišlo do triidnevne stavke zaradi odpusta nekaj delavcev. Končno so spor zgladili in 19. novembra so podpisali obširno in skrbno izdelano kolektivno pogodbo. Znatnih poviškov delavskih plač nova pogodba sicer ni prinesla, za delavstvo pa je bila pomembna v končnih določbah o starostnem pokojninskem skladu.²³ Ker je med papirniškim delavstvom združenih papirnic prevladovala Jugoslovanska strokovna zveza, je bila pogodba predvsem njeno delo in njen uspeh, ki je med papirničarji še bolj utrdil njen položaj.

Pred nastopom šestojanuarske diktature je bil položaj v krščanskosocialističnem taboru približno tak, kot ga je v svojem dnevniškem zapisu označil škof Jeglič: »Križarji so bolj mirni in se drže SLS ter skušajo biti vsestransko korektni. Toda krekovci, dijaštvo in Strokovna zveza so še v nevarnosti, da bi zabredli. V nedavni številki Ognja je nekdo grdil samostanske šole, povzdigoval pa boljševiške. Pri naših seniorjih se opaža, da ostro nastopajo proti krekovcem.«²⁴

Komunistična partija je tedaj še vedno dvomila v krščanske socialiste in ni uvidela, da so se ti precej osamosvojili in

usmerili v levo. Tako je komunistična Enotnost pisala, da je razlika v pisanju Delavske pravice in Slovenca »samo klerikalna hinavščina, ker je treba delavcem nametati peska v oči, da bodo mislili, da je krščanski socializem nekaj samostojnega, ne pa privesek SLS, katera krščanskosocialistične ideologe in sociologe bogato nagrajuje z dobro plačanimi službami... Zato bo proletariat zaman pričakoval radikalnih sprememb razmer, dokler bo dajal zaupanje elementom, kot so Gosar, Kristan (ta je bil socialdemokrat — opomba J. P.) in Terseglav, ki se dobro počutijo v milosti buržoazije, in bi bilo čudno, če bi se borili za socialistični družbeni red...«²⁵

*Jugoslovanska strokovna zveza v boju
za socialno zaščito delavstva v prvem letu diktature*

Šestojanuarski diktaturi so se krščanski socialisti v Jugoslovanski strokovni zvezi razmeroma hitro odzvali. Dne 27. januarja 1929 so sklicali sejo vodstva JSZ, ki se je je udeležilo 42 predstavnikov vsega njenega delavstva. Jože Gostinčar je orisal gospodarski in socialni položaj delavstva vseh strok v Sloveniji in v vsej državi, Vilko Pitako pa je prebral osnutek Spomenice Nj. Veličanstvu Aleksandru I., kralju Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki so jo zborovalci soglasno sprejeli.²⁶

V spomenici so ugotovili, da je delavstvo slej ko prej med najvažnejšimi nosilci in dejavniki gospodarstva, zato je napredujoče in uspešno gospodarsko življenje mogoče le, če se država ozira tudi na telesne in duševne potrebe delavstva in dviga njegovo življenjsko raven. Gospodarski krogi v naši državi pa v zadnjem času postavljajo predloge in zahteve, ki ogrožajo življenjske razmere industrijskega delavstva in vseh delovnih ljudi. Socialno zavarovanje, zakonito določen najdaljši delovni čas in zakonska zaščita delojemalcev so neobhodno potrebni za dostojno življenje ljudskih množic. Država kot skupnost mora stati nad vsemi socialnimi razredi in mora delovati za dobro vseh državljanov. Zato mora uravnavati gospodarsko življenje, da ni v škodo kakemu delu državljanov. Ekonomsko slabše sloje državljanov, ki predstavljajo ogromno večino v državi, bi morala ščititi pred izkoriščanjem močnejših. Zato se je delavstvo obrnilo na državo in njenega voditelja, od katerih je pričakovalo zaščito in

pomoč pri napornem delu v korist vse države in želelo predvsem:

1. da ostanejo vsi delavski zaščitni in socialni zakoni, zakon o zaščiti delavcev, zakon o zavarovanju delavcev, zakon o inšpekciji dela in druge uredbe in pravilniki, v sedanji obliki neokrnjeni;

2. da se ti zakoni točno in dosledno izvajajo in še izpopolnijo in da se izboljša delovanje vseh ustanov in zavodov, osnovanih na teh zakonih;

3. da se izboljša zavarovanje rudarskih in plavžarskih delavcev;

4. da se po zgledu sodobnih kulturnih držav uvede starostno zavarovanje in zavarovanje za brezposelnost;

5. da se izvede popolno socialno zavarovanje tudi za kmetijske delavce;

6. da se pokojninsko zavarovanje zasebnih nameščencev, ki velja v Sloveniji in Dalmaciji, razširi na vso državo.²⁷

Za vodstvo Jugoslovanske strokovne zveze sta podpisana načelnik Srečko Žumer in tajnik Vilko Pitako. Spomenico so poslali še ministrskemu predsedniku P. Živkoviću in ministru za socialno politiko M. Drinkoviću.²⁸

Te precej odločne zahteve so kazale, da JSZ ve, da diktatura ne bo izboljšala delavskega socialnega položaja.

Februarja 1929 so odprli novo stavbo Delavske zbornice za Slovenijo na Miklošičevi cesti, kamor se je preselilo tudi vodstvo JSZ. Na skupščini Delavske zbornice 18. februarja, ko so govorili o novem proračunu in delu, so se predstavniki krščanskih socialistov zavzeli za tvorno sodelovanje s socialno-demokratsko večino zbornice, češ da se zavedajo, da v tem težkem položaju zbornica v javnosti in državi predstavlja delavstvo.²⁹ Spomladi 1929 so krščanski socialisti predlagali ustanovitev enotne sindikalne fronte v Sloveniji. O tem je najdoločneje pisal Ogenj, glasilo krščanskosocialistične delavske mladine, češ da med krščanskosocialističnim delavstvom odmeva klic po enotni delavski fronti. V nasprotnih vrstah ravno tako, sicer redkejši kot pri krščanskih socialistih, pa je vendarle. Toda odločilnih korakov kljub temu niso storili. Vzrok je bil v tem, da je kapitalizem razbil delavski razred na različne politične skupine. Te stranke so se zelo razlikovale po svojih idejnih temeljih in jih je bilo zelo težko združiti; vse delavstvo pa bi bilo mogoče združiti na strokovnih osnovah. »Zato bi bilo potrebno, da vse strokovne delavske organizacije v Sloveniji čimprej osnujejo strokovni

svet (podčrtano v originalu — opomba J. P.). Člani tega sveta bi bili zastopniki posameznih strokovnih central — sorazmerno številu delavstva, organiziranega v zadevni organizaciji. Strokovni svet bi razpravljajal na svojih sejah o vseh vprašanjih, ki so skupna delavstvu... Sklepi strokovnega sveta bi morali biti obvezni za vse organizacije brezpogojno, in sicer le, ako bi bili sprejeti soglasno... Na ta način bi se onemogočila vsaka majorizacija...³⁰ S strokovnim svetom bi bilo po zamisli predlagateljev onemogočeno izrabljanje delavstva s strani političnih strank in demagogov. Strokovni svet bi se med delavstvom utrjeval in ga vodil do enotne strokovne organizacije, ki bi postavila na čelo le najboljše.³¹ »Zavedati se moramo, da je socializem skupna zadeva vsega delavstva, zaradi česar ga ne bo mogla uveljaviti le ena organizacija, ampak le delavstvo kot celota,« je zaključil Ogenj.³²

Priznati moramo, da je bil predlog krščanskih socialistov zelo dober, tehten in upravičen, kajti delavstvu so se v njegovem vsakdanjem življenjskem boju obetali hudi časi. Predlog o enotni sindikalni fronti je bil v tedanjih razmerah politične in ideološke razcepljenosti delavstva edina stvarna možnost. Toda kljub temu pri največji slovenski sindikalni centrali, socialnodemokratski Strokovni komisiji, ni naletel na razumevanje. Socialni demokrati so vztrajali pri svojih togih in sektaških nazorih, da so edini predstavniki proletariata. V svojih listih Delavec in Delavska politika so ponujeni predlog krščanskih socialistov preprosto zavrnil. Delavska politika je pisala, »da o postulatih krščanskih socialcev torej ni mogoč resen razgovor, dokler ne opuste svojega gledišča glede vere in narodnosti ter glede političnega solidarizma z meščanskimi političnimi strankami...; dokler stoje krščanski socialci na načelih, ki s strokovnimi organizacijami nimajo nič skupnega, toliko časa o dejanskem zbliževanju med strokovnimi organizacijami ne more biti govora, ker bi vsakršno zbliževanje na takih principih ustvarjalo v strokovnih organizacijah nevarno anarhijo in borbo za stvari, ki ne spadajo tja...«³³ Delavec pa je še pristavil, »da klic po enotni fronti ni nov. Uporabljali so ga že komunisti, ker so bili mnenja, da je najlažje v kalnem ribariti. Prihajate s predlogom skupnih strokovnih svetov. Ali mar mislite, da bi ti strokovni sveti mogli odpraviti in zbrisati zgodovino?«³⁴

Socialnodemokratski voditelji so bili do krščanskih socialistov zelo nestrpni in so jih skušali izriniti kot delavski

sindikata. Tako sta na zborovanju v tovarni verig v Lescah, kjer se je JSZ borila za zmanjšanje akorda, socialnodemokratska voditelja Urankar in Jeram zahtevala, naj se JSZ v Lescah razpusti.³⁵

Dne 23. aprila so nastopili krščanski socialisti na seji ljubljanskega občinskega sveta, na kateri so nekateri reakcionarni politiki bivše JDS in tudi SLS napadali delavce, da so leni in manj sposobni kot delavci v tujini. Krščansko-socialistični odbornik Jože Rutar je protestiral proti takemu govorjenju in izjavil: »...Občinska politika bi morala biti vzeta iz okov ozkega strankarstva in imeti pred očmi le blaginjo občanov. Konstatirati pa moram, da se je morala skvarjene politike prenesla tudi v to dvorano. Iz debate o proračunu smo mi delavci obogateli za nekaj neizpodbitnih dejstev, namreč da je meščanstvo popolnoma nesposobno, da bi ustvarilo za družbo kaj odrešilnega. V tej svoji nesposobnosti so pripadniki meščanstva napadali občinsko politiko bivše Zveze delovnega ljudstva, dasi je bila njena politika edini svetli žarek na ljubljanskem magistratu po vojni... Ta politika je bila tako dobra, da jo je bivša Slovenska ljudska stranka razglasila za svojo. V tej proračunski debati pa smo doživeli tudi to, da so bivši funkcionarji bivše SLS odobravali in podpirali napade na to politiko. Tako ravnanje odločno obsojamo...«³⁶

Na občnem zboru JZS 26. maja, na katerem je bilo 31 delegatov, ki so predstavljali nad 2.700 članov, je strokovni tajnik Jože Slak imenoval preteklo enoletno obdobje JSZ kot obdobje utrditve. Povedal je, da je bilo 30. aprila 1929 v JSZ vključenih 38 živih skupin: Zveza viničarjev jih ima 17, Prometna zveza 3, druge zveze pa nimajo skupin. Najmočnejši so papirničarji, kovinarji, usnjarji, kamnoseki, tekstilci itd. Pokazal je, da je bilo delo JSZ živo, da je imelo načelstvo 39 sej, skupine in zveze pa nad 150 shodov, sestankov in občnih zborov, ki so se jih udeležili predstavniki načelstva. Skupno so v pisarni načelstva sprejeli in oddali okoli 3.700 dopisov.³⁷

Na seji načelstva JSZ 22. julija 1929 so na osnovi dopisa Strokovne zveze viničarjev,³⁸ ki je poročal o nastopanju duhovščine proti krščanskosocialističnemu gibanju, sklenili poslati mariborskemu škofu »stvarno in ostro spomenico«. V njej so ga opozorili na dejstva in ga pozvali, naj napravi med svojo duhovščino red, sicer so pripravljeni začeti boj tudi v javnosti.³⁹

V začetku septembra 1929 se je JSZ lotila pomembne akcije za sestavo spomenice o razvoju socialnega zavarovanja. Svoj predlog je poslala Strokovni komisiji in Narodno strokovni zvezi, ki naj bi ga proučili in potem na skupnem sestanku v okviru Delavske zbornice dali spomenici dokončno obliko, ki bi jo poslali centrali delavskih zbornic v Beograd in ministru za socialno politiko. Dne 11. septembra 1929 so se sestale vse tri strokovne centrale Delavske zbornice in delegat Okrožnega urada za zavarovanje delavcev. Večina je menila, da je treba besedilo omiliti in posameznim predlogom iz taktičnih razlogov spremeniti obliko.⁴⁰ Delegati JSZ so menili, da bi bil to »odstop od demonstracij vrhovnih principov, zato do enotne spomenice skoraj ne bo moglo priti. Strokovno komisijo kot odvisno organizacijsko instance vežejo sklepi in direktive centrale v Beogradu, ki pa niso v skladu z zahtevami, ki bi se morale postaviti v interesu delavcev in nameščencev Slovenije in slovenskega socialnega zavarovanja, motreč vprašanje z našega stališča, da se morajo prispevki, pobrani od zavarovancev v Sloveniji po institucijah zavarovanja, zopet v celoti vračati, ne pa da se z denarjem delavstva Slovenije zida in vzdržuje luksuzne palače v drugih delih države...«⁴¹

Načelstvo JSZ je zato sklenilo svoj predlog v celoti objaviti v Delavski pravici.⁴² Predlog JSZ, objavljen 12. septembra 1929, je vseboval zelo tehtne in stvarne zahteve. Poudarjal je, da je vseh pomanjkljivosti delavskega zavarovanja kriv zakon o delavskem zavarovanju z dne 12. maja 1922. Po tem zakonu namreč okrožnim zavarovalnim uradom, ki slabo poslujejo, pokrivajo letni primanjkljaj okrožni uradi, ki imajo pozitiven saldo. To nekatere urade navaja na nesmotrno gospodarjenje z delavskim denarjem. Tako poslovanje si delijo okrožni uradi in centrala Središnjega urada v Zagrebu, kar povzroča dvojne stroške.⁴³ JSZ je odklonila vse predloge za preoblikovanje in izboljšanje delavskega zavarovanja: »1. z znižanjem dajatev, 2. s povišanjem prispevkov in 3. z redukcijo plač nameščencev, ker nobeden teh faktorjev ni zakrivil krize in je torej vsaka taka rešitev krize krivična.« Predlagala je, da se namesto dotedanjih številnih okrožnih uradov za zavarovanje delavcev, rudarskih bratovskih skladnic, železniških humanitarnih in najrazličnejših drugih skladov »ustanovi sedem popolnoma avtonomnih delavskih zavarovalnic, katerih področja imajo sovpadati s področjem delavskih zbornic in katere bodo izvajale celotno

delavsko zavarovanje na svoj način in riziko. Organizacija in poslovanje delavskih zavarovalnic mora biti tako enostavno, da jih bodo mogli delavci in podjetniki brez težav nadzirati. V ta namen zahteva JSZ vsestransko in do skrajnosti izvedeno unifikacijo zavarovanja v tehničnem in organizatoričnem pogledu. Namesto bolniškega, nezgodnega, pokojninskega in brezposelnega zavarovanja naj se uvede enotno socialno zavarovanje z enotnim prispevkom za vse vrste zavarovanj, to je za bolezen, za nezgode, za onemoglost in smrt in za brezposelnost. Vsi delavci, tudi rudarji, železničarji, privatni nameščenci itd. morajo biti brezpogojno zavarovani pri delavski zavarovalnici... V gospodarskem pogledu se mora delavskim zavarovalnicam dati in zagarantirati možnost, da z delavskim denarjem tako racionalno gospodarijo, kakor vsako privatno podjetje. V ta namen morajo imeti delavske zavarovalnice nekak gospodarsko-političen odsek, ki ima dolžnost skrbeti za to, da se celotno premoženje delavske zavarovalnice investira in obrestuje...⁴⁴ JSZ je v svojem načrtu še predlagala, naj se Središnji ured v dotedanji obliki ukine in se namesto tega oblikuje ustanova za strokovno delo, kakršnega delavske zavarovalnice ne bi zmogle, to je izdajanje navodil delavskim zavarovalnicam, reševanje sporov, nadzorstvo delavskih zavarovalnic, centralno statistično obdelavo itd.⁴⁵ Tako se je JSZ skušala stvarno in utemeljeno boriti za izboljšanje delavskega socialnega položaja. Njeni predlogi so bili rezultat dobrega poznavanja delavskega zavarovanja in so pravzaprav zahtevali njegovo kakovostno spremembo. Ti res radikalni predlogi so imeli v tedanjem sistemu reakcionarne buržoazne diktature kaj malo upov na uspeh. Bili so bolj nastop proti centralizmu socialnega zavarovanja in državni ureditvi. Politična razcepljenost delavstva pa je povzročala, da voditelji konkurenčnih delavskih organizacij niso podprli takih predlogov, ki so imeli zato še manjšo možnost za uspeh in s tem za izboljšanje delavskega socialnega položaja.

JSZ je skušala v banovinskem proračunu za leto 1930 doseči čim večjo vsoto za delavske potrebe. Njeno načelstvo je sklenilo o tem govoriti z banom Dravske banovine ing. Sernece. V delegaciji so bili Žumer, Gostinčar in Lombardo.⁴⁶ K temu prizadevanju JSZ za delavsko socialno zaščito in njen razvoj, ki je bilo v središču njenega delovanja leta 1929, moramo prišteti še nastop na delavskem zborovanju 28. februarja 1930 v dvorani centralnega tajništva delavskih zbor-

nic ob obisku direktorja mednarodnega urada dela Alberta Thomasa. Predstavnik JSZ F. Terseglav je ob odobravanju večine med drugim povedal: »Krščanskosocialistično delavstvo Jugoslavije ugotavlja, da je socialna zaščitna zakonodaja, kakor je uzakonjena v naši državi, minimum tega, kar od države zahteva naravno pravo, krščanski družbeni red in na moralnih principih sloneča kultura Evrope. Zato pričakujemo, da se obstoječa socialna zaščitna zakonodaja Jugoslavije ne samo ne bo poslabševala, kakor je to želja jugoslovanskih poslovodskih gospodarskih krogov, nego da se bo celo izboljševala in izpopolnila, kakor to naša že obstoječa socialna zakonodaja sama predvideva...«⁴⁷

Prvi javni spopad med krščanskimi socialisti in vrhovi slovenskega klerikalizma v letih 1929—1930

Klerikalne vrste so, kot smo videli, že dolgo vznemirjale napredne ideje levice, ki so se uveljavljale na družbenopolitičnem in idejnokulturnem področju med delom slovenskih kristjanov, nad katerimi si je lastilo duhovni in politični monopol slovensko klerikalno gibanje. Slovensko klerikalno vodstvo, ki je bilo povezano z velikosrbsko buržoazijo in je tudi sodelovalo v diktatorski vladi v Beogradu, je hotelo v svojem političnem taboru v Sloveniji ohraniti popoln mir, ki bi mu še naprej omogočal močan položaj v političnem življenju Slovenije. Zato so se mu zdele vsake napredne ideje v katoliškem taboru, ki so dvomile v vladajoče klerikalne avtoritete in strukture ali jih zanikale, zelo nevarne. Tako je klerikalno vodstvo najprej napadlo križarje, ki se v glavnem sicer niso ukvarjali z družbenopolitično dejavnostjo in propagando, vendar so s svojo duhovno širino in svobodnostjo, ki je stremela po duhovni prenovitvi vsega krščanskega življenja in po vzpostavitvi osebne vezi z bogom, teoretično zanikali cerkveno hierarhijo in klerikalizem.

Čeprav križarjev ni bilo veliko in so bili razmeroma precej sami zase, so s svojimi idejami vseeno predstavljali prikrito nevarnost za klerikalni vpliv na katoliške študente, zato jih je klerikalno vodstvo nenehno kritiziralo in skušalo omejiti njihov vpliv med katoliško akademsko mladino. Oktobra 1928 mu je uspelo križarje izriniti iz odbora Akademске zveze. Križarjem je ostala še postojanka v Akademskem Orlu.⁴⁸

Klerikalci so udarili po njem, kajti s svojimi nastopi jim je bil že dalj časa trn v peti.

Akademski Orel je bil organizacijsko odsek Jugoslovanske orlovske zveze. Križarji okrog Pina Mlakarja so v njem našli primeren okvir za telesne vaje iz notranje potrebe ob zavračanju telovadbe zaradi nje same. Akademski Orel je smešil tradicionalni način orlovskega telovadnega sistema in s tem užalil Orlovsko zvezo, v kateri je imel že pomembno vlogo prof. Ernest Tomc. Orlovska zveza se je februarja 1929 odločila za razpust Akademskega Orla.⁴⁹ V svojem odloku je navedla le to, da je Akademski Orel zelo uporen in vedno v nesoglasjih z osrednjim odborom ter da bi njegov nadaljnji obstoj škodoval ugledu in prihodnosti orlovske organizacije.⁵⁰ V brošuri *Moja opazovanja*, s katero je polemiziral proti Akademskemu Orlu eden glavnih pobudnikov ukrepov zoper križarje Franc Zabret,⁵¹ so bili navedeni pravi vzroki razpusta. To je bilo pisanje krščanskih socialistov v reviji *Ogenj*, ki je kritizirala in smešila orlovsko organizacijo, češ da dresira, uči slepo pokorščino in ubija razsodnost. Predvsem so se spotikali ob izjavo E. Kocbeka v *Ognju* konec leta 1928, da je vsak krščanski socialist vžigalna vrstica, ki vodi do smodnika.⁵² S to izjavo so dokazovali, da hoče Kocbek razbiti orlovsko organizacijo. V pogojih, ki jih je predsedstvo Orlovske zveze junija 1929 postavilo članom Akademskega Orla in pod katerimi je bilo predsedstvo pripravljeno spremeniti svoj sklep o razpustitvi Akademskega Orla, so bile tudi te točke: Kocbek mora preklicati svoje pisanje v *Ognju* ali pa ga mora Akademski Orel izključiti iz svojih vrst; noben orlovski funkcionar ne sme delovati v konkurenčni organizaciji (pri tem so mislili Krekovo mladino — opomba J. P.); Akademski Orel priznava popolno pristojnost Jugoslovanske orlovske zveze pri urejanju razmerja orlovstva do vseh drugih organizacij in podobno.⁵³ Člani Akademskega Orla na take pogoje niso pristali, češ da jih žalijo in zahtevajo, naj ravnajo proti svoji vesti.⁵⁴ Tako so se pogajanja pred orlovskim razsodiščem končala. Nato so člani razpuščenega Akademskega Orla poleti 1929 izdali tiskano *Spomenico Akademskega Orla* vsem orlovskim družinam in slovenski katoliški inteligenci (večji format na 12 straneh), ki je razkrivala početje predsedstva Jugoslovanske orlovske zveze, v kateri je imel odločilen vpliv prof. Tomc, izrazit nasprotnik katoliškega križarstva. Na to spomenico je predsedstvo Jugoslovanske orlovske zveze odgovorilo tako, da je članu razpuščenega Akademskega Orla

Dragu Ulagi ukinilo štipendijo za študij na šoli za telesno vzgojo v Berlinu. Dne 24. novembra 1929 so na občnem zboru Jugoslovanske orlovske zveze Akademskega Orla obsodili kot krivoversko organizacijo in potrdili njegov razpust.⁵⁵ Nazadnjaški klerikalni voditelji v orlovski organizaciji pa se niso dolgo veselili, kajti zmagoslavje jim je decembra 1929 zagrenil diktatorski vladni ukrep, s katerim je bil Orel razpuščen; v vsej državi je bil ustanovljen Sokol kraljevine Jugoslavije, kamor so se lahko vključili tudi Orli.

Leta 1932 so bivši člani Akademskega Orla obnovili svojo organizacijo, ki je bila sedaj podrejena samo Akademski zvezi.

V začetku leta 1930 je klerikalno vodstvo napadlo Jugoslovansko strokovno zvezo. Hotelo je obračunati z njenimi socialističnimi pogledi, kritičnim odnosom do klerikalne politike in neodvisnostjo. Izkoristilo je novoletni uvodnik Delavske pravice, ki je zapisala, da zaradi nerešenih delavskih življenjskih vprašanj omejevanje porodov prehaja v vse širše plasti naroda in se spraševala, kaj stori cerkev za rešitev delavskega vprašanja. Slovenec se je takoj ostro odzval; Delavsko pravico in krščanske socialiste je obtožil, da so farizeji, ki hočejo z odmikanjem od ostre cerkvene usmeritve pridobiti delavce. »Toda zelo se motijo, kajti s polovičarsko zabrisano katoliško ideologijo, ki malikuje pred duhom časa, ne bodo dosegli nobenega vpliva na delavske mase... Imponirali bomo le s smotrnim delom v strogo katoliškem smislu in poudarjanju katoliških vidikov brez kompromisarstva...« Slovenec je še zapisal, da »kdor smatra socializem za formulo bodočnosti, je to le znak zapoznelega mišljenja«.⁵⁶

Delavska pravica se tega napada ni ustrašila in je 16. januarja s člankom Bodi luč — zgodi se resnica ostro odgovorila Slovincu. Povedala mu je, da nima več pravice govoriti o smereh v katoličanstvu in poučevati druge, kajti »Slovenec bi hotel biti politično glasilo katoličanov, a je to smer izgubil. Postal je sličen ostalemu časopisju. Smeri nima nobene: ne ljudske ne krščanskosocialne, skratka: nobene... Potrebuje le še malo framasonerije, pa bo čisto vseeno, ali čitamo njega ali Jutro.«⁵⁷

Ostrina polemike se je še stopnjevala, ko je Slovenec 19. januarja v odgovoru Delavski pravici očital »zmotno pot«, po kateri usmerja svoje gibanje, da preveč suženjsko posnema svojega vzvišenega vzornika Vitusa Hellerja, ki psuje duhovščino in mu ni nihče dovolj krščanski. Delavska pravica

je na to odgovorila 23. januarja s člankom Vemo, kaj delamo, v katerem je opredelila svoj odnos do cerkve in klerikalne politične stranke. Povedala je, da niti Slovenec niti kaka skupina v vodstvu klerikalnega gibanja ne more odločati, kdo bo vodil delavsko organizacijo in pisal v Delavsko pravico ter da krščanski socialisti v veri in kulturi priznavajo ordinariat in škofovo avtoriteto, v gospodarstvu in organizacijskih vprašanjih pa so docela samostojni. Za krščanske socialiste je kapitalistični sistem samo eden in borili se bodo proti njemu, kjerkoli ga bodo našli, tudi v tako imenovanih katoliških podjetjih.

Kot smo videli, je polemika zavzela ton, ki je grozil, da se bodo katoliške vrste razbile. Ob tej nevarnosti je kot vedno v kritičnih trenutkih slovenskega katolištva posredoval škof Jeglič. Krščanski socialisti so bili z njim v dobrih odnosih, ker je bil naklonjen njihovemu gibanju. Jeglič je sestavil izjavo, ki naj bi jo objavila Slovenec in Delavska pravica, toda Slovenec je ni hotel objaviti. Nato je Jeglič sestavil novo izjavo, ki pa jo je odklonila Delavska pravica, ker je menila, da bi ji izjava škodovala med delavstvom, nasprotni časopisi pa bi jo lahko izrabljali. Storila je vse, da bi preprečila objavo. Toda Zabret in Ahčin sta izjavo takoj objavila v Slovencu 4. februarja 1929.⁵⁸ Izjava se je glasila: »Z ozirom na trditev Pravice št. 3, da je Slovenec »nehal biti katoliški list«, izjavljam podpisani: »Ker ima Slovenec nalogo, da politično, narodno, socialno, gospodarsko življenje med narodi presoja v luči nauka katoliške Cerkve in v tem duhu o njem razpravlja v uvodnih člankih in drugih poročilih, moram reči, da je Slovenec katoliški dnevnik in to svojo nalogo uspešno vrši. Ni pa zgolj verski ali nabožen list... V Ljubljani 27. januarja 1930, Anton Bonaventura, škof.«⁵⁹

Ker je Slovenec objavil, da je to škofovo izjavo dobila tudi Delavska pravica, pa je ni objavila, se je ta 5. februarja odločila za objavo, da klerikalcem ne bi dala povoda za napade, češ da ne spoštuje škofove avtoritete. Objavi je dodala zahtevo Slovencu, naj prekliče vse obtožbe, izrečene na njen račun v člankih 9. in 19. januarja, in pribila, da »dokler uredništvo Slovenca teh obdolžitev javno v Slovencu ne prekliče, za nas in vse organizirano krščanskosocialistično delavstvo boj zaradi ideje in pokreta ne more in ne sme biti končan!«⁶⁰

Z izjavo, ki je spravila Delavsko pravico v izredno težak položaj in jo prisilila požreti grenko pilulo, škof Jeglič gotovo

ni nameraval prizadeti krščanskih socialistov. To je razvidno iz zapiskov v njegovem dnevniku in iz pastirskega pisma za leto 1930, ki ga imamo lahko za njegovo politično oporoko.⁶¹ V njem je takole pisal o krščanskih socialistih: »Krekova mladina je v tesni zvezi z Borci in Jugoslovansko strokovno zvezo. To so trije deli dobro zamišljene organizacije katoliškega delavstva. Svoj sedež imajo v Delavski zbornici v Ljubljani. Imajo pa mnogo nasprotnikov, tudi od strani naših krščanskih inteligenčnih delavcev. Boje se, da bo ta močna delavska organizacija zabredla in sicer, da bi mogla biti nekako marksistična, nekako nekrščanska. Prepričan sem in vem, da bo med letom ta močna delavska organizacija dokazala, da se od marksistov bistveno loči, da zahteva od članov globoko krščansko življenje... Boli pa me njihova preostra in brezobzirna borba... Vse gospode, ki ljubite naš pokret, ki ljubite tudi delavce, prosim, proučujte socialne probleme in pomagajte delavskemu gibanju, da bi se pravilno razvilo. Tega gibanja ne bo nikdo zaustavil. Gorje nam Slovencem, ako bi se ga poskušalo v nastali borbi razbiti.«⁶² Toda Jeglič tedaj ni več odločal; klerikalno vodstvo ga je z intrigo upokojilo.⁶³

Klerikalno vodstvo je sklenilo krščanske socialiste in njihovo glasilo gospodarsko streti zaradi njihovega upornega stališča. Uredilo je, da je odbor I. Delavskega konsumnega društva⁶⁴ odpovedal Delavski pravici mesečno podporo 3000 din. Srečko Žumer je protestiral pri Gosarju in ga opozoril, da se je to zgodilo pod njegovim načelstvom.⁶⁵

Delavska pravica se je znašla v velikih finančnih težavah. Ravnatelj Jugoslovanske tiskarne Karel Čeč je zapretil, da ne bo več tiskal časopisa, če ta ne poravna dolga 25 000 din. Ta denar je potem v nekaj dneh prinesel S. Žumru dr. Aleš Stanovnik in pripomnil, naj molči o tem in poravna dolg.⁶⁶ Tako je bilo rešeno glasilo krščanskih socialistov, ki je bilo odločilnega pomena za njihovo organizacijo in propagando. Po tej krizi Delavska pravica ni imela več finančnih težav; vzdrževala se je iz delavske naročnine in tako lahko brez težav razglašala delavsko neodvisnost.

Klerikalna reakcija se je odločila, da si podredi krščanske socialiste ali pa jih razcepi in dobi vpliv v razcepljenih organizacijah. Toda vsi taki poskusi so zaradi odločne volje delavstva in njihovih voditeljev, ki so se odločili za socializem, zaenkrat propadli. Tako je maja 1930 propadel poskus kanonika Hrastlja, da bi osnoval neko delavsko krščanskosocialno

organizacijo v Mariboru. Izdal je dve številki časopisa Delavska fronta in zahteval od JSZ, naj ga prizna za svoje pokrajinsko glasilo. JSZ je odklonila tako zblíževanje, ker je bil časopis namenjen razbijanju njenih vrst. Časopis je moral kmalu prenehati izhajati, ker v delavskih vrstah ni našel odziva.⁶⁷ Julija 1930 je militantni klerikalec kranjski dekan M. Škrbec pozval načelstvo JSZ, naj spremeni delo in spet sprejme dr. Gosarja, ter napadel predstavnike JSZ in Krekove mladine zaradi njihove marksistične usmerjenosti. Načelstvo je zavrnilo vse Škrbčeve napade in tudi njegovo povabilo na sestanek v Kranj zaradi ustanovitve delavske krščanske organizacije.⁶⁸

V ta prvi spopad uradnih katoliških krogov s krščanskimi socialisti sodi tudi teoretično ekonomska polemika med dr. Gosarjem, ki je tedaj zavzel sredinsko stališče in opustil nauke in boj krščanskega socializma,⁶⁹ ter patrom dr. Angelikom Tomincem, teoretikom JSZ.

Delavska pravica je 12. februarja 1931 v članku Boj materializmu kritizirala sociološka predavanja dr. Gosarja na ljubljanski univerzi, češ da je zavzel popolnoma materialistično kapitalistično stališče, ker je zavrnil delo kot merilo za določanje delavskega zaslužka in razglasil, da se mora zaslužek ravnati po ceni izgotovljenega izdelka. Očitala mu je, da kljub temu, da hoče veljati za razširjevalca krščanske miselnosti, zagovarja stališče, naj se morala ravna po gospodarstvu in ne obratno. Zmotna je tudi njegova kritika marksizma. Gosar je 19. februarja odgovoril Delavski pravici s člankom Ali je to materializem, v katerem je poudaril, »da se mezde resnično določajo po tržnih razmerah in ne po kakšnih socialnih vidikih, to je pač dejstvo, ki ga v modernem gospodarskem življenju ni mogoče zanikati niti spremeniti. Tega dejstva niso mogle spraviti s sveta nikake želje in zahteve, po katerih bi bil delodajalec dolžan plačati delavcem toliko, da bi dostojno živeli...«

Pater A. Tominec se je v Delavski pravici 26. februarja skliceval na Gosarjevo trditev in dejal, da »če bi trditev dr. Gosarja bila resnična, potem imajo prav komunisti, ki trdijo, da je edina rešitev za preureditev današnje družbe nasilna revolucija«.⁷⁰ Atom (psevdonim za Angelika Tominca — opomba J. P.) se je strinjal z Gosarjevo ugotovitvijo, da je današnje gospodarstvo res zgrajeno na dobičku; zavračal pa ga je, ker se je pripravljen pomiriti s tem žalostnim pojavom in

ga sprejeti kot nespremenljivo dejstvo. Atom je zatrdil, da je to mogoče spremeniti s socialno zakonodajo, ki jo mora izdati država in urediti proizvodnjo.⁷¹

V Atomovem članku spoznamo dve tipični krščanskosocialistični načeli: prvo je vera v socializem in v družbeno lastnino proizvodnih sredstev, drugo pa, da je do tega mogoče priti po mirni poti s strukturalnimi reformami, ki naj jih izvede država, torej zanikanje revolucije. Ti nazori so popolnoma enaki tistim, ki jih je tedaj zagovarjala evropska socialna demokracija.

Slovenska socialna demokracija, ki je spremljala to polemiko, ni pohvalila Atomovih konceptov, pač pa je dejala, »da so ji krščanski socialisti napoti, ker ji nasprotujejo in delajo zgado...«⁷²

V času te zanimive polemike o osnovnem ekonomskem načelu krščanskega socializma je dr. Angelik Tominec v knjižni obliki izdal papeško encikliko *Rerum novarum* z izčrpnim komentarjem. Dal ji je naslov *Osnovna načela krščanskega socializma*.⁷³ To, da je Tominec v okrožnici videl osnovna načela krščanskega socializma, lahko po eni strani dokazuje, da slovenski krščanski socialisti še vedno niso imeli jasnih teoretičnih predstav o bistvu te okrožnice, iz katere ni mogoče izpeljati socializma, saj ga ona izrecno enači z materializmom in ga obsoja.⁷⁴ Po drugi strani pa je tako Tominčevo pojmovanje lahko tudi dokaz, kako močan je bil v konservativnih katoliških krogih odpor proti krščanskemu socializmu. Pater Tominec se je z odločnimi protikapitalističnimi in že močno socialističnimi nazori hotel verjetno zvito skriti za papeško avtoriteto. Pozneje je kot duhovni vodja JSZ pri njeni obrambi pred cerkvenimi oblastmi poudarjal, da JSZ črpa svoja osnovna načela iz papeških enciklik. Kot cerkveni človek je težko opustil taka stališča. To so storili šele v letih 1932—1934 napredni krščanskosocialistični izobraženci iz kroga revije *Beseda* o sodobnih vprašanjih.

Zaostritev pritiska klerikalnih vrhov na krščanske socialiste ob papeževi okrožnici Quadragesimo anno 1931/1932

V letih 1931/32 so se morali krščanski socialisti znova braniti pred napadi klerikalnih vrhov. Šlo je za ime krščanski socializem in za program JSZ, ki si jo je hotelo klerikalno vodstvo popolnoma podrediti. Ob izidu papeževe okrožnice

Quadragesimo anno 15. maja 1931 je Slovenec 24. junija 1931 prinesel uvodnik dr. Ahčina Katolicizem in socializem, v katerem je pisec na osnovi okrožnice na kratko spregovoril o razvoju socializma v svetu. Povedal je, da je socializem razcepljen na skrajno komunistično krilo, ki si prizadeva z revolucijo spremeniti družbene razmere, in na zmernejšo socialistično smer, ki je odstopila od načela nasilnega boja za odpravo zasebne lastnine. Pravi, da so se zato mnogi kristjani skušali zediniti s socialisti, kar pa ni mogoče, saj »čeprav je socializem glede razrednega boja in lastninske pravice zavzel pravičnejše stališče, ostaja vendarle po svojem nauku, zgodovinskem razvoju in kot pokret še vedno nezdružljiv z naukom katoliške cerkve, ker bi sicer moral prenehati biti socializem. Nasprotje med socialističnim in krščanskim družbenim pojmovanjem je nepremostljivo«. ⁷⁵ Ahčin zaključuje, da je pojem krščanski socializem nasproten sam sebi, in poziva krščanske delavce, ki stoje v vrstah socializma, naj se vrnejo k Cerkvi. ⁷⁶ Delavska pravica je odgovorila 9. julija 1931: »Ko bi se vsi katoličani iz ljubezni do delavstva pečali objektivno s socializmom in z odnosom marksizma do socializma, bi morali vedeti, da je v marksističnem gibanju zelo veliko zdravega in lepega idealizma, ki ni brez etične podlage. Tudi bi morali vedeti, da ni nastalo v zadnjih petdesetih letih napeto razmerje med krščanstvom in marksizmom brez krivde krščanske družbe...«. ⁷⁷ Zapisala je še, da so danes tudi taki marksisti, ki iščejo pot do zblížanja in združitve socializma s krščanstvom. V to prizadevanje bi se morala vključiti tudi katoliška družba, če je še katoliška in krščanska, in »edino na ta način bomo podprli zadnjo socialno okrožnico. Sveti oče je sicer podal smernice. Toda če bomo te smernice samo priobčevali, celo več ali manj tendenciozno, kakšna bo praktična korist od tega? Sami komentariji ne pomagajo. Kar je edino potrebno, to je: Začeti v duhu okrožnice delati na vseh poljih dosledno in radikalno«. ⁷⁸ Zaradi takega pisanja Delavske pravice in protikapitalističnih levičarjev, ki so prevladovali v JSZ in se niso menili za pozive klerikalnih krogov k zmernosti v socialnih pogledih in pokorščini cerkvenim avtoritetam, je škof Rožman konec julija 1931 sklical konferenco duhovnikov iz delavskih krajev, ki naj bi obravnavala ta vprašanja. Škof Rožman je bil izrazit klerofašist in zvesto orodje v rokah nazadnjaških vrhov klerikalne stranke. ⁷⁹ Na konferenco so bili vabljeni samo škofi in klerikalni stranki zvesti duhovniki; frančiškanov niso vabili. Peter Ačko se je kljub temu

udeležil se je in stenografiral njeno vsebino.⁸⁰ Na seji so škof Rožman, F. Zabret in dekan M. Škrbec ostro kritizirali JSZ; očitali so ji, da v vodstvu JSZ sedijo boljševiki in odklanjajo duhovnike (škof Rožman je pripomnil, da so odklonili dr. Ahčina), da se ne pokoravajo Cerkvi, da propagirajo Hohoffa in sramotijo Brüninga ter se bratijo s frančiškani; da učijo razredni boj in sodelujejo z marksisti, da so v vodstvu JSZ tatovi; da se ne držijo politične usmeritve SLS in odpirajo fronto navznoter, namesto navzven; da so nevarni Cerkvi, politiki in državi; da med sabo trpijo buržuje (dr. Gosar, dr. Stanovnik!); da so nepokorni duhovnikom, ne hodijo v cerkev, pišejo laži o Cerkvi in jo napadajo.⁸¹ Pater F. Ačko je Škrbca javno pozval na odgovor, kdo je tat v JSZ, toda ta ni mogel dati pravega odgovora, a je vseeno vztrajal pri svoji izjavi. Na seji so sklenili, da bodo ustanovili novo organizacijo za katoliške delavce ali pa se bodo polastili vodstva JSZ in vrgli sedanje nepokorno vodstvo.⁸²

Ačko je stenogram seje odnesel na načelstvo JSZ, ki je na svoji seji 5. avgusta 1931 sklenilo zaradi očitkov protestirati pri škofu.⁸³ Srečko Žumer je to zahrbtno rovarjenje posredno razkrinkal v Delavski pravici 27. avgusta 1931 s člankom Ali delavska strokovna organizacija ali delavska podporna društva, v katerem je zapisal, da JSZ ne uživa posebne naklonjenosti v širši katoliški javnosti in da so se zadnje čase začele v nekaterih krogih pojavljati težnje po ustanovitvi delavskih podpornih društev, ki ne bi imela nobene zveze s krščansko strokovno organizacijo. Žumer pravi, da mora biti vsem jasno, da podporna društva ne zadoščajo za izboljšanje delavskega socialnega položaja. Za ta cilj se je treba bojevati. Ta boj pa omogočajo delavske strokovne organizacije, ki so bojne organizacije za delavske pravice. Vsako drugačno delavsko združevanje, ki se ne bojuje proti kapitalističnim krivicam, je delavstvu škodljivo.⁸⁴

Delavci so takoj vedeli, od kod preti nevarnost, in so preprečili škofijske namene. Škofija ni mogla mirno požreti tega poraza; škof Rožman je Ačku napisal pismo, v katerem ga je imenoval veleizdajalca in mu dosmrtno prepovedal obisk vseh sej in sestankov na ljubljanski škofiji.⁸⁵

Ob tako zaostrenih odnosih med škofijo in vodstvom JSZ je bila tudi spomenica na škofijo, ki jo je izdala JSZ skupaj z Radničkim strokovnim savezom iz Zagreba in Jugoslovanskim strokovnim svetom iz Splita na skupni konferenci krščanskega delavstva v Ljubljani, brez pomena in bolj znak

kritike kot pa pričakovanja pomoči. V spomenici so ugotavljali, da se episkopat v Jugoslaviji ne zanima za strokovno gibanje. Povedali so, da delavske zbornice podpirajo socialistične sindikate, liberalci nacionalne delavske organizacije, njih pa nihče. Zato pozivajo škofo, naj vsem vernikom približajo krščanske delavske organizacije, ki se bore za krščanstvo.⁸⁶ Na omenjeni konferenci so govorili predvsem o ustanovitvi enotne krščanske strokovne organizacije za vso državo, ki naj bi nastala s povezavo vseh treh naštetih central, in o kongresu krščanskih socialistov, na katerem naj bi sprejeli program.

Episkopat je nadaljeval svojo protisocialistično in protikomunistično usmeritev. Odločil se je razbiti samostojno krščanskosocialistično delavsko organizacijo. Na področnem občnem zboru JSZ v Mariboru 8. septembra 1931 mu je uspelo vriniti svoje privrženice v področni odbor. Toda načelstvo JSZ v Ljubljani je takoj zahtevalo, naj področni odbor takoj odstopi zaradi kršitev statuta in preda posle likvidacijskemu odboru, v katerem so bili zvesti privrženici JSZ; v nasprotnem primeru je zapretilo s kazenskimi ukrepi.⁸⁷ Dne. 13. aprila 1932 je načelstvo JSZ razpravljalo o sporu s škofijo, Katoliško akcijo in Slovencem. Sklenili so ustaviti napade na Vatikan, ker so preprosti ljudje mislili, da napadajo papeža, s čimer si JSZ zapravlja naklonjenost tudi med krščanskim delavstvom, nasprotniki pa to izrabljajo. Zaenkrat so prenehali tudi z napadi na Slovenca, ker so se bližale volitve v Delavsko zbornico in je bilo treba tudi Slovenca vpreči v agitacijo za krščanske socialiste.⁸⁸

Na zadnji seji načelstva JSZ 25. maja 1932 pred občnim zborom so razpravljali o škofovem pismu načelstvu JSZ, v katerem je škof pozval JSZ, naj natančno določi stališče do okrožnice Quadragesimo anno. Sklenili so čimprej sklicati kongres, ki bo določil stališče, »v splošnem pa velja, da smo dolžni cerkvi pokorščino v vseh moralnih in verskih zadevah, v ostalih pa ne«.⁸⁹

Kljub temu pravzaprav odklonilnemu stališču do družbenih in gospodarskih zamisli okrožnice Quadragesimo anno, kakršno je prevladovalo na seji načelstva in med člani JSZ, si le-ta še vedno ni upala javno povedati, da se ne strinja z okrožnico. To bi pomenilo neposreden napad na papeža in cerkev, česar krščanski socialisti v tedanjem položaju še niso mogli tvegati. S tem bi se preveč izpostavili napadom klerikalcev in jim omogočili, da bi jih ovirali v razmeroma enotni

konservativni katoliški javnosti. Tako so v resoluciji na občnem zboru o okrožnici sprejeli izjavo, kakršno je predlagal pater Angelik Tominec, ki je poročal o načelih okrožnice. Resolucija se je glasila: »Jugoslovanska strokovna zveza javno izjavlja, da so socialna načela, izražena v papeževih okrožnicah *Rerum novarum* in *Quadragesimo anno*, njena glavna vodilna načela. Obenem pa tudi izjavlja, da bo vse svoje delo in trud usmerila v ta cilj, da bodo načela prešla v življenje.«⁹⁰

Zaradi te izjave, ki je priznala *Quadragesimo anno*, je socialnodemokratska Svoboda julija 1932 napadla krščanske socialiste in jih imenovala katoliške cehovce, ki zagovarjajo zatiralsko ureditev, kakršno razglša tudi fašizem. Delavska pravica se je le enkrat skušala braniti in je razlagala srednjeveški cehovski sistem, v katerem je delavec živel dobro,⁹¹ potem pa je take nesmiselne razlage opustila. O krščansko-socialistični kritiki korporativizma in okrožnice *Quadragesimo anno* bomo govorili pozneje.

Veliko bolj nepopustljiva pa je bila JSZ na občnem zboru v boju proti klerikalnim poskusom, da bi se polastili vodstva te temeljne krščanskosocialistične organizacije. Nekateri, ki so prešli na stran klerikalnega vodstva, so na občnem zboru napadli vodstvo JSZ, da je premalo skrbelo za izrazito katoliško smer krščanskosocialističnega delavskega gibanja. Zahtevali so obsodbo Delavske pravice in takojšnje spremembe v uredništvu.⁹² Predložili so svojo kandidatno listo za novo načelstvo JSZ s klerikalnim veljakom dr. Miho Krekom na čelu, a so bili popolnoma poraženi. Pridobili so le 30 glasov, in še to samo odpadnikov iz nameščenske skupine JSZ in strokovne zveze gospodinjstskih pomočnic, ki so bile pod vplivom duhovnikov. Lista Srečka Žumra je dobila glasove vseh delegatov močnih strokovnih organizacij, skupaj 70.⁹³

To je pomenilo dokončen razkol med klerikalnimi vrhovi bivše SLS in med krščanskosocialističnim sindikatom. Po tem dogodku JSZ ni več politično sodelovala s klerikalno stranko (to se sicer ni takoj videlo). Da klerikalci JSZ niso imeli več za svojo, se je videlo pri volitvah za Delavsko zbornico oktobra 1933, ko so predložili svojo listo Združenih zasebnih in trgovskih nameščenцев in jo pospremili z uvodnikom v Slovincu: »Med skupinami, ki se bodo v nedeljo borile za mandate v Delavsko zbornico, se po svojem programu najbolj približuje idealu stanovsko urejene družbe zveza Združenih zasebnih in trgovskih nameščenцев Slovenije (zelena barva), ki katoličanom mora biti simpatična zlasti zaradi tega,

ker brez oklevanja izpoveduje naziranje, da mora sedanjemu socialnemu kaosu edinole iz integralnega krščanstva priti ozdravljenje. Program te mlade skupine klije iz socialne enciklike Pija XI...⁸⁴

Organizacijo združenih zasebnih in trgovskih nameščen-
cev so klerikalci ustanovili 19. aprila 1933 kot svojo izpostavo
med delavci, ki pa jih niso mogli pritegniti v večjem številu.
Zaenkrat so pridobili le odpadnike iz Strokovne zveze pri-
vatnih in trgovskih nameščenecv Jugoslavije, ki je bila čla-
nica JSZ.⁹⁵ Lista Združenih zasebnih in trgovskih nameščen-
cev je dobila samo dva mandata v Delavski zbornici in za to-
liko oslabila JSZ. JSZ je potem na seji načelstva ugotovila,
da so klerikalci ob volitvah v Delavsko zbornico ponekod ne-
pošteno agitirali proti njej.

*Delovanje Jugoslovanske strokovne zveze v mezdnih bojih
ob zaostreni ekonomski krizi v letih 1931 in 1932 ter njeno
prizadevanje za enotno delavsko fronto*

Jugoslovanska strokovna zveza si je vse obdobje, ki ga
obravnavamo v naši študiji, pa tudi prej in pozneje prizade-
vala za izboljšanje vsakdanjega gmotnega položaja delavstva.
To njeno delo se je odražalo v delu Delavske zbornice, kjer
se je vedno pridruževala vsem stvarnim akcijam za izboljšanje
delavskega položaja, ki se jih je lotevalo zbornično vodstvo,
ki je bilo v rokah socialnih demokratov, pa najsi je šlo za
posredovanje pri oblasteh ali za nastope pred podjetniki. JSZ
je zvesto in nesebično sodelovala v Delavski zbornici pri da-
janju pomoči brezposelnim in zaščiti delavskih zaupnikov.
Trudila se je, da bi Delavska zbornica čimbolj koristila de-
lavstvu v njegovem težkem boju.

Tudi kot samostojen sindikat je JSZ ščitila delavstvo pred
kapitalističnim izkoriščanjem. O tem pričajo številne izbolj-
šane kolektivne mezdne pogodbe, ki jih je izposlovala JSZ
v podjetjih, v katerih ji je pripadala večina delavcev. To so
bili predvsem obrati lahke industrije, papirnice, večina lesne,
tekstilne, oblačilne in usnjarske industrije, medtem ko so v
kemični industriji, med stavbinci, rudarji in kovinarji pre-
vladovali socialni demokrati (krščanski socialisti so imeli po-
membnejše organizacije le med rudarji v Hudi jami in med
kovinarji na Jesenicah in v Guštanju — danes Ravne na

Koroškem, ki pa so bile trikrat šibkejše od socialnodemokratskih.⁹⁶

O vseh mezdnih akcijah JSZ, ki so izboljševale delavski položaj, bi lahko še veliko povedali,⁹⁷ toda v našem besedilu to ni mogoče.

Spregovorili bomo le o delu JSZ v letu 1932, ko je zaradi zaostrene gospodarske krize postalo zelo razgibano in pomembno, v njem pa so se kazali vsi družbenoekonomski in politični problemi delavskega gibanja tistega časa, to je poslabšanje delavskega gmotnega položaja in razcepljenost v delavskih vrstah, ki jih je JSZ skušala združiti v enotni delavski fronti.

Velika svetovna gospodarska kriza je zajela Jugoslavijo leta 1931 in v letih 1932 in 1933 povzročala velike gospodarske in socialne probleme tudi v Sloveniji. Najhuje je delavce prizadela brezposelnost, ki se je ob upadanju gospodarske dejavnosti še povečala. Študije o ekonomskem položaju slovenskega delavstva med dvema vojnama še nimamo, zato bi o številu brezposelnih težko rekli kaj natančnejšega. Znan je le številčni upad slovenskih socialno zavarovanih delavcev med krizo; navedli smo ga v uvodu ob prikazu družbene strukture.

Na prve vidnejše znake gospodarske krize, ki je pretila z odpuščanjem rudarjev TPD, se je Delavska zbornica v Ljubljani, v kateri so bili tudi krščanskosocialistični predstavniki, februarja 1931 odzvala tako, da je poslala delegacijo k banu Dravske banovine. Zahtevali so, naj vpliva na vodstvo TPD, da le-to ne bo odpuščalo delavcev pred sklenitvijo pogodbe z državnimi železnicami o dobavi premoga. Ban naj bi pri državni železnici dosegel, da bi od TPD jemala večje količine premoga. Za ublažitev brezposelnosti so mu predlagali tudi zasilna dela, toda na te zahteve in predloge ni povsem zadovoljivo odgovoril. Nato je zbornica posredovala pri ministrstvu za gozdove in rude. Vsa ta posredovanja niso imela stvarnih koristi in Delavska zbornica je že 7. aprila sklenila Podpornemu fondu za brezposelne rudarje pri glavni bratovski skladnici v Ljubljani nakazati 50 000 din iz svojih majhnih proračunskih sredstev.⁹⁸ Seveda taka pomoč ni mogla rešiti položaja; dokazuje le, kako majhne so bile možnosti Delavske zbornice in s tem tudi delavske zaščite v tedanjem sistemu. Delavski predstavniki v zbornicah so kljub temu hoteli izkoristiti vsaj te možnosti, ki so jih imeli v zbornici, in so še naprej pošiljali delegacije k banu, na ministrstvo in k

vodstvu TPD. Največ, kar ji je uspelo, je bila podpora delavskim zaupnikom, ki so jih podjetniki odpustili.

Pokazalo se je, da je celo to omejeno delo Delavske zbornice mogoče le ob sodelovanju z vsemi sindikati. »Delavske zbornice brez ozadja svobodnih delavskih strokovnih organizacij bi bile za razvoj delavstva, njega dvig in funkcijo v javnem življenju popolnoma brezpomemben aparat,« je poudaril F. Terseglav na občnem zboru JSZ 31. maja 1931.⁹⁹

Položaj je torej delavstvu in njegovim voditeljem v sindikatih narekoval potrebo po čim večji enotnosti, zakaj le z združenim nastopom bi lahko branili svoje pravice pred podjetniki. Toda zgodilo se je nasprotno; ko je bila enotnost najbolj potrebna, se je v delavskih vrstah pokazala očitna razcepljenost. Najbolj očiten primer so bile Jesenice ob veliki krizi železarne v začetku leta 1932. Jeseniška železarna v lasti delniške Kranjske industrijske družbe se je konec leta 1931 znašla v velikih gospodarskih težavah; prodaja njenih proizvodov je začela upadati in zaloge v skladiščih so se kopičile brez upa na skorajšnjo prodajo. Pojavile so se govorice, da bo KID ustavila delo, kot ga je železarna v Zenici. Dne 16. novembra 1931 je KID že odpovedala kolektivno pogodbo delavstvu.¹⁰⁰

O položaju na Jesenicah je razpravljala JSZ na seji načelstva 19. avgusta 1931. Ugotovili so, da na Jesenicah socialisti sami vodijo dogovore s KID, zato se bo JSZ pritožila pri upravi, da se to ne bo ponovilo. Na seji 9. decembra 1931, že po preklicu kolektivne pogodbe, pa so krščanski socialisti menili, da jugoslovanska gospodarska politika sledi navdihom zunanjih kartelov in da je ravnanje KID delo njenega predsednika Westna. Menili so še, da ne morejo popolnoma zaupati socialistu J. Jeramu, glavnemu delavskemu zaupniku na Jesenicah.¹⁰¹ Kljub temu pa so ves čas sodelovali s socialnodemokratsko kovinarsko organizacijo na Jesenicah. To so jim socialni demokrati tudi sami javno priznavali v svojem tisku. Govorili so, da je odločen enoten nastop delavstva na shodu 20. decembra 1931 preprečil, da bi KID na Jesenicah odpovedala delo večini delavcev. Ti bodo zaenkrat raje delali v skrajšanem delovnem času, kakor da bi bil kdo odpuščen. »Krščankosocialna organizacija je pokazala v celotni borbi solidarnost, narodni socialisti pa še vedno slepomišijo...«¹⁰²

Dne 1. marca 1932 je KID za 15. marec najavila odpoved delovnega razmerja vsem delavcem in nameščencem, češ da

bo delo stalo toliko časa, dokler ne nastopi izboljšanje tržnega položaja in dokler Narodna banka ne da KID obljubljenih kreditov.¹⁰³ Ustavitev dela in zaslužka je pretila, da bo ogrozila obstoj več kot 2000 delavskih družin. Delavske organizacije so si prizadevale najeti posojila za delavsko prehrano, dokler bo delo ustavljeno. Tako posojilo bi delavci pozneje s svojimi zaslužki v obrokih vračali. Krajevna bratovska skladnica na Jesenicah je izračunala, da bi potrebovala za prehrano delavcev 450 000 din mesečno. Dne 12. marca je prosila centralno borzo dela v Beogradu za milijon dinarjev posojila. Banska uprava je v podporni fond nakazala 50 000 din, prav toliko pa tudi občina Jesenice.¹⁰⁴

Na dan ustavitve dela 15. marca je bilo na Jesenicah veliko delavsko zborovanje. Na njem so sprejeli sklep o ustanovitvi delovnega odbora vseh treh strokovnih organizacij, ki naj vodi pogajanja s KID, in da je pri ponovnem obratovanju podjetja treba zaposliti vse delavce brez izjem.

O denarju, za katerega so prosili pri centralni borzi dela v Beogradu, ni bilo nič gotovega. V akciji za pomoč brezposelnim so prevzeli vodstvo krščanski socialisti.¹⁰⁵ V nadaljnjih pogajanjih med delavskimi predstavniki in KID je prišlo do neljubega dogodka. Referent Delavske zbornice, socialdemokrat Josip Kopač je pri pogajanjih žalil krščanske socialiste, zaradi česar so se ti pritožili na Delavsko zbornico.¹⁰⁶ KID je pri pogajanjih o obnovitvi dela postavljala precej ostre pogoje. Zahtevala je, da se pri obnovljenem delu ne zaposli kakih 500 delavcev; KID bo sama odločala, kdaj in koliko delavcev bo glede na prihajajoča naročila še naknadno sprejela. Čas, ko je delo stalo, je KID priznala delavcem kot plačan dopust, delavske mezde naj bi se znižale za 5 %, KID pa bi v fond za brezposelne nakazala za marec, april in maj po 250 000 din, za junij pa 200 000 din.¹⁰⁷

Socialnodemokratski kovinarski sindikat, vključen v Sloveniji v Strokovno komisijo (po skupni jugoslovanski socialnodemokratski kovinarski strokovni organizaciji, v katero je bil tudi vključen, se je imenoval Savez metalskih radnika Jugoslavije — SMRJ), ki se je večinoma sam dogovarjal s KID, je privolil v take pogoje, samo da bi obnovili delo in kolektivno pogodbo. Ostali dve sindikalni centrali sta bili bolj ali manj postavljeni pred gotovo dejstvo in Narodno strokovna zveza se je takoj strinjala s socialnimi demokrati. Krščanskosocialistična predstavnika Gasser in Rozman sta na skupnem sestanku zaupnikov 31. marca zahtevala odlog za

podpis, da bi dobila odobritev svoje organizacije; ker pa je bila večina zaupnikov proti odlogu, sta solidarno podpisala.¹⁰⁸

Še isti dan se je po Jesenicah razvedelo o tem sporazumu, ki je zbudil val ogorčenja. Začele so se širiti vesti, da je glavni delavski zaupnik, socialni demokrat Jeram, izdal delavske koristi. Ni dokazano, kdo je sprožil te govorice. Drugi dan, 1. aprila, ko so se sestali predstavniki vseh treh sindikalnih central z direkcijsko železarno, je Jeram za vse te govorice obdolžil JSZ in zahteval od njenega predstavnika Rozmana zadoščenje. Ker mu ga ta ni dal, češ da JSZ nima ničesar pri teh govoricah, je Jeram zahteval, naj se krščansko-socialistični predstavnik umakne s pogajanj, kar je ta res storil.¹⁰⁹ Na seji načelstva JSZ, ki je bila takoj 1. aprila zvečer, so obsodili to socialnodemokratsko početje, za katero so našli vzrok v socialnodemokratski užaljenosti zaradi podporne akcije, ki jo je vodila JSZ. V Slovincu so sklenili izdati poročilo o nevzdržnosti položaja na Jesenicah in pripraviti shod, na katerem naj bi razčistili nespornosti in razkol med socialnimi demokrati in krščanskimi socialisti. Poudarili so potrebo po nepristranskem vodstvu pogajanj in imenovali tajnika Delavske zbornice.¹¹⁰

Shoda, ki ga je JSZ sklicala na Jesenicah, se je 4. aprila udeležilo okrog 1400 jeseniških kovinarjev vseh treh sindikalnih central. Tudi govorili so predstavniki vseh treh smeri, pojasnjevali položaj in svoja stališča. Krščanski socialisti so bili precej spravljivi in so predlagali resolucijo, ki je vsebovala tele točke: naj v smislu sklepov shoda 15. marca 1932 takoj oživi medstrokovni akcijski odbor; da morajo pri pogajanjih s KID sodelovati vse strokovne organizacije; obžalovali so, da je 1. aprila prišlo do delavske neenotnosti pri uradnih pogajanjih s podjetjem; da ni ugotovljeno, kdo je dejal, da je Jurij Jeram izdal delavske interese; naj to stvar pretrse medstrokovni odbor in JSZ je pripravljena dati zadoščenje za vsako ugotovljeno žaljivko.¹¹¹ Socialni demokrati niso hoteli glasovati za to resolucijo in so odšli. V svojem glasilu Delavska politika pa so 9. aprila zapisali, da na Jesenicah ni enotnosti, ker je zanjo pogoj iskrenost, te pa pri JSZ ni.

V takih razmerah je 7. aprila skušal na prošnjo JSZ posredovati pri KID tajnik Delavske zbornice Filip Uratnik. Krščanski socialisti z njegovim posredovanjem niso bili zadovoljni; očitali so mu, da je bil v sporu na strani večinske, to je socialnodemokratske organizacije.¹¹²

Jesenice so bile prav tipičen primer razcepljenosti delavskih vrst; osnovna naloga delavskih organizacij bi morala biti, da jih strnejo. Krščanski socialisti so se dobro zavedali, da bo delavstvo le v enotni fronti lahko branilo svoje življenjske koristi. Zato so do leta 1932, kot smo že večkrat videli, pozivali druge sindikalne centre, naj ustanove skupni medstrokovni odbor, ki bi vodil vse delavske akcije.

V kritičnih razmerah leta 1932 so voditelji JSZ ob vsaki priložnosti pozivali k enotni delavski fronti. Ker so jim klerikalni nasprotniki očitali, da hočejo skupno socialistično stranko s socialdemokrati in komunisti, je pater Angelik Tominec avgusta in septembra v dveh člankih v Delavski pravici razložil krščanskosocialistične poglede na enotno fronto. Povedal je, da »kakor se združuje kapital brez ozira na narodnostne ali državne meje, je nastala tudi nujna potreba, da se združijo tudi delavci. Saj socialno vprašanje ni v prvi vrsti boj za svetovno naziranje — čeprav je z njim v tesni zvezi — tudi ne boj za državo in narodnost, ampak gre ta boj za pravice delavstva, ki jih ima zaradi svojega dela. Delo delavcev je tisto, ki ustvarja bogastvo držav. V kulturnih in verskomoralnih vprašanjih ostaja krščansko delavstvo na katoliških tleh, kadar pa gre za pravične delavske zahteve, naj nastopi skupno z vsemi delavskimi organizacijami, kajti le v slogi je moč, in kjer je moč, je tudi zmaga«. ¹¹³ Razložil je tudi odnos do enotne socialistične stranke, ki je nekaj drugega kot skupna delavska fronta. Brez enotne fronte delavcev, ki bi skupno in enotno nastopala vsaj pri odločilnih zadevah, ki se tičejo zgolj delavstva, o kaki socialistični stranki ne more biti govora, ker delavstvo zanjo še ni zrelo. Zrelo pa bo, ko se bo zavedelo delavskega stanu in dolžnosti, da se bojujejo za pravice tega stanu. ¹¹⁴ Najodločnejši poziv k enotni fronti so krščanski socialisti izrekli na kongresu krščanskosocialističnih rudarjev v Laškem 16. oktobra 1932. ¹¹⁵

S temi težnjami in pozivi krščanski socialisti pri socialno-demokratskem vodstvu niso naleteli na razumevanje. Socialni demokrati so se šteli za edine prave delavske predstavnike; v krščanskih socialistih so videli samo del klerikalne stranke in so jih podcenjevali. Tako na vse krščanskosocialistične pozive leta 1932 sploh niso odgovorili. Enotna fronta delavstva je bila leta 1932 predvsem po krivdi socialnih demokratov še vedno tako daleč od uresničitve kot prej. Narodni socialisti v Narodni strokovni zvezi, ki so bili pod vplivom liberalnega meščanstva, niso niti številčno niti politično

skoraj ničesar pomenili;¹¹⁶ zato niso mogli vplivati na enotno fronto, za katero pa si niti niso prizadevali. Komunisti, ki so se pozneje trudili za enotno fronto, leta 1932 v sindikatih niso imeli večjega vpliva. Uspeli so šele komaj obnoviti svojo organizacijo, ki jo je razbila diktatura.

Tako je bila JSZ prisiljena delati sama. Kljub temu je leta 1932 izvedla nekaj pomembnih mezdnih akcij v podjetjih, kjer je imela močne organizacije. Te akcije so odmevale v delavskem gibanju. Ena takih akcij je bila v Združenih papirnicah, ki so v začetku avgusta 1932 ustavile obratovanje z obrazložitvijo, da je to začasen ukrep, dokler se ne izboljša položaj na tržišču, ker podjetje ne more prodati zalog. Delavska pravica je ob tem 11. avgusta zapisala, da je nerazumljivo, da je država v prvem polletju uvozila za 18 milijonov dinarjev papirja, domača industrija pa mora odpuščati delavce, ker ne more prodati zalog. Izgovor, da domača industrija ob šibki zaščitni carini ne more tekmovali s tujo, ni prepričljiv, ker so pri nas surovine in delovna sila znatno cenejše kot v tujini; vzrok je le v tem, da se podjetniki in delničarji nočejo odreči svojim dodatnim dobičkom. JSZ je 21. in 28. avgusta organizirala dva shoda papirničarjev v Medvodah in Vevčah, na katerih so sprejeli resolucije vodstvu podjetja, ministrstvu za trgovino in industrijo, ministrstvu za socialno politiko in občinam brezposelnih papirničarjev.¹¹⁷ JSZ je poživila krepitev sindikalne organizacije med papirničarji in začela pomagati brezposelnim.¹¹⁸ Zaradi hudega pritiska podjetnika Faltererja v tovarnah lesne galanterije v Jurkloštru in na Gračnici pri Rimskih Toplicah, kjer je hotel za 30 % znižati že tako nizke mezde (med 300 in 900 din), so vsi delavci pod vodstvom organizacije JSZ v Jurkloštru začeli stavkati. JSZ so se pridružili tudi dotlej neorganizirani delavci¹¹⁹ in s tem pokazali pripravljenost, da vztrajajo v boju za mezde pod vodstvom JSZ.

Dne 17. novembra je Delavska pravica sporočila, da je v Hudi jami rudarsko delavstvo prizadel nov udarec; odpustili so 120 rudarjev. Časopis ugotavlja, da hoče TPD s tem dejanjem pokazati državi, da so od njenih dobav odvisni tudi rudarji. Toda za rudarje take umazane konkurenčne metode niso sprejemljive, ker jih morajo sami plačevati. Članek se ostro konča »Dovolj gorja! Vse pomožne akcije so v tem slučaju brez pomena!« Najbrž je hotel povedati, da je treba bistveno spremeniti sistem kapitalističnega gospodarjenja, dru-

gačne rešitve ni. JSZ se je kljub temu začela pogajati s TPD in dosegla je, da je večina rudarjev ostala na delu.¹²⁰

Ti dve akciji so opazili tudi komunisti. O njih je pisal L. Kuhar aprila 1933 na Dunaju v svojem Osnutku strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke, ki ga je poslal jugoslovanskemu predstavniku v KI v Moskvo: »V tovarni kopit v Jurkloštru je izbruhnil štrajk istotako spontano, vendar se je boju takoj postavila na čelo krščanskosocialistična strokovna organizacija, dasiravno je le del delavstva bil organiziran v tej organizaciji. Štrajk je trajal nekaj tednov in ni bilo stavkokazov...

Ugotoviti moramo, da krščanskosocialistične strokovne organizacije v borbenosti ne zaostajajo za marksističnimi, da se njihovi voditelji postavljajo z demagoškimi radikalnimi parolami pred reformističnimi, njihovi vodilni kadri pa se temu boju celo postavljajo na čelo. To nam kaže primer v Hudi jami, kjer so bili aretirani vsi funkcionarji njihove organizacije in klerikalni zaupniki...«¹²¹

Iz tega pisanja vidimo, da se je JSZ s svojo dejavnostjo toliko uveljavila, da so jo začeli upoštevati kot dejavnik v delavskem gibanju tudi komunisti, ki so jo do tedaj bolj ali manj splošno obravnavali kot del klerikalne stranke in ji sploh odrekali delavski značaj.

Radikalizacija v delovanju Krekove mladine in oblastna prepoved njenega delovanja

Krekova mladina, o kateri smo že govorili, je bila v odporu proti šestojanuarski diktaturi veliko bolj neomajna kot JSZ. V vodstvu Krekove mladine je leta 1929 prišlo do spremembe. S predsedniškega mesta je odstopil umirjeni Franc Kordin, ki ni mogel slediti radikalnim socialističnim nazorom, kakršne so imeli mladi. Kordin se je popolnoma opiral na vodstvo JSZ in videl v Krekovi mladini le pomožno organizacijo JSZ — njeno prosvetnovzgojno organizacijo. Mlajši voditelji, Jože Slak, Edi Štok, Ernest Vilfan in Danilo Puc, ki so bili zelo dejavni in temeljiti, pa so hoteli, da bi bila Krekova mladina jurišni odred krščanskega socializma, zato bi morala biti precej neodvisna tudi od JSZ, ki je bila sindikat in kot taka ni imela toliko politično-taktične svobode. V najvišjem moralnem zakoniku mladih je bilo zapi-

sano, da mora pravi krščanski socialist vse, tudi svoje osebno življenje, podrediti boju za uveljavljanje krščanskosocialističnih idealov.¹²² Po Kordinu je prevzel predsedstvo Krekove mladine Jože Langus, ki je bolje razumel mlade; Kordin je ostal samo odbornik.¹²³ Duša vse dejavnosti Krekove mladine je postal Jože Slak, ki je v njenem okviru ustanovil še posebno organizacijo Borci, katere namen so bili telesnovzgojna dejavnost ter študij in propaganda delavskega vprašanja in socializma. Borci so nosili posebne uniforme — robaške in so bili organizirani na nov način v krдела, v katerih naj bi se navadili podjetnosti in vztrajnosti.¹²⁴ Duhovniški vodja Borcev je bil pater France Ačko.

Borci so bili odseki družin Krekove mladine. Ustanovila in organizirala sta jih Jože Slak in Edi Štok. Zgledovali so se pri gozdovnikih Setona Watsona in ne pri skavtih Badena-Powella. Pripadniki Borcev so bili šolska mladina delavcev in vajenci. Slak si je kmalu pridobil sodelavce med mlajšimi bolj delavnimi Borci. Taki so bili Milan, najmlajši brat Danila Puca, Stane Rztresen, poznejši igralec, od starejših pa dr. Edi Votič, oče Ačko, Lavrenčič in Vojteh Jagodic. Izdajali so več številc ciklostiranega organizacijskega glasila Borec.¹²⁵ Borci so pogosto prirejali taborjenja v Lescah, Bodeščah, na Ježici, največje pa v Martuljku leta 1931, ki se ga je udeležilo za 14 dni 300 ljudi.¹²⁶

Klerikanci so hoteli vsakemu krščanskosocialističnemu gibanju vsiliti za duhovnega vodjo in nadzor svojega človeka. Ko je spodletel poskus z dr. Ahčinom, ki je bil znan kot skrajno nazadnjaški politik, je prišel kot manjše zlo dr. Andrej Snoj, vseučiliški profesor na teološki fakulteti. Bil je zelo dostopen in je, verjetno ne le na videz, kazal mnogo razumevanja za njihovo delo; pri tem se ni spuščal v teoretične politične in sociološke razprave. Včasih je celo potožil o svojem položaju med tistimi, ki so ga poslali. Dajal je vtis, da se res čuti vsiljenca in ogleduha. Zato je bil njegov nastop kar se dá razumevajoč in prijateljski in dostopen mladini. Kljub temu so ga vsaj nekateri občutili kot trn v peti. Svoje odločitve so seveda sprejemali brez njegove vednosti.^{126a}

Borci so imeli tudi svojo himno — koračnico: »Kvišku, Borci, rdeče plamenice, razbite z njimi noč, naj sine dan. Razbijmo vrata suženjske temnice, zdaj ljudstvo naše z nami ven na plan. Glejte gore, že gore kresovi, pojdemo kvišku, tamkaj je naš dom. Tam vzhaja zarja, sonce, časi novi, na

vrh vsi Borci, osvojimo dom.« To je bila prvotno pesem akad. kluba Borba iz leta 1928. Besedilo je napisal Bogomir Magajna, uglasbil pa jo je Vilko Ukmar, oba člana kluba.

Jože Slak, ki se je dobro spoznal na zadružništvo, ker je bil prej revizor pri klerikalni Zadružni zvezi, je začel organizirati tudi zadružništvo Krekove mladine in Borcev, tako imenovano Ekonomsko enoto. Krekovci so leta 1929 prevzeli pobudo v krščanskosocialistični stanovanjski gradbeni zadrugi Delavski dom. Njen predsednik je bil Anton Jež. Gradbena zadruga je dobila nekaj posojila od hranilnice JSZ, s katerim je kupila večje gradbeno zemljišče ob Gerbičevi ulici. Začela je zbirati prva delavska vplačila in graditi delavske hišice, v katere so se vselili delavci z razmeroma nizkimi dohodki, ki so potem v majhnih mesečnih obrokih odplačevali dolg. Nekaj posojila je dala tudi banovina; predvsem je krila obresti dolgov. Gradbena zadruga Delavski dom, ki je bila najbolj dejavna leta 1930, je v nekaj letih zgradila okrog 100 hišic v Gerbičevi ulici, v Zalogu in za Bežigradom.¹²⁷

Pritisk cenzure in oblasti na Krekovo mladino je bil precej oster, ker je ta v svoji okrožnici št. 337 z dne 8. novembra 1929 sporočila svojim terenskim organizacijam: »Cenzura je zadnje čase zelo poostrena, tako npr. ne smemo pisati nič o kapitalizmu, kapitalističnem družbenem redu, razredni borbi itd. Skušali se bomo teh besed ogniti in isto drugače povedati. Opozorite na to vse fante, da bodo znali brati tudi med vrsticami...«¹²⁸ Krekovci so hoteli biti pripravljeni na vse morebitne ukrepe diktature, tudi na razpust organizacije. Sestavili so tričlanski ilegalni odbor, v katerem so bili Jože Slak, Ernest Vilfan in Danilo Puc, ki naj bi izdajal ilegalne okrožnice, s katerimi bi obveščal člane o družbenopolitičnem položaju v državi in o nalogah krekovcev.¹²⁹ Decembra 1929 so sestavili okrožnico z naslovom Zveza, s katero so obvestili somišljenike, da jih bodo v prihodnje obveščali z Zvezo. Pozvali so jih, naj okoli sebe zbirajo zanesljive tovariše, zapupnike v podjetjih, ter jih obveščajo o položaju, kakor je opisan v Zvezi. Vsak dogodek in vest naj koristno uporabijo za življenje krščanskosocialističnega gibanja.¹³⁰ V prvem delu okrožnice so podali svoje družbenopolitične nazore in orisali družbenopolitični položaj v državi. Njihovi družbenopolitični nazori kažejo, kako zelo so se razvili mladi slovenski krščanski socialisti med diktaturo, zato so vredni vse pozornosti. V okrožnici so med drugim zapisali: »Delo je izvor vsega, delo vse ustvarja in živi. Vlada pa danes kapital in delo

zaslužniju, s tem seveda proletariat. Nujno je, da se torej proletariat osvobodi in postavi novo gospodarsko podstavo družbi v socialistični postavi. Ker delo vse ustvarja, bodi torej tudi delo izvor vse politične moči. Hočemo diktaturo dela, ne diktature države, kot jo oznanja socialna demokracija in ki jo je posnel fašizem, temveč diktaturo delovne družbe. Kaj hočemo z gnilo monarhijo? Star ostanek je to, ki bo odgnil zaradi svoje časovne neutemeljenosti.

Hočemo torej diktaturo dela, proletarsko državo, ki ne bo poznala državnega naroda, temveč le proletarski narod, pozadruženje industrijskih in agrarnih proizvajalnih sredstev (nepremičnine, kapital), omejitev konsumtivne lastnine, demokracijo, ki bo storila (verjetno tipkarska pomota; moralo bi pisati »ki bo slonela« — opomba J. P.) na zavednem proletariatu in religioznosti, ki bo povečala razmerje med človekom do človeka z razmerjem do Boga.

V sebi moramo biti pripravljeni na čas, ko bo fašizem dotiral do konca in bo treba pokazati, kaj smo in kaj hočemo... Kakor vidite, stopamo s tem v resno delo. Neresnost je torej nevarna stvar. Položaj zahteva izrednih ukrepov in celih mož. Postavljamo se fašizmu po robu in hočemo, da pride proletariat do svoje besede... Jugofašizem ustvarja slovenofašizem. Slovenski nacionalizem vstaja. Mi pa hočemo, da vstane proletariat. Borba proletariata je internacionalna. Narodnostno gledanje onemogoča politično in gospodarsko borbo proletariata. Poznamo proletarski narod, ki obsega ves svet. Zato ne nehajmo opozarjati na nevarnost, da nacionalna stremljenja odvrčajo pogled na bistveno stvar...¹³¹

Ti nazori so zelo blizu komunističnim, le da govore o religioznosti. Zanimivo je, da so bili napisani samostojno, brez neposrednega vpliva komunistične partije, kot so nekateri tedaj mislili. J. Slak s svojim krogom je bil sprejet v komunistično partijo šele marca 1933.¹³²

Okrožnico Zveza je slučajno dobila policija in ker je bil na njej naslov Danila Puca, na katerega naj se somišljeniki obračajo s pošto, je bil obtožen 2. aprila 1930 zaradi navedenih stališč pred deželnim sodiščem v Ljubljani in obsojen na leto dni zapor. Drugi vodilni člani Krekove mladine so imeli policijske hišne preiskave; ker pa je Danilo Puc na sodišču trdil, da je okrožnico napisal sam ter da drugi niso vpleteni, sodišče ni moglo dokazati drugega.¹³³ Obsojeni se je zoper razsodbo pritožil na Stol sedmerice v Zagrebu, ki pa je de-

cembra 1930 potrdil prvo razsodbo¹³⁴ in Danilo Puc je bil v letih 1931 in 1932 zaprt.¹³⁵

Poleti 1931 so krekovci med vsemi krščanskimi socialisti najbolj očitno izražali svoje nezadovoljstvo z diktaturo in do hlapčevske politike klerikalne stranke. Napadali so njeno Prosvetno zvezo. Umerjenost in taktičnost JSZ v političnem boju so občutili kot oviro, zato so se hoteli čimbolj osamosvojiti. Glasilo Borcev Mladi plamen je izražalo zelo radikalne družbenopolitične nazore. Izdajali so tudi okrožnice in letake. JSZ je razpravljala o teh težnjah in sklenila, da mora za vsako ceno ohraniti enotnost krščanskosocialističnega delavskega gibanja. Centrala Krekovih družin mora ostati mladinska in vzgojna organizacija JSZ. Pater Angelik Tominec je poudarjal, da mora delavska organizacija vedno imeti pred očmi en cilj, in to je »delavska eksistenca in kruh«. Ter cilju se posveča predvsem JSZ, zato ji mora slediti vse krščanskosocialistično gibanje okoli nje.¹³⁶ Centrala Krekovih družin je poleti 1931 za vso organizacijo sprejela borčevski organizacijski sistem celic.¹³⁷ Manjši nesporazumi med krekovci in vodstvom JSZ so se nadaljevali skozi vse leto 1932. Jožeta Slaka so zaradi nekih izjav o samostojnosti centrale Krekovih družin klicali pred častno razsodišče JSZ. Pomirjevalno je vplival načelnik JSZ Srečko Žumer in spet so nekako zgladili.¹³⁸

Proti koncu leta 1932, verjetno pred 1. decembrom, je Jože Slak brez vednosti JSZ na vse borčevske organizacije naslovil okrožnico, naj ob državnih praznikih ne izobešajo zastav. Na Vrhniki je dobil ta razglas v roke neki sokolski učitelj istega imena kot naslovljenec in to javil na banovino.¹³⁹ Ban Marušič je to izkoristil in 7. februarja 1933 razpustil centralo Krekovih družin z utemeljitvijo, da je prekoračila svoje statutarne področje, da se je udeleževala kot politično društvo ter ravnala zoper državni red.¹⁴⁰

Po razpustitvi CKD je Jože Slak s svojo skupino še naprej izdajal revijo Mladi plamen, katere lastnik je bil konzorcij. Pisal je vse bolj skrajno protirežimsko. Da bi se zavarovala pred udarci režima in ker je sumila, da je Slakova skupina komunistična, je JSZ 15. marca 1933 sklenila izdati obvestilo, da z Mladim plamenom nima ničesar skupnega; glasilo JSZ je Delavska pravica.¹⁴¹ Slak s svojo skupino kljub skoraj popolni marksistični in revolucionarni usmeritvi, ki smo jo imeli priložnost spoznati, do takrat ni bil organiziran

komunist. Prve uradne stike s komunistično partijo je vzpostavil v začetku marca 1933, in sicer z Dušanom Kermavnerjem. Na naslednji sestanek s Slakovo skupino konec marca 1933 sta prišla Boris Kidrič in Dušan Kermavner. Kidrič, ki je po razgovoru s temi ljudmi videl, da poznajo marksizem in se čutijo komuniste, je predlagal, da stopijo v partijo, kar so sprejeli.¹⁴² Odtlej je Slak s svojo skupino res delal po navodilih partije. To kaže, da komunistična partija tedaj še ni imela kakega novega stališča do krščanskih socialistov; ni jim zaupala, da bi bilo mogoče sodelovati z njimi kot politično skupino, pač pa je vsakega levičarja iz krščanskosocialističnih vrst, ki se je po njenem mnenju idejnopolitično dovolj razvil, raje neposredno vključila v svoje vrste.

Krščanski socializem med katoliškimi študenti v letih 1932/33 in krščanskosocialistični akademski klub Borba

Tri leta diktature in sodelovanje klerikalne stranke v njej je med slovenskimi katoliškimi študenti pustilo vidne posledice. Politične in gospodarske razmere, kakršne so tedaj vladale v Sloveniji, niso posebej pogojevale gibanja, odmaknjene »časnim« problemom, kot je bilo križarstvo. Namesto tega je med katoliško akademsko mladino začela prevladovati socialna usmerjenost, v akademskem klubu Borba pa krščanski socializem.¹⁴³ O tem, da se je križarstvo med katoliško študentsko mladino nekako izživelo, ne zaradi klerikalnega pritiska in obsodb, ampak iz lastnega spoznanja in novih zahtev časa, nam leta 1932 pričata dva nekdanja njegova vidna predstavnika. Stanko Cajnkar pravi, da je bila religiozna in umetniška dejavnost križarskega gibanja nekaj časa koristna, ob njej so si mladi ljudje klesali svoje značaje; sčasoma pa da je postala nekako »ostudna in utrudljiva«. V ospredje je stopilo socialno vprašanje kot spodbuda verskega življenja.¹⁴⁴ Do podobnih sklepov je prišel tedaj tudi E. Kocbek, ki je zapisal, da se mlada generacija približuje svetovni in življenjski resničnosti, da je tesno navezana na znamenito spreminjanje sveta. Mlada generacija je po njegovem mnenju predvsem postala preprostejša, »prevelik metafizični ponos se je zmanjšal v eminentno ljubezen do predmetnosti«. Mladina je »v tej svoji specifičnosti mnogo enotnejša, mnogo resničnejša«, čas pa bo pokazal, če ne tudi bolj »tragična«.¹⁴⁵

Katoliški študentje so se do konca leta 1931 precej odtujili klerikalni stranki, v katero so formalno sodili, zaradi njene breznačelne politike sodelovanja v diktatorski vladi. Mladi ljudje so videli, kako se je klerikalna stranka odpovedala avtonomističnemu narodnostnemu programu in kako očitno je razkrila svoj kapitalistični obraz. Najbolj pa je študente razburjalo, da je diktatorski režim pretil univerzi z zmanjšanjem proračunskih sredstev. Nezadovoljstvo med njimi je raslo vzporedno s splošnim socialnim nezadovoljstvom v Sloveniji in jih usmerjalo v levo. Tega ni preprečil niti izstop klerikalcev iz diktatorske vlade septembra 1931, v katerem so slutili zvijačo. Razpoloženje v katoliških akademskih vrstah, ki so bile tedaj izjemno strnjene,¹⁴⁶ je bilo tako, da so vsi katoliški akademski klubi, Danica, Zarja, Borba in celo bogoslovsko Ciril-Methodovo društvo, 8. novembra 1931 sklenili delovni sporazum z naprednim študentskim društvom Triglav. Ta sporazum so sklenili za skupni nastop pri demonstracijah proti režimu diktature in za razširitev univerze. Sporazum je veljal do konca leta 1932; z njim je nastala napredna študentska fronta, ki je izvedla vrsto stavk in demonstracij, največjo ob Svetosavski proslavi leta 1932, tako da je bila univerza v šolskem letu 1931/32 odprta vsega le dva meseca.¹⁴⁷

Pozimi 1931/32 je Akademska zveza organizirala vrsto predavanj o političnih in socialnih vprašanjih. Na teh večerih je prevladovala kritičnost do politike klerikalne stranke in njenega voditelja Korošca. Take usmeritve niso mogli spremeniti niti katoliški starešine in klerikalni voditelji, ki so prihajali na ta predavanja (Ušeničnik, Ehrlich, Aleksič). Ti večeri so porodili misel, da bi voditelju klerikalne stranke Antonu Korošču poslali spomenico, ki so jo poimensko podpisali pripadniki vseh katoliških klubov, tudi bogoslovnega Ciril-Methodovega.¹⁴⁸ V spomenici, datirani s 26. aprilom 1932, so Korošca ostro kritizirali in mu odrekli pravico do vodstva slovenskega naroda;¹⁴⁹ zahtevali so, naj SLS odločno nastopi proti centralističnemu režimu in se zavzame za slovenske narodnostne pravice; reševati naj začne težavni gmotni položaj kmeta — uredi naj zadružništvo, da bo v kmetovo korist, ne pa v korist bank.¹⁵⁰ Da je v spomenici res prevladoval skrajno protiklerikalni duh, nam zgovorno priča izjava bogoslovcev, ki se je ohranila na zadnji strani spomenice. Bogoslovci so zapisali: »Zavedamo se, da nas čakajo v našem duhovniškem življenju resnejše naloge kot pa služba političnim stran-

kam. Naša trdna in resna volja je, delati za religiozno obnovo naroda, zakaj le religiozno obnovljen narod bo zmožen dejansko uveljaviti katoliška načela v političnem in socialnem življenju. Hočemo vplivati na celotno javno življenje, kolikor to z ozirom na katoliški nauk ni indiferentno. Tega vpliva pa ne bomo izvajali s političnimi sredstvi, ampak s sredstvi, ki nam jih daje naš nauk in naš stan. Zavedamo se, da v tem ravnamo po papeških direktivah za katoliško akcijo. V tem smislu izjavljamo, da ne bomo dopustili, kolikor je to odvisno od nas, izrabljanja katoličanstva in sebe v katerikoli stranki in v zgolj politični namen; da se v bodoče načelno ne bomo eksponirali za noben politični pokret. Zato želimo, da v bodoče pritegnete v vodstvo stranke laični naraščaj. Pridržujemo si pa popolno osebno svobodo glede politične orientacije.«¹⁵¹ Socialni odsek mariborskih bogoslovcev, ki ga je takrat vodil Joško Brilej, pa je bil še ostrejši. Zapisal je, da popolnoma soglaša s kritiko delovanja bivše SLS, ne strinja pa se s socialnim programom spomenice, ker je premalo radikalen.¹⁵² Nasprotnik krščanskih socialistov desničar Tine Kraner je v svojem članku o Akademski zvezi leta 1940 zapisal, da so že na versko-prosvetnem tečaju Akademске zveze, ki je bil spomladi 1932, krščanskosocialistični študentje iz kluba Borba napadli katoliške starešine in vodstvo Slovenske ljudske stranke. Odklonili so papeževo okrožnico Quadragesimo anno. Uradnim katoliškim krogom so očitali, da nimajo smisla za socialno vprašanje. Papež se je po njihovem mnenju uklonil fašistični sili.¹⁵³ Take usmeritve katoliških študentov se je klerikalna stranka ustrašila in sklenila spremeniti smer razvoja. Uporabila je dvojne sredstev. Začela je pritiskati na gmotno šibke študente in jih kupovati ter podpihovati trenja v dotlej enotnih društvih.¹⁵⁴ Kot so ugotovili malo pozneje krščanskosocialistični študentje v brošuri Borci, »je zalet slovenske katoliške mladine, ki je bil brez dvoma največji po vojni, malo upadel, navdušenje je splahnelo, enotnost se je krhala, tovarštvo in prijateljske vezi so se rahljale vedno bolj, ozračje se je zastrupljalo. Zakaj iz ozadja se je stegnila kakor zlovešča roka iz pravljič roka inkvizitorja in učinek je bil porazen... ovaduštvo se je razmahnilo, ustvarili so se tajni krožki, ki so po navodilih Katoliške akcije nadzirali društva in posameznike«. To je povzročilo, da se je načrt za preureditev društev in za stvarno delo razblinil.¹⁵⁵ Ker pa so vedeli, da bo zgolj s pritiskom in z intrigami med katoliškimi študenti težko premagati kršćan-

skosocialistične nazore, je vodstvo Katoliške akcije oziroma škof Rožman, julija 1932 ustanovilo Katoliško akcijo za srednješolce, društvo Mladcev Kristusa kralja, ki naj bi idejno obračunali s socialističnimi nazori med katoliškimi akademiki. Mladce je vodil profesor Ernest Tomec, »slovenski Mahnič v laični obleki«. ¹⁵⁶ V poznejših letih, ko so prišli na univerzo, so igrali pomembno vlogo v katoliških vrstah; poskušali so jih usmerjati desno-klerofašistično.

Še pred prihodom mladcev na univerzo je dr. L. Ehrlich, duhovni vodja Akademске zveze, s svojo skupino študentov, ki so se po poznejšem glasilu imenovali Stražarji, zadal prvi udarec krščanskim socialistom med katoliškimi študenti. Jeseni 1932 jim je iztrgal iz rok odbor akademskega kluba Zarja. V tem klubu se je skušal utrditi za nadaljnje napade. ¹⁵⁷ Spomladi 1933 so pripadniki njegovega študentskega kroga izdali dve številki glasila Naša moč, v katerem so objavili svoj program. Povedali so, da je treba odstraniti vse, kar je liberalističnega, framasonskega, marksističnega in sploh nemoralnega v obstoječem družbenem redu. Predvsem se je treba bojevati proti neplodnemu in netvornemu marksizmu. Zato je treba pomesti z nejasnostjo, nenačelnostjo, z vsem dvoživkarstvom v katoliških študentskih društvih. Katoličanstvo se mora stoođstotno uveljaviti, zakaj slovenski narod se je ohranil samo zato, ker se je trdno oklepal katoliške miselnosti. V socialnih vprašanjih pa je treba priznati veljavo papeževe okrožnice Quadragesimo anno od prve do zadnje črke. ¹⁵⁸

Na večino organiziranih katoliških študentov so spomladi 1933 še vedno vplivali krščanski socialisti, tako na klub Danico kot na Borbo, ki je bila vsa krščanskosocialistična in se je tako tudi imenovala. ¹⁵⁹ Borci so se v tem času pod predsedstvom Joška Brileja, ki je leta 1932 izstopil iz mariborskega bogoslovja in prišel v Ljubljano študirat pravo, usmerili zelo levo v radikalni krščanski socializem. Spomladi 1933 je med katoliškimi študenti krožil letak, ki so ga pripisovali članom Borbe, v katerem je bilo med drugim rečeno, da je delo edini vir vrednosti, da katoliški študentje ne vidijo rešitve socialnega vprašanja v smeri, ki jo nakazuje cerkev, ker se predstavniki cerkve ne poskušajo niti nočejo povzpeti do predstopnje pravega krščanstva. Njihovo sodelovanje s katoliškim starešinstvom je nemogoče, ker večina članov katoliškega akademskega starešinstva trdovratno vztraja v taboru kapitalistov. ¹⁶⁰ Dr. Ehrlich je kot duhovni vodja Akademске

zveze v začetku aprila zahteval od Borbe odgovor, ali je res izdala letak in ali se strinja z njim. Ko ga je dobil, ga je 4. maja odklonil kot nezadostnega. V sporazumu s škofom je 17. maja ponovno zahteval od Borbe, naj se jasno izrazi, če sprejema smernice o socialnih vprašanjih, ki jih cerkev avtoritativno določa. Rok za odgovor je bil 25. maj; če Borba ne bo odgovorila, bo to imel za odklonilno stališče. Istočasno je Borbi pisal tudi odbor stavbne zadruga Akademski dom in zahteval, naj mu do 20. maja odgovori: »1. Ako priznava društvo Borba, odbor in članstvo socialno okrožnico Pija XI. Quadragesimo anno kot avtoritativno izjavo za katoličane in ne samo kot znanstveni spis, ki ga more prezreti in zavreči? 2. Ali zametuje marksizem, obsojen v okrožnici?« Samo če bo odgovor pritrdilen, lahko odbor stavbne zadruga daje klub prostore v Akademskem domu.¹⁶¹ Borba na to ni odgovorila, zato so jo vrgli iz Akademskega doma.

Člani Borbe so na to pripravili odgovor, ki je izšel natisnjen v knjižici Borci proti koncu leta 1933. V njej so jasno in odkrito izrazili svoje prepričanje, kot sta zahtevala oba ultimata. Povedali so, »da se pridružujejo enotni fronti študentovske mladine v Triglavu in v Njivi, gospodi, »ki ima namen s požitvijo srednjeveških metod in z izrabljanjem materialne stiske obdržati nezavedno mladino zase«, pa so dejali: »Ne bojimo se žrtev, niti največjih, bodočnost pripada nam.«¹⁶² Knjižico Borci so sestavljala tri ločena poglavja. Avtor prvega z naslovom Mladina v borbi je bil Ivo Rupnik, kemik, ki je bil nekoč član Zarje, a je izstopil; drugo poglavje o okrožnici Quadragesimo anno je prispeval Joško Brilež, pravnik, predsednik Borbe v študijskem letu 1932/33; tretje poglavje z naslovom Fašizem — imperializem je napisal France Terseglav, zgodovinar, ki je za Brilejem prevzel predsedništvo Borbe.¹⁶³

Na vprašanje, ki je v glavnem zanimalo dr. Ehrlicha in stavbni odbor, se pravi cerkev in klerikalni politični tabor, so Borci jasno odgovorili: papeževa okrožnica avtoritativno uzakonja kapitalizem, povzdiguje ga v red, dan od boga, in zavrača delovno teorijo vrednosti; zagovarja privatno lastništvo nad produkcijskimi sredstvi; zavzema se za sožitje delavcev in kapitalistov, ki naj v združenjih sodelujejo v gospodarskem in družbenem življenju. V stanovski družbeni ureditvi vidi možnost odprave razrednega boja in s tem pravzaprav napoveduje razredni boj proletariatu. Zato krščansko-

socialistični študentje okrožnico odklanjajo in se zavzemajo za marksistično razlago kapitalističnega družbenega reda.¹⁶⁴

Tako marksistično analizo stanovskega sistema je napisal Joško Brilej, ki je bil tedaj že komunist.¹⁶⁵ Sprejeli so jo vsi krščanskosocialistični Borci, kar jasno kaže, da so sprejemali marksizem kot gospodarski nauk. Enak razvoj je napravila do tedaj tudi skupina krščanskosocialističnih izobražencev okrog revije Beseda o sodobnih vprašanjih, o čemer bomo še spregovorili. Borci so v javnosti doživeli precejšen odmev. Mladi plamen je knjižico toplo priporočal; njegova uprava je tudi posredovala naročila.¹⁶⁶ Urednik Književnosti Bratko Kreft je v članku Borba katoliške mladine zapisal, da je poleg izpovedi Triglava to najpogumnejši odpor slovenske povojne mladine ne samo proti starešinam, temveč proti družbenim razmeram in sistemu sploh, in da so Borci stopili na pot znanstvenega socializma.¹⁶⁷

Krščanskosocialistični klub Borba, ki je štel novembra 1933 dobrih trideset članov, so v katoliškem taboru označili za komunističen in banska uprava režima JNS ga je novembra 1933 razpustila.¹⁶⁸

Tudi drugemu katoliškemu akademskemu klubu, v katerem je prevladoval vpliv krščanskih socialistov, Danici, se ni godilo nič boljše. Konec maja 1933 je stavbna zadruga Akademski dom izkoristila majhen spor in ga vrgla na cesto. Danica se je odselila, a v njej ni prišlo do sprememb. Jeseni 1933 so se v Danico vpisali vsi Tomčevi Mladci in na občnem zboru 30. novembra je bil izvoljen odbor, ki je zagovarjal klerikalno smer. Začela so se obračunavanja in izključitve krščanskih socialistov, ki so ostali v društvu. Iz Danice je bil že decembra 1933 izključen Marjan Dermastja, kasneje pa še Paber, Seliškar in še nekateri.¹⁶⁹

Krščanski socialisti med katoliškimi študenti so do konca leta 1933 doživljali hude udarce; izrinili so jih iz vodstev vseh katoliških klubov, njihov matični klub Borba pa je bil razpuščen. Toda to ni pomenilo uničenja krščanskega socializma med študenti; živel je dalje. Za nekaj časa so jim sicer vzeli možnost, da bi ga izpovedovali v katoliških akademskih društvih, lahko pa so pisali v krščanskosocialistično znanstveno revijo Beseda o sodobnih vprašanjih in delali v Jugoslovanski strokovni zvezi. Ob prvi priložnosti, leta 1935, pa so znova zavzeli akademsko društvo Danica, ki jim je postalo izhodišče za ponovno uveljavljanje med katoliškimi študenti.

*Delavska založba in idejni politični pogledi krščanskih
socialistov v reviji Beseda o sodobnih vprašanjih
1932—1934*

Pomembna dejavnost krščanskih socialistov v tistem času in tudi pozneje je bilo založništvo. Sredi leta 1928 se je v vodstvu krščanskosocialističnega gibanja porodila misel o ustanovitvi lastne knjižne založbe, Delavske založbe, katere namen bi bil »zalagati in nabavljati za svoje člane knjige, časopise, tiskovine in jih oskrbovati z vsemi družbenimi potrebščinami, kot odrskimi, pevskimi, godbenimi; zalagati duševne proizvode svojih članov in izvrševati za svoje člane tiskarska, litografska in knjigoveška dela.«¹⁷⁰

Delavsko založbo so ustanovili 2. julija 1928 kot zadrugo z omejeno zavezo in članico Zadružne zveze v Ljubljani. Člani zadruge so lahko postali vsi, ki so podpisali pristopnico, vplačali delež 50 din in jih je odbor sprejel. Vplačila niso prinašala deležev pri dobičku.¹⁷¹ Prvi odbor Delavske založbe so sestavljali Ante Kordin, prefekt; Miro Jeršič, uradnik OUDZ; Edi Kocbek, študent; Jože Langus, mestni računski uradnik; Jože Slak, revizor Zadružne zveze; France Kordin, uradnik OUDZ.¹⁷² V poznejših letih, do leta 1934, so v odbor izvolili še naslednje vidne krščanske socialiste: Toneta Krošla, Ernesta Vilfana, Vilka Čeča, Joška Rozmana in Vilka Pitaka, ki je bil najdlje, od leta 1931 do leta 1934, predsednik odbora. V nadzorstvu pa so bili skoraj drug za drugim Srečko Žumer, Jože Rutar, dr. Jože Pokorn in Miro Jeršič.¹⁷³

Delavska založba je vsako leto izdala priročen Delavski koledarček, v katerem so delavci lahko našli nekatere osnovne podatke o delavskem položaju, o delavski zaščitni zakonodaji in podobno.

Leta 1930 je Delavska založba začela izdajati Krekovo knjižnico, v kateri je nato vsako leto izdala tri ali štiri leposlovna dela iz svetovne in domače književnosti. Izbor je bil zelo širok, toda vedno z zelo naprednim socialnim proletarskim poudarkom. O tem nam najbolje priča seznam izdaj: leta 1930 je Knjižnica v svojem prvem letniku izdala tale dela: M. Andersen Nexø, Proletarske novele; F. Herwig, Sv. Boštjan iz predmestja; Novele sedmih mladih slovenskih pisateljev; leta 1931: Upton Sinclair, Samuelovo iskanje; Človečanstvo — moderne poljske proletarske novele; S. Lagerlöf, Zgodba o blaznem Gunnarju; leta 1932: M. Kranjec, Življenje; M. Andersen Nexø, Prekletstvo; Hermann Sudermann,

Mati skrb; leta 1933: M. Kranjec, Predmestje; M. Javornik, Črni breg; Upton Sinclair, Dolarji, prvi del; leta 1934: Upton Sinclair, Dolarji, drugi del; M. Javornik, Srečanja z neznanim; Panait Istrati, Narančula. Krog naročnikov Krekove knjižnice se je precej razširil. Leta 1934 je štel 1131 članov.¹⁷⁴

Zaradi take priljubljenosti in uspeha je Delavska pravica ob peti obletnici Krekove knjižnice upravičeno zapisala, da je Knjižnica izpolnila svojo nalogo »delavca vzgajati in dvigovati k razumevanju lepote, k čutenju potrebe po njej. Le če bo z delavčevim materialnim dvigom šla v korak tudi njegova kulturna rast, bo mogoče ostvariti socializem.« Zapisala je še, da »je Knjižnica izvršila vestno svojo nalogo, zahvaljujoč požrtvovalnosti svojih članov, ki so s svojimi materialnimi žrtvami omogočili njeno delo. Priznanje, ki so ga njene izdaje žele splošno v vsej slovenski javnosti in tuji kritiki, je priznanje kulturni zavednosti slovenskega delavca... Petletnica Krekove knjižnice je hkrati jubilej mlade slovenske knjige, kajti Krekova knjižnica je bila, dasi najmlajša in najšibkejša med slovenskimi založbami, edina, ki je omogočila najmlajšim slovenskim književnikom, da so mogli izdati pri njej svoje prvence...«¹⁷⁵

V začetku leta 1932 je Delavska založba začela izdajati revijo Beseda o sodobnih vprašanjih, ki je imela že v svojem prvem letniku 1300 naročnikov. Marca 1933 pa je Delavska založba revijo prepustila konzorciju, ki so ga sestavljali sami člani zadruga: dr. Jože Pokorn, Miro Jeršič, Vilko Pitako, Jože Langus, Srečko Žumer, dr. Aleš Stanovnik in Ernest Vilfan.¹⁷⁶

Revijo Beseda o sodobnih vprašanjih so si krščanski socialisti zamislili kot »svobodno tribuno, kjer bo dal lahko izraza svojemu mnenju o reševanju socialnih in kulturnih problemov vsakdo, ki stoji na osnovah krščanskega etosa«. Ker so se zavedali odgovornosti, so se v reviji izogibali obravnavanju sodobnih problemov z ozkega ali polemičnega stališča ali zgolj strujarske usmeritve in so se odločili, da bodo vse probleme presojali z »visokega stališča«. V reviji so predvsem posvečali pozornost socialnogospodarskim vprašanjem, ker so ta v tedanji krizi po njihovem mnenju stopila v ospredje. Zapisali so, da čutijo v sebi rast narodnega občestva in da želijo sodelovati pri izgradnji slovenske kulture.¹⁷⁷ Analiza vsebine revije, ki je izhajala od januarja 1932 do leta 1935, lepo odraža idejnopolitični razvoj krščanskih socialistov — vsaj nekaterih med njimi — do konca dobe, ki jo obravnava pričujoča študija. Prva dva letnika Besede je

urejal Vilko Pitako, po njegovem odhodu k vojakom pa sta jo urejala skupaj Mirko Javornik in dr. Jože Pokorn.

V prvi številki Besede je F. Terseglav napisal članek V čem je rešitev?, namreč rešitev človeške kulture, in zapisal, da je le-ta v demokraciji, ki predpostavlja visoko stopnjo moralne vzgoje občestva. Taka demokracija zahteva obnovo krščanskega etosa, ki postavlja v ospredje vsega stvarnega dogajanja svobodno osebo, vezano na občestvo po absolutnem npravstvenem redu.¹⁷⁸ Krščanski socialisti so se zavzemali za človeško družbo in kulturo, ki bosta temeljili na etiki. Z etiko je utemeljeval socializem tudi France Šmon, ki je v prvem letniku Besede v nekaj nadaljevanjih analiziral kapitalistično gospodarstvo in razredni problem. V tej analizi je ločil ekonomsko in svetovnonazorsko plat razrednega problema. Za ekonomsko stran je sprejel Marxov gospodarski nauk o podružbljanju proizvodnih sredstev, do katerega mora priti z razrednim bojem. Toda tega razrednega boja in kolektivizacije ni izpeljal dosledno po Marxu, ki trdi, da se mora to zgoditi po materialističnih prirodnih zakonih razvoja kapitalističnega gospodarstva, ampak je vpletel svojo »svetovno-nazorno plat« in zaključil: »Proletarska razrednost pač ne more biti plod meščanskih gospodarskih razmer, ampak je plod od Boga v človeško srce in človeško družbo položenih večnih objektivnih zakonov, pravičnosti, enakosti in bratstva... In socialističen način tudi ni absolutno nujen, vendar je moralno upravičen; kar pa je moralno, je tudi pametno in ker je večina ljudi moralna in pametna in v njih srcih še vedno žive od Boga jim vrojeni objektivni zakoni, lahko danes z vso gotovostjo računamo z novim družbenim redom.«¹⁷⁹ Šmonov pogled na socializem, ki ga utemeljuje z etiko, je še najbolj podoben Bernsteinovemu. Kot smo videli, je socializem podobno razlagal tudi pater Angelik Tominec.

Sodelavci Besede so odločno zavrnili politični katolicizem — klerikalizem. Miro Jeršič je v članku Mladina, politika, politični katolicizem zapisal: »Mladina vidi, kako ima politični katolicizem poguben vpliv na poplitvenje krščanstva v očeh katoličanov samih, in kako še dalje stoječim zakriva pravo podobo krščanstva... To izrabljanje cerkvene avtoritete v prid političnih strank, ki se je tam, kjer je kler v obilnem številu posegel v politiko, še močnejše občutilo, ta nedopusten pritisk na človekovo vest v politični sferi, to poplitvenje duhovnega kraljestva po prepotentnem nastopanju politične oblasti — vse to je moralo mladino odbiti

od političnega katolicizma. Vse to sili mladino, da politični katolicizem odklanja...«¹⁸⁰

Iz kroga sodelavcev Besede je izšla najbolj tehtna, ekonomsko osnovana zavrnitev stanovske (korporacijske) družbene ureditve, za kakršno se je zavzemala papeževa enciklika *Quadragesimo anno*. Napisal jo je poznavalec ekonomske problematike dr. Jože Pokorn. Proučeval je različne oblike kapitalističnega gospodarstva — liberalni kapitalizem, monopolni kapitalizem — ter se posebej ukvarjal z nacionalizacijo proizvodnje in koncentracijo kapitala in z gospodarsko krizo. Pojava stanovske države je zanj »izum, da se dokončno odpravi gospodarski liberalizem, da pa kapitalizem ostane«. Po njegovem se stanovska država s korporacijskim sistemom noče niti v teoriji niti v praksi dotakniti ene stvari: zasebne lastnine proizvodnih sredstev. »Dejansko predstavlja korporacijski sistem zadnji obupni poskus posedujočega razreda, da obrani svojo posest in dohodke pred navali gospodarskih kriz in socialno razgibanih množic.« Po Pokornovem mnenju je v taki totalitarni stanovski državi, ki je prevzela vodenje gospodarstva, podjetnik v gospodarstvu izgubil vsak pomen, še vedno pa je obdržal lastništvo proizvodnih sredstev in čiste brezdelne dohodke. Zato vidi Pokorn edino rešitev iz takih razmer v odpravi stanu zasebnih lastnikov proizvodnih sredstev, stanu delodajalcev in rentnikov, ter zaključuje: »Produksijska sredstva morajo priti v občestveno last tako, da bodo monopolska podjetja vodili in v njih gospodarili tisti, ki v njih delajo.«¹⁸¹

Eno pglavitnih prizadevanj Besedinega kroga je bilo dokazovanje, da je v marksizmu dvoje elementov: gospodarska teorija, to je znanstvena analiza kapitalizma na osnovi delovne teorije in teorije presežne vrednosti, in svetovnonazorska osnova, to je materialistična filozofija. Krščanski kolektivisti so vzeli iz marksizma samo gospodarsko teorijo, ki so jo združili s krščanskim etosom.¹⁸²

Odnos sodelavcev Besede do slovenstva najlepše spoznamo iz Terseglavovega članka Župančičev pojem slovenstva. Terseglav je ostro zavrnil Župančičevo pisanje v Ljubljanskem zvonu ob analizi pisateljskega genija Louisa Adamiča. Župančič je namreč menil, da slovenstvo ne bi trpelo nobene škode, če bi se odpovedalo samostojnemu jeziku. Pridobilo bi samo na svoji širini. Kot primer za to je navedel Adamiča, ki je ameriški pisatelj, pa je ostal Slovenec po svojem notranjem bistvu, ki ni povezano z jezikom. Terseglav je poudaril, da je

jezik »substancialna forma in najadekvatnejši zunanji izraz narodnega bistva«. Zapisal je, da je Župančičev predlog, da bi živeli nezavestno narodno življenje — »narodno življenje po notranjem bistvu« — ter brez pomislekov, dvomov in bojev žrtvovali svoj jezik, nerealen in nesprejemljiv. S takim pisanjem Župančič zanika smisel in pomen Prešerna in vrača ugled Dežmanu.¹⁸³ Besedo so doletele ostre kritike katoliških krogov in tako imenovanih svobodnih slovenskih kulturnih delavcev okrog revije Sodobnost. Slovenec je 19. marca 1933 v članku Marx ali Kristus povedal krščanskim kolektivistom: »Spoštujemo prave marksiste, odločno pa obsojamo one, ki bi se radi s krščansko krinko na obrazu vtihotapili med slovensko katoliško delovno ljudstvo in ga odtujili Bogu, cerkvi in njenim poglavarjem. Bodi katolik ali marksist, voda ali ogenj, ne moreš pa biti oboje, ker se to dvoje izključuje, kar je potrdil papež v svoji okrožnici Quadragesimo anno.« V Sodobnosti iz leta 1933 (stran 143) je mnenje sodelavcev Besede zavračal Stanko Leben. Marksistični krogi se o Besedi niso javno izrazili, vendar so ji komunisti zamerili, da ima preveč opraviti s krščanstvom in se ne upa odločiti za pravi marksizem.¹⁸⁴

Krščanskosocialistični delavci v Jugoslovanski strokovni zvezi, ki so se leta 1932 popolnoma in dokončno razšli s klerikalno stranko, so se leta 1933, tudi pod vplivom izobražencev Besede, ki so bili tesno povezani z njim, jasno opredelili za socializem, katerega nosilec naj bo delavski razred. Predsednik JSZ Srečko Žumer je na občnem zboru organizacije 11. junija 1933 popolnoma jasno zavrnil katoliški korporativistični družbeni nauk in poudaril, da je delo edini vir vrednosti, da se je moderna družba s kapitalističnimi načeli obrnila proti Kristusu in proti delavskemu razredu. Zato se mora delavstvo razredno organizirati. Krščanski socialisti kot del delavskega razreda bodo sodelovali z ostalimi delavci.¹⁸⁵

Tak razvoj in usmeritev krščanskih socialistov pa v letih 1933 in 1934 še vedno nista bistveno vplivala na popolnoma odklonilni odnos slovenskih komunistov do skupine krščanskih socialistov. Rdeči prapor, ilegalno glasilo Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, je pred volitvami v Delavsko zbornico 22. oktobra 1933 med drugim pisal: »Komunistična stranka vas poziva v najaktivnejšo borbo proti fašizmu in proti socialpatriotskim in klerikalnim birokratom... Iz kandidatnih list naj izginejo vsi Čobali, Sedeji, Uratniki, Svetki, Terseglavi, Žumerji itd. itd. Med socialfašisti in klerikalci ne smemo delati nobenih razlik...«¹⁸⁶ Podobna odklonilna sta-

lišča do krščanskih socialistov so med slovenskimi komunisti prevladovala še na partijski konferenci septembra 1934 v Goričanah.¹⁸⁷

Slovenski krščanski socialisti so bili v zadnjih letih diktature politično osamljeni. Po eni strani so se sami izločili iz klerikalnega političnega tabora ter se odločili za socializem in duhovno svobodo; v tem so videli edino možnost za slovenski narod. Po drugi strani pa poznejši voditelj demokratičnega političnega gibanja na Slovenskem, slovenski komunisti, še niso kazali razumevanja za njihova stališča in niso bili pripravljeni sodelovati z njimi.

IV

KRŠČANSKI SOCIALISTI V LJUDSKOFRONTNEM ZBLIŽEVANJU IN RAZHAJANJU (OD LETA 1935 DO POMLADI 1940)

Uvod

Leto 1935 je pomemben mejnik v slovenskem družbeno-političnem življenju. Najmočnejša politična sila v slovenskem narodu, klerikalna stranka, se je poleti odločila pristopiti k Stojadinovičevi vladi v Beogradu. Postala je celo eden stebrov nove nazadnjaške vladne stranke, Jugoslovanske radikalne zajednice. Boržoazno vodstvo klerikalne stranke, ki je odkrito zastopalo velikoburžoazna stališča, se je odločilo izkoristiti priložnost, da se poveže v velikosrbsko buržoazijo in v Sloveniji dokončno politično obračuna z liberalno buržoazijo, svojim tekmečem v gospodarstvu, ki jo je Beograd pustil na cedilu. To vodstvo je hotelo popolnoma zavladati nad slovenskim narodom. Te namere je podpirala okoliščina, da se je od leta 1935 dalje slovensko gospodarstvo dobro obnavljalo. Tako je Slovenec oktobra 1935 bahavo, stremuško oznanil, »da se po petih letih jugofašistične diktature, ki je pustila za seboj same razvaline, sedaj začenja po vsej državi, zlasti pa pri nas, novo politično življenje, nova slovenska demokracija«.¹

Seveda je bila za klerikalne voditelje slovenska demokracija samo konzervativno katoliška; lahko rečemo, da so si takrat predstavljali čisto določeno obliko nazadnjaške stanovske družbe. Temu so se odločno upirali krščanski socialisti, ki niso hoteli vstopiti v JRZ in jih je klerikalna stranka vse ostreje napadala. Poskušala je razbiti njihovo organizacijo in je ustanovila svojo delavsko organizacijo, imenovano Zveza združenih delavcev, ki pa med delavstvom ni nikoli prav zaživela.

Krščanskim socialistom je ostala samo možnost demokratske zveze vsega slovenskega delovnega ljudstva. S tem smo-

trom so se približali politiki ljudske fronte, ki jo je od poletja 1935 skušala organizirati komunistična partija. V prvih dveh letih, 1935 in 1936, so krščanski socialisti sodelovali z ostalim delavstvom, v glavnem s komunisti, pri večini uspešnih akcij ljudske fronte. Zato so se v uradnem klerikalnem taboru tudi veliko razburjali, svarili in odločno odklanjali ljudsko fronto.

Klerikalno vodstvo je leta 1936 na primer izjavilo: »Edini, ki se poleg katolicizma bije za bodočnost, je komunizem. Komunizem je tekom svojega dela dobil že toliko oblik, da ga je težko spoznati; najnovejša je Ljudska fronta, ki se je pojavila tudi med Slovenci. Samo dvoje je danes možno: ali bo naša bodočnost katoliška ali pa bo komunistična, JNS-arska gotovo ne bo...«²

Ljudskofrontno sodelovanje pa je doživelo še velike notranje preizkušnje. Po prvem navzkrižju leta 1937 je v letih 1938 in 1939 v sodelovanju nastopil drugi višek, v katerem so imeli pomembno vlogo tudi krščanski socialisti. To sodelovanje pa se je ob koncu leta 1939 skalilo zaradi krize ljudske fronte v mednarodnih merilih.

Krščanski socialisti in prvo ljudskofrontno sodelovanje v letih 1935—1936

Splošne gospodarske in politične spremembe v slovenskem narodnem življenju so od poletja 1935 dalje kar klicale po sodelovanju vseh demokratičnih sil, posebno po sodelovanju in enotnosti delavskega razreda. Obrambo kapitalističnih profitov, ki je očitno postajala napadalna, je vse bolj prevzemala klerikalna stranka s svojimi izrazito nazadnjaškimi zamislimi. Ponovna poživitev gospodarstva in naraščanje zaposlenosti sta omogočala uspešna mezdna gibanja, ki so v tem in v prihodnjem letu doživela višek v velikih stavkah.

Do poletja 1935 je prišlo pri obeh glavnih dejavnikih ljudskofrontnega sodelovanja, pri komunistih in krščanskih socialistih, do večjih sprememb. V marksističnih socialnodemokratskih sindikatih³ Strokovne komisije so se že jeseni 1934 močno uveljavili komunisti. Z junijskim plenumom CK KPJ v Splitu leta 1935 pa so komunisti začeli s politiko ljudskofrontnega sodelovanja in povezovanja.⁴

V širšem vodstvu, imenovanem tudi predsedstvo krščanskosocialistične Jugoslovanske strokovne zveze, ki je dejansko

sklepalo o vseh najvažnejših odločitvah, so se od leta 1935 uveljavili radikalni levičarji, ki so nato vse do vojne vodili odločno razredno politiko. Poleg dolgoletnega prekaljenega jedra JSZ (S. Žumer, J. Rutar, J. Gostinčar, M. Koprivc, J. Rozman, T. Marinček, P. Lombardo, L. Diacci, L. Lešnik in še nekateri) so do tedaj dozoreli mlajši krščanskosocialistični sindikalisti Martin Kores in Karl Reberšek iz Maribora, Metod Hočevar, Ciril Debeljak, Jože Jurač in nekoliko kasneje še Stane Kovač iz Celja, Janez Pangeršič iz Polja, Tone Toman in France Velkavrh iz Ljubljane, Mavricij Borc z Duplice, Alojz Pukšič z Jesenic, Jože Tomažič iz Kranja, Filip Križnik iz Trbovelj, Vinko Ustar iz Zagorja in seveda Tone Fajfar iz Ljubljane⁵ ter še nekateri drugi. Vsi ti novi ljudje so bili odlični borci za enotno delavsko fronto. Poleg vodilnega jedra delavskih sindikalistov JSZ je v ljudskofrontnem povezovanju kot že prej odigrala pomembno vlogo skupina krščanskosocialističnih izobražencev, iskrenih prijateljev in sodelavcev JSZ. Najpomembnejše smo do takrat že večkrat srečali v krščanskosocialističnem gibanju. To so bili dr. Aleš Stanovnik, nekakšen politični voditelj skupine, dr. Tomaž Furlan, dr. Marjan Breclj, dr. Jože Pokorn, Miro Jeršič in Tone Marinček. Ta skupina se je konec leta 1933 ali 1934 povezala v klub Beseda, ki je proučeval socialna in politična vprašanja. Predsednik kluba je bil Miro Jeršič, tajnik pa dr. Marjan Breclj. Klub je prirejal predavanja in študijske večere. Njegovi člani so pomagali urejevati Delavsko pravico in politično svetovali JSZ.⁶ Dokumentarnih pričevanj o delovanju kluba zaenkrat nismo našli; izjema je tajniški zapis dr. Marjana Breclja o razpravi na prvem občnem zboru februarja 1935.⁷

Avgusta 1935 se je, kot kaže, klub Beseda preimenoval v socialni krožek. O njegovi ustanovitvi je 15. avgusta 1935 na seji načelstva JSZ poročal Tone Marinček, ki je dejal, da je tak krožek zelo potreben, da »se bo moglo v krščanskosocialističnem gibanju razčistiti pojme in ustvariti enotno linijo«. ^{7a} Marinček ni imenoval ljudi, ki so tvorili ta socialni krožek; iz poznejših zapisnikov načelstva JSZ in iz dela krščanskosocialističnih izobražencev pa je razvidno, da so bili to večinoma člani bivšega kluba Beseda. Klub in nato socialni krožek nista imela kakih lastnih ciljev, ampak sta bila popolnoma v službi JSZ, zato včasih, predvsem med komunisti, zasledimo oznako »politična komisija JSZ«. To je seveda neuraden, v resnici pa zelo ustrezen izraz. Sindikalni voditelji JSZ, Srečko Žumer, Jože Rozman in drugi, ki so si zelo

prizadevali obdržati JSZ zunaj političnega boja, da je ne bi onemogočili in dali režimu povoda za prepoved, so v političnih zadevah zelo pogosto iskali nasvete pri »intelektualcih v gibanju«. ⁸

Na te leve krščanskosocialistične izobražence je vodstvo komunistične partije na Slovenskem konec leta 1935 že resno računalo pri oblikovanju ljudske fronte. V svoji analizi političnih sil na Slovenskem, namenjeni CK KPJ na Dunaju, jih je takole označilo: »Njihovo glasilo je Beseda (ta je medtem že prenehala izhajati — op. J. P.). Program te skupine je 1) slovenska samostojnost; 2) razlastitev industrije etc. ter združništvo na kmetih; 3) svoboda verskega prepričanja. V vprašanjih organizacije in taktike so oportunisti. Veliko vlogo igra pri tem... pomanjkanje tako imenovanih tradicij pri nas. Zanimivo je, da so voditelji te skupine prepričani, da more biti slovensko vprašanje rešeno samo z revolucijo. Samo o tej revoluciji nimajo nobene predstave; mislijo, da njena priprava obstoji v poučevanju in razmišljanju.« ⁹ V nadaljnji analizi so slovenski komunisti izrazili prepričanje, da pojde ta skupina z njimi precejšen del poti, kar je pomembno, ker je povezana z množicami. ¹⁰

Ta skupina v teoretičnopolit. vprašanjih ni bila popolnoma enotna. Za dr. Aleša Stanovnika, nekako glavo skupine, in dr. Tomaža Furlana, srce skupine (zdravnik), sta bila najpomembnejša problema oblast in slovenstvo. Bila sta predvsem politika pragmatika, zato sta tudi lahko navezala stik s samostojno slovensko smerjo (starimi) SLS. Obsedla ju je misel na slovenskega kmeta; nanj sta bila čustveno navezana po svoji družinski tradiciji. Njegova lastnina naj bi ostala nedotaknjena tudi v bodoči socialistični družbi. Zato sta prihajala v teoretičnopolitična nasprotja s komunisti. V skupini pa so bili tudi ljudje z izrednimi teoretičnimi nagnjenji in znanjem: dr. J. Pokorn, M. Jeršič in T. Marinček, ki so študirali delavski socialni položaj in soglašali s sindikalisti JSZ o razrednem boju, torej o marksizmu, z izjemo filozofskega materializma. ¹¹

Julija 1935 so se na Jesenicah ob stavki kovinarjev krščanski socialisti povezali z ostalim jeseniškim delavstvom. Na Jesenicah je bilo delavstvo razdeljeno na tri organizacije: socialnodemokratski Savez metalskih radnika Jugoslavije (SMRJ), krščanskosocialistično Zvezo kovinarjev JSZ in nacionalistično Narodno strokovno zvezo (NSZ). Vpliv posameznih organizacij med delavstvom je bil najbolj viden ob volitvah de-

lavskih zaupnikov vsako leto. Januarja 1935 je na volitvah delavskih zaupnikov med 2200 zaposlenimi delavci, ki so volili skoraj stoodstotno, SMRJ dobila 1314 glasov, JSZ 495 in NSZ 351 ter vsaka sorazmerno število delavskih zaupnikov.¹² To leto so imeli v SMRJ že precejšen vpliv komunisti; ti so bili mlajši in niso bili sektaši kot starejši socialnodemokratski voditelji; odločili so se za boj s podjetjem. Tudi Vencelj Perko, žerjavovodja v železarni, glavni delavski zaupnik za vse obrate, je bil komunist. Tudi vodilni člani jeseniške JSZ, Alojz Pukšič, Albin Noč, tedaj še tudi Albin Gassar ter Valentin in Anton Smolej, so bili odločno za delavsko enotnost. Pomembno je bilo tudi to, da se je za sodelovanje s komunisti zavzemal že dr. Aleš Stanovnik, takrat advokat na Jesenicah in pomembna politična osebnost pri delavcih JSZ. Stanovnik se je že prejšnje leto seznanil in začel sodelovati z Vencljem Perkom.¹³

Poostrenemu pritisku podjetja KID na delavstvo in kršenju kolektivne pogodbe, ki je med delavstvom izzivalo veliko nezadovoljstvo in pripravljenost na odpor, so jeseniški komunisti odgovorili s stavko vseh jeseniških kovinarjev. Najprej so brez vednosti in soglasja sindikalnih zvez ustavili delo 12. julija v obratu na Javorniku. To je bilo ilegalno dejanje. Zato so takoj sestavili delavsko odposlanstvo, po dva delavca iz vsake sindikalne zveze, ki uradno niso bili predstavniki zvez, ampak vseh stavkajočih delavcev. To odposlanstvo in glavna delavska zaupnika V. Perko in Ignac Kralj so še isto dopoldne upravi podjetja pismeno predložili delavske zahteve. Stavka je bila uradno potrjena. Še isti dan so posredovali predstavniki Delavske zbornice, banovinski inšpektor za delo, namestnik sreskega načelnika iz Radovljice ter tajnika dveh sindikalnih central iz Ljubljane, SMRJ Franc Leskošek in JSZ Joško Rozman. Naslednji dan so se začela pogajanja med številno delavsko delegacijo in vodstvom podjetja. Vodstvo podjetja ni bilo pripravljeno skoraj v ničemer popustiti, zato pogajanja niso uspela in 15. julija se je stavka razširila še na obrate na Savi, torej na vse podjetje. V takem položaju so se sestala uradna vodstva vseh treh jeseniških sindikalnih zvez, ki so do takrat stala bolj ob strani, in ustanovila Medstrokovni akcijski odbor (MAO), ki je prevzel vodstvo stavke.¹⁴ Vodstvo KID se je ustrašilo delavske enotnosti in odločnosti, predvsem pa obtožb javnega mnenja, ki je bilo na strani stavkajočih. Vse slovensko časopisje je poročalo o stavki. Podjetje je 16. julija izdalo poročilo o stavki in pozivalo

»objektivnost javnosti«; poziv so objavili nekateri meščanski časopisi. Enako je storil tudi MAO; njegovo sporočilo pa so natisnili delavski in nekateri opozicijski listi.

Vodstvo JSZ je svoje delavstvo 18. julija v ciklostirani okrožnici obvestilo o jeseniški stavki. V okrožnici, ki je povzela potek pogajanj, med drugim piše, da so bili delavci zaradi pritiska podjetja prisiljeni poseči po skrajnem sredstvu, kot je stavka, in da je delavstvo JSZ v borbi enotno, samozavestno in bo vzdržalo, dokler ne reši spora.¹⁵ Pogajanja med podjetjem in delavci (MAO in delavskimi zaupniki), pri katerih so bili navzoči tudi predstavniki oblasti, banske inšpekcije dela ter Delavske zbornice, so obnovili v drugačnih okoliščinah 17. julija. Ko je podjetje pristalo na predlagani sporazum, so se pogajanja 19. julija končala. Stavkajoči delavci so uspeli, saj je KID sprejela njihove zahteve in obljubila, da stavkajočih ne bo kaznovala.¹⁶

JSZ je po končani stavki povzela ves potek in zapisala, da je bil ta veliki boj resen nauk vsem podjetjem, ki ne spoštujejo kolektivnih pogodb in ne spoštujejo delavskih zaupnikov. Delavstvo je po mnenju vodstva JSZ v boju pokazalo veliko discipliniranost in enotnost ter »se razen v redkih primerih podredilo vodstvu strokovnih organizacij in jim zapalo, zaradi česar je bilo moč stavko uspešno voditi«.¹⁷

Konec avgusta je prišlo do stavke v papirnici Količevo, kjer so med delavci prevladovali krščanski socialisti. Predsednik tovarniške organizacije JSZ Franc Bukovec pa je bil tajno že komunist in je delal po navodilih komunistične partije. Krščanski socialisti so tudi sestavili precej bojevit stavkovni odbor. Lastnik tovarne Bonač dolgo ni hotel ugoditi delavskim zahtevam po kolektivni pogodbi, po svobodnem delovanju delavskih zaupnikov in strokovnih organizacij. Delavci so med stavko dobivali hrano od okoliških kmetov ter celo od trgovcev in gostilničarjev.¹⁸ Stavka je trajala skoraj dva meseca. Med njo je prišlo do trenja med delom delavcev in glavnim strokovnim tajnikom JSZ Petrom Lombardom, ki se je v svojih posredovanjih izkazal za bolj popustljivega do podjetja kot delavci. Lombardo je krivil socialiste in komuniste, češ da razbijajo enotnost.¹⁹ Stavka se je 14. oktobra kljub temu uspešno končala; sporazum je zadostil omenjenim delavskim zahtevam in zvišal plače za 10 %.²⁰ V količevski stavki so se krščanskosocialistični delavci in vodstvo njihove organizacije postavili na stališče razrednega boja.²¹ To je po stavki pohvalil tudi komunistični Delavski

obzornik, ki pa je zaradi osebnih sporov s Petrom Lombardom »tovariše krščanske delavce« kljub temu poučil o delavski politiki: »Dve liniji sta: ali za delavski razred in proti podjetnikom ali za podjetnike in proti delavskemu razredu; tretje linije ni! Mi se gibljemo dosledno po prvi liniji in za vsako enotnost, za vsako skupno delavsko fronto je to edini pogoj. Kdor tega ne priznava ali pa ga samo na jeziku, ta razbija enotnost delavskega razreda, ta razbija skupno delavsko fronto.«²²

Vodstvo krščanskosocialističnega gibanja zaradi takega pisanja ni bilo užaljeno, pač pa je glavni strokovni tajnik JSZ Peter Lombardo samovoljno precej nasprotoval komunizmu in s tem do neke mere oviral sodelovanje. Na seji širšega vodstva JSZ, ki je bila 8. septembra, je načelnik JSZ Srečko Žumer ostro kritiziral novi režim JRZ in dejal, da so razmere postale veliko težje in brezupnejše kot v času šestojanuarske diktature, čeprav nekateri trdijo, da se vrača demokracija. JSZ se zdi potrebno, da ponovno nakaže pot za reševanje težkih delavskih vprašanj. Na vsak način je treba zavreti kapitalistično reakcijo in opozoriti vlado na največje probleme. Zato je predlagal, naj JSZ »po šestih letih znova izda tiskano spomenico na odločujoče činitelje, kot v času najhujše diktature, ko so delodajalci od vseh strani zahtevali, da se demontira socialno politično zakonodajo«.²³ Vsi prisotni so v razpravi podprli njegov predlog.²⁴ Tiskana spomenica je izšla takoj po seji;²⁵ v njenem uvodu piše: »Naša dolžnost je, da o nevzdržnih razmerah našega delovnega ljudstva izpregovorimo odkrito in jasno besedo in pokažemo na *minimalne in najnujnejše* (podčrtano v originalu — op. J. P.) zahteve našega in vsega jugoslovanskega delavstva za omiljenje bede in vsaj delno ozdravljenje žalostnih gospodarskih in socialnih prilik v naši državi.« Na drugi strani so zapisane konkretne zahteve v 17 točkah.

2. točka: zahteva, naj se socialnopolitični zakoni o varstvu delavcev in nameščencev natančno in dosledno izvajajo.

»3. Inspekcijam dela je treba dati sredstva in možnost, da morejo res postati delavske zaščitne ustanove, kar sedaj niso.

4. Istotako naj državne oblasti dosledno skrbе za izvedbo osemurnega delovnika, da morejo brezposelni vsaj delno dobiti zaposlitev.

7. Ker so delavske plače padle daleko pod eksistenčni minimum..., je v najkrajšem času izdati zakon o minimalnih

plačah, diferenciranih po teritorijah posameznih Delavskih zbornic, na osnovi eksistenčnega minimuma.

8. Ogromna razbremenitev delovnega trga bi bila izvršena z izvedbo starostnega zavarovanja. To zavarovanje je čimprej oživotvoriti, za kar je v zakonu o zavarovanju delavcev iz leta 1922 že dana osnova.

9. Izvede naj se starostno, invalidno in nezgodno zavarovanje poljedelskega in viničarskega delavstva.

11. Zavarovanje zasebnih nameščencev Slovenije in Dalmacije je razširiti na celo državo.

13. Da se obvarujejo družine pred moralnim in fizičnim propadom, naj se uvedejo izravnalne blagajne za družinske člane po zgledu Francije in drugih modernih držav.

14. Izvesti pri vseh socialno-političnih zavodih popolno depolitizacijo s svobodnimi volitvami, da bodo v resnici lahko služili delavski zaščiti.

15. Konvencije Mednarodnega urada dela, katere je naša država ratificirala, naj se strogo izvajajo, predložene a še ne ratificirane, naj vlada v najkrajšem času sprejme in uzakoni.«

Na koncu spomenice so zapisali: »Neizvedba teh minimalnih zahtev našega in vsega jugoslovanskega delavstva bi rodila katastrofalne posledice v moralnem in fizičnem pogledu našega naroda, zle posledice za red in mir v državi...«

Spomenico sta poleg nekaterih drugih stvari, o katerih bomo še govorili, konec oktobra razložila ministru Korošcu v Beogradu Srečko Žumer in dr. Aleš Stanovnik.²⁶

Konec oktobra 1935 je JSZ doletela velika izguba; nena doma je umrl eden njenih najbolj načelnih voditeljev, Jože Rutar, star še ne petdeset let.

JSZ si je v težkem gospodarskem in družbenopolitičnem položaju konec leta prizadevala, da bi delavske vrste postale čim enotnejše in da bi delavske zaščitne ustanove nastopale kot predstavnice vsega delavstva. Zato je na letni skupščini Delavske zbornice 10. novembra 1935 glasovala za sprejetje proračuna Delavske zbornice za leto 1936, ki ga je predložilo socialnodemokratsko vodstvo Delavske zbornice. Pri tem je v imenu kluba krščanskih socialistov ing. Lojze Žumer med drugim izjavil: »Našemu klubu je pač v veliko zadoščenje, ko čujemo danes precej drugačne glasove, kot smo jih na tem mestu čuli pred enim ali dvema letoma. Gromovništvo, da je narodni socializem na pohodu, se je spremenilo na pozivanje k skupnemu delu in z veseljem ugotavljamo, da ob največji depresiji ni krize v Delavski zbornici, ampak da je kompak-

na kot doslej še nikoli. Prepričani smo, da bo ta kompaktnost najboljši porok, da bo Delavska zbornica izpolnila misijo, ki ji je poverjena od slovenskega delavstva...»²⁷

Predlagal je tudi, naj se Delavska zbornica pri oblasti zavzame za preklic davka na delavsko potrošnjo, ki ga je uvedla to leto. Zavzel se je tudi za to, da bi Delavska zbornica pri ministrstvu za socialno politiko podprla zahteve sindikalnih zvez po svobodnih volitvah v zavode delavsko-nameščenskega in bolniškega zavarovanja.²⁸ Skupaj z ostalimi sindikalnimi zvezami je JSZ v Delavski zbornici 10. januarja 1936 zavrnila prošnjo nove klerikalne sindikalne Zveze združenih delavcev za registracijo.²⁹ Ta sklep je bil posebno pomemben za JSZ, saj je bila nova sindikalna zveza naperjena predvsem proti njej.

Krščanski socialisti so si tudi leta 1936 prizadevali za enotno delavsko fronto, niso pa se pridružili slovenski ljudski fronti. Slovenska ljudska fronta je bila politična povezava komunistov, demokratičnega dela slovenskih mačkovcev (večinoma kmetov) in dela bivših jugoslovanskih meščanskih unitaristov okoli revije Boj, ki so zavzeli slovenska in demokratična stališča. Nastala je decembra 1935 pod imenom Kmečko-delavsko gibanje. Julija 1936 so z njim sklenili akcijski sporazum za občinske volitve tudi socialisti. Po prepovedi Ljudske pravice spomladi 1936 je bilo glasilo slovenske ljudske fronte Slovenska zemlja.³⁰

Voditelji JSZ niso hoteli z očitnim političnim nastopom, kar je bila ljudska fronta, izpostaviti svoje organizacije režimskemu preganjanju, verjetno pa so obstajali tudi razumljivi ideološki in politični pomisleki proti takemu političnemu povezovanju. Toda krščanskosocialistično vztrajanje pri enotni delavski fronti je omogočilo uspešen potek stavk leta 1936 in njihov višek v začetku leta 1937.

Nazoren primer izjemno močne delavske enotnosti in borbenosti je velika stavka slovenskih tekstilnih delavcev avgusta in septembra 1936. Ta stavka sicer ni bila plod načrtno dogovorjenega dela vodstev vseh treh sindikalnih zvez, temveč je potekala spontano proti njihovi volji in volji Delavske zbornice.³¹ Tekstilni delavci, ki jih je bilo v Sloveniji v 62 industrijskih obratih skoraj 15.000, so živeli v različnih tovarnah različno. Ponekod, na primer v nekaterih mariborskih tovarnah, so bile delavske plače kar dobre, drugod, tudi v Kranju, pa so bile zelo nizke in niso dosegale življenjskega minimuma. Velik del tekstilnega delavstva je bil v resnici

polproletarski; preživljali so se še z dodatnim delom na kmetijah. Veliko je bilo žensk. Zato je razumljivo, da je bilo le malo tekstilnih delavcev sindikalno organiziranih. Kljub temu so se sindikalne zveze že od leta 1933 borile, da bi s kolektivno pogodbo izboljšale te popolnoma neurejene razmere, v katerih se je od tovarne do tovarne mezda za isto delo razlikovala tudi za 100 %.³² V začetku leta 1936 so vse tri sindikalne zveze, SK, JSZ in NSZ, sestavile osrednji tarifni odbor, ki naj bi pripravil osnutek kolektivne pogodbe. Člani tega odbora so bili vsi trije centralni strokovni tajniki, Lovro Jakomin, Peter Lombardo in Vekoslav Bučar, ter predsednik Delavske zbornice Golmajer in tajnik Uratnik. Tarifni odbor je osnutek temeljite kolektivne pogodbe izdelal do julija 1936 in ga poslal tekstilnim podjetjem, banski upravi in podružnicam sindikalnih organizacij. Na konferenci 14. avgusta, ki jo je sklicala banska uprava, so prisostvovali nekateri vidni podjetniki, Zveza industrijcev, Industrijska zbornica, Centralni tarifni odbor, Delavska zbornica ter delavski zaupniki iz Kranja, Tržiča, Maribora, Celja in drugih krajev, kjer je bila tekstilna industrija. Tekstilni podjetniki kljub svarilom delavskih voditeljev niso hoteli sprejeti kolektivne pogodbe. Centralni tarifni odbor je sklical delavske shode, ki naj bi podprli sklenitev kolektivne pogodbe v Kranju 19., v Celju in Mariboru pa 22. avgusta. Zborovanja v Kranju se je udeležilo 2500 do 3000 delavcev. Delavstvo je bilo zelo razburjeno in je zagrozilo s stavko, če podjetniki takoj ne sklenejo pogodbe. Uradni delavski voditelji so jih mirili, toda niso obvladali položaja. To so izrabili maloštevilni, toda dobro organizirani in bojoviti komunisti, ki so 20. avgusta sprožili stavko kranjskih tekstilcev. Delavci so samostojno izvolili stavkovni odbor, v katerem so imeli večino komunisti. Kranju sta se takoj pridružila Tržič in Škofja Loka. O stavki je časopisje obvestilo vso slovensko javnost, ki je podpirala upravičene delavske zahteve. Delavci so zasedli tovarne in preprečili delo. Oblast se je znašla v težkem položaju. Toda kljub previdnosti in obzirnosti je nastopila odločno; stavko je razglasila za protizakonito dejanje, čeprav proti stavkajočim še ni ničesar ukrenila. Podjetniki so pri pogajanjih s predstavniki Delavske zbornice in osrednjega tarifnega odbora še naprej odbijali sklenitev kolektivne pogodbe in zahtevali najprej obnovitev dela. Gorenjski tekstilci so stavkali že 12 dni, ko je komunistom z veliko požrtvovalnostjo in tveganjem uspelo pritegniti v stavko še vse mariborsko tekstilno pod-

ročje, čeprav je tam nasprotovala močna socialna demokracija. Delavstvo je v svojem boju ostalo enotno. Ban Natlačen, ki ga je opogumil notranji minister Korošec s pozivi na boj proti komunistom, je 5. septembra izdal naredbo, po kateri je bilo mogoče s silo nastopiti proti stavkajočim. Centralni tarifni odbor, delavski zaupniki in vodstvo Delavske zbornice so se sestali 10. septembra in sprejeli spomenico, v kateri so bana pozvali, naj delavstvu še nadalje omogoča njegovo zakonito samoobrambo; obljubili so mu, da bodo pri delavcih dosegli, da bodo izpraznili tovarne. Centralni tarifni odbor in vodstva sindikalnih zvez so pozvali delavstvo, naj jim zaupa, da se bodo pogovori za sklenitev pogodbe nadaljevali. Najprej so pozivu sledili delavci v Tržiču in 11. septembra izpraznili tovarno; 12. septembra so sledili delavci v Mariboru, čeprav so komunisti nasprotovali. Pri zasedbi tovarn so vztrajali še delavci v Kranju, ki so jih na banov ukaz 16. septembra nasilno izgnali policija in orožniki. Stavka je bila končana in 23. septembra so podpisali kolektivno pogodbo.³³ Zaslugo za to so si lastile sindikalne zveze, čemur ne moremo popolnoma pritrditi, kajti veliko zaslug so imeli komunisti in delavci sami, ki so s stavko odločno pritiskali na podjetnike in oblast. Stavka je bila velika manifestacija moči delavskega razrednega boja. Dosegla pa je le delne stvarne uspehe, ki so se zdeli nekaterim delavcem, ki niso razumeli politične vsebine svojega boja, preskromni za tako dolgo in naporno stavko.³⁴

Takega mnenja so bili tudi nekateri desni voditelji JSZ, kot na primer tajnik področne organizacije JSZ v Mariboru Peter Rozman, ki je po stavki napisal naslednji komentar: »Tritedenska stavka tekstilnega delavstva ni bila, kdor pozna njeno ozadje, uprizorjena v prvi vrsti radi kolektivne pogodbe in radi tekstilnega delavstva samega, kakor v glavnem zgolj iz svojevoljnosti in prestižne politike takozvane 'večinske' marksistične strokovne organizacije... Jugoslovanska strokovna zveza v Mariboru ob izbruhu stavke, v katero so bili potegnjeni tudi njeni člani, ni mogla delati nobenega vprašanja, najmanj pa spora. Stavka je bila tukaj in s tako resno stvarjo, kot je stavka, se je bilo treba vsaj za časa njenega trajanja sprijazniti. Toda sedaj, ko je ta stavka za nami, prihaja čas našega obračuna z vsemi tistimi, ki so se poskusili igračkati z delavstvom. Poskrbeli bomo, da bo delavstvo spoznalo, kdo in katera strokovna organizacija je njihov pravi prijatelj in kdo zapeljivec.«³⁵ V vseh političnih

taborih je bilo vedno nekaj prenapetežev s sektaškimi nagnjenji, ki so škodovala delavski enotnosti. Seveda pa je pomembno, da vodstvo političnega ali sindikalnega gibanja ne podleže vplivu takih nazorov in za vodstvo JSZ in vsega krščansko-socialističnega gibanja lahko rečemo, da ni podleglo.³⁶

Jeseni 1936 je potekala v Sloveniji močna propagandna dejavnost klerikalne stranke za delne občinske volitve. Klerikalci so z vso silo dokazovali, da njihova stranka JRZ popolnoma gospodari v Sloveniji. Krščanski socialisti, že zelo sprti s klerikalno stranko, so se sklenili vzdržati ali voliti listo ljudske fronte; svoje niso imeli. Klerikalci so že 9. oktobra pisali, da so krščanski socialisti stopili v ljudsko fronto, kar seveda ni bilo res. Izrazili so tudi prepričanje, da bo ljudska fronta edini pravi nasprotnik JRZ. Škodoželjno pa so namigovali, da Maček, ki je na Hrvaškem odklonil ljudsko fronto, le-te tudi v Sloveniji ne bo dolgo prenašal v svojem taboru.³⁷

Na Jesenicah so se krščanski socialisti na predlog dr. Aleša Stanovnika sporazumeli s komunisti in levimi socialisti za skupen volilni nastop kot opozicijska »lista slovenskega delovnega ljudstva«; kazalo je celo, da bodo osvojili občino. Nosilec liste je bil dr. Aleš Stanovnik, na njej pa je kandidiralo še nekaj krščanskih socialistov ter več socialistov in komunistov.³⁸

Sporazum so natisnili kot volilni programski letak,³⁹ ki je poleg občinskega gospodarskega in socialnega programa obsegal tudi naslednja važna politična načela:

»1. Smo zavedni, svobodoljubni in demokratični Slovenci. Vsi kandidati in namestniki te liste izjavljamo, da smo po svojem prepričanju in hočemo biti pri svojem delu načelni nasprotniki jugoslovanskih unitarističnih in centralističnih strank kakor tudi katerihkoli fašističnih ali fašiziranih organizacij.

2. Sporazum sklepamo za skupno gospodarsko delo v občini. Izjavljamo, da ohrani vsaka skupina popolno samostojnost glede načelnega svetovnonazorskega zrelišča.

3. Sporazum nam narekuje in vsiljuje sedanji volilni zakon, ki določa, da dobi najmočnejša izmed tekmujočih skupin dve tretjini občinskih odbornikov. Samostojni nastopi so potemtakem samo potrata ljudske moči...

4. Sporazum zahtevajo koristi jeseniškega prebivalstva...

5. Glasujte vsi za od sodišča potrjeno listo dr. Stanovnika Aleša.

6. Prepričani smo, da so javne volitve za Slovence nepriemerne. Kljub temu pa nas ni strah pred njimi. Zavedamo se naše moči v slogi, ki jo bomo javno pokazali.«

Na volitvah 25. oktobra jim je zmaga le za las ušla: od 1733 volivcev so dobili 618 glasov, medtem ko je zmagovita klerikalna lista JRZ (Markež) dobila 636 glasov. Opozicijska lista bivše JNS (dr. Rekar) je dobila 479 glasov in tako Stanovnikovi listi odtegnila marsikak socialnodemokratski glas.⁴⁰

Po teh volitvah so klerikalci tudi v časopisju srdito napadli krščanske socialiste. Med drugim so pisali tudi stvari, s katerimi so hoteli izzvati oblastno prepoved JSZ: »Pri sestavi kandidatnih list je bilo opaziti, da so se člani JSZ branili iti na liste, ki bi nastopale pod firmo JRZ... Ponekod so se člani JSZ abstinirali od volitev, drugod pa sestavili skupne liste z nasprotniki krščanstva... Lahko se zato reče, da nosijo marsikje krščanski socialisti krivdo, če JRZ ni odrezala kot bi lahko... Večkrat smo čuli klicati voditelje JSZ, da je JSZ nestrankarska in da hoče depolitizacijo organizacije... Prava želja torej ni bila odstranitev strankarstva, temveč nakazati članom samostojno politično pot, s katero se JSZ politizira in skuša razbijati enotno fronto slovenskega krščanskega delovnega ljudstva, obstoječo iz kmetov, delavcev in obrtnikov... Zadržanje članov JSZ pri volitvah nas sili verovati, da je JSZ ne le strokovna, temveč tudi politična centrala...«⁴¹ Krščanski socialisti niso ostali dolžni klerikalnim napadalcem. Odgovorili so z enako ostrino. Slovincu so očitali, da hoče s svojim prikazovanjem JSZ kot politične organizacije doseči njeno razpustitev in s tem uresničiti cilj, za katerim si nekateri katoliški krogi prizadevajo že deset let. Nato so zatrdili: »JSZ ni pri sedanjih volitvah igrala nikake politične vloge. Njeni člani po skupinah, ki imajo svobodo političnega udejstvovanja, so volili po svojem delavskem prepričanju. Volili so tiste, o katerih so mislili, da bodo v občini zastopali delavske interese...«⁴² Napadi in protinapadi v časopisju so se vrstili do konca leta 1936, poleg tega pa je klerikalno vodstvo okrepilo tudi svoja prizadevanja, da bi razbilo JSZ v korist svoje ZZZ.

V začetku leta 1937 se je v Sloveniji zaključeval velik stavkovni val, ki je trajal skoraj dve leti. V teh stavkah je delavstvo s svojo borbenostjo in enotnostjo precej izboljšalo svoje življenjske razmere. Jeseniški kovinarji so si po trdem polletnem mezdnem boju 24. februarja 1937 priborili novo kolektivno pogodbo, ki je temeljito spremenila vse dotedanje

kolektivne pogodbe. Nova kolektivna pogodba je bila narejena po vzoru razvitih industrijskih dežel, kjer so take pogodbe uspele. Nova pogodba je prinesla razdelitev delavcev v kvalifikacijske skupine, sporazumno računanje akorda; delavcem je prvič v zgodovini podjetja zagotovila pravico do plačanega letnega dopusta. Dolžina dopusta je znašala le 4 do 8 dni, odvisno od delovne dobe, toda pomenila je velikansko novost.⁴³

Delavstvo si je to priborilo s svojo enotnostjo, zavestnostjo in organiziranostjo. Že kmalu po odpovedi stare kolektivne pogodbe poleti 1936 so vse tri strokovne zveze na Jesenicah znova ustanovile Medstrokovni akcijski odbor, ki je začel izdajati ciklostirano glasilo Jeseniški kovinar. V začetku leta 1937 je njegovo vlogo prevzel tiskani časopis Naš kovinar, ki ga je vodil Aleš Stanovnik. Ob dolgotrajnih in težkih pogajanjih sta oblast in KID napadli socialistične levičarje oziroma komuniste Jožeta Čelesnika, Ignaca Kralja, Franceta Ravnika in Venclja Perka. Najprej jim je banska uprava razveljavila mandat delavskih zaupnikov, nato pa jih je KID konec januarja 1937 odpustila.⁴⁴

Krščanske socialiste je napadla klerikalna stranka. V začetku leta 1937 ji je na Jesenicah uspelo odcepiti od JSZ nekaj nezavednih delavcev, ki so bili najbolj pod vplivom cerkve, in ustanoviti svojo organizacijo, Zvezo združenih delavcev (ZZD). Vodstvo je prevzel bivši vidni krščanski socialist Albin Gassar, ki je zapustil JSZ in krščanski socializem. Zveza združenih delavcev je pri pogajanjih s KID za kolektivno pogodbo delala v delavskih vrstah precejšen nered, ker ni podpirala predlogov MAO. Njen boj je bil naperjen predvsem proti JSZ. K sreči ni imela veliko pristašev in tudi njen vpliv ni bil velik.

Dne 17. januarja 1937 so jeseniški kovinarji priredili v Delavskem domu shod, na katerem so govorili predstavniki vseh treh sindikalnih zvez, ne pa Zveze združenih delavcev. Na tem shodu so imeli krščanski socialisti pomembno vlogo, saj je o eni najpomembnejših točk dnevnega reda, o enotnosti delavstva, govoril Alojz Pukšič, nato pa še dr. Aleš Stanovnik.⁴⁵ Zveza združenih delavcev je pri pogajanjih zahtevala proste cerkvene praznike in bila pripravljena v »svoji katoliški vnemi popustiti pri delavskih plačah. Za JSZ je bilo to zelo neprijetno; če se temu ne bi pridružila, bi ji nasprotniki očitati zanemarjanje krščanske vere. Toda na sestanku krajevne organizacije JSZ Jesenice so krščanski

socialisti vprašanje praznikov pustili ob strani in se odločno zavzeli za osnovno zahtevo po zvišanju plač. Na tem sestanku je Ciril Novak, predstavnik krščanskih socialistov, jasno povedal: »Prav je, da delavci ob praznikih ne delajo, toda to ne sme iti na račun delavskih plač, čeprav so 100 % kristjani (ZZD) izjavili, da jim je vseeno, na čigavo breme bodo padli prazniki. Zastopniki delavcev morajo pri nadaljnjih pogajanjih energično vztrajati na priznanju še nerazčiščenih točk.«⁴⁶ Kot smo videli, je enotno delavstvo s pogajanjem uspelo skleniti pogodbo.

Podobne pogodbe s plačanim dopustom, urejenimi akordnimi postavkami in novo kvalifikacijsko razdelitvijo v skupine si je delavstvo v začetku leta 1937 izbojevalo tudi v železarni Guštanj in še v nekaterih podjetjih. V papirnici Vevče pa je prišlo do dvomesečne stavke. Pogodba, ki je bila podpisana 3. marca, je zagotovila delavstvu povprečno 7 in pol % višje plače.⁴⁷

Prav tako pomembna kot te gmotne izboljšave je bila za nadaljnji razvoj vsaj za nekaj časa vzpostavljena borbena enotnost slovenskega delavstva; pri tem so imeli veliko zaslug slovenski komunisti, katerih politični vpliv med delavstvom je v velikem stavkovnem valu zelo zrasel.

Žal pa so desni socialnodemokratski voditelji enotno delavsko fronto spomladi razbili. Iz svojih sindikalnih organizacij Strokovne komisije so izključili vse, za katere so sumili, da so komunisti, med njimi omenjene delavske voditelje na Jesenicah in celo samega predsednika Strokovne komisije Franceta Leskoška.⁴⁸ Junija 1937 pa so socialisti izstopili iz kmečko-delavskega gibanja in tako se je končal prvi poizkus ljudske fronte v Sloveniji.⁴⁹

JSZ odbije napade klerikalne Zveze združenih delavcev (ZZD) v letih 1935—1937

V teh letih se je JSZ vzporedno s prizadevanji za enotno delavsko fronto borila z vse večjim klerikalnim pritiskom.

Poleti 1935 so bili odnosi med JSZ in vodstvom bivše klerikalne stranke zelo napeti. Slovenec je v svojem Delavskem vestniku nekajkrat objavil bodice in obdolžitve na račun vodstva JSZ, češ da razbija enotnost katoliškega delavstva.

Delavska pravica se je odločno branila.

Sodu je izbilo dno odklonilno stališče vodstva JSZ do ustanovitve nove politične stranke, Jugoslovanske radikalne zajednice, v katero se je vključila bivša SLS in hotela postati eden njenih stebrov, kar ji je v resnici uspelo. Vodstvo JSZ je v uvodniku O političnem položaju v Delavski pravici 22. avgusta 1935 sicer previdno, toda zelo odločno in utemeljeno povedalo, da se ne bo pridružilo novi nazadnjaški politični tvorbi, čeprav je to storilo vodstvo SLS. Dalje je povedalo, da Slovenčeva objava 15. avgusta, češ da so prijavo za novo stranko JRZ podpisali predstavniki vseh stanov bivše SLS, ni resnična. Naglasilo je, da sta prijavo podpisala le Josip Gostinčar⁵⁰ in Josip Majeršič zase, ne pa za organizacijo. Nato pa je še zapisalo: »Politični razvoj, ki je nastal v državi, je seve tak, da tudi mi ne moremo iti prek njega. Potrebna nam je popolna jasnost tudi v teh vprašanjih. Mnenje v naših vrstah je, da še ni prišel čas, da bi krščanski socialisti aktivno posegali v strankarsko politiko razen v socialnopolitičnih vprašanjih, ki se živo dotikajo delavskih bojov... Delavska borba je danes tako važna, da je treba vse previdnosti in se mora nujno izločiti iz strankarskega političnega življenja, da se v njem ne poplitvi in ne navzame meščanskih manir in meščanskega duha, žrtvujoč na ta način svojo delavsko samobitnost. V tem duhu bodo krščanski socialisti tudi novim političnim časom mirno zrli v oči.«⁵¹

S tem so krščanski socialisti v odločilnem trenutku spet z dejanjem pokazali, da ne priznavajo več klerikalnega političnega vodstva niti kake politične enotnosti katoliških Slovencev. To je bil usoden korak, ob katerem vodstvo klerikalne stranke, ki je stremelo po političnem monopolu nad vsemi Slovenci, ne samo katoliškimi, ni moglo več molčati. Odločilo se je, da bo z odkrito politično akcijo zlomilo nepokorno JSZ. Sklenilo je ustanoviti svojo delavsko organizacijo. Osnovo zanjo je že imelo v društvu Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev, nazadnjaški klerikalni organizaciji, ustanovljeni leta 1933 po ločitvi JSZ in klerikalne stranke.

Krščanski socialisti so zvedeli za te naklepe in jih razkrivali v Delavski pravici. Zelo odločen je bil Jože Gostinčar; 19. septembra je med drugim zapisal: »Organizacija JSZ se je morala in se še bori proti določenim hujškačem, ki bi jo radi spravili v svoj koš in s tem kapitalistom olajšali skrbi. Pri teh ljudeh je JSZ brez duše, nikdar ni dovolj verska, menda zato, ker ne kleči pred raznimi direktorji in ne moli vidnih

bogov. Ne zanima se dovolj za Pijevo okrožnico, pomežikava s komunisti in socialnimi demokrati ter povzroča razdor med »dobrohotnimi« kapitalisti in delavci. Ne zabranjuje stavk in jih celo podpira. Dobijo se celo taki, ki jo dolže, da je komunistična. ... Sedaj ustvarjajo novo 'katoliško' delavsko organizacijo, s katero nameravajo lomiti enotno krščansko-socialistično delavsko organizacijo. Jugoslovanska strokovna zveza se teh razdiralcev ne boji. Ona je zasidrana v delavstvu in po svojem delu priznana kot resna zaščitnica delavstva...⁵²

Klerikalno vodstvo je svoje namere kljub temu uresničilo; 15. novembra 1935 je bila ustanovljena krščanska delavska organizacija Zveza združenih delavcev. Na čelu nove organizacije sta bila vidna klerikalca Rudolf Smersu, pravni referent OUZD, in France Preželj. JSZ ta korak ni presenetil, zakaj vedela je, da so ga določeni krogi pripravljali že tri leta. Pokazala je še, da so to krogi, »ki se jim leta 1932 ni posrečil zahrbtni puč, s katerim so hoteli prek volje organiziranega delavstva mahoma zavojevati JSZ, ker jim je bila ta premalo strankarsko politična in preveč demokratična«.⁵³

Nova organizacija Zveza združenih delavcev je bila ob ustanovitvi številčno zelo šibka. Včlanjevala je bivše združene zasebne in trgovske nameščence, nekaj ljudi iz krščansko-socialistične Poselske zveze ter tobačne delavce, med katerimi so prevladovale ženske, ki so bile razredno najmanj osveščene in najbolj pod vplivom cerkve. Zato so morali voditelji nove organizacije v začetku nastopati precej spravljivo in so oznanjali, da so se pripravljani sporazumeti z JSZ in se morebiti celo združiti. To sta zagovarjala tudi škofijska ordinariata v Ljubljani in Mariboru, čeprav ne oba z istimi nameni, kot se je izkazalo pozneje. Stališče ordinariatov ni bilo tako nepomembno, kajti nanju sta se sprti krščanski delavski organizaciji večkrat obračali kot na zadnjega ravnika, saj JSZ klerikalnega političnega vodstva ni priznavala. Mariborski škof Tomažič se je iskreno zavzemal za enotno, močno in demokratično krščansko delavsko organizacijo, ki jo je predstavljala JSZ. Sicer pa je ljubljanski škof Rožman, popolni »politični ujetnik« skrajno reakcionarnega ljubljanskega klerikalnega vodstva, imel pogajanja in parole o združitvi samo za način, da bi si klerikalna ZDZ opomogla in potem uničila JSZ. Na pritisk ordinariatov je bil 15. decembra 1935 v Celju sestanek predstavnikov JSZ in ZDZ, ki naj bi razčistil medsebojne odnose. JSZ so zastopali Hočevar,

Jurač, Lešnik, Koprivc, Kores in Kocmur, Zvezo združenih delavcev pa Smersu in Preželj; kot razsodniki in pomirjevalci so nastopili štirje duhovniki iz mariborske škofije, Oberžan, prof. dr. Aleksič, Rihtar in ravnatelj Hrastelj. Razgovori so bili precej temeljiti in odkriti. Na njih je predstavnikom JSZ uspelo prepričati duhovniško delegacijo za svoja stališča in zavreči vse očitke na račun idejnih in političnih stališč JSZ.⁵⁴

Predstavnik ZZZ s svojimi stališči nista prodrla, zato sta morala pristati na sporazum, ki pa se ga že tedaj nista nameravala držati, ker je v resnici pomenil popolno vdajo ZZZ. Sporazum je namreč določal:

»1. Naj se vrši enoten krščansko delojemalski pokret v okviru JSZ.

2. Da se to doseže, bodo člani vseh dosedanjih organizacij sporazumno pripravili osnutek demokratiziranih pravil JSZ, ki naj ga ta na prvem občnem zboru predloži v potrditev.

3. Takoj, ko bo izdelan osnutek novih pravil, pristopijo člani ZZZ in Društvo zasebnih in trgovskih nameščencev v JSZ, da si tako pridobijo popolne članske pravice do občnega zbora.

4. Ko so te priprave izvršene, se likvidirata obe zvezi združenih (ZZZ in Društvo zasebnih in trgovskih nameščencev).«⁵⁵

Na sestanku so se predstavniki JSZ strinjali, da začne v Mariboru izhajati nov krščanski delavski list Delavska fronta, ki bo poleg strokovnih objavljati tudi politične in kulturne prispevke, »kar bi bilo koristno tudi delavstvu, ki je organizirano v marksističnih organizacijah, je pa še verno.«⁵⁶ Škofov predstavnik Drago Oberžan je bil sporazuma tako vesel, da je predlagal, naj se objavi v časopisju.⁵⁷ Zakaj do te objave ni prišlo, ni jasno. Morda so se zastopniki obeh central dodatno sporazumeli, da ga ne bodo objavili. Zveza združenih delavcev je kmalu nato, 14. januarja 1936, pred ljubljanskim škofom Rožmanom preklicala sporazum in se seveda ni zavzemala za njegovo objavo.⁵⁸

Bolj čudno je, da ga ni objavila JSZ, ki se je, kot bomo videli, ves čas sklicevala nanj. Edina razlaga je, da je JSZ kljub vsem nesramnostim ZZZ do skrajnih možnosti držala dano obljubo.

Takoj ko je prelomila celjski sporazum, je Zveza združenih delavcev že januarja 1936 napadla JSZ z dolgim člankom

Rudolfa Smersuja v glasilu slovenskih fantov Kres. Smersu je očital JSZ, da je izdala katoliška načela, da ne podpira papeške okrožnice Quadragesimo anno, da se spogleduje s komunisti itd. Zatrdil je, da se katoliško delavstvo s tem ni strinjalo, in je ustanovilo novo organizacijo, »ki bo pripomogla do veljave papeški okrožnici«. ⁵⁹

JSZ je pobrala vrženo rokavico. Dne 6. februarja je v Delavski pravici izjavila, »da so krščanski socialisti deset let mislili, da se bo cel sklop perečih sodobnih spornih vprašanj, ki kličejo po javni dokončni rešitvi, razvozljaj v slovenski katoliški skupnosti kot spor zrelih, a samostojnih bratov ene in iste družine«. Z obžalovanjem pa je morala ugotoviti, da se je motila.

Že teden dni pred tem je JSZ opozorila klerikalno vodstvo, da JSZ priznava skupnost vseh, ki izpovedujejo katoliško vero, da pa zanjo ta skupnost ni brezpogojna. Če bi hotel kdo ovirati JSZ v njenem delovanju ali ga celo preusmeriti v imenu te skupnosti, ga JSZ ne bi nikoli priznala. Poudarila je še, da je delavska smer JSZ vsakokrat odločno odbila vse napade in da je odločno namenjena še naprej ostati delavska organizacija. ⁶⁰

Med JSZ in ZZD se je začel velik javni propagandni boj v časopisju, na delavskih zborovanjih in drugje. Potekal pa je tudi velik zakulisni boj, v katerega sta se vmešavala duhovščina in ljubljanski škofijski ordinariat. V prvem boju so imeli krščanski socialisti s svojo uveljavljeno, ustaljeno organizacijo in svojim časopisjem popolno premoč. Zvezo združenih delavcev je podpirala nazadnjaška mariborska Delavska fronta, ki ni izpolnila obljub, danih na celjskem sestanku, in Slovenec; samostojno glasilo pa so si »Združeni« ustvarili šele leta 1937 s časopisom Slovenski delavec.

Prvi uspeh proti ZZD je JSZ dosegla že januarja 1936, ko je Delavska zbornica zavrnila registracijo ZZD. Prav tako je Jugoslovanski strokovni zvezi uspevalo vse leto 1936 kljubovati prizadevanjem ZZD in nekaterih duhovnikov, da bi ji speljali nezavedno članstvo. V tem letu se je zaradi njene idejne načelnosti in zaradi odločne stvarne razredne politike v mezdnem gibanju število njenega članstva celo povečalo in doseglo najvišjo zapisano številko. Od januarja 1936, ko je štel 6044 članov, do januarja 1937 je poraslo na 7859 članov. ⁶¹

Konec februarja 1936 je bil v Kranju sestanek predstavnikov skupinskih in zaupniških odborov JSZ z vse Gorenj-

ske. Zbor je soglasno podprl politiko načelstva JSZ in mu izrekel popolno zaupanje. Poudaril je potrebo po neodvisni krščanski delavski organizaciji, kakršna je JSZ, ki lahko edina jamči za obstoj in napredek delavstva.⁶²

Maja 1936 so krščanski socialisti v Ljubljani organizirali kongres Krščanske delavske mladine. Krščanska delavska mladina je bila mladinska organizacija JSZ, ustanovljena jeseni 1934 namesto Krekove mladine, ki so jo oblasti pol-drugo leto pred tem razpusile. Imela je vzgojno-izobraževalni namen. Tega pravzaprav ni prekoračila; organizirala je delavsko prosvetno dejavnost. Bila je tesno povezana z JSZ in ni imela kakih svojih ciljev kot nekoč Krekova mladina. Svoje skupine je organizirala v krajih, v katerih je že obstajala JSZ. Krščanska delavska mladina je izdajala glasilo Polet kot prilogo Delavske pravice. Izhajalo je občasno; od aprila do decembra 1935 je izšlo 6 števil, leta 1936 pa še še dve: februarja in marca. Kongres krščanske delavske mladine, ki sam na sebi ne bi veliko pomenil — predstavljal naj bi le pregled dejavnosti organizacije in vlil novega poleta — je JSZ spremenila v pomemben prikaz svoje organizacije in svojih idej. Na kongres je uspela privabiti svojega starega znanca, tajnika krščanske delavske internacionale, nizozemskega senatorja Serrarensa. Slovensko krščanskosocialistično vodstvo ga je zelo navezalo nase. Tako je navdušeno govoril na kongresu in hvalil pomen in vlogo JSZ. Popoldanske kulturne prireditve v dvorani Delavske zbornice se je udeležil tudi stari upokojeni škof Jeglič,⁶³ ki je nato načelniku JSZ Žumru poslal navdušeno pismo, v katerem je zagotavljal, da je prepričan, da je JSZ res krščanska in bo taka tudi ostala. To pismo je bilo krščanskim socialistom v boju s klerikalnim vodstvom in klerikalnimi ideologi pomemben adut, ki so ga pozneje nekajkrat uporabili.

Klerikalno vodstvo je bilo besno. Ban Natlačen je poklical Srečka Žumra in mu očital, da so imeli krščanski socialisti po kongresu še politični sestanek, na katerem so govorili proti JRZ. Zato je bilo po vsej državi začasno prepovedano pisanje o kongresu. Beograjska politika je namreč imela že pripravljeno večje poročilo o kongresu, ki ga je prikazovala kot manifestacijo proti JRZ, s čimer sta se baje s svojo navzočnostjo strinjala tudi škofa Rožman in Jeglič. Šef osrednjega urada za tisk je po posvetovanju z dr. M. Krekom članek prepovedal.⁶⁴

Avgusta je banska oblast brez utemeljitve prepovedala napovedani krščanskosocialistični shod na Homcu;⁶⁵ kasneje je Slovenec opravičeval oblastni ukrep, češ da je bil shod prepozno prijavljen.

Dne 7. avgusta je upravni odbor Delavske zbornice na pobudo narodnih in krščanskih socialistov še enkrat zavrnil registracijo ZZD, ker ni izpolnjevala vseh pogojev, čeprav so se za registracijo iz koristoljubnih razlogov zavzemali socialni demokrati.⁶⁶ Slovenec je nato ostro napadel JSZ, češ da zanika tako močno krščansko delavsko organizacijo, ki šteje skoraj tisoč članov, in to v tako pomembni tovarni, kot je tobačna, samo zato, ker se boji konkurence.⁶⁷ Ta podatek klerikalcev samih najbolje kaže, kako se ZZD razen v že omenjenih sredinah ni mogla uveljaviti.

Oktobra je minister za socialno politiko Dragiša Cvetković ugodil pritožbi ZZD in izdal odlok, da mora ljubljanska Delavska zbornica registrirati ZZD. Slovenec in Delavska fronta sta to zmagoslavno oznanjala.

Ob občinskih volitvah sta Slovenec in Delavska fronta napadala krščanske socialiste, ker se »ogrevajo za ljudsko fronto, razbijajo katoliško skupnost in zapravljajo dediščino dr. J. E. Kreka.«⁶⁸ Pozivala sta »krščanske delavce na enotnost s krščanskimi kmeti in obrtniki, ki bo krščanskosocialističnim ljudskofrontarskim generalom dokazala, da so generali brez armade...«⁶⁹

Ti »krščanskosocialistični generali« so nato na volitvah dokazali, da imajo za seboj vendarle urejeno armado krščanskega socialističnega delavstva, ki je klerikalcem marsikje pošteno zmešalo volilne štrene. Zato je bilo po volitvah toliko besnih napadov na krščanske socialiste, o čemer smo že govorili. Naj omenimo le še članek Delavske fronte, ki je pozival krščanske delavce: »Kaj še omahujete? Katera je prava krščanska delavska organizacija...? Po volitvah je menda to vprašanje rešeno. 'Krščanski socialisti' so nam javno obrnili hrbet in podali roko najbolj zagrizenim sovražnikom krščanstva in jim ponekod pomagali do zmage. Zdaj smo tudi mi oproščeni. Z možmi, ki se v najhujšem trenutku vežejo z neprijatelji krščanskega imena, prepričan krščanski človek ne more imeti več zveze... Organizacija prepričano krščanskega delavstva je edino Zveza združenih delavcev...«⁷⁰

Vzporedno s tem javnim bojem je vse leto 1936 potekal tudi zakulisni pritisk na JSZ s strani duhovščine in ljubljan-

skega škofijskega ordinariata. Vsi dokumenti iz tega boja (predvsem pisma škofa Rožmana in Srečka Žumra) trenutno niso dosegljivi, če so sploh ohranjeni. Vsebina teh pisem, predlogov in izjav je posredno znana iz zapisnikov sej načelstva in širšega vodstva JSZ, na katerih so razpravljali o vsem tem.

Sredi februarja 1936 je Žumra poklical na razgovor škof Rožman. Žumer mu je razložil položaj JSZ in nove organizacije Zveze združenih delavcev. Nekaj dni nato je JSZ dobila pismo, ki sta ga podpisala oba škofa in znova zahtevala od JSZ sporazum z ZZD. Načelstvo JSZ je 21. februarja obravnavalo pismo in določilo tovariša Žumra in Gostinčarja v komisijo, ki bo vodila nadaljnje razgovore s škofom in njegovimi poslanci.⁷¹ Žumer in Gostinčar sta bila konec marca ponovno pri škofu Rožmanu in sta se mu pritožila zaradi napadov dekana Faturja iz Radovljice in očeta Vrtovcia iz Ljubljane na JSZ. Škof ju je obvestil, da sta on in mariborski škof imenovala svoja predstavnika za razgovore z JSZ, in sicer dr. Odarja in Draga Oberžana.⁷²

Razgovori med JSZ, ZZD in obema škofijskima predstavnikoma so bili 20. in 21. aprila. Predstavnik ljubljanskega škofa dr. Odar je zelo pristransko nastopal v korist ZZD; napake je iskal samo pri JSZ. Prav tako je pater Godina kot predstavnik ZZD poudarjal, da je pri JSZ premalo topline do okrožnice Quadragesimo anno, da sporazum ni mogoč in da so potrebni »Združeni«.

Za razliko od prvih dveh je bil Drago Oberžan zelo pošten. Delegacija JSZ je ideološke obdolžitve zavrnila z izjavo, ki jo je sestavil pater dr. Angelik Tominec, ki se sam ni udeležil pogajanj. Delegacija je poudarila, da JSZ vztraja pri celjskem paktu.⁷³ Do sporazuma torej ni moglo priti, zato so se klerikalni vrhovi poslužili vseh mogočih pritiskov na JSZ. To se je kazalo na vsakem koraku, tudi v manjših nepolitičnih primerih. Katoliško prosvetno društvo na Jesenicah je na primer septembra poslalo krajevni organizaciji JSZ pismo, v katerem jo je opozorilo, naj na shodih ne napada voditeljev JRZ, sicer ji v bodoče ne bo dovolilo uporabe dvorane, in podobno.⁷⁴

Vodstvo JSZ je že septembra spoznalo, da se bo ZZD obdržala in da se bodo morali z njo še resno boriti.⁷⁵

Po občinskih volitvah je bila, kot smo že videli, vsa klerikalna srenja ogorčena nad krščanskimi socialisti in konferenca duhovnikov ljubljanske škofije je od škofa zahtevala,

naj obsodi JSZ. Načelstvo JSZ se je odločilo, da bo škofu še enkrat pismeno pojasnilo svoja stališča, ker si ni upalo tvegati cerkvene obsodbe. Sklenilo mu je poslati še posebno delegacijo, v kateri naj bi bil tudi nenačelni dr. Gosar, ki se je v jeseni 1936 znova nekoliko približal JSZ, čeprav so ga radikalni krščanskosocialistični delavci s terena zavračali.⁷⁶

V začetku leta 1937 je bil položaj takle: vodstvo JSZ se ni uklonilo klerikalnemu pritisku, Zveza združenih delavcev pa se med delavstvom skorajda ni razširila. Škof Rožman je moral zato v nedeljo, 19. januarja, dopoldne sprejeti delegacijo JSZ iz ljubljanske škofije pod vodstvom S. Žumra, sestavljeno iz 32 predstavnikov krajevnih skupin JSZ. Delegacija je škofu poročala o delu po terenu in izjavila, da člane JSZ boli razkol in očitki, da niso katoliški. Škof Rožman je prav tako obžaloval položaj. Izjavil je, da nima Jugoslovanski strokovni zvezi ničesar očitati, da je Delavska pravica prav dobra ter da ga veseli, da se je JSZ v preteklem letu okrepila. Na koncu je vsem delegatom podelil svoj blagoslov in dejal, da ta velja vsem članom JSZ. — Isti dan je tudi delegacija predsednikov skupin JSZ mariborske škofije obiskala svojega škofa, ki jih je ljubeznivo sprejel.⁷⁷ Kaj je nagnilo škofa k takemu ljubeznivemu ravnanju, se še ne da ugotoviti. Važno pa je, da je JSZ zabeležila pomembno točko ob koncu prvega dela boja z ZZD. Temu je v naslednjih mesecih dodala še nekatere pomembne uspehe. Januarja 1937 je pri pogajanjih za kolektivno pogodbo s KID na Jesenicah najprej preprečila, da bi prisostvovali tudi predstavniki ZZD; ko pa so ti s potrdilom banske uprave dokazali svojo registrirano skupino in je njihovo udeležbo zahtevalo vodstvo KID, jim je JSZ oporekla moralno pravico, češ da jih delavstvo na Jesenicah ne pozna.⁷⁸

V začetku marca je krajevna skupina JSZ na Jesenicah na svojem občnem zboru preprečila notranji udar klerikalcev v organizaciji. Žumer, ki je prisostvoval temu občnemu zboru, ga je označil za podobnega občnemu zboru centrale iz leta 1932.⁷⁹

Moč JSZ in to, da je Zveza združenih med delavstvom ni mogla ogroziti, se je najlepše pokazalo v prvih mesecih leta 1937 pri volitvah delavskih zaupnikov. JSZ je dobila 178 od približno 700 zaupnikov v podjetjih po vsej Sloveniji, to je 10 več kot prejšnje leto; ZZD pa jih je dobila le 27.⁸⁰

JSZ je trenutno občutila zmagoslavje in samozavest, kar je bilo tudi potrebno, saj so se bližali novi težki boji.

*Odmev Kocbekovega članka Premišljanje o Španiji
in profil revije Dejanje*

Poleg razvoja krščanskosocialistične matice delavske Jugoslovanske strokovne zveze so v času ljudskofrontnega zbliževanja in razhajanja doživeli pomemben razvoj tudi napredni katoliški izobraženski krogi, ki so bili blizu krščanskemu socializmu, oziroma pogojno krščanski socialisti. To so bili predvsem bivši križarji, ki so takrat imeli pomemben položaj v katoliškem kulturnem življenju, urejali so namreč revijo *Dom in svet*, in napredna leva katoliška študentska mladina, zbrana v akademskih društvih *Danica* in *Zarja*.

Do leta 1937 so se katoliški študentje opazno razdelili na tri politične tabore: Stražarje, uradni izobraženski naraščaj klerikalne stranke z ideologom dr. L. Ehrlichom in glasilom *Straža* v viharju, skrajno klerofašistične *Mladce Kristusa kralja* z vodjo prof. Tomcem pod pokroviteljstvom škofa Rožmana in »tretji tabor« naprednih katoliških študentov, katerega levica je prehajala v krščanski socializem.

Kocbekov članek v *Domu in svetu* je spomladi 1937 med »krščanskosocialistične sopotnike« vnesel nove, radikalnejše in bolj politične poglede. V katoliškem taboru pa je zbudil pravi vihar in še poglobil razlike in nasprotja. Članek pa je imel še tretjo razsežnost: ni ostal le stvar slovenskih katoličanov, odmeval je v vsem slovenskem družbenopolitičnem življenju.

Leta 1936 in spomladi 1937 je bilo klerikalno časopisje s *Slovincem* na čelu polno najostrejše gonje proti politiki ljudske fronte, torej proti politiki španske republike. Glede španske državljanske vojne se je enoglasno in silovito postavilo na stran reakcionarnih nacionalističnih upornikov. Slovenec je dan za dnem prinašal velika politična in vojaška poročila iz Španije, v katerih je tako žolčno in nekritično napadal republikanski ljudskofrontni tabor, da se je moralo poštenemu, kritičnemu človeku upreti in zdeti neverodostojno. Toda politika se pač poslužuje umazanih sredstev in pri širokih politično nerazgledanih in ideološko zastrupljenih množicah lahko celo računa na uspeh. Slovenec je močno obvladoval katoliške bralce.

V takem položaju je ugledna katoliška revija *Dom in svet*, št. 1-2, aprila 1937 nenadoma objavila članek znanega slovenskega pesnika in publicista, katoliškega levičarja Edvarda Kocbeka *Premišljanje o Španiji*, ki je vse dotedanje

klerikalno prikazovanje Španije postavil na glavo. V članku je povedal v glavnem naslednje: Propadajoča meščanska družba našega časa je rodila fašizem, ki pa je le nova oblika, s katero si hoče meščanstvo zavarovati dosedanje gospodarsko in kulturno oblast v družbi. Toda usodno je, da se je »evropsko meščansko krščanstvo«, ki nastopa kot pravoverno krščanstvo, dalo »po večini ujeti v ta družbeni nazor«. Tako je prišlo do žalostnega dejstva, da fašizem istoveti svojo duhovnost s krščansko duhovnostjo in krščansko delovanje ne izključuje tesnega sodelovanja Cerkve s fašističnim sistemom.

Nato je poudaril, da ima španska državljanska vojna družbenogospodarske in ne verske vzroke. Opozoril je na nesocialno razdelitev zemlje in na prevlado kapitala, ki ju je meščansko krščanstvo dopuščalo in podpiralo. Pokazal je, da je veliko kriva duhovščina, ki je nadzorovala vzgojo naroda, a se zanjo ni brigala, ampak je živela za denar in se ni menila za bedo ljudstva. Tako se je ob izbruhu vojne jasno postavila na stališče nazadnjaškega meščanstva, ker je s tem branila svoje gospodarske privilegije. »Med duhovščino je zmagal družbeni, ne pa verski čut.«

Kocbek je na kratko analiziral stanje pred izbruhom vojne. Na parlamentarnih volitvah februarja 1936 je v boju proti kapitalistični reakciji zmagala ljudska fronta, ki je začela izvajati napredne socialne politične reforme. Uprla se ji je politična reakcija, ki si je pridobila zavezništvo reakcionarne vojske. Dežela se je razdelila na fašiste in protifašiste. Upor je bil nezakonit. Fašistični generali ga opravičujejo, češ da so tako preprečili bolševizacijo dežele. Toda Kocbek navaja mnenja mnogih treznih naprednih španskih katolikov, da pred državljansko vojno komunistične Španije ni bilo in da je protikomunizem samo izgovor za nastopanje proti demokraciji in delavskemu razredu. Kocbek je nato zatrdil, da sovražnosti republikancev proti katoličanom in Cerkvi ni bilo v republikanskem političnem načrtu, ampak je le delo neodgovornih posameznikov. Predstavniki Cerkve pa so se z generali, fevdalci in desničarskimi ideologi povezali proti ljudstvu. Ostal je le majhen del duhovnikov in katoliških laikov, ki so se pogumno postavili na stran ljudstva in se z besedo in dejanjem bore proti krvoločnemu fašizmu.

Spričo teh Kocbekovih trditev, zlasti pa spričo trditve, da je krivoverstvo duhovno junaštvo, je zadival v klerofašističnem taboru velik vihar. Komaj je ta številka Doma in sveta 22. aprila 1937 izšla, že jo je napadla Straža v vihar-

ju, ki je Domu in svetu očitala pohujšanje in nepoučenost v katoliškem taboru. To je sprožilo veliko polemiko v vsem klerikalnem časopisju. Katoliško tiskovno društvo (KTD), lastnik Doma in sveta, se je 4. maja 1937 zbralo na posebno sejo; 9. maja je predsednik KTD pisal uredništvu revije in zahteval, da je za nadaljnje izhajanje revije potrebno dvojje: da Kocbek prekliče svoj članek in da KTD uvede predhodno cenzuro za vse članke, ki zadevajo vero in moralo. Uredniki so na pismo odgovorili, da ni druge poti, kot da Kocbek še naprej pojasnjuje svoje stališče o Španiji, odklonili pa so predlagano cenzuro, češ da si nadaljnje izhajanje revije lahko zamišljajo samo na podlagi dosedanjega zaupanja, uredniške svobode in pisateljske časti. Dne 22. maja so sotrudniki Doma in sveta poslali KTD spomenico, v kateri pravijo, da nima nobena laična revija predhodne cenzure. Ta, »četudi v še tako obzirni obliki, je za nas predlog, o katerem sploh ne moremo debatirati in tudi ne bomo«. KTD na to ni odgovorilo, pač pa je Slovenec od 16. do 20. junija ostro napadal Kocbeka,⁸¹ 2. avgusta pa ga je uradno obsodil tudi ljubljanski škof Rožman: »Edvarda Kocbeka članek Premišljevanje o Španiji, ki je objavljen v Domu in svetu... je po vsebini in obliki zmožen vzbuditi v čitateljih krivične sodbe o katoliški cerkvi in mržnjo do nje. Stavek 'Vse herezije in odpadi so bili navadno očita dejanja, duhovno junaštvo prepričanih ljudi, ki se po svoji vesti odločajo za večjo in boljšo resnico,' je, kakor je zapisan, popolnoma zmoten in nasprotuje stališču in nauku katoliške Cerkve.«⁸²

S tem je bilo tudi konec Doma in sveta kot napredne katoliške revije. Uredniki, ki so se umaknili, so ves spor utemeljeno pojasnili v posebni brošuri, ki je izšla spomladi naslednje leto.⁸³

Razprava o Kocbekovem članku je močno odmevala v katoliških študentskih vrstah. Že konec maja 1937 je na sestanku Akademске zveze (katoliške!) prišlo do velikih nesoglasij med Stražarji in »naprednimi«. Na tem sestanku je Kocbek sam pojasnjeval svoja stališča, ostro pa sta ga napadla dva Stražarja: Leskovar in še eden. Tudi dr. Lambert Ehrlich je prispeval svoj referat, ki je bil nato od 16. do 20. junija natisnjen v Slovincu.⁸⁴

Spori med katoliškimi študenti so sledili sredi avgusta na bohinjskem Akdemske kulturno-socialnem tednu. Na ta tečaj, katerega glavni organizator je bil F. Erjavec, so prišli katoliški študentje vseh smeri. Potekal naj bi v znamenju

sporazuma na pohlevni, skromni⁸⁵ sredinski poziciji, za katero se je trudil predvsem dr. Andrej Gosar, in ta usmeritev je tudi prevladovala.⁸⁶ Toda že kmalu po tečaju so klerofašistični Mladci napadli »meglenost in dvoumnost tedna«, torej zaostriili vprašanje razlikovanja.⁸⁷ Taki napadi so povzročili, da so jeseni 1937 napredni katoliški študentje tako imenovanega »tretjega tabora«, kolikor jih je bilo včlanjenih v klub Danica, ta klub zapustili, ker ga ne bi mogli več obvladovati, in se vsi včlanili v klub Zarja, ki so jo tako spremenili v svojo trdnjavo.⁸⁸

Kocbekov članek je precej odmeval v slovenskem časopisu. Konec maja 1937 je liberalno Jutro, ki se je navduševalo za republikansko Španijo, poudarilo, da je Kocbekov članek potrdil pravilnost njegovega pisanja.⁸⁹

Junija je v Delavski pravici proti skrajnim reakcionarnim klerikalnim napadom na Kocbeka protestiral dr. Andrej Gosar, ki je omenjene kroge opomnil na usodnost njihovega početja, s katerim razbijajo »enotnost slovenskih katoličanov«.⁹⁰ Komunisti Kocbekovega članka niso posebej komentirali, le Sodobnost je objavila epigram Iga Grudna Edvardu Kocbeku:

»Ker si z besedo moško jim izprašal vest,
z vestjo katoliško zjecljali so protest;
a ti si bolj krščanski kakor oni
in Franka blagoslovljeni kanoni.«⁹¹

Nekaj bivših sodelavcev Doma in sveta z Edvardom Kocbekom na čelu je v začetku leta 1938 začelo izdajati novo revijo Dejanje.

Revijo Dejanje lahko v mnogih pogledih štejemo za nadaljevanje prejšnjih revij: Besede o sodobnih vprašanjih, Križa, Križa na gori in Socialne misli. Vsako teh glasil na svoj značilen način kaže na dobo, v kateri je izhajalo, in na glavna vprašanja, ki so predvsem zanimala krog sodelavcev in somišljenikov. Precej sodelavcev Dejanja je sodelovalo že v prejšnjih revijah (E. Kocbek, A. Gosar, Fr. Vodnik, A. Vodnik, M. Jeršič, J. Lampret, J. Šolar, St. Cajnkar, A. Trstenjak, E. Bojc, St. Gogala in drugi). Veliko pa je bilo mladih: B. Grafenauer, J. Gradišnik, M. Jeza, J. Zemljak, V. Smolej in C. Vipotnik, J. Udovič, V. Taufer, S. Šali, J. Stanovnik in drugi.⁹²

Revija se je slovenski javnosti predstavila kot mesečnik za gospodarstvo, kulturo in politiko. Politika je torej zapisana na tretjem mestu, vendar se mi zdi, da pregled vsebine treh letnikov 1938—1940 in treh števil leta 1941, predvsem pa osnovne misli, zapisane v njenih uvodnih člankih, utemeljuje oceno, da so ves čas najbolj poudarjali usodni politični položaj Slovencev in da so v ospredje postavljali slovenske politične naloge zadnjih treh predvojnih let.

Na drugo mesto bi po pomembnosti postavili literarne prispevke, razglede po slovenskem kulturnem življenju in književne kritike. V tem pogledu je revija nadaljevala delo Doma in sveta, ki so ga najvidnejši sodelavci Dejanja zapustili leta 1937. Po vsebini in tehtnosti je bilo še najmanj prostora posvečenega obravnavanju slovenskih gospodarskih vprašanj, pa tudi v teh so prevladovali politično-gospodarski vidiki.

Že naslov revije je poudarjal vodilno geslo in pričeval o njenih pogledih na bistvena vprašanja slovenskega življenja tistih let. Ko urednik v prvem članku razpravlja o »Slovenskem človeku«, o njegovi krizi zaradi notranje nesvobode, razdvojenosti in nesproščenosti, ki je posledica stoletnega pomanjkanja politične svobode, ko biča slovensko pasivnost in očita predvsem razumnikom, da je »naš čut za resničnost zbolel v čezmernem spiritualizmu«, ko ugotavlja, da mora svobodna osebnost živeti v resničnosti, da si mora naložiti stvariteljsko odgovornost in premagati svojo svetobežnost, sklene svoja razmišljanja: »Prihajamo v čisto politično razdobje, v razdobje, ki ga označuje prvenstvena skrb za javna in skupna človeška vprašanja. V tem smislu se moramo preusmeriti v smeri dejanj.«

Ko je hitlerjevska vojska po priključitvi Avstrije k Nemčiji stala na slovenskih severnih mejah, je revija⁹³ zaradi smrtno ogroženosti naroda pozvala Slovence na združitev vseh sil. »Če je okrog vsega našega ozemlja prišlo do novega narodnega zbiranja in osveščanja pri Hrvatih, Italijanih in Nemcih, koliko bolj je potrebno, da pride do zbiranja in osveščanja ravno pri nas Slovencih, ki bomo svoj obstoj rešili le takrat, ko se bomo brezpogojno vključili v časovno dogajanje sveta in zavestno prevzeli nase svojo slovensko zgodovinsko nalogo.« Glavno oviro za tak skupni narodni napor vidi v čezmernem svetovnonazorskem razlikovanju slovenskega izobraženstva, ki ni znalo nikdar združiti ustvarjanja

osebnonazorskih resnic s skupno narodno resničnostjo. »Slovensko ljudstvo nagonsko čuti, da mu tako neskladno narodno ustvarjanje prinaša vedno večjo nesvobodo.« »Z zgolj univerzalno in neslovensko izobrazbo ne vidimo konkretnih nalog v vsem njihovem obsegu in si zato ne moremo ustvariti suverene narodne zavesti.« V pozivu tudi ugotavlja, da »so se v tej nevarni uri v posameznikih in nekaterih skupinah pojavile samogibne kretnje odpora in obrambe«, da je tak silovit odziv prvi pogoj novega človeškega in narodnega osveščanja med Slovenci, da je »potrebna nova ureitev slovenskega duha, ki naj se izvrši s pristajanjem na vse skupne vrednote in načela«. Osebnonazorske in strankarske resnice je treba pravilno podrediti skupni narodni usodi. Te osnovne značilnosti poziva so ostale značilne za pisanje Dejanja vse do začetka vojne.

V tisti dobi pomembnost politike v narodnem življenju najbrž ni bila nikjer tako jasna označena kot v Dejanju.⁹⁴ V članku Struktura slovenskega vprašanja je »grb« (Grafenauer Bogo) zapisal, da je politika, »ta zaničevana dekla«, posledica osebnostnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih vprašanj in da zato ni nujno zlo, temveč ji gre najvišje mesto. »Politika je najboljčutljivejši barometer vsega narodnega življenja: kulturnega, socialnega, gospodarskega in osebnega. In poleg tega je prav politika v sodobnosti činitelj, ki v narodnem življenju najbolj vpliva, zbujajo nove moči in jih ubija, da, včasih celo ustvarja in ostvarja nove ideološke sisteme.« Danes vsi čutimo, »da mora biti glavni poudarek našega tozadevnega dela v ozdravljenju naše razbitosti in v ostrem poudarku naše narodne celotnosti«. Lahko rečemo, da je bil večji del sodelavcev, ki so se zavzemali za tako usmerjenost slovenske politike, ena izmed lastovk, ki so aprila 1941 označile novo slovensko pomlad.

Volja do dejanj in do stvarnega predstavljanja slovenske resničnosti se razodeva tudi v mnogih drugih razpravah, ki so obravnavale geopolitični pomen slovenskega življenjskega prostora, zemljepisni in zgodovinski položaj Koroške, slovensko izseljenstvo, posamezna sodobna gospodarska vprašanja slovenskega ozemlja, položaj slovenskega delavstva, analize socialne zgradbe slovenske vasi (Ribnica na Pohorju). Povsod je opazno hotenje »preboleti svoje zadnje romantične pojave in doseči svetovljansko širino — dva važna pogoja za narodni realizem«.⁹⁵

Tudi v razgledih po svetovnem dogajanju v reviji lahko opazimo izbor tistih dogodkov, ki so neposredno ali posredno zadevali naš položaj in našo usodno odvisnost od sprememb v svetu, do katerih moramo imeti samostojna stališča in se neodvisno odločati za konkretne naloge lastne narodne skupnosti.

Dejanje je v svojih uvodnih in drugih člankih stvarno in kritično odkrivalo številne slabosti dotedanje slovenske politike, ki so jo označevali brezcilnost, plehko strankarsko razlikovanje, naiven optimizem, da bomo svojo usodo reševali iz razpletov evropskega imperializma, »samo kulturna miselnost«, ki je bila izraz neživljenjskega idealizma ali zgolj izkustvenega malodušja, premočno poudarjanje ideje in npravnosti, ki mu radi zapadajo mali narodi, premajhen smisel za stvarnost in še mnoge druge.

Proti takemu stanju je Dejanje zahtevalo, naj se vsa pereča vprašanja dobe zastavljajo in usmerjajo tako, kot jih zahteva stvarni slovenski položaj. Ob koncu drugega letnika, pred začetkom leta 1940, si je revija zastavila dve nalogi: neizprosno ločevanje duhovnega sveta od konservativne kapitalistične miselnosti in dejavnosti in osvobajanje slovenstva od ozkih strankarsko ideoloških totalitarizmov oziroma »partizanstva«, kot so to takrat imenovali.⁹⁶

V članku Slovenska politika⁹⁷ je urednik E. K. zapisal, da je »najsilnejši ukaz te ure, da spoznamo svoj edinovrstni, izvirni slovenski življenjski smoter. Toda ta smoter se ne da poiskati v neslovenskem življenjskem prostoru ali v knjigah, ne moremo ga prevzeti mrtvega iz zgodovine ali si ga izposoditi od kake tuje miselnosti, ta smoter si moramo poiskati v nas samih in ga dvigniti v svojo lastno življenjsko napekost. Slovenci moramo že enkrat začutiti prostorske in časovne meje svojega življenja, v nas mora začeti utripati naša lastna usoda. V tem smislu moremo postati resnično političen narod, narod, ki bo stopil samozavestno v novo zgodovino in dejansko odločal o samem sebi.«

Dejanje je v svojih sestavkih ob raznih prilikah obsojalo klerikalizem in s kritiko globoko poseglo v njegovo bistvo, ko ga je označevalo ne samo kot slovensko zlo, temveč tudi kot »primer najnevrednejše miselnosti med sodobnimi kristjani, nevrednejše od miselnosti tistih kristjanov, ki javno in dejansko stopijo v vrste vojščakov zoper svobodo in pravičnost«. Klerikalizem ni le poseganje duhovnih vplivov v zgolj družbene zadeve, izkoriščanje vere za dosego oblasti in

za zaščito socialnih interesov, ki se spretno skrivajo za verskimi motivi, temveč je še bolj nevaren zaradi najrazličnejših oblik duhovne nadvlade, v kateri se razodeva surova ošabnost človeka nad kristjanom in se ozki organizator in nestalni politik postavljata nad duhovnega ustvarjalca.⁹⁸

Dejanje si je štelo v dolžnost, da razen do vseh pojavov nazadnjaške miselnosti na desni zavzame svoje stališče tudi »do nazora, ki je sprožil veliko proletarsko gibanje zato, ker je predstavljal obsežen in dosleden koncept, kako odpraviti sedanji krivični kapitalistični red in z njim združeni imperializem«. Pri razpravljanju o resničnem marksističnem razmerju do človekove osebnosti pa se revija ni hotela uvrščati med »tista dnevna in lahka stališča, ki jih današnja meščanska družba rafinirano postavlja z otipljivim namenom, da bi branila svoje položaje v današnjem redu«. Zavrača tisto obliko marksizma, ki je sicer »z mnogimi neizprosnimi osvetljavami posvetil v razmerje snovi in duha ter v njem odkril zakrita in prezrta dejstva človeške narave in zgodovine, ki sta jih idealistična sociologija in psihologija zakrivali, vendar je šel v tej neizprosnosti tako daleč, da je videl smoter resnice — kakor je danes videti — v svoji ideologiji, ne pa v človeku«. Obrača se proti nehumanističnemu marksizmu, »ki gre za tem, da se delovni človek in človek sploh osvobodi življenjske nesvobode z vezanjem na določen in ekskluziven metafizičen nazor, ki ima v pluralistični strukturi zahodne Evrope za nujno posledico borbo človeka proti človeku«. — »Snovni napredek naj bo predvsem pogoj, ne pa cilj. Snovni napredek nam ne more predstavljati niti popolnosti življenja niti njegovega bistva, ampak le sredstvo za razvijanje človekovega življenja in njegove osebne vrednosti.«⁹⁹ Ta stališča so v resnici bolj kritika stalinizma kot kritika marksizma. Takrat sta se oba pojma še prekrivala.

Revija se je februarja 1941 poslovila od političnih razmišljanj z zadnjim člankom Razumnik pred odločitvijo. V njem urednik izraža prepričanje, da »vstopamo v dobo, ki je popolnoma dozorela za preosnovo družbe in njenih oblik v smislu organskih spoznav in totalnih zahtev. Vseeno je, če dajemo svetovnemu procesu obliko spora med različnimi svetovnimi gospodarstvi ali spora med socializmom in kapitalizmom ali spora med nacionalizmom in univerzalizmom, vseeno je, če vidimo v njem spor med pangermansko in evropsko idejo ali spor med vzhodom in zahodom ali spor med kolektivizmom in personalizmom, vseeno je, pravim, kajti najbolj

važen je svetovni proces sam, ki se je začel, ki ga nič več ne more zaustaviti in ki mora služiti predvsem človeku. Začel se je boj med odmrlo idejo ter njenimi oblikami in med porajajočo se idejo in njenimi novimi oblikami. Kdor hoče novi, še nejasni ideji najboljše služiti, je ne sme ideološko izrabljati, ampak ji kot celoten in svoboden človek najprej pomagati do zgodovinskega razvoja.«¹⁰⁰

*Krščanski socialisti v ljudskofrontnem sodelovanju
v letih 1938—1939*

Drugo ljudskofrontno sodelovanje, ki je temeljilo predvsem na narodnoobrambnih nalogah, se je uspešno razvijalo vse leto 1938 in še do jeseni 1939. Njegov višek je bil skupni nastop večine slovenskih demokratičnih sil na volitvah za narodno skupščino 11. decembra 1938. V tem skupnem bloku žal ni bilo socialistov, tako da demokratična fronta ni bila popolna.¹⁰¹ Prizadevanja za enotno delavsko fronto so takrat zaradi neenotnosti socialistov, predvsem pa narodnih socialistov, rodila malo uspeha. Ta prizadevanja so bila deležna večjega odobravanja vseh demokratičnih sindikalnih central po aprilu 1939, ko je oblast razpustila demokratično izvoljeno Delavsko zbornico in vanjo imenovala samo ljudi iz klerofašističnega sindikata ZZD.

Načelstvo Jugoslovanske strokovne zveze je decembra 1937 živo razpravljalo o nadaljnji usmeritvi in delu. Razčistilo je tudi vprašanje, ali naj JSZ vodijo samo delavci ali naj kot dotlej sodelujejo tudi krščanskosocialistični izobraženci. Povod za te razprave je bilo urejanje Delavske pravice. Krog izobražencev je bil za to, da se v časopisu poleg strogo strokovnih in socialnih člankov objavljajo tudi načelni politični. Nekateri člani načelstva JSZ so se tega zbal, češ da bi oblast lahko pomislila, da se JSZ politizira, in bi jo napadla. Ti člani so poudarjali, da le oni nosijo vso družbenopolitično odgovornost za JSZ. Nazadnje je prevladalo mnenje, ki sta ga zastopala predsednik S. Žumer in načelstveni tajnik T. Fajfar, naj ostane JSZ delavska strokovna organizacija, pri kateri pa je sodelovanje izobražencev zelo zaželeno in potrebno; v Delavski pravici pa je treba objavljati tudi načelne politične članke. Odločili so se, da bodo na pomlad sklicali kongres krščanskih socialistov, ki naj bi razčistil nekatere idejne probleme.¹⁰²

Z novim letom 1938 se je morala JSZ pripraviti na nove napade klerikalnega vodstva in Zveze združenih delavcev. V začetku januarja je škof Rožman poslal S. Žumru pismo, v katerem je znova predlagal združitev JSZ in ZZD.¹⁰³ ZZD in njeni podporniki pa so še naprej napadali JSZ. Delegacija kranjskih skupin JSZ se je škofu Rožmanu pritožila nad kranjskim dekanom Škrbcem, ker jim je odpovedal prostore v Prosvetnem domu, in nad napadi klerikalnega lista Gorenjec.¹⁰⁴ »Združeni« so v več krajih poskušali odcepiti delavce JSZ od vodstva JSZ in ustanoviti svojo organizacijo. Tak korak se jim je konec januarja ponesrečil v Celju. Nekaj uspeha pa so imeli v Slovenski Bistrici, v Rimskih Toplicah, v Trzinu in v Kranju ter še ponekod. Odpadali so mlačni in nenačelni člani, ki so si od nove organizacije obetali več koristi. Bojeviti člani JSZ s terena so zahtevali, naj Delavska pravica odločno odgovarja na napade »Združenih« (zelenih). Odgovorni urednik P. Lombardo ni hotel veliko slišati o tem. Načelstvo JSZ je v februarju 1938 najbrž zato postavilo T. Fajfarja za pravega urednika, čeprav je Lombardo uradno še obdržal uredništvo. Na seji širšega vodstva JSZ 27. februarja so ugotovili, da JSZ na terenu dobro uspeva in med delavstvom pridobiva ugled. Ljudje, ki so v zadnjem času zapustili JSZ, pa so ji le koristili, saj se je s tem organizacija očistila.¹⁰⁵ Volitve delavskih zaupnikov v prvih tednih leta 1938 so bile nov uspeh krščanskih socialistov. Kljub močni in nelojalni konkurenci socialnih demokratov in narodnih socialistov, predvsem pa klerikalne Zveze združenih delavcev, so precej povečali število svojih obratnih zaupnikov. Dobili so 236 zaupnikov, medtem ko so jih imeli leta 1937 le 183. S tem so izboljšali tudi odnose z ostalimi sindikalnimi zvezami, kajti Strokovna komisija je dobila samo 557, Narodno strokovna zveza pa le 68 zaupnikov. ZZD pa je kljub velikim pričakovanjem doživela velik neuspeh; dobila je le 72 zaupnikov.¹⁰⁶ Izredno pomemben uspeh je JSZ dosegla na enih zadnjih volitev obratnih zaupnikov leta 1938, v tovarni KID na Jesenicah; 4. marca je dobila 719 glasov, Zveza združenih delavcev pa le 275, kar je bil zanjo popoln polom.¹⁰⁷

Vse je kazalo, da postaja JSZ čedalje močnejši in pomembnejši dejavnik v delavskem gibanju ter da njeno nadaljnjo krepitev lahko zavre le oblastni poseg nedemokratskega totalitarnega režima.

S Hitlerjevo priključitvijo Avstrije k Nemčiji se je na slovenski meji pojavil nevaren sovražnik, ki je slovenskemu

narodu pretil z uničenjem. Zato so demokratične sile v Sloveniji obnovile prizadevanja za politično sodelovanje in zbliževanje, predvsem na narodnoobrambnih osnovah. Seveda pa je bilo utrjevanje narodne obrambe tudi boj za utrditev politične demokracije in razvoj socialne pravičnosti.

V tem ljudskofrontnem povezovanju so krščanski socialisti odigrali izredno pomembno vlogo, lahko rečemo, da zaradi svoje številčnosti eno izmed ključnih. Velikega pomena je bil seveda tudi spremenjen odnos sodelavcev tega povezovanja do krščanskih socialistov. Zlasti se je spremenila politika komunistov, ki so se v svojem časopisu Glas delavca zavzemali za sindikalno enotnost vsega delavstva, še več, za čim tesnejšo politično povezanost delavstva vseh ideoloških smeri, s čimer bi se oblikovalo jedro še širše družbenopolitične povezave, ljudske fronte. Poudarjali so potrebo tesnega povezovanja s krščanskosocialističnim delavstvom in tudi sodelovanje s širšimi demokratičnimi katoliškimi množicami v JRZ.

Marca 1938 so komunisti izdali letak s podpisom »Zavedni delavci«, v katerem so zatrdili, da bo za Avstrijo na vrsti Slovenija. Pozvali so kmete in delavce na boj proti fašizmu in zagotavljali, da bodo slovenski delavci do zadnjega branili slovensko domovino in skupno jugoslovansko državo. Zahtevali pa so več demokracije v državi in politično strnitev vseh naštetih demokratičnih sil: SLS, socialistov, krščanskih socialistov, slovenske vasi, Kmečko-delavskega gibanja, SDS in levičarjev (takratni izraz za komuniste — op. J. P.).¹⁰⁸

Enake zaključke o nujnem združevanju vseh slovenskih rodoljubnih in demokratičnih sil za obrambo pred fašizmom je sprejela tudi prva konferenca KPS aprila 1938. Komunisti so bili takrat izredno demokratični in samokritični. V ilegalnem glasilu CK KPS Obzornik delavske politike so med drugim poudarili, da more le »Združena slovenska demokracija postati jedro narodnoobrambnega dela«. Zatrdili so, da bodo popravili svoje dotedanje napake, »to je v prvi vrsti sektašenje, poudarjanje le ozkih delavskih interesov in merjenje zaveznikov s komunističnim merilom«.¹⁰⁹ Socialni demokrati so na kongresu svoje sindikalne centrale Strokovne komisije 22. maja 1938 sicer sprejeli načelo akcijske enotnosti vseh sindikalnih organizacij,¹¹⁰ toda kaj več niso naredili. Res pa so v svojem časopisju prenehali napadati komuniste in krščanske socialiste. Drugače pa je bilo z Narodno strokovno zvezo, ki se je začela že leta 1938 spogledovati z Jugorasom.¹¹¹ Na-

rodni socialisti so leta 1938 kritizirali krščanske socialiste in s tem ustregli klerikalni ZZZ.¹¹²

Krščanski socialisti so se poleti 1938 še najbolj zbližali in sodelovali s komunisti in slovenskimi mačkovci (dr. D. Lončar) pri narodnoobrambnih manifestacijah. Kot kaže, so se te leve demokratične skupine odločile izkoristiti napovedano veliko vsenarodno manifestacijo ob »20. obletnici osvoboditve Slovenije«¹¹³ 13. in 14. avgusta za to, da pokažejo svojo moč. Tako je Delavska pravica pozivala svoje člane, naj se za morebitno udeležbo na narodnem taboru v Mariboru prijavijo le pri JSZ in ne pri drugih organizacijah, kjer so še morda včlanjeni; vztrajala je, da mora tisoč krščanskih socialistov 14. avgusta korakati po mariborskih ulicah.¹¹⁴ Podobno so se pripravljali komunisti in socialisti. Banska uprava, ki je organizirala tabor, se je zbal, da se bo prireditev sprevrgla v veliko levičarsko opozicijsko manifestacijo, zato je tabor nekaj dni pred izvedbo odpovedala.

Narodnoobrambnemu vprašanju je bil nato posvečen velik narodni tabor 4. septembra 1938 v Kamniku, ko so odkrili spominsko ploščo generalu Rudolfu Maistru. Tabor je sicer organizirala banovina, glavni govornik je bil ban dr. Marko Natlačen, toda krščanski socialisti so pripeljali veliko svojih članov, da so bili daleč najštevilnejša skupina v sprevedu, ki so ga tako izkoristili za izražanje svoje moči. Na taboru je govoril tudi Mavricij Borc, voditelj JSZ v kamniškem okraju, in izjavil, da »krščanskosocialistično delavstvo, ki se udeležuje proslave 20. obletnice Jugoslavije, poudarja, da ljubi svojo državo, ker združuje jugoslovanske narode in tako predstavlja ideal, za katerega je delal vse življenje oče krščanskosocialističnega gibanja dr. J. Ev. Krek. Zato krščanski socialisti poudarjajo: 1. da se bodo borili za svobodnost slovenskega naroda in neodvisnost države, katere bistveni sestavni del je tudi slovenski narod; 2. borili se bodo, da bo slovenski narod postal gospodarsko neodvisen in močan in da bo delovno ljudstvo zavzelo položaj, ki mu pripada; 3. z vso močjo bo odbijalo napade od zunaj in znotraj, ki bi utegnili škodovati slovenski narodni samobitnosti in demokraciji; 4. odločno bodo delali za to, da bo Jugoslavija dobra in pravična mati vsemu slovenskemu, hrvaškemu in srbskemu delovnemu ljudstvu, ki naj v njej reši tudi najtežje: socialno vprašanje. Ob tej priliki krščanski socialisti zahtevajo, naj državno vodstvo stori vse, da odvrne nevarnost vojne. Delovno ljudstvo zahteva miru!«¹¹⁵

Ta izjava, ki je kmalu postala znana kot Kamniška izjava, je zelo jasno izpovedala narodnoobrambno stališče krščanskih socialistov. Vodstvo krščanskosocialističnega gibanja jo je 15. septembra imenovalo svoj narodni, socialni in gospodarski politični program, ki vsebuje tele naloge: »1. rešiti težko socialno vprašanje, ki je v našem narodu nerešeno in zaradi katerega se naše ljudstvo tvorno in duhovno pogublja; 2. rešiti vprašanje gospodarskega obstanka slovenskega naroda, ki je danes na poti k obubožanju, medtem ko njegove življenjske sile vedno huje izrablja tuji veliki kapital; 3. rešiti vprašanje slovenske narodne kulture, jo obvarovati pred popolnim zastojem ter jo dvigniti na raven omikanih evropskih narodov; 4. zagotoviti našemu narodu enakopravnost z drugimi narodi; 5. ustvariti vse pogoje za močno državno skupnost Slovencev z južnoslovanskimi narodi in tej državni skupnosti priboriti moč, ugled in življenjsko silo.«¹¹⁶

Jugoslovanska strokovna zveza je bila v oceni družbenopolitičnega položaja in v družbenopolitičnih zahtevah leta 1938 izredno odločna. To je pokazala že v sklepih občnega zbora 12. junija 1938, ki jih je razširila v obliki tiskanega letaka. Sklepi so obsegali 12 točk in so obravnavali vsa najvažnejša sodobna družbenopolitična vprašanja, najbolj pa so poudarjali pravico neodvisne demokratične delavske organizacije, kar je bilo namenjeno nazadnjaškemu režimu, ki je pretil, da bo razpusil JSZ. Poleg odločne vsebine je zelo zanimiva tudi nenavadno odločna govorica sklepov, na primer: »Jugoslovanska strokovna zveza je krščanska strokovna organizacija, ki ji je položil temelje pokojni tovariš dr. Janez Ev. Krek. Vsak napad na JSZ in njene predstavnike smatramo kot napad na celotno članstvo. Vsak poizkus uničenja JSZ smatramo za izzivanje in zločin. Kdor bi pri tem sodeloval, naj ga zgodovina označi kot izdajalca delovnega ljudstva slovenskega naroda.«¹¹⁷ V zaključnem sklepu so poudarili, da JSZ lahko sodeluje le s tako politično stranko, ki je demokratično organizirana in brez pridržka priznava, da v vseh delavskih ustanovah lahko odloča le svobodna delavska strokovna organizacija. Ugotovili so, da je delovno ljudstvo v svojo lastno škodo preveč razbito na različne stranke, in pozvali vse slovensko delovno ljudstvo, naj se »poveže v skupnost za doseg demokracije in svobode«.¹¹⁸ Do take povezave je res prišlo konec julija. Dne 28. julija so se v Ljubljani v hiši advokata dr. Ivana Stanovnika sestali predstavniki slovenskih opozicijskih skupin in ustanovi-

li Slovensko združeno opozicijo. O tem sestanku je prva poročala beograjska Politika, ki je zapisala, da so se pri Stanovniku sestali predstavniki vseh opozicijskih skupin, in jih poimensko našela: kmečko-delavsko gibanje, ki sta ga predstavljala dr. Vekoslav Kukovec in dr. Dragotin Lončar (medtem sta se bila že razšla s komunisti v KDG in sta zastopala samo kmečki del KDG — slovensko mačkovstvo — op. J. P.), socialne demokrate sta predstavljala Kristan in dr. Jelenc, krščanske socialiste Jože Gostinčar, delavsko skupino (pravzaprav komuniste — op. J. P.) pa Leskošek.¹¹⁹ To poročilo je nato 1. avgusta povzelo tudi liberalno Jutro. Vprašanje je, koliko je bilo poročilo Politike natančno, vsaj glede imen udeležencev. Kajti že 2. avgusta je socialnodemokratska Delavska politika zanikala, da bi se tega sestanka udeležili njeni predstavniki.¹²⁰ Dva dni pozneje je tudi krščanskosocialistična Delavska pravica prinesla vest, da je tovariš Gostinčar »zanikal udeležbo na tem ali kakršnemkoli političnem sestanku, še celo pa da ni nikjer zastopal krščanskosocialističnih sindikatov, ki s strankarsko politiko nimajo ničesar opraviti.«¹²¹ Klerikalni Slovenec si je nato 5. in 6. avgusta zadovoljno mel roke, češ da Slovenska združena opozicija sploh ne obstaja.

V resnici pa je bilo drugače. Slovenska združena opozicija je bila res ustanovljena in je bila tudi složna; pripravljala se je za parlamentarne volitve. Res pa se ji niso priključili socialni demokrati. Zato je verjetno, da se omenjenega sestanka niso udeležili, kot je trdila Delavska politika, ali pa sta se ga na svojo pobudo udeležila Cvetko Kristan in dr. Celestin Jelenc, ki se je osebno dobro poznal z dr. Stanovnikom, nato pa vodstvo bivše socialnodemokratske stranke, predvsem Mariborčani, ni hotelo sprejeti sporazuma. Socialni demokrati so še naprej hodili svojo sektaško pot, ob volitvah pa so se celo popolnoma nesmiselno politično povezali s propadlo slovensko JNS.

Zanikanje Delavske pravice pa je imelo drugačen značaj. Vodstvo JSZ se je hotelo na vsak način zavarovati pred tem, da bi ga klerikalci obdolžili političnega udejstvovanja in tako dobili povod za prepoved JSZ. Zato je mogoče imeti Gostinčarjevo zanikanje le za modro politično potezo, ki je od JSZ odvrnila režimsko preganjanje. Iz njihove dejavnosti je namreč znano, da so bili krščanski socialisti, tudi voditelji JSZ, vneti zagovorniki skupnega političnega nastopa vseh slovenskih demokratičnih sil. Seveda pa je vodstvo JSZ po-

udarilo, da morajo člani JSZ to delati le kot zasebniki, kot prepričani krščanski socialisti po svoji svobodni politični odločitvi, »pri kateri JSZ kot strogo sindikalna organizacija nima ničesar«.

Glavna predstavnika krščanskih socialistov pri pogajanjih s skupinami Slovenske združene opozicije sta bila dr. Aleš Stanovnik in dr. Marjan Breclj, in to ne le zato, ker je dr. Aleš Stanovnik najbolj zagovarjal politični nastop krščanskih socialistov, ampak tudi, ker sta se zaradi sorodstvenih vezi najlaže povezovala z nekaterimi drugimi skupinami, na primer s staro SLS.¹²² Stara oziroma avtonomistična SLS je bila skupina nekaj politikov bivše SLS, ki se niso strinjali s politično usmeritvijo vodstva klerikalne stranke s Korošcem od leta 1935 dalje; še naprej so poudarjali potrebo odločnega avtonomističnega boja Slovencev in nasprotovali nazadnjaški avtoritarni smeri JRZ. Najvidnejši predstavniki so bili dr. Ivan Stanovnik, ki je skupino predstavljal na sestanku, dr. Anton Breclj, dr. Jakob Mohorič in Franc Furlan z Verda.

Ker so slutili, da so se krščanski socialisti za volitve povezali z opozicijo, so jih klerikalci v svojem časopisju od avgusta dalje napadali in dolžili, da se JSZ politizira.¹²³ Na sestanku banovinskega odbora JRZ 31. oktobra je dr. Anton Korošec zapretil opoziciji, »da bo režim udaril po njej, da se bo razletela na drobne kosce«. Kot premalenkostno opravilo je zavrnil vsakršno ukvarjanje z »različnimi Kramerji, Puclji, Petejani ali celo s Stanovniki« in z njihovimi utemeljitvami, saj ima opraviti z važnimi državnimi stvarmi.¹²⁴

Delavska pravica je konec novembra objavila Potrebno besedo,¹²⁵ v kateri je zavrnila klerikalne napade in natančno ponovila svoje stališče do bližnjih volitev. Poudarila je, da je za Jugoslovansko strokovno zvezo važno, da »ustvarja svojo lastno delavsko skupnost«; sklicevala se je na dr. Janeza Kreka, ki je že poudarjal nujnost neodvisnosti JSZ kot organizacije krščanskosocialnega delavstva. Zaključila je z ugotovitvijo, da se JSZ ni nikomur udinjala, kot hočejo prikazati njeni nasprotniki. Še vedno je popolnoma svobodna, še celo tako svobodna, da v vprašanjih, ki se je ne tičejo neposredno (volitve), pusti svobodo svojemu članstvu; to je njeno dosledno načelo demokratičnosti. Ni ji težko, kajti zaveda se zrelosti svojega članstva, ki se bo znalo svobodno odločiti za svoje delavske koristi.¹²⁶

Do konca novembra je Slovenska združena opozicija sestavila svoje kandidatne liste. Nastopala je izjemno enotno.

Kandidati vseh združenih skupin so bili enakopravni; kandidiral je predstavnik skupine, ki je imela v določenem volilnem okraju največje možnosti; namestnik mu je bil predstavnik prijateljske skupine. Ponekod je imela opozicija po dve listi; na eni je kandidiral na primer komunist, na drugi krščanski socialist, mačkovec ali zastopnik stare SLS. Toda volilna agitacija enega ni smela škodovati drugemu, pač pa so le zbirali vse možne glasove. V večini volilnih okrajev je bila ena kandidatna lista, na kateri sta bila kandidat in namestnik iz različnih skupin, na primer kandidat mačkovec, namestnik krščanski socialist ali kandidat krščanski socialist, namestnik komunist in obratno. Krščanski socialisti so tako od 26 volilnih okrajev oziroma od 29 kandidatov (okraji Maribor-mesto, Ljubljana in Ljubljana-okolica so imeli po dva kandidata) imeli svoje kandidate v šestih volilnih okrajih, in sicer v Ljutomeru Martina Koresa, v Mariboru — desni breg Martina Koresa, v Laškem Lojzeta Lešnika, v Kamniku Antona Marinčka, v Radovljici dr. Aleša Stanovnika in v Škofji Loki Lojzeta Hartmana. Toliko pa so imeli tudi namestnikov zvečine v drugih okrajih, v ostalih okrajih pa so razumljivo podpirali kot svoje kandidate komuniste, mačkorce ali staro SLS.¹²⁷

Socialni demokrati niso sodelovali v Slovenski združeni opoziciji. Za volitve so se povezovali s slovensko JNS in nastopili na Mačkovi državni opozicijski listi. V volilni agitaciji niso sodelovali s Slovensko združeno opozicijo, ampak so se bojevito zavzemali le za svoje kandidate oziroma za svoje zaveznike JNS. V njihovem časopisu Delavska politika sicer ne zasledimo neposrednih napadov na Slovensko združeno opozicijo oziroma pohval na račun JNS; česa takega si socialnodemokratsko vodstvo niti pred svojim izredno zvestim članstvom ni moglo dovoliti. Vendar so na volilnih in drugih shodih ter v zakulisnih političnih spletkah in v podjetjih napadali krščanske socialiste, še zlasti komuniste, o čemer je poročalo tudi časopisje.¹²⁸

Volitve so potekale pod neusmiljenim podpihovanjem in pritiskom režima. Slovenec je besnel proti opoziciji. Konec novembra je pisal, da »bi hrvaški imperializem rad požrl Slovence in da se je Slovenska združena opozicija usedla Mačku na rep«.¹²⁹ V začetku decembra je ugotavljal, da je »Mačkova lista v Sloveniji sramota in znamenje suženjskega duha naših narodnih izkoreninjenцев«.¹³⁰ Tik pred volitvami

je zmerjal opozicijo z »narodnimi izdajalci« in ji očital, da zganja »politični teror«. ¹³¹

Volitve so bile javne, kar je bilo zlasti nerodno in kritično za državne uslužbenke, ki so bili izpostavljeni režimu, če ne bi volili vladne stranke ali če bi se vzdržali. Kljub temu je opozicija na Slovenskem zbrala precej glasov, čeprav ne toliko, kot je pričakovala. Slovenski del JRZ s Korošcem na čelu je prikazoval volitve kot narodni plebiscit, v katerem naj Slovenci pokažejo, da podpirajo svojo klerikalno stranko. Pozival je k udeležbi, prav tako tudi opozicija. Tako je bila volilna udeležba izjemno visoka, okoli 89 %. Za JRZ je glasovalo 170.183, za opozicijo 45.123 volivcev. ¹³² Volitve so pokazale, da klerikalna stranka še vedno skoraj popolnoma vlada med slovenskimi katoliškimi množicami. Posrečilo se ji je zbrati celo najvišji odstotek 78,6 % volivcev v vsej zgodovini parlamentarnih volitev v stari Jugoslaviji. Po drugi strani pa se je pokazalo, da postaja prava tekunica klerikalni stranki samo slovenska demokratična fronta, saj je njena povezava — Slovenska združena opozicija — dobila okoli polovico vseh opozicijskih glasov na Slovenskem. ¹³³

Slovenska JNS, dolgoletna predstavница slovenskega velekapitala, je utrpela hude izgube, prav tako tudi slovenska socialna demokracija. V primerjavi z zadnjimi demokratskimi volitvami leta 1927 je slednja sedaj dobila le 6570 glasov. ¹³⁴ Ti dve stranki sta pokazali popolno brezperspektivnost in slovensko ljudstvo je povedalo, da je to spoznalo.

Krščanskim socialistom se po volitvah ni obetalo nič dobrega. Že 17. decembra je minister Miha Krek na tečaju ZZZD ostro napadel JSZ. Med drugim je dejal, da se je v JSZ že 15 let razvijalo »protinarodno razpoloženje in demagogija«, s katero so se krščanski socialisti podobno kot marksisti hoteli predstaviti kot prvoborci slovenske delavske skupnosti. »V državnozbornskih volitvah so voditelji JSZ vrgli krinko raz obraz in šli odkrito proti narodni skupnosti (katoliški — op. J. P.), zato jih sedaj katoliško delavstvo zapuša«. Naloga ZZZD je, da zbere krščansko delavstvo razpadle JSZ in ga vključi v svoje vrste ter ga poveže z Jugorasom, je zaključil minister Krek. ¹³⁵ S tem je zelo razločno zapretil z razpustitvijo JSZ.

Zaradi te grožnje in očitkov, da je komunistična, je Delavska pravica 22. decembra 1938 objavila članek Naše razmerje do komunizma. V njem je povedala, da odklanja ko-

munizem, »ker je v osnovah brezbožen, po metodah revolucionaren in kolektivističen, ker mu je delavski proletarski sloj smoter, posameznik pa le sredstvo vsega dejanja in nehanja, kar je najhujše ponižanje človeškega dostojanstva...« Tako pisanje je za Delavsko pravico precej izjemno, saj se že dolgo ni prepirala ali napadala komunizma. Kaže, da je izzivanje klerikalcev doseglo skrajno mejo. Metod Mikuž pravi o tem delu članka, da je popolnoma postranskega pomena, ali je bilo takšno odklanjanje res iskreno ali pa je bila to le taktična poteza,¹³⁶ kajti važnejši je naslednji del članka, ki pravi: »Pripravljeni smo pa — razen v ideoloških in religioznih zadevah — sodelovati v vseh vprašanih s tistimi, ki v svojem programu in delu nimajo niti odkrite niti utajene borbe proti veri in spoštujemo naše prepričanje, dasi ne izpovedujejo vere v Boga. Z drugimi pa, ki imajo namen izpodkopavati moč in ugled vere in cerkve kot Kristusove ustanove in naslednice njegovega nauka, moremo sodelovati le tedaj, če jih vodijo pri tem odkriti in pošteni nameni, ki so tudi nam skupni (zlasti strokovne zadeve).«¹³⁷ Mikuževo oceno potrjuje vsa analiza razvoja JSZ in tudi spomini nekaterih tedanjih vidnih krščanskih socialistov. Miro Jeršič pravi, da se JSZ tedaj ni nameravala idejnopolično soočati s komunisti, čeprav je prvi del članka protikomunističen. To si lahko razlagamo s tem, da je bila Delavska pravica razmeroma demokratično urejena in je dopuščala tudi nekoliko drugačno mnenje, kot ga je imelo vodstvo JSZ. Po drugi strani pa je uredništvo Delavske pravice, ki je bilo več ali manj brezplačno in je temeljilo na osebni požrtvovalnosti, včasih zašlo tudi v stisko zaradi pomanjkanja gradiva, predvsem načelnih člankov, in je pač objavilo članek, ki je bil pri roki. Omenjeni članek je napisal Jeza Maks (začetnici J. M.), tedaj študent, krščanski socialist, ki pa ni bil član vodstva JSZ.¹³⁸

Januarja 1939 so se dogodki v JSZ vrstili z veliko naglico. Vodstvo in članstvo JSZ je sproti zavračalo številne klerikalne napade in zarote. Že med volitvami in takoj po njih sta dva vidna funkcionarja JSZ, Peter Rozman, tajnik področne organizacije JSZ v Mariboru, in Peter Lombardo, glavni strokovni tajnik pri centrali v Ljubljani, prestopila v klerikalni tabor in napisala članom JSZ spomenici, v katerih sta kritizirala vodstvo JSZ zaradi »politizacije ob volitvah« in zaradi povezovanja z opozicijo. Rozmanovo izjavo je pred

volitvami celo objavil Slovenec. Klerikalcem se je ob volitvah v Trziču posrečilo pridobiti za ZZZ večino odbora krajevne organizacije JSZ, toda delavci niso hoteli slediti odboru¹³⁹ in so pozneje obnovili JSZ. Klerikalci so januarja še enkrat napadli Jugoslovansko strokovno zvezo. Na občnem zboru Strokovne zveze viničarjev 8. januarja 1939 v Ljubotmeru so dosegli, da je le-ta izstopila iz JSZ in se priključila ZZZ. To ni bil kak veličasten političen uspeh, kajti viničarji so bili najmanj zavedni del delavstva, tipičen primer najrevnejšega kmečkega prebivalstva, za katero se je JSZ trudila preko svojih moči. Klerikalno vodstvo jih je v njihovi bedi skoraj dobesedno kupilo za skledo leče.¹⁴⁰

Dne 13. januarja je škof Rožman poklical na razgovor Srečka Žumra in Jožka Rozmana. Silil ju je, naj pristaneta na združitev z ZZZ. Oba krščanskosocialistična voditelja sta se odločno upirala. S. Žumer je škofu še enkrat povedal, da je JSZ organizacija slovenskega krščanskega delavstva na demokratični podlagi, ZZZ pa pravzaprav samo podružnica Jugorasa. Razgovori z njo bi bili torej mogoči le tedaj, če bi ZZZ prej v časopisih izjavila, da je za demokracijo in da se bo bojevala proti Jugorasu. Nato bi šele lahko prešli na celjski sporazum. Brez tega pa so vsaki pogovori brez pomena. Rožman je nato, labilen kot je bil, pozabil navodila klerikalnega političnega vodstva in znova izjavil, da nima ničesar očitati Delavski pravici, niti vodstvu JSZ glede volitev.¹⁴¹ Po tem sestanku se je pokesal svoje spravljalivosti in poslal patru dr. Angeliku Tomincu pismo za voditelje JSZ. V njem je zatrjeval, da ne odobrava stališča vodstva JSZ ob volitvah, kot to prikazujejo njeni voditelji. Poudaril je svoje stališče, da je potrebno ustvariti enotno strokovno organizacijo »krščansko mislečega delavstva«; da ta organizacija ne sme biti ločena od skupnosti ostalega katoliškega slovenskega ljudstva in se ne sme naslanjati ne na narodno ne na versko nasprotno tabore; da je potrebno osnovati tako organizacijo ne glede na nekatere osebe, ki temu nasprotujejo, ker hočejo ostati na vodilnih mestih¹⁴² Kako naj to združevanje poteka in kateri voditelji naj odpadejo, pa je povedala ZZZ v svojem pozivu Jugoslovanski strokovni zvezi. Poziv je objavil Slovenec 19. januarja. V njem je rečeno, da so temelji ZZZ Bog, Cerkev, narod, država in človeštvo in da od njih ne odstopa. Na tej osnovi je povabila k sodelovanju »vse pošteno slovensko delavstvo«. ZZZ je zatrdila, »da bi iz vodstva JSZ ne mogli sprejeti v bodoče sodelovanje onih, ki so krivi nje-

nih dosedanjih zgrešenih smeri 'krščanskega socializma'. Izginiti mora dosedanja 'politična eksekutiva' JSZ in tudi formalni nosilci zgrešenega pokreta. Dalje se mora pokret odpovedati ljudskofrontnemu ljubimkanju, zapustiti krščanski socializem in z njim združen gospodarski marksizem. Sprejeti mora v celoti naš program, skupno glasilo mora postati Slovenski delavec pod sedanjim vodstvom... Če JSZ tega ne sprejme, se bo boj nadaljeval do popolne zmage ZZZ, je zagrozil poziv.

Na koncu je ZZZ še izjavila, da si od svojega poziva ne obeta veliko, ker »ve, da bo proti 'politična eksekutiva' pod vodstvom dr. Aleša Stanovnika, proti bo g. Srečko Žumer. Ti so se zavzemali za drugačne roke, da bi sedaj sprejeli našo. Zato se ZZZ obrača direktno na delavce JSZ, naj pritisnejo na vodstvo in ga uklonijo svoji volji«. ¹⁴³

O vseh teh pomembnih vprašanjih se je sklenilo vodstvo JSZ pogovoriti s svojimi člani. Dne 22. januarja so sklicali sejo širšega vodstva JSZ, v katerem so bili predstavniki vseh krajev in skupin JSZ. Sestanka se je udeležilo nad 160 članov. S Žumer, ki je vodil sejo, je takoj na začetku povedal, da je seja odločilnega pomena za nadaljnji razvoj JSZ, prav tako kot seja pred 10 leti. Razložil je spomenico ZZZ in poudaril, da načelstvo izroča usodo JSZ v roke temu zboru.

Za predsednikom Žumrom je povzel besedo glavni strokovni tajnik P. Lombardo, ki je zagovarjal združitev JSZ in ZZZ v enotno organizacijo, opustitev vodilnih načel demokracije in prilagoditev trenutnemu položaju. Njegov govor pa je med udeleženci seje naletel na velikanski odpor. ¹⁴⁴ Predsedujoči je zbranemu zboru prebral pismo staroste JSZ Jožeta Gostinčarja, ki se zaradi bolezni ni mogel udeležiti sestanka. V pismu zboru je Gostinčar imenoval vabilo za združitev v Slovincu »naravnost žaljivo«; JSZ ga mora »z ozirom na svoje smernice kratkomalo zavrniti, ker se ne sme združiti z ljudmi hudobnega namena«. ¹⁴⁵

Zatem so se oglasili številni delegati z dežele, ki so predvsem poudarjali, da JSZ ne sme opustiti svoje dosedanje poti, in odločno odklanjali združitev z ZZZ na osnovi predloga, objavljenega v Slovincu. Glede tega so bili vsi govorniki popolnoma enotni. Nekateri so bili v izjavah prav ostrini tudi duhoviti. K. Reberšek iz Maribora je ugotavljal, da med napadi marksistov in »pravovernih katoličanov« pravzaprav ni razlik. L. Lešnik iz Hude jame je poudaril, da je dolžnost krščanskih socialistov odpor proti nasilju. Če pa jim je uso-

jeno, da padejo, naj vsaj načelno in pošteno vztrajajo do konca! Povedal je, da je složnost v Hudi jami 99 %. Jože Jurač iz Celja je ostro grajal P. Lombarda, opozarjal na spletke Smersuja in Prežlja že od celjskega sestanka in odklonil vsakršne razgovore z njima. Poudaril pa je, da JSZ ne odklanja ostalega krščanskega delavstva, če to sprejme osnovne smernice JSZ. Govorili so še Šavli in Pukšič z Jesenic, Rešek in Pavšič iz Vevč, Žakelj iz Žirov, Knific iz Štore (Št. Vid), Borc z Duplice in Kovač iz Zagorja.

Reberšek je nato predlagal resolucijo, ki je poudarila samostojnost in demokratičnost JSZ, obsodila klerikalno vodstvo zaradi »prilaščanja monopola nad katoliško oziroma slovensko narodno skupnostjo«, odločno zavrnila način boja ZZZD in njene predloge v Slovincu ter izrekla popolno priznanje in zaupanje načelstvu JSZ. Za resolucijo so glasovali vsi udeleženci razen P. Lombarda.¹⁴⁶ Zbor je sprejel tudi stališče do nekaterih socialnopolitičnih vprašanj, kot je ministrska uredba o najnižjih mezdah, preskrbovanje brezposelnih, pravilnik za volitve delavskih zaupnikov, svobodne volitve v Delavsko zbornico in OUZZ.¹⁴⁷ Po seji je P. Lombardo skupinam članov JSZ poslal okrožnico, v kateri je z neutemeljenimi trditvami ogrožal ugled in celo obstoj JSZ. Zato in zaradi sovražnega delovanja v zadnjem času ga je načelstvo JSZ na seji 27. januarja odpustilo iz službe.¹⁴⁸ Lombardo je nato še uradno prestopil v ZZZD, kjer pa za svoje spreobrnjenje ni bil poplačan, kot je pričakoval. Z njim in njemu podobnimi se je JSZ na naraven način znebila desnih elementov, ki so jo zavirali pri njenem odpiranju na levo.

Potek seje Jugoslovanske strokovne zveze 22. januarja in sprejeta resolucija sta bila hud udarec za klerikalno vodstvo in njegove oprode. Po vsem tem niso mogli več upati, da jim bo uspelo razbiti JSZ oziroma odcepiti njeno članstvo od vodstva in ga pritegniti v svoje okrilje. Vprašanje je, zakaj klerikalni oblastniki po vsem tem niso JSZ preprosto oblastno razpustili. Ogorčenje nad JSZ in sovražstvo do nje je bilo v ljubljanskem klerikalnem vodstvu iz dneva v dan večje in tudi popolnoma očitno. O tem sta se strinjala tudi ministra Miha Krek in France Kulovec. Kaj je torej klerikalce odvrčalo od takega ukrepa? Skrb za dober glas v slovenskem narodu oziroma skrb za vtis o enotnosti katoliškega političnega tabora jih ni mogla več voditi, saj je vsa javnost dobro poznala resnico. Cerkveno vodstvo s škofom Rožmanom najbrž tudi ni brzdalo klerikalnih veljakov. Je bil to morda

dr. Anton Korošec, ki se je v svojem političnem prepričanju le hotel držati demokratičnih pravil igre? Morda je bilo to že spoznanje klerikalcev o veliki moči JSZ med katoliškim delavstvom in o njeni še večji moralni premoči med naprednim katoliškim izobraženstvom? Morda so se bali, da bi z neposredno oblastno razpustitvijo JSZ pahnili krščanske socialiste naravnost v naročje komunistov. Verjetno pa so tudi pričakovali (pozneje se je izkazalo, da napačno), da bo versko katoliško čustvo krščanskim socialistom le poprečno, da bi se preveč zbližali z marksisti.

Klerikalni oblastniki so se odločili, da bodo JSZ zaenkrat pustili živeti, a ji bodo čim bolj omejili prostor delovanja in jo tako posredno onemogočili. V skladu s splošno težnjo totalitarizma v vsej državi so sklenili vzeti delavske zaščitne ustanove iz rok demokratičnih delavskih organizacij in jih zaupati svoji režimski avtoritarni delavski organizaciji Jugorasu.

Z odlokom ministra za socialno politiko so bili 4. aprila 1939 razrešeni vsi člani plenuma Delavske zbornice in imenovani novi izključno iz vrst Zveze združenih delavcev, ki je februarja 1939 tudi formalno vstopila v Jugoras. Uredba je dajala ministru pooblastila, po katerih je lahko razpolagal tudi z upravo ustanov za zavarovanje delavcev, kot je na primer OUZD, ki je dotlej imela samoupravo.¹⁴⁹ Ta režimski, v resnici protizakonit ukrep je zbudil med slovenskim delavstvom, tudi med krščanskimi socialisti, veliko ogorčenje. Povzročil je zbližanje vseh treh strokovnih organizacij, Strokovne komisije, Jugoslovanske strokovne zveze in Narodne strokovne zveze. Na predlog socialnih demokratov, ki so do takrat vedno bolj ali manj zavračali enakopravno sodelovanje vseh treh sindikalnih central, je bil v začetku aprila ustanovljen Osrednji strokovni odbor za Slovenijo, v katerem je imela vsaka strokovna centrala po dva člana in dva namestnika. Jugoslovanska strokovna zveza je o ustanovitvi Osrednjega strokovnega odbora razpravljala na širši seji načelstva 2. aprila in sklenila pristopiti ter »oživotvoriti njegov namen«.¹⁵⁰ Namen Osrednjega strokovnega odbora je bil »obramba delavske koalicijske svobode, borba za popolno samoupravo Delavske zbornice in drugih ustanov delavske zaščite in socialnega zavarovanja in boj za pospeševanje gospodarskih in socialnih interesov delavstva ter izboljšanje delovnih pogojev«.¹⁵¹ Osrednji odbor je že 14. aprila izdal tiskano Spomenico vsem prijateljem delavskih in nameščenskih sa-

moupravnih in državljanskih pravic, v kateri je seznanil javnost z razvojem delavskih strokovnih organizacij in zaščitnih socialnih ustanov od leta 1922 ter protestiral proti vladnemu ukrepu in zahteval njegovo ukinitvev.

Ta akcijski sporazum vsega demokratičnega slovenskega delavstva je klerofašistična Zveza združenih delavcev takoj zelo ostro napadla. Zagrozila je krščanskim in narodnim socialistom in jim očitala, da so podprli marksizem, ko so se izjavili za skupni boj delavcev. »Če JSZ in NSZ ne opustita tega sklepa, bosta sami zaradi njega usodno prizadeti. Smatrali ju bomo v tem slučaju kot sestavni del slovenskega marksističnega gibanja. Marksizem pa sovražimo in ga bomo povsod preganjali do konca... marksizem hočemo ubiti...«, se je zaključil komentar.¹⁵²

Zaradi klerikalnih napadov se je JSZ 5. maja odločno pri-tožila pri škofu Rožmanu s pismom, ki sta ga podpisala predsednik Srečko Žumer in tajnik Jožko Rozman.^{152a} V pismu so med drugim zapisali: »V silno težkih socialnih prilikah živi danes delavstvo. V takem položaju večina delavstva ne sodi krščanstva po njegovih moralnih in etičnih vrednotah, ampak predvsem po dejanskem življenju ljudi, ki se prištevajo v krščanske vrste... Žalibog pa je šlo življenje katoličanov v širšem pomenu besede pota, prilagajajoč se razmeram, ki odgovarjajo modernemu kapitalističnemu redu. V tem je tudi nastop nove delavske katoliške organizacije Zveze združenih delavcev..., ki stremi za fašizacijo vsega delavskega gibanja.«

V pismu še piše, da so zadnji vladni ukrepi proti delavskim ustanovam izključno delo ZZZD, ki je del Jugorasa. Zaradi teh ukrepov je slovensko delavstvo zelo ogorčeno in med njim se širi prepričanje, da je tega kriva katoliška cerkev, ker duhovniki tako zavzeto pridobivajo ljudi za ZZZD. Delavci se odvrčajo od cerkve in opaziti je že njihove javne napade na cerkev, na primer v Hrastniku. Za katoliško cerkev »med delavstvom je zelo ugodno dejstvo, da JSZ kot krščanska delavska organizacija nepristransko varuje delavske pravice v javnem življenju...« Na škofa so naslovili prošnjo, »da izposluje, da bi politična stranka, ki se tako ponaša s katolištvom, ne delala JSZ več težav«; prav tako ga prosi, naj prepove duhovščini, »da bi se v borbi proti JSZ posluževala sredstev, ki morejo diskreditirati katoliško vero in cerkev«.

Pismo se zaključuje s prošnjo, ki je že pravi ultimatus: »Ako Vam, Prezvzvišeni, iz gotovih razlogov ni mogoče doseči ne

enega ne drugega, prosimo, da bi na kakršenkoli način izjavili, da se katoliška cerkev ne sme istovetiti z nobeno politično stranko in z nobeno delavsko organizacijo. Načela so ena — katoliška. Trenja so pa možna tudi med katoličani.« Pismo zaradi svojega poguma in načelnosti zbuja občudovanje, seveda pa mu Rožman ni sledil.

Osrednji strokovni odbor oziroma Medstrokovni odbor, kakor so ga največkrat imenovali, pravzaprav ni dosti napačen. Nikoli ni postal osnova ljudske fronte. V resnici so se vse tri strokovne organizacije izogibale političnega delovanja, da se ne bi znašle pod pritiskom režima. Dosegel pa je boljše sožitje in sodelovanje socialnodemokratske in krščanskosocialistične strokovne organizacije v mezdnih bojih, ki jih je bilo leta 1939 precej. Narodna strokovna zveza, ki je bila zelo oportunistična, se je trudila, da bi se nekako pogodila z režimom in vsaj kot opazovalka sodelovala v Delavski zbornici. JSZ je zato septembra sprejela sklepe, da Narodna strokovna zveza ne bo več članica Medstrokovnega odbora.¹⁵³ Uradno pa je Medstrokovni odbor še obstajal do jeseni 1940.

Najpomembnejše mezdne akcije, ki sta jih leta 1939 skupaj pripravili Strokovna komisija in Jugoslovanska strokovna zveza, so bile izboljšanje kolektivne pogodbe za mizarske pomočnike v Celju 11. aprila, zvišanje plač in akordov za 4 % pri TPD 31. maja in pogodbe o zvišanju plač za 5 % in dva dni več plačanega letnega dopusta v železarni v Guštanju 28. junija.¹⁵⁴ Pri pogajanju za zvišanje plač v tovarni Titan v Kamniku sta se Strokovna komisija in JSZ zedinili za skupni predlog, ki so ga podpirali skoraj vsi delavci. Takrat pa je v imenu vsega delavstva ZZZD vložila nižji zahtevek, čeprav je predstavljala le nekaj delavcev. Na obravnavo je prišel predstavnik Delavske zbornice F. Preželj, predsednik ZZZD. Od podjetja je pri pogajanjih izposloval udeležbo ZZZD in njene predloge, čeprav je delavstvo to odklanjalo.¹⁵⁵

Spomladi in poleti 1939 je JSZ na svojih zborovanjih in v svojem glasilu Delavska pravica zelo poudarjala pravico svobode delavskih strokovnih organizacij, kajti režim je vse bolj kazal namero, da bo to svobodo ukinil in dovolil samo eno režimsko strokovno delavsko organizacijo. Klerofašistična Zveza združenih delavcev je v svojem Slovenskem delavcu to večkrat zahtevala.

JSZ je izrabila vsako priložnost, da je pokazala svojo enotnost in moč ter izražala svoje zahteve. Tako je 8. junija izrabila 45. obletnico obstoja krščanskosocialistične delavske

organizacije, da je obširno spregovorila o svoji poti in o svojem mestu v slovenskem družbenopolitičnem življenju. Temu je 8. junija posvetila celo številko Delavske pravice. Članke so prispevali Jože Gostinčar, Srečko Žumer, Joško Jurač, dr. Angelik Tominec, Bogo Grafenauer v imenu katoliškega akademskega društva Zarja in dr. Tomaž Furlan. Oglejmo si le nekaj najbolj zanimivih misli iz zadnjih dveh. Študent Bogo Grafenauer je v svoji čestitki povedal, da je Jugoslovanska strokovna zveza ob svojem jubileju v ostrem boju s katoliškimi političnimi vrhovi, ko v duhu J. E. Kreka brani »1. svobodo strokovnega gibanja v nasprotju s pretesno povezanostjo s stranko in 2. načelo, da si more delavstvo izbojevati svoje pravice le, če bo složno, ne glede na razlike političnega in kulturnega naziranja; načelo, ki ga je dr. Krek leta 1909 prav odločno poudarjal.« Člankar je zatrdil, da je akademska mladina prav zato posebno naklonjena JSZ in njenemu boju, ker je le-ta samo del velikega boja, ki ga mora izbojevati slovenski narod.¹⁵⁶

Pomembni in sveži radikalni družbenopolitični nazori se razkrivajo v članku zdravnika dr. Tomaža Furlana, enega izmed izobražencev, pristašev in podpornikov JSZ. V svojem članku Vloga krščanskega socializma pri Slovencih je zapisal, da se je ta vloga zelo spremenila. Prvotni namen krščanskega socializma, da bi ohranjal delavske množice v okrilju Cerkve, kar je bil le odgovor na kulturni boj marksizma, se je prav v zadnjem desetletju zelo spremenil: »postal je nositelj slovenskega narodnega odpora, slovenske socialne pravde, politične demokracije, postal je pobornik idej, za katere je že vedno gorel, toda ni bil njihov pooblaščen zastopnik.« Furlan je orisal tudi metodo boja krščanskih socialistov, ko je zapisal: »Tako počasi, bolj z dejanji kot z besedo, bolj z muko in trpljenjem kot z nastopi, ustvarja novo družbo.«¹⁵⁷ V članku so popolnoma očitni novi nazori, jasna predstava, da je moderni krščanski socializem zadnjih let na Slovenskem novost v primeri z nekdanjim mlačnim socialstvom, da je postal res socializem, ki stoji v prvi vrsti v boju za naprednejšo, enakopravnejšo, bolj človeško družbo; v tisti bojni vrsti, v kateri je nekoč stala socialna demokracija in sedaj komunisti. Predvsem pa je z nekaj besedami odlično orisal metodo: delo, delo, požrtvovalnost in vztrajnost.

Velika manifestacija je bila tudi letni občni zbor JSZ 11. junija. Povabila je širok krog funkcionarjev iz vrst pri-

jatelj in sodelavcev, 350 ljudi, med drugimi dr. Aleša Stanovnika, dr. Jožeta Pokorna, dr. Andreja Gosarja, dr. Antona in dr. Marjana Breclja, inž. dr. Matijo Žumra, inž. Lojzeta Žumra, bivšega predsednika Kluba krščanskih socialistov v Delavski zbornici prof. Edija Kocbeka, nekaj starejših častnih članov, predstavnika akademskega društva Zarja in druge. Predsednik S. Žumer je prebral tudi pozdrave patrov dr. Angelika Tominca in Franceta Ačka, ki nista mogla priti.

Na zboru so poleg S. Žumra govorili najbolj bojevitih funkcionarji JSZ: Pukšič, Kores, Lešnik, Pangeršič, Žužek, Reberšek in Jurač. Zbor je sprejel socialnopolitično resolucijo, podobno tisti iz januarja 1939.¹⁵⁸

Julija in avgusta so bile po dolgem zavlačevanju volitve delavskih zaupnikov. Pokazale so velike spremembe, ki same po sebi pričajo, da razvoj zadnje leto ni potekal naravno. Prvo, kar se je zgodilo, je bilo to, da je nova Delavska zbornica povišala število delavskih zaupnikov za približno 80 %. Volili so tudi majhni obrati oziroma delavnice z manj kot 10 delavci, kar se prej ni dogajalo. V teh malih obratih je dobila zaupnike ZZZ, ki je z njimi zelo povečala število svojih zaupnikov; prav tako se je povzpela tudi NSZ, ki se je vse bolj zbliževala z ZZZ. Neskladna rast vpliva ZZZ in NSZ je vidna iz primerjave volitev v zadnjih treh letih.¹⁵⁹

Leto	JSZ	SK	NSZ	ZZD
1937	183	617	53	38
1938	236	557	68	72
1939	261	461	366	665

Ob tem nenavadnem rezultatu je JSZ izjavila, da so številke popolnoma nestvarne, ker ne odražajo moči posameznih strokovnih organizacij, in da so zaupniki NSZ oziroma ZZZ izvoljeni z mnogo manj glasovi kot na primer zaupniki SK ali JSZ. Sklicevala se je na podatke OUZZ in ugotovila, da JSZ s svojimi 261 obratnimi zaupniki predstavlja 8076 delavcev-volivcev, Strokovna komisija s 461 zaupniki 22 732 delavcev, NSZ s 366 zaupniki 6643 delavcev in ZZZ s 644 zaupniki 7999 delavcev-volivcev.¹⁶⁰ Zanimiv je predvsem porast NSZ, organizacije, ki so ji bili podjetniki še od nekdaj naklonjeni. Sedaj pa je režim JRZ, s katerim so se vse bolj družili tudi nacionalni liberalni podjetniki, videl v NSZ bodočega člana Jugorasa.

Kljub temu sijajnemu uspehu na volitvah delavskih zapupnikov pa ugled ZZZD in NSZ med delavstvom ni posebno zrasel. Slovenski delavski razred je bil politično že zelo zrel.

Jugoslovanska strokovna zveza je celo dosegla, da so njeni delavci v nekaterih krajih obnovili svoje organizacije, ki so jim jih razbili klerikalci s pritiskom ali gmotnimi obljubami nekaterim nestanovitnim članom krajevnih odborov. Najtežji boj za obnovo JSZ je julija izbojevalo krščanskosocialistično delavstvo v Tržiču, kjer je sodišče potrdilo zahtevo obnovljene organizacije JSZ po vrnitvi prostorov in premoženja, ki si ga je prilastila ZZZD.¹⁶¹ V tem političnem metežu je klerikalna stranka v Ljubljani priredila veliko manifestacijo, kongres Kristusa kralja. Vsi njeni časopisi so razglašali, kako Kristus kralj (mislili pa so sebe) zmaga. Krščanski socialisti pa so klerikalcem odgovorili: »Za nas člane Jugoslovanske strokovne zveze ne bo kongres nobeno zmagoslavje Kristusa kralja v človeški družbi, ampak manifestacija za njegove ideale, da se ti enkrat uresničijo... Ves napor naših vrst, vse žrtve in dela naših članov... so bile usmerjene za pravico delovnega ljudstva, za vsakdanji kruh delavcev, za njihovo božje in človeško dostojanstvo.«¹⁶²

V ljudskofrontnem povezovanju so imeli pomembno vlogo tudi krščanskosocialistični študentje (kakor jih pogojno označujemo) Zarje. V akademskem klubu Zarja, ki je konec leta 1938 štel okrog 90 članov, so bili nekateri vidni sodelavci revije Dejanje. Zarjani so 5. maja 1939 ob izstopu ostalih katoliških študentov iz Narodnega akademskega bloka¹⁶³ še naprej ostali v njem in skupaj z levičarskimi in narodnimi študenti izdali letak, v katerem so zagotovili, da bodo delali še z večjo vnemo, obenem pa obsodili odpadnike.¹⁶⁴ Napredna družbenopolitična usmerjenost Zarje se je pokazala na njenem kulturnosocialnem tednu od 7. do 12. avgusta 1939 v Bohinju. Nasprotja med Zarjani in nazadnjaškimi katoliškimi študenti so bila konec pomladi 1939 tolikšna, da za socialni teden katoliške Akademске zveze ni bilo možnosti. Zarjani so se odločili, da bodo priredili brez uradne odobritve katoliškega akademskega starešinstva svoj kulturno-socialni teden v Bohinju. Na prve težave so naleteli že pri iskanju prenočišča in prostora za predavanja za okoli 250 udeležencev, kajti škof Rožman ni odobril uporabe Katoliškega akademskega doma v Bohinju, za kar ga je prosil predsednik Zarje Bogo Grafenauer.¹⁶⁵ Zarjani so nato zborovali na prostem pri cerkvi sv. Janeza, prenočevali pa v kmečkih hišah

in na skednjih. Na tednu Zarje so predavali Fran S. Finžgar, J. Janžekovič, Edvard Kocbek, France Koblar, Stanko Gogala, Janez Fabijan, France Vodnik, Stanko Cajnkar, Jakob Šolar, Andrej Gosar, Bogo Grafenauer in J. Kržišnik. Središče zanimanja udeležencev bohinjskega tedna je bila misel o človeški osebi, kajti mladina naj bi želela zajeti človeka pri njegovi naravi, v njegovi resnični, neoporečni podobi. Njeno izhodišče naj bi bila konkretnost človeka in stvari, in ne samovoljno zgrajene ideologije. Mladina se čuti v življenju utesnjeno, zaprto in nesproščeno, njena dejanja izhajajo bolj iz pokorščine kot iz svobodne odločitve. Ideološke skupinske koristi so nad človekovo vrednostjo, resnico in svobodnim odločanjem. S stališča človekove osebnosti in njene svobode so Zarjani zavračali »totalitarizme z leve in desne« in »integralizem v verskem in kulturnem ter političnem smislu«. ¹⁶⁶

Bohinjski teden je zbudil skrajno nasprotno ocene katoliške javnosti. Krščanskosocialistična Delavska pravica ga je v dveh člankih (urednik Vitko Musek) toplo sprejela in pohvalila. Menila je, da je njegov program »blizu prizadevanjem krščanskih socialistov«. Pomisleke je imela le ob ponižnosti, ki jo je na socialnem tednu priporočal eden izmed udeležencev. ¹⁶⁷

Nasprotno pa je uradno vodstvo klerikalne stranke oziroma Katoliško akademsko starešinstvo negodovalo nad samostojnim tednom Zarje, češ da razbija katoliške akademske vrste. Huje jih je napadla klerofašistična avantgarda, ki je dosegla, da so Zarjo »zaradi razbijanja katoliških vrst ter nepokorščine pri razporejanju študentovskih katoliških moči« 16. decembra 1939 črtali iz seznama pomožnih sil Katoliške akcije v Sloveniji. ¹⁶⁸

*Krščanski socialisti in Zveza delovnega ljudstva Slovenije
od jeseni 1939 do pomladi 1940; kriza v ljudskofrontnem
povezovanju*

Poleti 1939 je znani komunistični publicist Dušan Kermavner v Sodobnosti naštel in razčlenil vse politične skupine v demokratičnem delu slovenskega političnega spektra. Imenoval jih je tretji politični tabor na Slovenskem, katerega naloga je, da se čim čvrsteje poveže in ustvari močno demokratično fronto slovenskega delovnega ljudstva, ki bo branila njegovo socialno in narodno svobodo pred fašistično nevarnostjo. ¹⁶⁹

Na vprašanje, kdo sodi v tretji tabor, je povedal: »Obsega vse smeri, ki stoje v odločni opreki do obeh starih taborov in načelno zavračajo oba tečaja našega vseobvladujočega polarnega, svetovnonazorskega nasprotja ter pristopajo k slovenski narodni in socialni problematiki naravnost in ne po svetovnonazorskih ovinkih, to se pravi, je ne gledajo skozi prizmo koristi ‚naprednega‘ ali ‚katoliškega tabora‘. Vse te smeri oznamuje istosmerno prizadevanje za prenovitev slovenskega življenja z res demokratično narodno in socialno dejavnostjo.«¹⁷⁰ Nato je Kermavner čisto določno naštel te družbenopolitične skupine: »Delavsko-demokratična in kmečko-demokratična gibanja, krščanskosocialistična smer ter družbeno neopredeljene smeri med inteligenco.« Povedal je še, da je »tretji tabor v tem obsegu nasledek našega družbenega razvoja v zadnjih desetletjih.«¹⁷¹ Osrednjo skupino tretjega tabora je videl avtor sestavka v kmečko-delavskem gibanju, »ker v malem združuje oba družbena elementa, ki sta bistveni sestavni osnovi tega tabora, in ker se je izkazalo kot neomahljivi in najbolj dejavni zastopnik ideje pravega osredotočenja in strnitve sil tretjega tabora.«¹⁷²

O krščanskih socialistih je posebej zapisal, da »jim je v okviru tretjega tabora omogočen pravi in dosledni samostojni razvoj«, in zatrdil, da je »le v njegovem okviru mogoče dokazati, da svetovnonazorske razlike ne morejo ločiti življev, ki jih veže v enoto skupen narodni, politični in socialni program, skupno globoko in iskreno demokratično pojmovanje.«¹⁷³ Temu Kermavnerjevemu seznamu in analizi demokratičnih sil še danes ni kaj dodati. Ugotovimo lahko le to, da je njegovo pisanje, ki je bilo tedaj uradno stališče KPS, izražalo zelo demokratične, široke in idejno strpne nazore, ki so res veliko obetali.

Krščanski socialisti so v tistem času res verjetno zaslužili tako komunistično oceno, saj so bili komunistom od vseh možnih zaveznikov najbližji. Zanje se narodnoobrambno delo kot osnova za sodelovanje in združevanje »še ne izčrpa s tistim delom, ki se vrši v strankarsko organiziranih družbah, čeprav se javljajo razveseljivi znaki njihovega skupnega dela; marveč predstavlja narodno obrambno prav vsako delo za rešitev naših socialnih in gospodarskih vprašanj, za spoznanje rešilne poti iz njih, prav tako pa tudi vsako delo za ozdravljenje slovenskega političnega življenja...«¹⁷⁴ Podobne poglede na narodnoobrambno delo in povezovanje so imele še nekatere skupine tretjega tabora.

Pripravljenost različnih slovenskih političnih skupin za sodelovanje pri narodnoobrambnem delu, ki so ga pojmovale ožje ali zelo široko, kot smo videli pri krščanskih socialistih, je pomagala komunistični partiji pri povezovanju teh skupin. Priprave in dogovori za tako povezavo so trajali ves avgust in 3. septembra 1939 je bila v Celju konferenca. O konferenci je poročala mariborska Edinost: »Bivše politične stranke in nove skupine, ki so nastale po letu 1935, so sklicale več konferenc, da zavzamejo do položaja konkretno stališče. Odločile so se, da prično nemudoma z organizacijo in s pripravami za ustanovitev novih političnih strank, ki bodo tudi uradno nastopile v trenutku, ko bodo izdani novi politični zakoni. Tako so razpravljali o tem pristaši KDG, socialisti, krščanski socialisti, mladokmetijci itd. Najpomembnejši tak sestanek je bila konferenca blizu 100 zastopnikov iz vseh delov Slovenije v Celju 3. septembra 1939.«¹⁷⁵

Na tej konferenci so od organiziranih političnih skupin prisostvovali KDG, Slovenska kmečka stranka (Lončar-Kukovec) in po nekaterih podatkih tudi krščanski socialisti.¹⁷⁶

Posledica sestanka je bila, da se je bivše KDG, ki je bilo v resnici organizacija pod komunističnim vodstvom, preimenovalo v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS). Ostale skupine se ZDLS niso priključile, pač pa so se dogovorili, da bodo s pogovori o združitvi še nadaljevali.¹⁷⁷ ZDLS je sprejela osnutek svojega razglas.¹⁷⁸ Na osnovi nazorov, izraženih v osnutku in pozneje v tiskanem razglasu Zveze delovnega ljudstva Slovenije,¹⁷⁹ se različne politične skupine niso povezale v politično zvezo. Razglas je namreč zahteval, naj bo ZDL Slovenije enotna politična stranka vsega slovenskega delovnega ljudstva. To stališče pa je bilo popolnoma drugačno od dogovorov v avgustu in od konference v Celju. K taki stranki, ki bi jo pravzaprav vodili komunisti, niso hotele pristopiti posamezne politične skupine, ki so se zavemale za enakopravno politično povezavo, »Zvezo«, v kateri naj posamezne skupine obdržijo svojo ideologijo in organizacijo. Tako je ZDL Slovenije ostala le poskus zakonite politične stranke nezakonite komunistične partije; pridružili so se ji le posamezni naklonjeni nekomunisti, a le kot posamezniki in ne kot predstavniki političnih skupin.¹⁸⁰ Oblast je takoj prepovedala širjenje letaka »Kaj hočemo« in začela sodno preganjati njegove podpisnike (bilo jih je 96 iz vseh krajev Slovenije, med njimi komunisti in pristaši) in razširjevalce. Zveza delovnega ljudstva Slovenije je bila od začetka urad-

no ilegalna.¹⁸¹ Poleg režimskega preganjanja, ki ji je preprečevalo razvoj, pa ZDLS tudi ni našla podpore pri zaveznških političnih skupinah, na katere se je zanašala. Tega je bila v veliki meri kriva usodna politična sprememba v svetu, namreč pakt Hitlerja in Stalina, po katerem se je spremenila vsa dotedanja politika kominterne. Kominterneta je začela zagovarjati ta pakt in kritizirati dotedanjo politiko ljudske fronte, torej tudi sodelovanje s socialisti in vsemi demokratskimi zavezniki. Kolikor je danes znano iz dokumentov, so tudi jugoslovanski oziroma slovenski komunisti sledili tej osnovni usmeritvi kominterne.¹⁸² Zato so postali zavezniki bolj zadržani do sodelovanja s komunisti. Od komunistične politike oziroma od politike ZDLS so se odmaknili z javnimi izjavami v časopisih celo nekateri podpisniki razglasa »Kaj hočemo«, ki so pripadali Slovenski kmečki stranki (krogu dr. Lončarja). To so bili celjski lekarnar Fedor Gradišnik, ki je izjavil, da umika svoj podpis, ker je ZDLS postala politična stranka in ne le zveza, kot je bilo prvotno dogovorjeno,¹⁸³ podobno sta povedala še Tine Horvatič iz Krške vasi¹⁸⁴ in Vladimir Kreft iz Vidma ob Ščavnici.¹⁸⁵ Vodstvo ZDLS je proti tem posameznikom in proti nekaterim političnim skupinam, ki so izdale njegove upe, izdalo brošuro V ohrambo demokratičnih svoboščin,¹⁸⁶ katere glavni namen je bil protest proti režimskemu preganjanju ZDLS in opozorilo zaveznikom, naj ne stoji ob strani, kajti režim bo prej ali slej napadel tudi njih.

Krščanski socialisti so bili do spremenjene komunistične politike v jeseni 1939 kritični, toda še vedno zelo strpni in niso podirali mostov. Delavska pravica je pisala: »Slovenska demokratična levica, ki danes opravičuje usodepolni poseg Rusije v evropsko zdravo, poseg, ki je pomagal uničiti Poljsko, kar navdaja male narode s strahom za svojo bodočnost, je s tem izdala svojo demokracijo, pa naj se še tako trka na prsi. Z demokracijo pa je padlo tudi slovenstvo, ker je po navodilih iz Moskve? — razredna politika pred narodno...«¹⁸⁷ Nekaj dni zatem je svoj preveč čustveni izbruh ublažila in je v članku Slovenska demokracija zapisala: »Na bojišče stopa danes nov bojevnik za svojo svobodo — slovensko ljudstvo v najširšem pomenu besede. Še ga razdvaja preteklost, še ga slabijo kvarni internacionalni vplivi. Vkljub temu pa smo prepričani, da nas bo usodna ura vendarle združila v trdno politično enoto, ne glede, da se nekdo ogreva bolj za angleško, drugi bolj za rusko demokracijo.«¹⁸⁸

Vzporedno s tem je tudi revija Dejanje kritično razgaljala tedanjo komunistično delovanje v Sovjetski zvezi. Od septembra dalje je revija v nadaljevanjih objavljala novelo Igor belgijskega pisatelja in komunističnega odpadnika Charlesa Plisnierja, ki je opisoval stalinistične procese in dobro orisal psihološki portret stalinistične žrtve, predanega starega boljševika.¹⁸⁹ Objavo te novele so komunisti uredniku Dejanja Ediju Kocbeku zelo zamerili.¹⁹⁰

Krščanski socialisti seveda niso bili popolnoma enotni v svoji kritiki nove komunistične politike. Nekateri so bili bolj kritični, drugi pa so se trudili najti neke skupne poglede za nastop proti vladni reakciji. Tako so komunisti v brošuri ZDLS »V obrambo demokratičnih svoboščin« zapisali: »Teh svoboščin ne potrebuje le ZDLS, ampak tudi ostale politične skupine, ki so nasprotni politiki JRZ in JNS, to so krščanski socialisti, socialisti in skupina dr. Lončarja... Medtem, ko so se nekateri predstavniki krščanskih socialistov v nekih oblikah že pridružili protestnemu gibanju zoper nasilje, pa ni nobenega znamenja nezadovoljstva glede tega pri socialistih in pri SKDS (to je Lončarjeva stranka — op. J. P.).«¹⁹¹

Konec leta 1939 se demokratične skupine niso povezale, še manj pa pridružile ZDLS, pač pa so začele snovati, nekatere pa res ustanovljati samostojne politične stranke. Tako se je Lončarjeva Slovenska kmečka stranka preimenovala v Slovensko kmečko delavsko stranko (SKDS), s čimer je hotela pokazati, da družijo vse delovne sloje slovenskega naroda, kar ni bilo res, in tako izpodbiti prizadevanja ZDLS, da bi edina ustvarila tako zvezo. Ustanovitev oziroma obnovitev stranke so pripravljali socialisti, zato so ignorirali ZDLS, razen levega socialista Franca Svetka iz Celja.¹⁹²

Doslej to ni bilo znano, toda najnovejši dokumenti pričajo, da so novembra 1939 pripravljali ustanovitev lastne politične stranke tudi krščanski socialisti.¹⁹³ To je bil predvsem krog dr. Aleša Stanovnika. Novembra 1939 je izdal ciklostiran bilten Slovenska politika.¹⁹⁴

Bilten ali vestnik, kakor se je sam imenoval, je objavil štiri članke: Kaj hočemo?, Za slovensko politično organizacijo, Zasluge za našo nevtralnost (mišljena je nevtralnost Jugoslavije) in Notranja politika. Po M. Jeršiču in po stilu pisanja domnevamo, da so bili avtorji dr. Aleš Stanovnik, Edi Kocbek in dr. Tomaž Furlan.

V prvem članku, ki je programski, je zapisano: »Doba zgolj idejnega delovanja se bliža koncu, napočil je čas poli-

tičnega odločanja, ki naj postavi krono dosedanjim miselnim in zgolj osebnim naporom. Tisti slovenski delavec, kmet, obrtnik, izobraženec, ki so se v svojem slovenskem in krščanskem miselnem območju dokopali do važnih konkretnih spoznav, so danes poklicani, da strnejo v stvarno celoto te spoznave in se povežejo osebno v javno zvezo, s pomočjo katere bodo izbojevali svoje življenjske cilje. *Ta zveza naj bo naša nova slovenska politična organizacija.*»

Nato piše, kdo so ljudje, ki so izdali ta vestnik, in kaj hočejo: *»Mi, ki Vam ta vestnik pošiljamo, smo se združili med seboj v politično tovarištvo, ki naj postavi temelj novemu slovenskemu političnemu gibanju. Začenjamo graditi iznova in od spodaj. Sprožiti hočemo val političnega hotenja, ki naj prenovi slovenskega človeka, obenem pa doseže konkretne vseslovenske cilje.*

... Mi hočemo politično organizirati in vzgajati slovensko delovno ljudstvo na podlagi slovenskega narodnega načela, demokratične in socialne ideje. Če govorimo natančneje, hočemo uresničiti trojni cilj: doseči celotnost slovenskega narodnega ozemlja, doseči politično samostojnost slovenskega naroda in sožitje vseh Slovencev ter ustvariti tak socialni in gospodarski red na Slovenskem, da bo slovenski človek z njim najbolj zavarovan... Zato nočemo ustvariti kake nove verske ali svetovnonazorske politične stranke... Zato nočemo ideoloških bojov in ustvarjanja razlik. Pač pa hočemo doseči čim večje soglasje v gospodarskih, socialnih in političnih zadevah... V tem smislu bomo težili po koordinaciji naših političnih sil z vsemi tistimi političnimi silami, ki hočejo premagati sedanjo politično nemoralo in likvidirati sedanji politični red z vsemi njegovimi stankami...

Obenem s tem naziranjem pa bomo branili svojo lastno in neodvisno politično organizacijo. Svoje politično delo postavljamo za vrednoto neokrnjene človekove osebe, za zaklad prave krščanske kulture in za podobo slovenskega genija.« Ves program poudarja slovenstvo in politično demokracijo, ki pa mora biti drugačna, kot je bila dotedanja, meščanska. Glede stvarne politične metode je program nedorečen, za kar je možna dvojna razlaga: da si o tem niti avtorji sami niso bili popolnoma na jasnem ali pa tega zaradi pritiska režima niso hoteli povedati. V programu je zelo poudarjena pripravljenost nove politične organizacije na sodelovanje in povezovanje s sorodnimi političnimi skupinami.

Zaradi vladnega pritiska in zaradi vpoklica dr. Aleša Stanovnika na orožne vaje se stranka ni ustanovila.¹⁹⁵

Krščanski socialisti so poleg tega oktobra in novembra 1939 v Delavski pravici zapisali nekaj radikalnih družbenopolitičnih stališč, ki so kazala, da slovenski krščanski socializem prehaja na nova politična pota, ki pa mu jih kot glavni sovražnik zastavlja slovensko klerikalno vodstvo. V članku Katoliška skupnost¹⁹⁶ so zapisali, da »je problem katoliške skupnosti, kot ga rešujemo pri nas, le zadnji odmev bojev, ki so drugod že dobojevani v tem smislu, da katoliška skupnost ne more obstajati«. Poleg tega so še zapisali, da katoliškemu delavstvu ne preostaja nič drugega kot njegovemu tovarišu izven katoliškega tabora: boj z delodajalcem za delavske pravice. »Naj je ta borba omejena na strokovno polje, ... naj tvega poizkus v politiki, slej ko prej je vsak tak poizkus del boja delavskega razreda za delavske pravice. In če je ta boj pravilno voden, voden s ciljem zmage, ga lahko brez greha krstimo tudi za razredni boj.«¹⁹⁷ S to mislijo so krščanski socialisti v svojem dnevnem časopisju prvič javno poudarili delavski razredni boj za dokončno delavsko zmago. Torej je bila v tem idejnopoličnem območju premagana še ena ovira za sodelovanje z marksistično delavsko levico. Razčistiti je bilo treba le nekatera popolnoma določna taktična razhajanja s komunisti, ki so še vztrajali pri zagovarjanju Hitlerjeve in Stalinove zveze. V tem pogledu so bili krščanski socialisti novembra že zelo premišljeni in niso več napadali komunistov. Nasprotno, v članku Boj proti komunizmu¹⁹⁸ so celo odločno zavrnil (urednik Vitko Musek) klerikalno brošuro, ki je pozivala »na boj proti komunizmu na celi črti«, in nato zapisali: »Najprej moramo povedati, da je naš boj proti komunizmu trdno povezan z bojem proti vsem negativizmom, proti totalitarizmu, pa tudi proti kapitalizmu, ki ga mi štejemo za največjo nesrečo današnjega časa. Postavljamo celo trditev, da danes smatramo vse druge negativne sisteme, ki so skrivaj izrabili v svoje namene celo vero in Boga (in med temi je na prvem mestu kapitalizem, pa četudi krščanski), za bolj nevarne krščanstvu kakor komunizem, ki se je popolnoma jasno in odločno postavil na materialistično in protikrščansko stališče. Dvomim, da nam more danes bolj škodovati materializem komunizma od materializma katoliškega kapitalista, ki sprejema življenje po katoliških načelih tako dolgo, dokler mu koristi, vendar pa je po svojem čustvovanju in zunanjem udejstvovanju popoln

pogan, materialist...» Proti takim pogledom in proti pisanju Delavske pravice je v klerikalnem taboru završalo kot v panju. Najprej je v začetku novembra Straža v viharju neizprosno zahtevala, naj Delavska pravica odgovori, ali priznava papeške okrožnice. Delavska pravica je Stražo odločno zavrnila, češ da ji na tako zlobno izzivalno vprašanje nima česa odgovoriti in da »za nadalje nimajo drug drugemu staviti nobenega vprašanja več«. ¹⁹⁹ Po izidu krščanskosocialističnega ciklostiranega vestnika Slovenska politika, ki je oznanjal novo stranko, je zagrmel Slovenec; očital je JSZ, da je organizacijo krščanskega delavstva izrabila v politične namene, in ji grozil z uničenjem. ²⁰⁰ Istočasno pa sta Jugoslovanski strokovni zvezi pisala še oba škofa, ljubljanski in mariborski, in zahtevala, naj JSZ izjavi, da priznava papeške okrožnice in da zavrača komunizem. ²⁰¹ JSZ se je znašla v silno težkem, skoraj brezizhodnem položaju. Ni se hotela popolnoma vdati klerikalnemu vodstvu, ni pa se ne upala ne hotela popolnoma ločiti od cerkvenih oblasti. Načelstvo je sklenilo, da bo predsednik Žumer napisal škofoma daljše pismo in še enkrat obrazložil ves politični položaj, delo in namene JSZ. Žumer je v pismu zapisal, da JSZ ne name-rava zavreči papeških okrožnic, da pa le-te poudarjajo, da so krščanske strokovne organizacije popolnoma neodvisne od političnega gibanja, ker le tako lahko vršijo svoje poslanstvo med delavstvom. »Tako delo pa je danes nujno potrebno in eno najvažnejših udejstvovanj katoličanov proti boljševizmu in fašizmu,« je poudaril Žumer. Nato je še enkrat opozoril škofa, da nekateri katoliški krogi napačno mislijo, »da bode z razpustom in razbitjem JSZ rešeno važno vprašanje katoliške politične skupnosti. Ne vedo, da bodo s tem dosegli samo nasprotno in usodno škodovali katoliški miselnosti med slovenskim delavstvom«. ²⁰² Nato pa je še bo-žična številka Delavske pravice objavila Žumrov članek JSZ in politika, v katerem je zavrnil Slovenčevo pisanje, da JSZ ustanavlja politično stranko. Med drugim je povedal: *»Mi se nimamo nikomur nič opravičevati, povemo naj le svojemu članstvu, da se je delo (priprava letaka — op. J. P.) vršilo brez vednosti JSZ, ki ve prav dobro, kako je treba čuvati organizacijo v današnjih časih, ko preže na vseh straneh ljudje, ki bi jo najraje spravili s sveta.«* Nato je še poudaril važnost svobode in neodvisnosti delavske strokovne organizacije, ki mora v tem času igrati »najdoločilnejšo vlogo v družbi«, da pa »seveda življenje samo sili delavstvo, da se

tudi politično udejstvuje tam, kamor delokrog strokovne organizacije ne sega«. ²⁰³

Nekaj podobnega je povedal še enkrat v začetku leta 1940: ²⁰⁴ »Nešteto je vprašanj, ki se tičejo delavskega gibanja, ki pa ne spadajo na področje strokovne organizacije. Mar mislijo visokomoralni 'Slovenski delavci', da se bo naš strokovno organiziran delavec ukvarjal samo s posredovanji, prošnjami in mezdnimi gibanji, svojo lastno politično pravico in svoja vprašanja pa zanemarjal in prepuščal ne vem komu?« S tem stališčem, je dejal Žumer, za vselej JSZ izključuje vsakršno polemiko in stike z ZZD.

Pozimi 1939/1940 so torej krščanski socialisti pretrgali vse zveze s klerikalnim taborom, ostala jim je le vez s škofijo, ki so ji priznavali verski in moralni vpliv. Tak položaj je bil zanje zelo težak, poln tveganj in neznane prihodnosti. Znašli so se sami pred pošastnim klerikalnim velikanom, ki je očitno kazal, da bo uničil vsakogar, ki bi se skušal upirati njegovi popolni nadvladi med Slovenci. Na drugi strani pa niso mogli računati na potrebno oporo v slovenski demokratični fronti, ki je bila v veliki krizi, kajti komunisti, ki so bili njen odločilni dolgoročni dejavnik, so bili še vedno tesno navezani na kominternsko politiko. ²⁰⁵ Ostali dve sili demokratične fronte, Lončarjeva kmečka stranka in socialni demokrati, politično niso veliko pomenili in niso zbujali upov za tvegano prihodnost.

Kot smo omenili, krščanski socialisti ves ta čas niso več kritizirali komunistov, ampak so molčali o njihovi politiki. Edini protikomunistični članek, ki je takrat še izšel v Delavski pravici (21. decembra 1939), ne more veljati za uradno stališče vsega krščanskosocialističnega gibanja, še manj za stališče vodstva JSZ do komunistov. Članek, ki je zavračal komunistično politiko in trdil, da bodo krščanski socialisti v bodoče stokrat premislili, preden bodo na kakem področju sodelovali s komunisti, je napisal človek, ki ni bil ne funkcionar ne ideolog krščanskih socialistov. Članek je bil natisnjen celo na zadnji strani časopisa, ²⁰⁶ medtem ko je uvodnik te številke, napisal ga je S. Žumer, obračunaval s Slovenčevim pisanjem.

Krščanskim socialistom je v takem položaju spomladi 1940 preostalo le vztrajanje pri lastnih stališčih; zanašati so se morali nase, niso smeli obupati; čakali so, da se bodo odnosi v slovenskem demokratičnem taboru zjasnili.

V

KRŠČANSKI SOCIALISTI SE DOKONČNO SPORAZUMEJO S KOMUNISTIČNO PARTIJO — OD POLETJA 1940 DO USTANOVITVE OSVOBODILNE FRONTE 27. APRILA 1941¹

Uvod

Spomladi 1940 je v Jugoslaviji vladal režim Cvetković-Maček, ki je takrat rešil hrvatsko vprašanje v prid hrvatske buržoazije, in v državi se je na nekaterih področjih začela decentralizacija. Kar pa se tiče notranjega družbenopolitičnega razvoja, se je vse bolj kazala težnja po fašizaciji. Ne nazadnje je na to kazal tudi sam razvoj avtoritarne državne delavske sindikalne organizacije JUGORAS. Po sporazumu Cvetković-Maček se je z JUGORASOM spoprijateljil tudi reakcionarni Mačkov sindikat Hrvatski radnički savez. Položaj za svobodne delavske sindikalne organizacije je postal še težji. Ves ta razvoj je podpirala tudi slovenska klerikalna buržoazija, ki pa za svoje prilizovanje režimu le ni mogla iztržiti tako zaželene avtonomne banovine Slovenije. To je grenilo njeno zmagoslavje in postopoma se je predvsem iz strahu pred vse močnejšo demokratično fronto slovenskega delovnega ljudstva začela zbliževati s slovensko unitaristično liberalno buržoazijo. Leta 1940 je Jugoslavija na pritisk javnega mnenja v državi navezala stik s Sovjetsko zvezo. Demokratične sile pod vodstvom KPJ so to izrabile, da so začele organizirati Društva prijateljev Sovjetske zveze. Čeprav ga režim ni dovolil, je v Sloveniji od poletja dalje to »društvo« ilegalno močno zaživelo; bilo je direktni že dobro izoblikovan predhodnik Protiimperialistične fronte. Borilo se je za prijateljsko državno pogodbo s Sovjetsko zvezo, za široko demokratizacijo družbenopolitičnega življenja v državi in organizirano narodnoobrambno delo pred fašistično nevarnostjo.

Cvetković-Mačkov profašistični režim, ki je bil od konca leta 1940 krajši za Koroščevo ime, ki je umrl (slovenski kle-

rikalci pa so brez močnega predstavnika ostajali v vladi), je odkrito kazal svoj avtoritarni in protiljudski značaj. Poleti 1940 je zaprl v konfinacijska taborišča precej komunistov, ki se niso umaknili v ilegalo. Konec leta 1940 je prepovedal svobodne socialistične sindikate URSS, enako se je obetalo tudi krščanskosocialističnemu sindikatu. Toda komunisti so že pred časom delavstvo opozarjali na to, tako da ga ta ukrep ni našel nepripravljenega. Zaživel so že popreje ustanovljeni ilegalni odbori delavske enotnosti v podjetjih, v katerih so prednjačili komunisti v zavezništvu s krščanskimi socialisti, od februarja 1941 dalje pa so se priključevali tudi socialni demokrati. Odbori delavske enotnosti so organizirali v podjetjih mezdna gibanja in precej široke protidraginjske demonstracije v Sloveniji. Delavska enotna fronta in še širša ljudska fronta, v kateri so zbirali poleg komunistov in krščanskih socialistov še slovenski demokratični kulturniki in od konca leta 1940 tudi demokratični Sokoli, sta bili upanje slovenskega naroda za viharne čase, ki so se bližali.

*Jugoslovanska strokovna zveza se poleti 1940 odloči
za tesnejše sodelovanje s KPS*

Kljubovanje krščanskosocialističnega delavstva Jugoslovanske strokovne zveze vodstvu klerikalnega gibanja pozimi 1939/40 je le-temu vzbudilo pravo »sveto jezo«. Na to ni bilo treba dolgo čakati. V začetku marca 1940 je konferenca duhovnikov ljubljanske škofije pod vodstvom škofa Rožmana ugotovila, »da pisanja Delavske pravice in voditeljev Jugoslovanske strokovne zveze ni mogoče smatrati za krščansko, ker je v svoji nazornosti dvolično«. ^{1a} Vodstvo JSZ se je v Delavski pravici 21. marca pritožilo proti temu in naslovilo na škofa odprto pismo, naj jasno pove svoje mnenje. Prosili so ga, naj »jasno in javno izjavi, ali kot škof smatra JSZ za katoliško delavsko organizacijo ali ji ta značaj odreka«. ² Na koncu so poudarili, da dokler ne bodo javno izvedeli za škofovo mnenje, bosta načelstvo JSZ in Delavska pravica odklanjala vsako presojanje svojega katolištva, pa naj pride s katerekoli strani. Vodstvo JSZ se je zanašalo, da škof Rožman, kot vedno dotlej, JSZ ne bo odrekal krščanskega značaja, tako da bo v javnosti moralno čista. Toda to pot se je uštel. Najbolj nazadnjaški klerikalni krogi so se odločili pokončati JSZ in so za to namero pridobili tudi škofa Rožmana.

Le-ta je v Ljubljanskem škofijskem listu 25. aprila 1940 objavil resolucijo omenjene duhovniške konference, ki je obsodila JSZ, s čimer je obsodbi dal uradno cerkveno veljavo. Obsodba je bila ostra in se je glasila: »Škodljivo razcepljenost v vrstah katoliškega delavstva je povzročilo predvsem to, da so zašli nekateri vodilni krogi Jugoslovanske strokovne zveze pod vpliv marksističnih idej in se niso oklenili takoj v začetku papeževe socialne okrožnice Quadragesimo anno. — Pisanje Delavske pravice in delovanje Jugoslovanske strokovne zveze je že nekaj let tako, da se je organizacija sama izločila iz skupnosti celotne katoliške dejavnosti. — V JSZ pa je gotovo mnogo vernega krščanskega delavstva; vse to vabimo, da vstopi v katoliško strokovno organizacijo ZZD.«³

Vodstvo JSZ se je pritožilo pri škofu, kajti balo se je, da bo obsodba škodljivo vplivala na njegovo članstvo. Toda škof te svoje izjave ni več preklical, članstvo JSZ pa jo je tudi sprejelo mnogo bolje, kot so se bali. Znatnejših izstopov iz JSZ ni bilo. To je dokaz, kako zelo se je JSZ prekalila v ideoloških in političnih bojih zadnjih let. Vodstvo JSZ je na poznejše napade klerikalcev in očitke, da jo je cerkev izobčila, odgovorilo, da je čudno, da ima cerkev v ljubljanski škofiji drugačna verska merila kot v mariborski; mariborski škof namreč JSZ ni obsodil.

JSZ je spomladi 1940 sodelovala z obema demokratičnima sindikalnima centralama v posredovanju pri ministrstvu socialne politike, da bi v Sloveniji uredili vprašanje Delavske zbornice, za katero so zahtevali svobodne volitve, reorganizacijo in decentralizacijo Borze dela ter Središnjeg ureda za osiguranje radnika v Zagrebu (SUZOR). O slednjem so se na skupnem sestanku 17. aprila domenili, naj se decentralizira po banovinah. Za Slovenijo bi vse delo prevzel OUZD v Ljubljani; upravljali bi ga voljeni predstavniki, ki bi jih predlagale svobodne strokovne organizacije. Za usklajevanje socialnega zavarovanja po vsej državi so predlagali neki organ pri ministrstvu za socialno politiko. Te svoje predloge so 22. aprila na sprejemu podali ministru socialne politike dr. Srdjanu Budisavljeviću.⁴

Med voditelji JSZ je spomladi 1940 vse jasneje zorela misel, da si bo v težkih časih, ki se bližajo, treba najti političnega zaveznika, ki se bo odločno in vztrajno bojeval za dogovorjene cilje. Iz izkušnje so vedeli, da se na socialne demokrate v prihodnjih tveganih dogodkih ne bodo mogli opi-

rati, kajti le-ti so bili že dolgo sposobni samo reformistične politike, zakonite in sporazumne z vladajočim sistemom. Demokratično kmečko gibanje (dr. Lončarja) ni imelo ne jasnega programa ne prave moči. Krščanski socialisti so zato seveda izbrali komuniste, ki so doslej že večkrat izpričali svoj jasni cilj in odločno voljo ter pokazali tudi izjemno moč, ki je ne bi mogli prisoditi njihovemu majhnemu številu.

Po padcu Francije, ko je postalo očitno, da bo vojni požar slej ko prej zajel tudi Jugoslavijo, so krščanski socialisti spoznali, da bo Slovincem edina opora v prihodnjem usodnem času le Sovjetska zveza. Tako so se odločili, da se bodo čim prej in čim bolj povezali s slovenskimi komunisti, čeprav so imeli pomisleke proti njihovi trenutni politiki.

Dokončno odločitev za sporazum s komunisti so krščanski socialisti sprejeli na tajnem sestanku vodilnih levo usmerjenih članov širšega vodstva JSZ in ljudi iz kroga dr. Aleša Stanovnika v Laškem. Natančnejšega datuma sestanka, ki je, kot bomo še videli, zelo važen, do sedaj ni bilo mogoče ugotoviti.⁵ Sestanek je bil posledica prepričanja, ki so ga spomladi že večkrat izrazili, »da krščanski socialisti sami ne morejo več dalje in si morajo dobiti zaveznika«. To je izjavil član širšega vodstva JSZ Jožko Jurač iz Celja.⁶ Juračevo mnenje so podpirali predvsem tajnik načelstva Tone Fajfar, Stane Kovač, ki je bil od marca 1940 na željo načelstva v načelstvu JSZ v Ljubljani namestnik strokovnega upravnega tajnika Jožka Rozmana in delal skupaj z njim, in Lojze Lešnik, nekoliko starejši in neustrašen krščanskosocialistični politik iz Laškega.⁷ Nihče iz širšega vodstva temu ni nasprotoval, toda ker je bil to korak v protizakonito dejavnost, so se odločili, da se bodo nadalje dogovarjali neuradno, brez predsednika JSZ Srečka Žumra in brez glavnega upravnega tajnika Jožka Rozmana, da ne bi onemogočili njiju in organizacije JSZ, če bi policija slučajno odkrila te razgovore.

Prostor za sestanek je v gostilni v Laškem pripravil Lojze Lešnik. Štajerske voditelje JSZ je obvestil Jurač, ljubljanske in gorenjske pa sta obvestila Fajfar in Kovač. Do danes še ni natančno ugotovljeno, kdo vse se je udeležil sestanka v Laškem. Nekateri celo trdijo, da sta bila dva taka sestanka.⁸ Po izjavi Toneta Fajfarja v Odločitvi so se sestanka v Laškem udeležili Srečko Žumer, Martin Kores in Karel Reberšek iz Maribora, Metod Hočevnar in Jože Jurač iz Celja, Janez Pangeršič iz Polja, Lojze Lešnik in Lojze Diacci iz

Laškega, Jože Tomažič iz Kranja, Mavricij Borc z Duplice, dr. Aleš Stanovnik z Jesenic, Tone Marinček, Tone Toman, Stane Kovač in Tone Fajfar iz Ljubljane in morda še kdo iz vrst JSZ. Ta seznam ne drži popolnoma, kajti odločilnega sestanka se ni udeležil Srečko Žumer, saj ga ne omenja nihče drug. Srečko Žumer tudi sam izjavlja, da ni bil na sestanku v Laškem.⁹ Da je Fajfar med udeleženci navedel Žumra, je zanimivo zato, ker iz tega lahko razumemo, da se je voditelj JSZ strinjal s potjo, na katero se je JSZ podajala, zato se je Fajfarju zdelo razumljivo, da je bil na sestanku.

Uvodno poročilo na sestanku v Laškem je podal J. Jurač, ki je orisal politični položaj doma in v svetu. Predvideval je, da se bo Jugoslavija slej ko prej vpletla v vojno, v kateri bo slovenski narod smrtno ogrožen. Zato se je potrebno pripraviti na narodno obrambo, v kateri morajo krščanski socialisti dosledno opraviti svojo narodno dolžnost, ki pa je sami ne bodo zmogli. Na klerikalno stranko se ni mogoče zanesti, ker se pogreza v neke vrste fašizem; zato krščanski socialisti ne morejo sodelovati z njo. Krščanski socialisti ponujajo sodelovanje in zavezništvo Komunistični partiji Slovenije, v kateri vidijo odločilno silo v prihodnjem razburkanem času. Navzoči so se v izčrpnem, popolnoma odkritem pogovoru strinjali s poročilom in pooblastili Toneta Fajfarja in Lojzeta Hartmana, naj navežeta stike z vodstvom KPS in ponudita sporazum.¹⁰

Kmalu po sestanku v Laškem, ko so iskali stik s partijo, so krščanski socialisti doživeli veliko razočaranje in veliko krizo svoje usmeritve. V roke jim je prišla resolucija 3. konference KPS, ki je bila 29. junija 1940 na Vinjem in v kateri so komunisti ostro napadli vse svoje donedavne zaveznike v ljudski fronti, tudi krščanske socialiste. Resolucija, ki je precej obsežna,¹¹ ima tudi poglavje Krah slovenskih meščanskih strank, v katerem med drugim pravi: »Najtežji udarec (v tedanjem političnem razpletu — op. J. P.) je zadel socialno demokracijo in malomeščanske stranke: Lončarja, SDS, krščanske socialiste itd. Ta gospoda je sabotirala enotnost proletariata in delovnega ljudstva že takrat, ko je bila borba proti fašizmu še glavna naloga. Za druge imperialistične vojne (mišljena je vojna Nemčije proti Franciji in Angliji — op. J. P.) se je povsem zapisala zapadnemu imperializmu ter se uvrstila med njegove agente in vojne hujskače. Vodila je

ogabno propagando proti Sovjetski zvezi. Razvoj dogodkov je temeljito razkrinkal te imperialistične hlapce. Vse številnejši so danes njihovi pošteni pristaši iz vrst delavcev in kmetov pa tudi intelektualnega malomeščanstva, ki spoznavajo pravilnost politike KSS in zapuščajo svoje reakcionarne voditelje. KSS poudarja, da je za uspešen boj delovnega ljudstva nujno potrebno do kraja razkrinkati to gospodo in izpodbiti njen vpliv med delovnim ljudstvom...¹² Krščanski socialisti, ki niso zaslužili take ocene, so bili tako osupli, da so mislili, da je brošura provokacija policije ali klerofašistov, ki hočejo pri zaveznikih uničiti zaupanje v KP in onemogočiti približevanje; žal pa ni bilo tako.¹³ Alenka Nedog v svoji oceni te resolucije, ki ji je posvetila precej prostora in jo je vsestransko razčlenila, med drugim pravi: »Iz povzetka resolucije lahko ugotovimo, da je politika, ki je takrat dominirala v KPJ oziroma KPS, bila odraz v načelu sprejete politike kominterne, sicer prilagojene razmeram v Jugoslaviji. V tej resoluciji je zato povsem razumljiva popolna odklonitev kakršnegakoli sodelovanja z vodstvi delavskih strank in organizacij ter demokratskih meščanskih strank in skupin, ki jih resolucija ni poskušala niti diferencirati glede na njihova stališča, usmeritev in dotedanje sodelovanje s komunisti. Zato iz današnje retrospektive in glede na nadaljnji potek razvoja ne moremo opravičevati te v bistvu sektaške linije tretje konference.«¹⁴

Kaj je komuniste vodilo, da so sprejeli tako resolucijo, še vedno ni pojasnjeno; to bodo morali še povedati tedanji voditelji KPS. Lahko domnevamo, da je šlo za napade na Sovjetsko zvezo, ki so se vrstili tudi med slovenskimi demokratičnimi političnimi silami. Pri tem pa je seveda nenavadno, da so komunisti napadli tudi krščanske socialiste, ki leta 1940 niso kritizirali Sovjetske zveze. Če bi ta komunistična politika veljala dalj časa, bi lahko imela usodne posledice; ob njej ne bi moglo nikoli priti do Društva prijateljev Sovjetske zveze in do Osvobodilne fronte.¹⁵

Sredi poletja so krščanski socialisti JSZ dobili stik s partijo. Tone Fajfar se je povezal z Borisom Kidričem. Predlagal mu je sodelovanje, kakršno se bo partiji zdelo potrebno. Kidrič je sodelovanje sprejel in zaenkrat predlagal le to, da bodo krščanski socialisti poslali svoje predstavnike v odbor Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki ga je imela takrat partija za svojo najpomembnejšo politično akcijo.¹⁶

*Krščanski socialisti v Društvu prijateljev
Sovjetske zveze*

Društvo prijateljev Sovjetske zveze je bilo od poletja 1940 najbolj učinkovita in najpopolnejša oblika povezovanja vseh slovenskih demokratičnih sil. Julija 1940 je bil v Ljubljani ustanovljen pripravljalni odbor, ki je imel nalogo izdelati pravila in jih prijaviti banovinski oblasti. Pobudniki društva so bili komunisti, toda v odboru niso sodelovali, da oblasti ne bi dali povoda za kazni. Zato so pripravljalni odbor sestavljali znani kulturni in znanstveni delavci; predsednik je bil stari liberalni politik Ivan Hribar, člani pa dr. France Kidrič, dr. France Šturm, dr. Fran Zwitter, pisatelja Fran Albreht in Vladimir Levstik, skladatelja Lucijan Marija Škerjanc in Slavko Osterc, dramaturg Josip Vidmar in njegov brat, podjetnik Stane Vidmar, ter še nekateri.¹⁷ Poleg pripravljalnega odbora, ki naj bi jih predstavljal pred oblastjo, so poleti ustanovili tajni akcijski odbor, ki je v resnici usmerjal vso politiko društva. V njem so imeli glavno besedo komunisti. V tem akcijskem odboru sta krščanske socialiste predstavljala Tone Fajfar in Tone Marinček, nekaj pozneje sta v odbor stopila tudi predstavnika demokratične skupine v Sokolu Jože Rus in Franjo Lubej. Tako so bile v jeseni v odboru Društva prijateljev Sovjetske zveze zastopane poleg predstavnikov slovenske kulture vse tri osnovne idejnopolitične skupine v Sloveniji, komunistična, krščansko-socialistična in leva sokolska, ki so pozneje ustanovile OF.

Osnovna naloga društva je bila doseči pri jugoslovanski vladi pogodbo o prijateljstvu s Sovjetsko zvezo, v notranji politiki pa demokratizacijo političnega življenja: razpust režimskih JUGORAS sindikatov in zagotovilo svobode sindikalnega organiziranja. Ker je režim pretil tej svobodi, si je akcijski odbor društva za eno osnovnih nalog zadal organiziranje delavske enotnosti v podjetjih, ki naj bi povezala delavce različnih sindikalnih organizacij.¹⁸

Nekoliko za predstavnikoma JSZ sta stopila v Društvo prijateljev Sovjetske zveze še krščansko-socialistična predstavnika iz kroga revije Dejanje Edi Kocbek in Jože Zemljak.¹⁹ Tako se je v Društvu prijateljev Sovjetske zveze konec leta 1940 povezalo vse krščansko-socialistično gibanje. Krščanski socialisti so opravili svojo nalogo, kot je bilo treba. Predanost politiki društva so pokazali jeseni 1940, ko so izstopili iz Slovenskega društva. Slovensko društvo, ustanov-

ljeno že leta 1938, je bilo organizacija narodnjaških sredinskih Slovencev, ki so izražali svoje družbenopolitične in kulturne nazore v časniku Slovenija. Njegova osnovna politična želja je bila zedinjena avtonomna demokratična Slovenija. Glavna voditelja in organizatorja sta bila učitelj Mencin in advokat dr. Mrak. Leta 1938 in še v začetku leta 1939 je KP v tem krogu, razširjenem po vsej Sloveniji, videla enega izmed zaveznikov v slovenski ljudski fronti. V Slovenskem društvu, ki je leta 1939 štel 231 polnopravnih članov, je bilo 91 katoličanov, 33 komunistov, 56 strankarsko neopredeljenih oziroma narodnih demokratov, za 51 članov pa ni znana njihova usmeritev. Med 91 katoličani je bilo tudi 39 krščanskih socialistov.²⁰

Po sporazumu Hitlerja in Stalina je vodstvo Slovenskega društva v časopisu Slovenija iz skrbi za slovenski narod začelo ostro napadati Sovjetsko zvezo in odklanjati politiko slovenskih komunistov. Kazalo je izrazito prozahodno usmeritev. Član Slovenskega društva Lojze Ude je poleti 1940 v časopisu Slovenija ostro razpravljal s komunistom Dušanom Kermavnerjem (Andrej Beličan), ki mu je odgovarjal v Sodobnosti. Ker vodstvo Slovenskega društva ni nehalo napadati Sovjetske zveze in slovenskih komunistov niti potem, ko so že spremenili svojo politiko, so krščanski socialisti po nekaj brezuspešnih zahtevah po spremembi pisanja Slovenije izstopili iz Slovenskega društva, Tone Fajfar pa še iz uredništva časopisa Slovenija.²¹ Slovenija je zaradi tega imenovala krščanske socialiste »dvoživkarske kapitulante« pred komunizmom.²²

O stanju v državi in v svetu je širše vodstvo JSZ razpravljalo na oktobrski javni seji. S. Žumer je poročal, da je krščanskosocialistično gibanje povsod po svetu razpadlo in da obstaja samo še v Sloveniji. Povsod propada tudi meščanska demokracija, ki jo uničuje fašizem. Delavsko gibanje je v Sloveniji oslABLJENO, ker je razcepljeno. ZZD se vzdržuje s pomočjo režima, podobno tudi NSZ. Socialna demokracija se razkraja in razpada. Krščanski socialisti hočejo, da bi bile delavske vrste čvrste in močne; za to se bo borila JSZ, ki »stopa na vodilno mesto med slovenskim delavstvom«.²³

Takšno govorjenje in zavest pri krščanskosocialističnem delavstvu je precej osnovano. Krščanski socialisti so se resnično vsaj od tridesetih let dalje uveljavili sprva kot vodilna idejna sila reformističnega evolutivnega krila slovenskega

delavskega gibanja, ki je po svežih zamislih in po požrtvovalnosti prekašala popolnoma okostenele in oportunistične socialne demokrate. V zadnjih letih pred vojno pa je JSZ začela tudi uradno dobivati vse močnejše položaje v različnih klasičnih delavskih ustanovah, ki so jih prej obvladovali socialni demokrati, ki so zdaj slabeli (na primer na volitvah delavskih zaupnikov leta 1940). Tako so postali krščanski socialisti v Sloveniji res najpomembnejši predstavnik reformnega evolutivnega demokratičnega socializma, pomembnejši od socialne demokracije, in to je specifična poteza slovenske zgodovine. Kot take jih je sprejemala Komunistična partija Slovenije, predstavnica slovenskega revolucionarnega proletariata, v medsebojnem sodelovanju in sporazumevanju.

Leva in samostojna politična usmeritev krščanskih socialistov, ki se je izražala v pisanju Delavske pravice, je bila režimu trn v peti. Januarja 1941 je državni tožilec v Ljubljani poklical k sebi tajnika JSZ Jožka Rozmana in mu omenil, da je na pisanje Delavske pravice postal pozoren že osrednji urad za tisk v Beogradu, ker je to pisanje popolnoma podobno komunističnemu. Imel je že nalog, naj novoletno številko zapleni, pa tega ni storil; v prihodnje pa se temu ne bo mogel več izogniti.²⁴

Kljub temu je, kar je skoraj nerazumljivo, JSZ in njena Delavska pravica ostala pri življenju do konca Jugoslavije in opravila veliko delo pri osveščanju delavstva in povezovanju v delavsko enotnost.

Ob marčnem puču je Delavska pravica zapisala, da krščanski socialisti od nove vlade pričakujejo, da bo izpolnila obljubo po zakonitosti in redu in da bo popravila krivice, ki so jih prizadejali delavstvu prejšnji režimi, zlasti pa režim JRZ.²⁵

Vojna in okupacija sta uničili vse upe in načrte. JSZ je okupator razpusil, Delavska pravica je utihnila. Kot je znano, se je krščanskosocialistično delavstvo takoj odzvalo pozivu KPS in s svojim predstavnikom Tonetom Fajfarjem 27. aprila 1941 sodelovalo pri ustanovitvi Protiimperialistične fronte, ki je postala pod imenom Osvobodilna fronta (od junija dalje) največja politična stvaritev v zgodovini slovenskega naroda.

Iz povedanega je torej jasno, kot pravilno pravi Metod Mikuž,²⁶ da so krščanski socialisti JSZ že pred stiki s komunistično partijo prehodili določeno revolucionarno pot, ob usodni narodni preizkušnji pa so našli pot do najtesnejšega

sodelovanja s partijo v Osvobodilni fronti. Poleti se je v Osvobodilno fronto vključila tudi skupina krščanskih socialistov okoli revije Dejanje, njen predstavnik Edi Kocbek pa je prišel v ožje vodstvo Osvobodilne fronte. S tem se je celotno krščanskosocialistično gibanje znašlo v napredni politični organizaciji, ki se je borila za novo slovensko družbo in za novega slovenskega človeka.

OPOMBE

UVOD

¹ Kaj je idejno teoretično in praktično politično krščanski socializem glej dalje I. del.

² Takšno točno oceno krščanskih socialistov je dal Boris Kidrič v svojem sestavku »Kratek oris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji«, napisanem oktobra 1944. Sestavek objavljen v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, str. 10.

³ Glej podrobneje dalje v knjigi poglavje o Križarstvu in študije Marka Dvořaka: Poizkus orisa Križarskega gibanja. Nova pot XXI/1969, št. 4-6, št. 7-9 in št. 10-12 ter knjigo Slavka Kremenška, Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941, Ljubljana 1972, str. 106—117 in 157—165.

⁴ J. Gostinčar, Začetek krščansko-socialnega gibanja med Slovenci. Socialna misel, III/1924, str. 105—108 in F. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 103—104 (glej dalje: Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja).

⁵ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, str. 105.

⁶ O tem glej med drugim pismo v Krekovi zapuščini iz 1896. leta, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani (zavoj 17). Na pismo me je opozoril prof. dr. Janko Pleterski, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

⁷ J. Gostinčar, Začetek krščansko-socialnega gibanja, str. 107; Franc Ziller, Moji spomini na prva leta krščanskega socializma. Socialna misel, III/1924, str. 113; Franc Erjavec, str. 117—119.

⁸ F. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, str. 119—121.

⁹ Dušan Kermavner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah-Javorniku od začetkov do leta 1918. Ljubljana I. del, 1974, str. 13 in II. del, str. 8—91.

¹⁰ Dušan Kermavner, Politični boji na Gorenjskem..., II. del, str. 32.

¹¹ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, str. 249.

¹² Edvard Kardelj-Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (druga predelana izdaja). Ljubljana 1957, str. 293—295.

¹³ Milica Kacin-Wohinz, Tone Ferenc, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu, str. 99—100.

¹⁴ Janko Pleterski, Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem. Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Ljubljana 1964, str. 109.

¹⁵ V zadnjem času so edina izjema razprave dr. Franceta Kresala, ki pa se tudi omejujejo v širšem smislu le na industrijsko delavstvo.

¹⁶ Podatki vzeti iz Drago Potočnik, Statistični dodatek. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 544. — Procenti za posamezne panoge niso izračunani od absolutnega števila prebivalstva, živečega od ene panoge, ampak od števila gospodinjstev v eni panogi, kar ni popolnoma isto. Štetje leta 1921 ni prineslo razčlenitve vsega prebivalstva, živečega od posamezne panoge, za vsako pokrajino posebej, ampak samo za vso državo. — Glej *Definitivni rezultati popisa stanovništva* od 31. januarja 1921. god., Sarajevo 1932; in *Definitivni rezultati popisa stanovništva* od 31. marta 1931. godine, knjiga IV., Sarajevo 1940, str. V—VIII. Za posamezne pokrajine je število gospodinjstev v posameznih panogah leta 1921 prinesel zagrebški almanah *Privreda* 1928, št. 8—9.

¹⁷ Drago Potočnik, Statistični dodatek. Spominski zbornik, str. 544.

¹⁸ D. Potočnik, Statistični dodatek. Spominski zbornik, str. 544.

¹⁹ Posredno bi se strukturiranost kmečke posesti in kmečkega prebivalstva dalo izračunati po Definitivnih rezultatih popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Sarajevo 1940, str. 26—90.

²⁰ France Kresal, Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1-2, Ljubljana 1970, str. 81—99.

I. KRŠČANSKI SOCIALIZEM V ZAHODNI IN SREDNJI EVROPI MED OBEMA VOJNAMA

¹ Paul Tillich, Religiöser Sozialismus. Handbuch der Sozialwissenschaften. Neunter Band. Göttingen 1956, str. 507—508.

² Markus Mattmüller, Leonhard Ragaz und der religiöse Sozialismus. Band I. Zürich 1957, str. 20—22; enako tudi članek Christian Socialism v Encyclopedia of the Social Sciences. Volume III. Macmillan, New York 1967, 6. izdaja, str. 449—451.

³ Markus Mattmüller, Leonhard Ragaz und der religiöse Sozialismus. Band I. Zürich 1957, str. 20—22; enako tudi članek Christian Socialism v Encyclopedia of the Social Sciences. Volume III. Macmillan, New York 1967, 6. izdaja, str. 449—451.

⁴ Na to bistveno razliko je pokazal že Max Beer v svoji Geschichte des Sozialismus in England, Stuttgart 1913. V najnovejši literaturi zastopata takšno mnenje tudi eminentna priročnika: Jaques Droz, Le socialisme démocratique 1864—1960, Armand Colin, Paris 1966, str. 84 in Wolfgang Abendroth, Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1965, str. 78.

⁵ Handbuch der Sozialwissenschaften. Neunter Band. Göttingen 1956, str. 508.

⁶ Walter Dirks, Unvergessene Brückenschläge. Versuche christlich sozialistischer Verständigung zwischen den beiden Weltkriegen, v brošuri, ki jo leta 1961 izdal Zentrallausschuss der sozialistischen Bildungsgemeinschaften des Landes Nordrhein-Westfalen.

⁷ Michael P. Fogarty, Christliche Demokratie in Westeuropa, Freiburg im Br. 1959.

⁸ Paul Tillich, Religiöser Sozialismus. Handbuch der Sozialwissenschaften, Neunter Band, Göttingen 1956, str. 507.

⁹ Prikaz idej religioznih socialistov, imenovanih socialci, podan po Gottschalch, Karrenberg, Stegmann; Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland, München 1969, str. 620—623.

¹⁰ Markus Mattmüller, Religiöser Sozialismus. Parteizugehörigkeit und christliches Gewissen im Denken und Leben von Leonhard Ragaz. Zeitschrift für evangelische Ethik. 4. Jahrg. Zürich 1960, str. 323.

¹¹ Markus Mattmüller, Leonhard Ragaz und der religiöse Sozialismus. Band I., Zürich 1957, str. 109, 113, 137, 183—190.

¹² Markus Mattmüller, Religiöser Sozialismus. Zeitschrift für evangelische Ethik, 4. Jahr., Zürich 1960, str. 334—335.

¹³ Jean Yves Calvez SJ, Jacques Perrin SJ: Kirche und Wirtschaftsgesellschaft. Die Soziallehre der Päpste von Leo XIII. bis zu Johannes XXIII. Rechlinghausen 1964. 135—137.

¹⁴ M. P. Fogarty, Christliche Demokratie in Westeuropa, Freiburg in Br. 1959, str. 435.

¹⁵ Walter Dirks, Unvergessene Brückenschläge. Versuche christlichsozialistischer Verständigung zwischen beiden Weltkriegen. Str. 5.

¹⁶ Pregled podan po Walter Dirks, Ein Priester und ein Sozialist. Kritischer Katholizismus, Köln 1971, št. 6.

¹⁷ Ernst Troeltsch, Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Tübingen 1923, str. 844—845, 3. izdaja.

¹⁸ Glej npr. znane predstave E. Troeltsch, Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Tübingen 1923, 3. izdaja, ali Max Weber, Die protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus v Arhiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, zv. XXI, 1903/1904.

¹⁹ Johannes Messner, Die soziale Frage im Blickfeld der Irrwege von gestern, der Sozialkämpfe von heute, der Weltentscheidung von morgen. Innsbruck-Wien-München 1956, str. 293.

²⁰ Ti krščanskosocialni principi so povzeti po Johannesu Messnerju, Die soziale Frage, Tyrolia Verlag, Innsbruck, Wien, München 1956, str. 342—350. Messner, dunajski katoliški teolog in sociolog, je pisal o krščanskem socialnem vprašanju že v tridesetih letih. Njegova knjiga Die soziale Frage, ki je izšla 1956 predelana in dopolnjena, je eno najbolj standardnih in avtoritativnih del o uradni krščanskosocialni doktrini. Za nas je bilo uporabno še predvsem zaradi svojega koncepta. Koncipirano je namreč tako, da posveti zelo veliko prostora odnosu krščanskosocialne doktrine do kapitalizma in do socializma v razliko od drugega danes standardnega dela Francozov jezuitov Jean-Yves Calveza in Jacquesa Perrina, Eglise et Société Economique (nemški prevod Kirche und Wirtschaftsgesellschaft, Rechlinghausen 1964), ki se omejuje na prikaz cerkvene socialne doktrine s stališča krščansko cerkvene antropologije.

²¹ Jean-Yves Calvez, Jacques Perrin, Kirche und Wirtschaftsgesellschaft, str. 132—133.

²² Glej originalni tekst *Rerum novarum* v knjigi: Katoliška socialna doktrina, Ljubljana 1969, izdala VŠPV, ciklostirano.

²³ Messner, *Die soziale Frage*, str. 463.

²⁴ Messner, *Die soziale Frage*, st. 323.

²⁵ Susanne Hedler, *Die katholischen Sozialisten. Darstellung und Kritik ihres Wirkens*. Diss. phil. Hamburg 1951 (neobjavljeno).

²⁶ *Zeitschrift für Religion und Sozialismus*, Jhg. II., 1930, str. 22—23.

²⁷ Razvoj med protestanti podan po Johannes Messner, *Die soziale Frage*, str. 339—341.

²⁸ M. P. Fogarty, *Christliche Demokratie in Westeuropa*, str. 207—215.

²⁹ M. P. Fogarty, *Christliche Demokratie in Westeuropa*, str. 42—50 in 114—126.

³⁰ Jean-Marie Mayeur, *Le démocratie chrétienne, le catholicisme social, le catholicisme intransigeant*. *Annales économiques, sociétés, civilisations*, No 2, mars-avril 1972, str. 483—499.

³¹ Glej opomba 1, str. 8—9.

³² Helga Grebing, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Ein Überblick*. München 1966, str. 191—192.

³³ To počne M. M. Šeinman, *Hristianskii socializm. Istorija i ideologija*. Moskva 1969.

³⁴ Tako Renate Breipohl, *Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein zur Zeit der Weimarer Republik*. Zürich 1971, str. 65—72.

³⁵ M. P. Fogarty, *Christliche Demokratie in Westeuropa*, str. 436—437; Susanne Hedler, *Die katholischen Sozialisten*. Tipkopijsna disertacija, Hamburg 1952 in predvsem Walter Dirks, *Ein Priester und ein Sozialist. Kritischer Katholizismus*, Köln 1971, št. 6; in isti v *Unvergessene Brückenschläge*, Köln 1961.

³⁶ M. P. Fogarty, *Christliche Demokratie in Westeuropa*, str. 436—437.

³⁷ M. P. Fogarty, *Christliche Demokratie in Westeuropa*, str. 436—437.

³⁸ Glej II., III., IV. in V. del pričujoče študije.

³⁹ To stališče zastopajo vsi najpomembnejši zgodovinarji nemškega krščanskega socializma, kot so: Helga Grebing, *Zentrum und die Katholische Arbeiterschaft 1918—1933*. Diss. (tipkopis), Berlin 1952; ista tudi *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Ein Überblick*, München 1966; Susanne Hedler, *Die Katholischen Sozialisten*. Diss. (tiskopis), Hamburg 1952; enako Ernst August Suck, *Der religiöse Sozialismus in der Weimarer Republik*. Diss. (tipkopis), Marburg/Lahn 1953 in Renate Breipohl, *Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein zur Zeit der Weimarer Republik*. Zürich 1971.

⁴⁰ Renate Breipohl, *Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein*, str. 14—15. Ta knjiga prinaša najbolj popolno historično bibliografijo protestantskega religioznega socializma, ki je v zadnjem času izredno narasla.

⁴¹ Renate Breipohl, *Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein*, str. 167—235, predvsem pa str. 167—176.

⁴² Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, str. 168—169 in tudi 225—235.

⁴³ Friedrich-Martin Balzer, Klassengegensätze in der Kirche. Erwin Eckert und der Bund der religiösen Sozialisten. Köln 1973, str. 17.

⁴⁴ Friedrich-Martin Balzer, Erwin Eckert und der Bund der religiösen Sozialisten, str. 18—31 in Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, str. 16—21.

⁴⁵ Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, str. 32.

⁴⁶ Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, tr. 23.

⁴⁷ Friedrich-Martin Balzer, Erwin Eckert und der Bund der religiösen Sozialisten, str. 54—64.

⁴⁸ Friedrich-Martin Balzer, Erwin Eckert und der Bund der religiösen Sozialisten, str. 75—125; Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, str. 47—53.

⁴⁹ Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, str. 53—55.

⁵⁰ Friedrich-Martin Balzer, Erwin Eckert und der Bund der religiösen Sozialisten, str. 82—136; Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, str. 30—43.

⁵¹ Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, str. 30—43 in 55—58.

⁵² Renate Breipohl, Religiöser Sozialismus und bürgerliches Geschichtsbewusstsein, str. 58—59.

⁵³ Helga Grebing, Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Ein Überblick, München 1966, str. 198.

⁵⁴ Helga Grebing, Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, str. 194.

⁵⁵ Walter Dirks, Vergessene und unvergessene Brückenschläge, str. 12 in Susanne Hedler, Die katholischen Sozialisten, tipkopijs disertacije. Hamburg 1952, str. 48—56 (dalje Susanne Hedler).

⁵⁶ Walter Dirks, Vergessene und unvergessene Brückenschläge, str. 11.

⁵⁷ Susanne Hedler, str. 59.

⁵⁸ Walter Dirks, Vergessene und unvergessene Brückenschläge, str. 7—8; Susanne Hedler, str. 63—69.

⁵⁹ Susanne Hedler, str. 69—75.

⁶⁰ Helga Grebing, geschichte den deutschen Arbeiterbewegung, str. 194.

⁶¹ Walter Dirks, Vergessene und unvergessene Brückenschläge, str. 11.

⁶² Susanne Hedler, str. 60.

⁶³ Susanne Hedler, str. 90.

⁶⁴ Susanne Hedler, str. 91—92 in W. Dirks, Vergessene und unvergessene Brückenschläge, str. 8—10.

⁶⁵ Susanne Hedler, str. 90—91.

⁶⁶ Susanne Hedler, str. 94.

⁶⁷ Susanne Hedler, str. 93.

⁶⁸ Vsi podčrtani izrazi dobesedno vzeti iz Hellerjevega Programa krščanskega socializma iz leta 1919. — Program objavljen 1919 v Hellerjevem časopisu »Das neue Volk« in v posebni brošuri.

⁶⁰ Helga Grebing, *Geschichte den deutschen Arbeiterbewegung*, str. 204.

⁷⁰ Susanne Hedler, str. 77.

⁷¹ Susanne Hedler, str. 79—80.

⁷² Helga Grebing, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, str. 204, enako tudi Susanne Hedler, str. 80.

⁷³ Susanne Hedler, str. 85—86.

⁷⁴ Susanne Hedler, str. 80 in 85.

⁷⁵ Susanne Hedler, str. 84.

⁷⁶ Helga Grebing, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, str. 204.

⁷⁷ Jean Claude Ciqui, *Die Stellung des französischen Katholizismus zum Sozialismus v knjigi Albrecht Langner, Katholizismus und freiheitlicher Sozialismus*, Köln 1965, str. 118.

⁷⁸ Takšno oceno dajejo vsa pomembnejša dela, čeprav pisana z različnih izhodišč, tako: Maurice Vaussard, *Histoire de la démocratie chrétienne en France — Belgique — Italie*, Paris 1953, str. 92—98; enako oceno daje tudi René Rémond, ki izhaja iz socialističnega tabora, v svoji knjigi: *Les catholiques, le communisme et les crises 1929—1939*, Paris 1960.

⁷⁹ M. P. Fogarty, *Christliche Demokratie in Westeuropa*, Freiburg 1959, str. 386—387.

⁸⁰ M. Vaussard, *Histoire de la démocratie chrétienne*, str. 100—101, isto tudi René Rémond, *Les catholiques, le communisme et les crises 1929—1939*, Paris 1960.

⁶¹ M. Vaussard, *Histoire de la démocratie chrétienne*, str. 101.

⁸² G. Hoog, *Histoire du Catholicisme Social en France*, Domat-Montchrestien 1946, str. 137—142; o Marcu Sangnierju posebej: J. Folliet, *Le Sillon*, v *Chronique Sociale de France*, marec, april 1950.

⁸³ Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris 1959, str. 832.

⁸⁴ Analiza Maritainovega nauka podana po J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris 1959, str. 832—834.

⁸⁵ Mounierove idejne družbene koncepcije podane po J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, str. 835 in po François Goguel, *Positions politiques*, v *Ésprit*, št. 12, 1950, posvečena smrti Emmanuela Mouniera, str. 797—819.

⁸⁶ G. Lefranc, *Histoire du front populaire*, Paris 1964, str. 112.

⁸⁷ Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, str. 835.

⁸⁸ F. Goguel, *Positions politiques du E. Mounier*. *Ésprit*, št. 12, 1950, str. 808.

⁸⁹ F. Goguel, *Positions politiques*. *Ésprit*, št. 12, 1950, str. 814.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ Njegove razmeroma konservativne krščanskosocialne poglede je moč videti v njegovi knjigi *Cinquante Années de Syndicalisme Chrétien*, Spes. 1937.

⁹² G. Lefranc, *Le mouvement syndical*, Paris 1967, str. 240.

⁹³ G. Lefranc, *Le mouvement syndical*, str. 243.

⁹⁴ G. Lefranc, *Le mouvement syndical*, str. 245.

⁹⁵ G. Lefranc, *Le mouvement syndical*, str. 313.

- ⁹⁶ G. Lefranc, *Le mouvement syndical*, str. 363.
- ⁹⁷ H. Grossmann, C. Grünberg: *Christlicher und religiöser Sozialismus v knjigi Anarchismus, Bolschewismus, Sozialismus*, Frankfurt 1971, str. 131—132, ponatis iz Wörterbuch der Volkswirtschaft I. del, Jena 1931, str. 551.
- ⁹⁸ André Philip, H. de Man et la crise doctrinale du socialisme, 1928, str. 9.
- ⁹⁹ André Philip, *Les Socialistes*, Paris 1967, str. 2.
- ¹⁰⁰ H. Grossmann, C. Grünberg: *Anarchismus, Bolschewismus, Sozialismus*, str. 132.
- ¹⁰¹ Slika o H. de Manu podana po Jean Delfosse, *Der belgische Sozialismus v knjigi Katholizismus und freiheitlicher Sozialismus*, Köln, str. 263—265.
- ¹⁰² Med njimi izčrpno S. Gargas, *Der religiöse Sozialismus in den Niederlanden*; *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* XV., Leipzig 1930; str. 388—415.
- ¹⁰³ S. Gargas, str. 400.
- ¹⁰⁴ S. Gargas, str. 393—399 isto tudi H. Grossmann, C. Grünberg, str. 139.
- ¹⁰⁵ S. Gargas, str. 402—404.
- ¹⁰⁶ S. Gargas, str. 405—406.
- ¹⁰⁷ S. Gargas, str. 415.
- ¹⁰⁸ S. Gargas, str. 408.
- ¹⁰⁹ S. Gargas, str. 404. To spremembo v nizozemskem socializmu je enako okarakteriziral tudi Servatins W. Couwenberg v članku *Christenthum und moderner Sozialismus in den Niederlanden v knjigi Katholizismus und freiheitlicher Sozialismus*, str. 140.
- ¹¹⁰ S. Gargas, str. 413.
- ¹¹¹ M. P. Fogarty, *Christliche Demokratie in Westeuropa*, str. 436—437.
- ¹¹² Ves razvoj v Švici podan po M. Mattmüller, Leonhard Ragaz und die religiösen Sozialisten in der Schweiz. *Zeitschrift für evangelische Ethik*, zv. 6, 1960, str. 330—341.
- ¹¹³ Tako ga označuje njegov pristaš G. Blenk, Leopold Kunschak und seine Zeit, Europaverlag, Wien 1966.
- ¹¹⁴ Takšno oceno daje mladi avstrijski zgodovinar leve katoliške usmeritve Anton Pelinka v svoji odlični knjigi *Stand oder Klasse? Die christliche Arbeiterbewegung Österreichs 1933—1938*, Europaverlag, Wien 1972.
- ¹¹⁵ Susanne Hedler, str. 102—108.
- ¹¹⁶ M. P. Fogarty, *Christliche Demokratie in Westeuropa*, str. 437.
- ¹¹⁷ Susanne Hedler, str. 108.
- ¹¹⁸ O njegovi dejavnosti v organizaciji Revolucionarnih socialistov Avstrije piše njen voditelj Josef Buttinger v svoji knjigi *Am Beispiel Österreichs*, Köln, 1953.
- ¹¹⁹ M. Vaussard, *Histoire de la démocratie chrétienne*, str. 250—260.
- ¹²⁰ Elena Rossi, *Dal Partito Popolare alla Democrazia Cristiana* 1969, str. 108—176.

II. KRŠČANSKI SOCIALISTI POD OKRILJEM SLS 1918—1928

¹ Že za volitve za konstituanto so socialisti dobili en mandat več od komunistov, za vse poznejše volitve v dvajsetih letih pa znatno več glasov kot razne kom. liste.

² A. Korošec je na zborovanju SLS 2. aprila izjavil, da slovenski liberalizem nima bodočnosti. Slovenec, 4. aprila 1920.

³ O njihovem predhodnem razvoju je podana kratka skica v uvodnem poglavju.

⁴ Slovenec in Slovenski narod 3. septembra 1917.

⁵ Naša moč, 13. decembra 1918.

⁶ Naša moč, 12. februarja 1919.

⁷ Naša moč, 24. februarja 1919.

⁸ Naša moč, 5. februarja 1919.

⁹ Ravno tam.

¹⁰ Naša moč, 29. maja 1919.

¹¹ Naša moč, 2. aprila 1919.

¹² Zora 1918/1919, št. 1-2, str. 8—10.

¹³ Zora, letnik 2/1919/1920, št. 6-8, str. 76.

¹⁴ Podatki in ocene vzete iz neobjavljenega zapisa Mira Jeršiča, Socialni klub in socialni listi, 10 strani, hrani A IZDG v Ljubljani. — Zbirka krščanski socialisti, zapuščina M. Jeršiča.

¹⁵ Od Socialnih listov je izšla verjetno le ena sama številka, ki jo je uredil Miro Jeršič. Danes ni moč najti nobenega šapirografiranega izvoda, pač pa je M. Jeršič ohranil originalni rokopis za vso številko. Fotokopije so dostopne v A IZDG. — Zbirka krščanski socialisti, osebna zapuščina M. Jeršiča.

¹⁶ Miro Jeršič — Socialni klub in Socialni listi, rokopis, str. 9.

¹⁷ Terseglav je v mladosti nekaj časa študiral teologijo, potem pa je izstopil, ker nameravani duhovniški poklic ni ustrezal njegovemu temperamentu. Posvetil se je novinarstvu, bil pred vojno urednik pri Slovencu. Med prvo svetovno vojno je prišel v rusko ujetništvo, kjer je doživel oktobrsko revolucijo in državljansko vojno, kar je nanj zelo vplivalo, da je spoznal pomen delavskega boja in socializma, ki pa si ga ni mogel zamišljati brez krščanskega etosa. Bil je markantne zunanosti — sugestiven in zelo inteligenčen; spoznal se je na vsa področja družbenih znanosti od ekonomije do etike, kar dokazujejo njegovi številni članki v vseh slovenskih katoliških revijah. Kot urednik Slovence je bil med vojnama precej pod pritiskom vrhov SLS, tako da ni mogel nikoli brezkompromisno pokazati svojih nazorov. Anton Korošec ga je smatral za izredno inteligentnega in sposobnega, ga je pa osebno zelo sovražil. Podatki iz pisma Terseglavovega sina prof. F. Terseglava avtorju novembra 1968 in iz intervjujev z M. Jeršičem in S. Žumrom.

¹⁸ Večerni list, marca 1920.

¹⁹ Večerni list, 7. aprila 1920.

²⁰ Večerni list, februar-marec 1920.

²¹ Večerni list, 29. marca 1920.

²² Večerni list, 21. aprila 1920.

²³ Večerni list, 24. aprila 1920.

²⁴ Večerni list, 26. aprila 1920.

²⁵ Večerni list, 13. oktobra 1920.

²⁶ Pismo dr. Antona Korošca Bogumilu Remcu iz Beograda konec leta 1920, Arhiv Slovenije, fond B. Remec (Priv. A. XLVIII).

²⁷ Novi čas, 3. januarja 1921.

²⁸ Ravno tam.

²⁹ Novi čas, 7. maja 1921.

³⁰ Novi čas, 17. maja 1921.

³¹ Novi čas, 25. julija 1921.

³² Zvezi delovnega ljudstva je do sedaj posvečenih že več razprav: Dušana Kermavnerja polemični zapis Severna Slovenija v zrcalu Rudolfa Golouha (Koroške zadeve leta 1919 in delavsko gibanje od volitev 1920 do let 1923/24 v Časopisu za zgodovino in narodopisje 3/38, Maribor 1968, str. 287—312; Janko Prunk je temu problemu posvetil posebno razpravo Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI-XII, Ljubljana 1971/72, str. 199—228 in isti še Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 do april 1923, posebnost v razvoju KPJ; v zborniku Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924, Ljubljana 1975, str. 47—56.

³³ Slovenska ljudska stranka je bila po statutu iz februarja 1919 stanovsko urejena in so jo sestavljale Kmečka zveza kot stanovsko politična predstavnica kmetov, Delavska zveza kot politična predstavnica krščanskega delavstva in Obrtniška zveza kot predstavnica obrti in trgovine.

³⁴ Novi čas, 11. julija 1922.

³⁵ Dnevnik škofa Jegliča, 22. avgusta 1922 — Ljubljanski nadškofijski arhiv.

³⁶ O tem podrobno v J. Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XI-XII, Ljubljana 1971-1972, str. 200—209; dalje cit. J. Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str.

³⁷ Metod Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, str. 235—241.

³⁸ Glej J. Prunk, Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 — april 1923, posebnost v razvoju KPJ; — Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924, Ljubljana 1975, str. 47—48; dalje cit. J. Prunk, Politika KP Slovenije v času ZDL, str.

³⁹ Delavske Novice, 5. oktobra 1922.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Podatek iz intervjuja avtorja z dr. Milanom Lemežem v Ljubljani, 20. oktobra 1970.

⁴³ Glej Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 1. Zapisniki sej načelstva JSZ 1922—1928.

⁴⁴ Ljubljanski nadškofijski arhiv. Dnevnik škofa Jegliča, 18. novembra 1924.

⁴⁵ Podatek dr. Lemeža avtorju v Ljubljani 20. oktobra 1970.

⁴⁶ Listino sporazuma hrani dr. Ivan Stanovnik, tedanji načelnik ljubljanske organizacije SLS in jo je dal na vpogled avtorju ob intervjuju 13. marca 1968.

⁴⁷ Glej vso to polemiko v J. Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani, predvsem str. 212—215 in 221—223.

⁴⁸ Slovenec, 3. decembra 1922.

- ⁴⁹ Slovenski narod, 5. decembra 1922.
- ⁵⁰ Slovenec, 4. decembra 1922.
- ⁵¹ A. Gosar, Zveza delovnega ljudstva, Socialna misel, št. 11-12, str. 294-299.
- ⁵² Ravno tam, str. 298-299.
- ⁵³ Delavske Novice, 11. januarja 1923.
- ⁵⁴ Pravica, 1. februarja 1923.
- ⁵⁵ O njenem programu, delovanju in razpadu glej podrobneje razpravo J. Prunk, Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva.
- ⁵⁶ Pravica, 1. februarja 1923.
- ⁵⁷ Mestni arhiv Ljubljane, Cod III/80, str. 61, Zapisnik seje občinskega sveta z dne 26. aprila 1923.
- ⁵⁸ Podatek iz intervjuja avtorja z dr. M. Lemežem 20. oktobra 1970.
- ⁵⁹ Mestni arhiv Ljubljane, Cod III/80, str. 79-84, Zapisnik seje občinskega sveta z dne 11. maja 1923.
- ⁶⁰ Intervju z avtorjem, 20. oktobra 1970.
- ⁶¹ Svoj izstop so komunisti razložili 3. decembra v pismu krščanskosocialnemu občinskemu klubu — Pismo objavljeno v komunističnem časopisu Glas svobode, 6. decembra 1923.
- ⁶² Pokrajinski arhiv Maribor. Fond okrajno glavarstvo Dravograd, fasc. 27.
- ⁶³ Vso razlago podal dr. France Sušnik, ki ni identičen z imenovanim guštanjskim občinskim tajnikom, v pismu avtorju 19/XII. 1974 — Pismo v arhivu IZDG — Zbirka krščanski socialisti — zasebna zapuščina.
- ⁶⁴ Slovenec, 27. avgusta 1923.
- ⁶⁵ Leta 1936 je klerikalno gibanje v popolnoma drugačni situaciji organiziralo svojo manifestacijo pod imenom evharistični kongres.
- ⁶⁶ Dr. Angelik Tominec, frančiškanski pater, otrok velike ljubljanske delavske družine, je študiral pred vojno teologijo v Freiburgu v Nemčiji, kjer je promoviral. V začetku dvajsetih let se je začel družiti z delavci JSZ in znanstveno proučevati delavsko vprašanje. Napisal je precej člankov in razprav za krščansko-socialno revijo Socialna misel. V začetku tridesetih let je ostro napadel dr. Gosarja in njegov solidarizem in izrazil odločno prepričanje in zahtevo o nujnosti socialistične preobrazbe kapitalistične družbe. Te njegove razprave so bile idejno orožje JSZ v boju z oficialnimi — kapitalističnimi ideologi SLS. — Delavska pravica, 29. aprila 1931 in M. Jeršič, Pripombe k razpravi J. Prunka, Slovenski krščanski socialisti med šestojanuarsko diktaturo (rokopis 4 strani v arhivu IZDG — Zbirka krščanski socialisti — osebna zapuščina).
- ⁶⁷ Socialna misel, II. letnik 1923, str. 206.
- ⁶⁸ Socialna misel, II. letnik, 1923; str. 44-47 in 76-78, cit. str. 78.
- ⁶⁹ Socialna misel, II. letnik 1923, str. 96 in 245.
- ⁷⁰ Socialna misel, III. letnik 1924, str. 53.
- ⁷¹ Socialna misel, I. letnik 1922, str. 289-294.
- ⁷² Socialna misel, III. letnik 1924, str. 14-20; polemika proti dr. Ujčiču z naslovom Ali je bogastvo moralno indiferentno? in

str. 86—90, 174—178, 240—246 polemika proti dr. Ušeničniku ter v Socialna misel 1925, str. 129—138 Osnove krščanskega socializma in str. 198—205 Delo in kapital, v katerem je eksplicitno zatrdil, da je samo delo vir vrednosti.

⁷³ Podatek Mira Jeršiča avtorju v intervjuju junija 1972 — Joško Pokorn je sam v Socialno misel IV/1925, str. 69—84 prispeval daljši zelo poučen članek o Mahatmi Gandhiju.

⁷⁴ Pravica, 11. junija 1925.

⁷⁵ Pravica, 11. junija 1925.

⁷⁶ Pravica, 11. junija 1925.

⁷⁷ Ravno tam

⁷⁸ Ravno tam.

⁷⁹ Ravno tam.

⁸⁰ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I., M 1 — Zapisnik seje načelstva 4. septembra 1925.

⁸¹ Tiskano poročilo »Začasne delavske zbornice za Slovenijo« za leta 1922 do 1925, Ljubljana 1925, str. 75.

⁸² Iz pisanja Pravice v oktobru in novembru 1925.

⁸³ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I., M 1 — Zapisnik I. skupne seje načelstva JSZ in Delavske zveze, 2. oktobra 1925.

⁸⁴ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I., M 1 — Zapisnik XV. seje načelstva JSZ 25. novembra 1925.

⁸⁵ Delavec, 8. januarja 1926.

⁸⁶ Tiskano poročilo Delavske zbornice za Slovenijo za leti 1925 in 1926, Ljubljana 1927, str. 11—14.

⁸⁷ Ravno tam, str. 15—16.

⁸⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I., M 1 — Zapisnik 2. seje načelstva JSZ, 8. julija 1926.

⁸⁹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I., M 1 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 16. julija 1926.

⁹⁰ Glej Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I., M 1 — Zapisniki sej načelstva JSZ v letu 1926.

⁹¹ Brat veliko mlajšega dr. Aleša Stanovnika, poznejšega voditelja krščanskih socialistov.

⁹² Vse to je povedal škofu Jegliču France Terseglav, ki ga je Jeglič poklical na razgovor. Ljubljanski nadškofijski arhiv, Dnevnik škofa Jegliča 5. decembra 1926.

⁹³ Ravno tam.

⁹⁴ Ravno tam, 6. decembra 1926.

⁹⁵ Slovenec, 6. januarja 1927.

⁹⁶ Ustni podatki Vilka Pitaka avtorju 30. marca 1972.

⁹⁷ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 4, M 1 — Pravila JSZ sprejeta na obnem zboru JSZ 16. julija 1926 § 2. in 3. Ta dva paragrafa sta enako obstajala tudi v prejšnjih in poznejših pravilih.

⁹⁸ Pravica, 11. avgusta 1927.

⁹⁹ Glej poglavje Uveljavitev JSZ med slovenskim delavstvom pri volitvah v Delavsko zbornico.

¹⁰⁰ Srečko Žumer, rojen 1895 v Železnikih, je bil strojni stavec v Jugoslovanski tiskarni. Že pred 1. svetovno vojno se je seznanil z Ev. Krekom, za JSZ ga je navdušil leta 1920 Ivan Gostinčar, sin Jožeta Gostinčarja. (S. Žumer, spomini v rokopisu, str. 2—3 — Arhiv IZDG) Bil je duša krščanskosocialistične JSZ, užival je med delavci zaupanje in popularnost, ostal je ves čas

neomahljiv borec za krščanskosocialistične ideale. (Ustni podatki M. Jeršiča avtorju, februarja 1972).

¹⁰¹ Jože Rutar, Korošec po rodu iz Roža; v službi v ekspeditu Jugoslovanske tiskarne, je bil zaradi poštenosti, skromnosti, odkritosti in pripravljenosti vedno braniti krščanskosocialistične poglede med krščanskimi socialisti zelo priljubljen. Umrli pa je že leta 1936, mlajši kot petdeset let. — Podatki S. Žumer, spomini v rokopisu.

¹⁰² Enake starosti kot Srečko Žumer je nekaj časa študiral teologijo, nato pravo, ki pa ga ni dokončal, ker se je mlad poročil in imel številno družino. Do tega časa je bil uradnik I. konsumnega delavskega društva (krščanskosocialnega) na Kongresnem trgu, nato pa pravni referent Delavske zbornice, kjer je odgovarjal za podpore brezposelnim. Prijatelji so ga v šali imenovali beraški referent. Bil je prepričan socialist, obenem pa globoko veren. Klerikalci so ga ves čas imeli za prikritega komunista. Sam se je kljub svojemu uradniškemu poklicu vedno imel za delavca. Bil je najbolj radikalen v omenjeni družini. (Ustni podatki M. Jeršiča februarja 1972 in V. Pitaka 30. marca 1972 avtorju.)

¹⁰³ Vilko Pitako, sin delavke, tedaj študent prava, se je v mladosti seznanil z delavskim položajem in bojem. Bil je z materjo na Zaloški cesti. V krščanskosocialistično gibanje ga je pripeljal France Kordin, ključavničar v železniških delavnicah v Ljubljani in predsednik Krekove mladine. Pitako je bil nekaj let načelstveni tajnik JSZ, nato pa urednik revije Beseda o sodobnih vprašanjih. (Ustni podatki Vilka Pitaka avtorju 30. marca 1972.)

¹⁰⁴ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I., M 1 — Zapisniki sej načelstva JSZ za leto 1927.

¹⁰⁵ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 4, M 1 — Pravila JSZ, sprejeta na občnem zboru JSZ, 16. julija 1926.

¹⁰⁶ Pravica 20. oktobra 1927.

¹⁰⁷ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 4, M 1 — Društvena pravila JSZ, sprejeta na občnem zboru JSZ, 16. oktobra 1927.

¹⁰⁸ Ravno tam.

¹⁰⁹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 4, M 4 — Zapisnik občnega zbora JSZ, 16. oktobra 1927.

¹¹⁰ Seznam podan po seznamu Delavske zbornice — tiskano Poročilo Delavske zbornice za Slovenijo za leti 1925 in 1926, Ljubljana 1927.

¹¹¹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I., M 1 — Zapisnik 1. seje načelstva JSZ, 21. oktobra 1927.

¹¹² Arhiv IZDG, fond JSZ — Zapisnik seje načelstva JSZ, 23. novembra 1927.

¹¹³ Arhiv okrožnega gospodarskega sodišča v Ljubljani Registratura, fond Zadrúžne gospodarske organizacije II., fasc. 58.

¹¹⁴ Pravica, 18. avgusta 1927.

¹¹⁵ Ravno tam.

¹¹⁶ Pravica, 8. septembra 1927.

¹¹⁷ Glej I. del, str. 4—45.

¹¹⁸ Ime dobilo po reviji Križ na gori; izhajal 3 letnike od 1924/1925 do 1926/1927 in potem obnovljen pod imenom Križ od 1928 do 1930.

¹¹⁹ Najpomembnejše take poskuse so napisali Stanko Gogala O pedagoških vrednotah mladinskega gibanja. Ljubljana, 1931; Stanko Cajnkar, Moderni časi in mladinsko gibanje. Beseda o sodobnih vprašanjih I, 1932, št. 3, stran 46; Edvard Kocbek, Mladi, Beseda o sodobnih vprašanjih I, 1932, str. 193—195; Božo Vodušek, Mladinski problem. Sodobnost II, 1934, str. 20—26 in str. 386—397; France Vodnik, Mladinsko vprašanje, Dom in svet 1934, stran 297 in še komunist Bratko Kreft, Borba katoliške mladine. Književnost II, 1934, str. 140—147. V novjšem zgodovinskem pa so križarje najtemeljiteje obravnavali Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I. Ljubljana 1960, str. 122—138; najobsežnejša in najbolj kompleksna študija o križarstvu je Marka Dvořaka, Poizkus orisa križarskega gibanja. Nova pot XXI, 1969, št. 4-6, str. 146—191, št. 7-9, str. 242—278, št. 10-12, str. 395—402; najnovejša in zelo vsestranska pa je analiza križarstva v delu Slavka Kremenška, Slovensko študentovsko gibanje, 1919—1941. Ljubljana 1972, str. 106—117 in 157—165.

¹²⁰ Nekateri avtorji, med njimi M. Mikuž in M. Dvořak potegujejo križarstvo še dalje, M. Mikuž do 1936, M. Dvořak do 1945 in z njimi poimenujeta vse intelektualno duhovno gibanje naprednih katoliških študentov in inteligence, ki se je politično štela h krščanskim socialistom.

¹²¹ Kremenšek, stran 114.

¹²² Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I, stran 124.

¹²³ B. Vodušek, Mladinski problem. Sodobnost II, 1934, str. 22.

¹²⁴ Kremenšek, stran 115.

¹²⁵ Prav tam, stran 115.

¹²⁶ Prav tam, stran 115.

¹²⁷ Prav tam, stran 115.

¹²⁸ Stanko Gogala, O pedagoških vrednotah mladinskega gibanja, str. 203—204.

¹²⁹ Tretje leto. Križ na gori III, 1926/27, stran 2.

¹³⁰ V novo leto. Križ na gori II, 1926, stran 4.

¹³¹ Prvo takšno kritiko je napisal A. Ušeničnik v Slovincu, 17. februarja 1926. Očital je, da vnašajo v svoje ideje duha novega protestantizma. Jeglič pa je isti dan zapisal v svoj dnevnik, da se mora zadeva razčistiti in nevarna struja zatreti. — Dnevnik škofa Jegliča, 17. februarja 1926, prepis v arhivu CK ZKS.

¹³² D. P. (Dora Pegan — opomba J. P.) Avtoriteta, Križ na gori II, 1926, str. 68—72.

¹³³ B. Vodušek, Mladinski problem. Sodobnost II, 1934, stran 22. (Proti Vodušku je pisal F. Vodnik, Mladinsko vprašanje v Domu in svetu, 1934.)

¹³⁴ Bratko Kreft, Borba katoliške mladine, Književnost II, 1934, stran 141.

¹³⁵ Marko Dvořak, Poizkus orisa križarskega gibanja. Nova pot, 4-6, 1969, stran 159.

¹³⁶ Aleš Stanovnik, Katoliški akademiki o svojem pokretu. Socialna misel IV, 1925, stran 104.

¹³⁷ Križ na gori II, 1926, str. 94—96.

¹³⁸ Božo Vodušek, Etika in politična misel Slovencev. Križ na gori III, 1926/27, str. 103—109.

¹³⁹ Križ na gori, II. letnik 1925/26, št. 5-6.

- ¹⁴⁰ Pravica, 26. maja 1927.
¹⁴¹ Ustni podatek E. Kocbeka avtorju 7. aprila 1972.
¹⁴² Podatek Dušana Kermavnerja avtorju 12. aprila 1972.
¹⁴³ Podatek E. Kocbeka in dr. Antona Terstenjaka 6. junija 1972 v intervjuju avtorju.
¹⁴⁴ Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941, Ljubljana 1972, str. 111.
¹⁴⁵ Delavska politika 10. avgusta 1927.
¹⁴⁶ Ljubljanski nadškofijski arhiv. Dnevnik škofa Jegliča, 6. decembra 1927.
¹⁴⁷ Pravica, 15. decembra 1927.
¹⁴⁸ Socialna misel, I. letnik, 1922, str. 4—6.
¹⁴⁹ Pravica, 17. avgusta 1923.

III. IDEJNA DOZORITEV IN POLITIČNA EMANCIPACIJA SLOVENSКИH KRŠČANSКИH SOCIALISTOV 1928—1934

¹ Pripombe Ernesta Vilfana k razpravi J. Prunka, Slovenski krščanski socialisti med šestojanuarsko diktaturo, rokopis, 7 strani v arhivu IZDG, Zbirka kršč. socialisti — zapuščina E. Vilfana.

² Poslanstvo in pota Krekove mladine, Ljubljana 1929 (žepni format) 56 strani; poročila v Pravici, Delavski pravici in Ognju.

³ Pravica, 19. januarja 1928, uvodnik V strokovno organizacijo.

⁴ Ogenj, glasilo krščanskosocialistične mladine, izhajal mesečno od januarja 1928 do konca leta 1931.

⁵ Tone Krošl je v jeseni 1927 prišel iz mariborskega bogoslovja v Ljubljano študirat zgodovino. Bil je izredno inteligenčen, temperamenten in sugestiven. V začetku je vneto sodeloval pri Krekovi mladini, po letu 1930 pa se je popolnoma odmaknil od nje, se posvetil poklicu in se poburžoazil. Podatki E. Vilfana avtorju marca 1972.

⁶ Ogenj, I. letnik, 1928, stran 3—5.

⁷ Ogenj, I. letnik, 1928, stran 11.

⁸ Zapis v dnevniku škofa Jegliča, 19. januarja 1928 — Original dnevnika v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

⁹ Srečko Žumer, rokopis spominov, str. 7, Arhiv IZDG — zapuščina Srečka Žumra.

¹⁰ Intervju Mira Jeršiča z avtorjem februarja 1972.

¹¹ Pismo Jožeta Langusa E. Vilfanu 16. 1. 1928 — Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti — zapuščina E. Vilfana.

¹² Pismo v IZDG — zapuščina E. Vilfana.

¹³ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 1 — Zapisnik rednega občnega zbora JSZ, 20. maja 1928 v Ljubljani.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 2 — Zapisnik 2. redne seje načelstva JSZ, 30. maja 1928.

¹⁶ Pismo J. Langusa E. Vilfanu 29. 6. 1928 — Arhiv IZDG, Zbirka kršč. socialisti — Zapuščina E. Vilfana.

¹⁷ Vse podčrtano v originalu (op. J. P.) — Pismo T. Krošla iz Pariza 7. 10. 1929 E. Vilfanu — Arhiv IZDG, Zbirka kršč. socialisti, zapuščina E. Vilfana.

¹⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 2 — Zapisnik 14. seje načelstva JSZ, 5. septembra 1928.

¹⁹ Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti; Srečko Žumer, spomini v rokopisu, stran 6.

²⁰ Prav tam.

²¹ Izjava, tipkopis v arhivu IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 1.

²² Tiskano Poročilo Delavske zbornice za Slovenijo za leti 1927 in 1928. Ljubljana 1928, str. 185—186.

²³ Ravno tam, str. 189.

²⁴ Dnevnik škofa Jegliča, 20. novembra 1928.

²⁵ Enotnost, glasilo PK KPJ za Slovenijo, izhajala od 20. avgusta 1926 do 8. marca 1929; 19. oktobra 1928. Članek Delavci in kmetje spregledajte!

²⁶ Delavska pravica, 31. januarja 1929.

²⁷ Delavska pravica, 31. januarja 1929.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Delavska pravica, 21. februarja 1929.

³⁰ Ogenj, II. letnik, 1929, stran 66.

³¹ Ogenj, II. letnik, 1929, stran 66.

³² Prav tam.

³³ Delavska politika, 13. marca 1929.

³⁴ Delavec, 10. aprila 1929.

³⁵ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 2 — Zapisnik 37. seje načelstva JSZ, 30. aprila 1929.

³⁶ Delavska pravica, 2. maja 1929; o tej Rutarjevi izjavi je poročalo tudi liberalno Jutro 25. aprila 1929 in jo imenovalo senzacionalno.

³⁷ Delavska pravica, 29. maja 1929.

³⁸ Strokovna zveza viničarjev je bila ob koncu dvajsetih let številčno najmočnejša strokovna zveza v JSZ. Vključevala je agrarni proletarijat in proletarijat in polproletarijat iz vinogradniških predelov Slovenskih gor in Haloz. Njen glavni voditelj in mobilizator je bil Peter Rozman.

³⁹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 3 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 22. julija 1929.

⁴⁰ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 3 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 11. septembra 1929.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam.

⁴³ Delavska pravica, 12. septembra 1929.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 3 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 27. novembra 1929.

⁴⁷ Delavska pravica, 6. marca 1930.

⁴⁸ Kremenšek, stran 112.

⁴⁹ Prav tam, stran 113.

⁵⁰ Spomenica Akademskega Orla vsem orlovskim družinam in slovenski katoliški inteligenci, 12 strani večjega formata, Ljubljana 1929.

⁵¹ Franc Zabret, Moja opazovanja, 13 strani, Ljubljana 1929, stran 5.

⁵² Franc Zabret, Moja opazovanja, stran 9.

- ⁵³ Spomenica Akademskega Orla, stran 7.
- ⁵⁴ Prav tam.
- ⁵⁵ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, I, stran 134.
- ⁵⁶ Slovenec, 9. januarja 1930.
- ⁵⁷ Delavska pravica, 16. januarja 1930.
- ⁵⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 1, M3 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 19. februarja 1930.
- ⁵⁹ Slovenec, 4. februarja 1930.
- ⁶⁰ Delavska pravica, 23. januarja 1930.
- ⁶¹ Janko Prunk, Škof Jeglič — politik, Kronika III, 1971, stran 175.
- ⁶² Pastirsko pismo za leto 1930. Ljubljanski škofijski list, št. 1, 1930.
- ⁶³ Srečko Žumer navaja v svojih spominih, da mu je škof Jeglič spomladi 1930 pripovedoval, kako je prišlo do tega, da je zaprosil za razrešitev svoje službe. Vsa njegova okolica ga je že nekaj časa nagovarjala, naj se umakne. On pa je to odločno zavračal. Ko pa mu je ob nekem napadu kapi to svetoval tudi zdravnik, je napisal prošnjo in jo oddal svojemu kanclerju. Ponoči se je premislil in hotel prošnjo umakniti, kancler, zvesti človek klerikalne stranke, pa mu je dejal, da je prošnjo že odposlal v Vatikan.
- ⁶⁴ Delavsko konzumno društvo je kot zadružno organizacijo krščanskega delavstva organiziral J. Ev. Krek in se je dobro razvijala. Počasi pa so v njenem vodstvu, ki mu je načeloval dr. A. Gosar, prevladali oportunistični elementi, ki so se solidarisirali s klerikalnim vodstvom.
- ⁶⁵ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M3 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 19. februarja 1930.
- ⁶⁶ S. Žumer, Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti, spomini v rokopisu, stran 7.
- ⁶⁷ Prav tam, stran 7.
- ⁶⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M4 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 24. julija 1930.
- ⁶⁹ Gosar je to tudi jasno dokumentiral v svojem velikem ekonomskoteoretičnem delu Za nov družbeni red, I, 1933, kjer svoj družbeni model ni imenoval več krščanski socializem, ampak krščanski solidarizem.
- ⁷⁰ Delavska pravica, 26. februarja 1931.
- ⁷¹ Prav tam.
- ⁷² Delavska politika, 6. maja 1931.
- ⁷³ Osnovna načela krščanskega socializma. Delavska okrožnica Leona XIII., Ljubljana 1931.
- ⁷⁴ Med teoretično najbolj razvitimi krščanskimi socialisti v Evropi so bile v tem času te predstave že jasne. — Glej I. del: Krščanski socializem v Evropi med obema vojnama.
- ⁷⁵ Slovenec, 24. junija 1931.
- ⁷⁶ Prav tam.
- ⁷⁷ Delavska pravica, 9. julija 1931.
- ⁷⁸ Prav tam.
- ⁷⁹ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, I, str. 110—113.

⁸⁰ Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti; zapuščina Srečka Žumra, F. Ačko, spomini v rokopisu, xerox kopija, stran 15, v originalu, stran 8.

⁸¹ F. Ačko, Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti, spomini v rokopisu, stran 17.

⁸² Prav tam, stran 17.

⁸³ Prav tam, stran 17 in Zapisnik 8. redne seje načelstva JSZ 5. avgusta 1931, Arhiv IZDG, fond JSZ.

⁸⁴ Delavska pravica, 27. avgusta 1931.

⁸⁵ F. Ačko, Spomini v rokopisu, Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti, stran 17.

⁸⁶ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 4 — Zapisnik konference predstavnikov Jugoslovanske strokovne zveze iz Ljubljane, Radniškega strokovnega Saveza iz Zagreba in Jugoslovanskega strokovnega saveza iz Splita, 30. avgusta 1931 v Ljubljani.

⁸⁷ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 5 — Dopis načelstva JSZ ekspozituri v Mariboru 17. septembra 1931.

⁸⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 5 — Zapisnik seje načelstva JSZ 13. aprila 1933.

⁸⁹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 5 — Zapisnik seje načelstva JSZ 25. maja 1932.

⁹⁰ Delavska pravica, 9. junija 1932, Občni zbor Jugoslovanske strokovne zveze.

⁹¹ Delavska pravica, 14. julija 1932.

⁹² Delavska pravica, 9. junija 1932.

⁹³ F. Ačko, Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti, Spomini v rokopisu, str. 19—21.

⁹⁴ Slovenec, 20. oktobra 1933.

⁹⁵ »Združeni zasebni in trgovski nameščenci« so bili klica, iz katere se je pozneje, 1935, ustanovila klerikalna reakcionarna sindikalna organizacija Zveza združenih delavcev.

⁹⁶ Razvidno iz tega, v katerih obratih je JSZ dobila delavske zaupnike. Glej Delavsko pravico, 10. aprila 1931; Delavski zaupniki za leto 1931.

⁹⁷ Veliko podatkov o mezdnih akcijah JSZ je zbrano v fondu JSZ v arhivu IZDG.

⁹⁸ Arhiv IZDG, fond Delavske zbornice (DZ), Zapisniki sej predsedstva DZ 1928—1933; Zapisnik seje predsedstva, 23. februarja 1931 in seje 7. aprila 1931.

⁹⁹ Delavska pravica, 11. junija 1931.

¹⁰⁰ Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, II. del. Ljubljana 1970, stran 197.

¹⁰¹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 1, M 5 — Zapisniki sej načelstva JSZ 19. avgusta 1931 in 9. decembra 1931. — Ivan Mohorič v svoji knjigi prikazuje A. Westna kot izrednega gospodarstvenika, ki mu je šlo za modernizacijo podjetja, v katero je vlagal veliko svojega kapitala iz drugih svojih podjetij, je pa naletel na nerazumevanje delavcev, ker je zahteval od njih večjo storilnost in delovno disciplino in nekaj časa nižje plače. Ravno tako so mu različne oblastvene instance delale pri njegovih načrtih velike ovire, ki mu jih je uspelo premagati le z genialnostjo in vztrajnostjo. Dvignil je podjetje na evropsko višino ter tako povečal tudi število delovnih mest; str. 160—216.

- ¹⁰² Delavska politika, 2. januarja 1932.
- ¹⁰³ Ivan Mohorič, stran 200.
- ¹⁰⁴ Prav tam.
- ¹⁰⁵ Delavec, 10. aprila 1932.
- ¹⁰⁶ Arhiv IZDG, fond DZ, Zapisnik seje predsedstva DZ 18. marca 1932.
- ¹⁰⁷ Delavec, 10. aprila 1932.
- ¹⁰⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. 1, M5 — Zapisnik seje načelstva JSZ 1. aprila 1932.
- ¹⁰⁹ Prav tam.
- ¹¹⁰ Prav tam.
- ¹¹¹ Delavska pravica, 7. aprila 1932.
- ¹¹² Slovenec, 8. aprila 1932, Delavska zbornica v jeseniškem sporu, in arhiv IZD, fond DZ, Zapisnik seje upravnega odbora DZ, 14. aprila 1932.
- ¹¹³ Atom, Nekaj misli o skupni fronti delavstva. Delavska pravica, 11. avgusta 1932.
- ¹¹⁴ Atom, Še par misli o skupni fronti delavstva. Delavska pravica 1. septembra 1932.
- ¹¹⁵ Delavska pravica, 20. oktobra 1932.
- ¹¹⁶ Narodni socialisti so na volitvah za Delavsko zbornico oktobra 1933 zelo povečali svoje število glasov na 12 000 in celo prehiteli krščanske socialiste, ki so dobili samo 10 000 glasov; toda tak izid ni bil realen, ker so podjetniki in režim pritiskali na volivce, naj volijo Narodno strokovno zvezo, ki so jo imeli za najbolj simpatično režimu JNS. — Delavska pravica, 27. oktobra in 2. novembra 1933.
- ¹¹⁷ Delavska pravica, 1. septembra 1932.
- ¹¹⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M6 — Zapisnik seje načelstva JSZ 15. septembra 1932.
- ¹¹⁹ Delavska pravica, 13. oktobra 1932.
- ¹²⁰ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M6 — Zapisnik seje načelstva JSZ 7. decembra 1932.
- ¹²¹ Arhiv IZDG, osebna zbirka D. Gustinčiča 1933—1939: Lovro Kuhar, Osnutek strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke, str. 16 in 17.
- ¹²² Da bi se lahko popolnoma posvetili temu delu, se vsi iz te mlade elite krekovcev niso odločali za zakon, da bi jih ne oviral. — Izjava Danila Puca avtorju 23. junija 1972.
- ¹²³ F. Ačko, spomini v rokopisu, xerox kopija, stran 9; Jože Langus je bil ob koncu dvajsetih in v začetku tridesetih let vnet in borben krščanski socialist, po ustanovitvi klerikalne Zveze združenih delavcev, pa se je na ženin pritisk zaradi materialnih ugodnosti udinjal klerikalcem, med vojno je padel kot domobranski narednik. — Usni podatki M. Jeršiča in D. Puca avtorju.
- ¹²⁴ Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti. F. Ačko, Spomini v rokopisu, stran 11; Poslanstvo in pota Krekove mladine 1929, str. 34—35; Borčevstvo. Ogenj, IV, 1931, str. 14—15.
- ¹²⁵ Pripombe E. Vilfana k razpravi J. Prunka.
- ¹²⁶ Arhiv IZDG, Zbirka Krščanski socialisti. F. Ačko, Spomini v rokopisu, stran 13.
- ^{126a} E. Vilfan, pripomba k razpravi I. Prunka.

^{126a} E. Vilfan, pripomba k razpoznavi I. Prunka.

¹²⁷ Ustni podatki Danila Puca avtorju 23. junija 1972 in Arhiv Okrožnega gospodarskega sodišča v Ljubljani. Registratura: fond: Zdr. II., fasc. 58, Stavbna zadruga »Delavski dom«.

¹²⁸ Rokopis Vitka Muska, Material o mladinskem krščansko-socialističnem delavskem gibanju med obema vojnama, napisano leta 1956, hrani IZDG, stran 3.

¹²⁹ Ustni podatki Danila Puca avtorju 23. junija 1972.

¹³⁰ Razsodba deželnega sodišča v Ljubljani 2. aprila 1930 v zadevi Danila Puca, 6 listov; original hrani Danilo Puc v Ljubljani, xerox kopija v arhivu IZDG.

¹³¹ Razsodba v zadevi obtoženega Danila Puca.

¹³² Podatek dr. Dušana Kermavnerja avtorju maja 1972; podrobno o tem pozneje.

¹³³ Razsodba o zadevi Danila Puca. Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti. F. Ačko, Spomini v rokopisu, str. 25.

¹³⁴ Odlok Stola sedmorice, oddelek B, Zagreb, 9. decembra 1930, overovljen prepis od deželnega sodišča v Ljubljani hrani Danilo Puc.

¹³⁵ Po vrnitvi iz ječe so ga pri JSZ, kjer mu je Jože Slak poprej obljubljal službo, neupravičeno sumili komunizma in mu niso dali službe. Posrečilo se mu je odpreti samostojno tapetniško delavnico in se je nekaj časa politično pasiviziral. — Ustni podatki Danila Puca avtorju in F. Ačko, Spomini v rokopisu, stran 25.

¹³⁶ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 5 — Zapisnik seje predsedstva JSZ 3. februarja 1931 in Zapisnik seje načelstva JSZ 5. avgusta 1931.

¹³⁷ Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti. F. Ačko, Spomini v rokopisu, stran 15.

¹³⁸ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 5 — Zapisnik seje načelstva JSZ 17. februarja 1932 in fasc. I, M 6 — Zapisniki sej načelstva JSZ 6. julija 1932 in 20. julija 1932; F. Ačko, Spomini v rokopisu, stran 15.

¹³⁹ Arhiv IZDG, Zbirka krščanski socialisti. F. Ačko, Spomini v rokopisu, stran 25.

¹⁴⁰ Banski odlok II/2 No 428/2; en primerek hrani Vitko Musesek — v AS, fond banske uprave, oddelek II, je ta dokument zgubljen.

¹⁴¹ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. I, M 6 — Zapisnik seje načelstva JSZ 15. marca 1933.

¹⁴² Ustni podatki dr. Dušana Kermavnerja avtorju maja 1972.

¹⁴³ Tako sodi S. Kremenšek, ki je detajlno preučeval razvoj študentskega gibanja med dvema vojnama v svoji knjigi Slovensko študentsko gibanje 1919—1941, stran 157.

¹⁴⁴ Stanko Cajnkar, Moderni čas in mladinsko gibanje. Beseda o sodobnih vprašanjih I, 1932, stran 46.

¹⁴⁵ E. Kocbek, Mladi. Beseda o sodobnih vprašanjih I, 1932, str. 143—194.

¹⁴⁶ Ustni podatek dr. Marjana Breclja avtorju junija 1972.

¹⁴⁷ Mikuž, Pregled zgodovine NOB I, stran 135.

¹⁴⁸ Ustni podatki dr. M. Breclja in T. Jakopiča avtorju junija 1972.

- ¹⁴⁹ Mikuž, Pregled zgodovine NOB I, stran 135.
- ¹⁵⁰ Toliko vesta o vsebini spomenice, ki se je razen fotografije zadnje strani, zgubila, njena soavtorja dr. Marjan Breclj in Tone Jakopič, kot sta izjavila avtorju.
- ¹⁵¹ Fotokopija zadnje strani spomenice, hrani jo Tone Jakopič v Ljubljani, ki je fotokopijo tedaj tudi napravil.
- ¹⁵² Izjava socialnega odseka mariborskih bogoslovcev tudi na zadnji strani spomenice.
- ¹⁵³ Tine Kraner, Akademska zveza. Revija Katoliške akcije, letnik I, 1940, stran 405.
- ¹⁵⁴ Ustna izjava dr. Marjana Breclja avtorju.
- ¹⁵⁵ Borci, izdal krščan. soc. akad. klub Borba, Ljubljana 1933, stran 22.
- ¹⁵⁶ Dr. Filip Žakelj, prof. Ernest Tomec, Zbornik koledar svobodne Slovenije za leto 1962, stran 160, po S. Kremenšku, Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941, stran 160.
- ¹⁵⁷ Kremenšek, stran 161.
- ¹⁵⁸ Naša moč. Glasilo nove katoliške generacije, št. 2, Maribor, 10. maja 1933. Razmnožena z ročnim tiskom (znana le 2. številka).
- ¹⁵⁹ Kremenšek, stran 161.
- ¹⁶⁰ Vsebina letaka zapisana v publikaciji Ehrlichovega kroga V mlade zarje izdalo Jugoslovansko katoliško akademsko društvo Zarja, 1933.
- ¹⁶¹ Borci, izdal Krščan. soc. akad. klub Borba, str. 1—3.
- ¹⁶² Prav tam, stran 3.
- ¹⁶³ Kremenšek, stran 162.
- ¹⁶⁴ Borci, str. 35—99.
- ¹⁶⁵ Ustna izjava dr. Jožeta Brileja avtorju februarja 1972.
- ¹⁶⁶ Kremenšek, stran 162.
- ¹⁶⁷ Književnost II, 1934, stran 147.
- ¹⁶⁸ Mikuž, Pregled zgodovine NOB I, stran 136.
- ¹⁶⁹ Kremenšek, stran 163.
- ¹⁷⁰ Arhiv Okrožnega sodišča v Ljubljani, fond: Zdr III., fasc.
- 116 — Pravila Delavske založbe, registrirana 3. julija 1928.
- ¹⁷¹ Ravno tam in tudi Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. X, M 1 — Zapisnik ustanovnega občnega zbora »Delavske založbe«, 2. julija 1928.
- ¹⁷² Prav tam.
- ¹⁷³ Ravno tam, Zapisniki občnih zborov Delavske založbe od 1928—1934.
- ¹⁷⁴ Ravno tam, Zapisnik občnega zbora Delavske založbe, 20. aprila 1934.
- ¹⁷⁵ Delavska pravica, 6. decembra 1934.
- ¹⁷⁶ Arhiv IZDG, fond JSZ, fasc. X, M 1 — Zapisnik 35. seje Delavske založbe 1. marca 1933.
- ¹⁷⁷ Beseda o sodobnih vprašanjih, leto I, januar 1932, št. 1, stran 1.
- ¹⁷⁸ Beseda o sodobnih vprašanjih, leto I, 1932, str. 4—5.
- ¹⁷⁹ Beseda o sodobnih vprašanjih, leto I, 1932, str. 113—114.
- ¹⁸⁰ Beseda o sodobnih vprašanjih, leto II, 1933, str. 9.

¹⁸¹ Dr. Jože Pokorn, Sprememba gospodarskega reda. Beseda o sodobnih vprašanjih, leto II, 1933, stran 212—218 in 229—239, citati, str. 237—239.

¹⁸² Glej za to vprašanje najbolj ilustrativne članke: Joško Brilej, Krščanstvo in marksizem. Beseda o sodobnih vprašanjih, leto II, 1933, str. 10—15 in Anton Marinček, Materialistično zgodovinsko naziranje. Beseda o sodobnih vprašanjih, leto III, 1934, str. 10—13.

¹⁸³ Beseda o sodobnih vprašanjih, leto I, 1932, stran 162.

¹⁸⁴ Ustni podatek Mira Jeršiča avtorju maja 1972.

¹⁸⁵ Delavska pravica, 14. junija 1933.

¹⁸⁶ Rdeči prapor, septembrska št. 1933, šapirografiran, v arhivu CK ZKS.

¹⁸⁷ Dokumenti konference v materialu procesa proti Pavlu Tepini. Kazenski spisi proti komunistom. Arhiv CK ZKS.

IV. KRŠČANSKI SOCIALISTI V LJUDSKOFRONTNEM ZBLIŽEVANJU IN RAZHAJANJU (OD 1935 DO POMLADI 1940)

¹ Slovenec, 18. oktobra 1935.

² Slovenec, 26. julija 1936, uvodnik: »Kje je sovražnik.«

³ Krščanski socialisti so vsa trideseta leta socialiste in komuniste, predvsem v sindikalnem gibanju, imenovali enostavno marksiste, včasih so jih sicer razlikovali v leve in desne. Srečko Žumer pripoveduje v spominih, da je proti takšnemu poimenovanju pri njem ob nekem srečanju leta 1940 protestiral Boris Kidrič, češ da so edino komunisti pravi marksisti. Žumer pravi, da so krščanski socialisti nato komuniste in socialiste imenovali s pravim imenom.

⁴ O začetku nove ljudskofrontne politike KPJ o njeni vsebini, o njeni globalni oceni glej do sedaj najboljše študijo: Pero Damjanović, Splitski plenum CK KPJ (9. in 10. junija 1935) kot neposredna priprava KPJ na VII. kongres Kominterne. Komunist — Teoretična priloga, april-maj 1976, str. 21—28.

⁵ Martin Kores, ključavničar v železniških delavnicah, predsednik ekspoziturnega odbora JSZ v Mariboru, zelo razgledan in bojevit. Bil pozneje član prvega Pokrajinskega odbora OF za Štajersko, že leta 1941 od gestapa aretiran in ustreljen; Karl Reberšek je delal tudi v železniških delavnicah v Mariboru, član prvega PO OF za Štajersko, preživel NOB, po vojni vodilne dolžnosti v mariborskem gospodarstvu; Metod Hočevar, glavni inspirator in organizator JSZ v Celju, član prvega PO OF za Štajersko, ustreljen v celjskem Starem piskru 1942; Ciril Debeljak, vodilni član JSZ v Celju, sodeloval v OF, ustreljen v celjskem piskru 1942; Jože Jurač, razvijajoči se mladi krščanskosocialistični pisatelj in publicist, zelo bojevit, odličen govornik na tabornih JSZ, član prvega PO OF za Štajersko, poleti 1941 izseljen v Srbijo, kjer je vključil v NOB; Stane Kovač, voditelj Mladinske zveze JSZ v Celju, leta 1940 pomočnik načelnika tajnika JSZ v Ljubljani Toneta Fajfarja in z njim ustvarjal stik s KP, med NOB član vodstva OF; Janez Pangeršič, vodilni funkcionar

JSZ v Vevčah, padel kot partizan na Gorenjskem 1944; Tone Toman, uslužbenec tovarne »Zmaj« v Ljubljani, zelo požrtvovalen član načelstva JSZ, v NOB član vodstva OF; France Velkavrh, član načelstva JSZ, dober organizator, kar je pokazal pozneje v NOB v Polhograjskih Dolomitih, kjer je padel 1943 kot član štaba Dolomitskega odreda; Jože Tomažič, vodilni funkcionar JSZ v Kranju, padel v partizanih; Alojz Pukšič, voditelj krščanskosocialistične Zveze kovinarjev, politično zelo razgledan in borben, 1941. leta ga je aretiral gestapo in zaprl v Begunje; Vinko Ustar, član prvega PO OF za Štajersko; Filip Križnik, zaveden in neomajen funkcionar JSZ, kljub temu, da ga je hotela klerikalna stranka za imenovanjem za banskega svetnika 1936. leta pritegniti na svojo stran, 1942. leta ga je odkril gestapo in ustrelil; Lojze Lešnik, voditelj JSZ v Hudi jami, 1936. leta župan v Rečici pri Laškem, 1938. leta kandidiral na opozicijski listi proti JRZ, za volitve v parlamentu, član prvega PO OF za Štajersko, 1943. leta aretiran in poslan v Dachau; Diacci, najtesnejši Lešnikov sodelavec, član prvega PO OF za Štajersko, 1943 prišel na osvobojeno ozemlje na Dolenjsko, delal v soc. odseku SNOO, in Tone Fajfar, član načelstva JSZ od 1935. leta, uveljavljajoči se publicist, urednik Delavske pravice in zadnja leta pred vojno načelstveni tajnik, med glavnimi pobudniki za sodelovanje s KP, navezal tudi prvi uradni stik z Borisom Kidričem. Predstavnik krščanskih socialistov na ustanovnem sestanku OF, nato član IO OF.

Podatki iz T. Fajfar, *Odločitev*, Ljubljana 1966, str. 22—23; iz knjige *Rimske Toplice v borbi in svobodi 1956*; ustni podatki T. Fajfarja, J. Jurača in S. Kovača avtorju.

⁶ Ustni podatki Mira Jeršiča avtorju, julija 1976 v Ljubljani.

⁷ Zapis hrani Miro Jeršič.

^{7a} A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 3, Zapisnik širše seje načelstva JSZ, 15. avgusta 1935.

⁸ Izpričano v zapisnikih sej načelstva JSZ, v osebni korespondenci S. Žumra in Mira Jeršiča ter v ustnih izjavah S. Žumra, J. Rozmana, J. Jurača in M. Jeršiča avtorju.

⁹ Arhiv CK ZKS, Zbirka fotokopij dokumentov KPJ 1935 iz arhiva Kominterne. Poročilo Antona, Slovenija s konca oktobra 1935 — CK KPJ v Moskvo.

¹⁰ Ravno tam.

¹¹ Takšno oceno o skupini je podal avtorju dr. Jože Vilfan v Ljubljani 22. junija 1976. Dr. Jože Vilfan je prvi od slovenskih komunistov navezal stike s krščanskosocialističnimi intelektualci, 1935 z dr. J. Pokornom, advokatom v Škofji Loki in preko njega z dr. Alešem Stanovnikom.

¹² Delavska pravica, 2. februarja 1935.

¹³ Vencelj Perko, Dr. Aleš Stanovnik in spomini nanj, *Jeseniški zbornik*, III., 1975, str. 445.

¹⁴ Vencelj Perko, Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935 v *Jeklo in ljudje*. *Jeseniški zbornik*, III., avgust 1975, str. 155—180.

¹⁵ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 3.

¹⁶ Vencelj Perko, Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935, str. 176.

¹⁷ Delavska pravica, 26. julija 1935.

¹⁹ Delavska pravica, 5. septembra 1935; podrobno obravnava stavko v Količevem Mirko Stiplovšek v knjigi Tri obletnice papirnice Količevo 1920, 1935, 1950 izd. Papirnica Količevo 1975.

¹⁹ A IZDG, fond JSZ, fasc. Ia — Zapisnik 11. seje načelstva JSZ, 10. oktobra 1935.

²⁰ Delavska pravica, 17. oktobra 1935.

²¹ M. Stiplovšek, Tri obletnice, str. 14.

²² Delavski obzornik, 26. oktobra 1935.

²³ A IZDG, fond JSZ, fasc. Ia, M3 — Zapisnik seje vodstva JSZ, 8. septembra 1935.

²⁴ Ravno tam.

²⁵ Tiskanih je bilo 900 izvodov na boljšem papirju, obsegal je dve strani večjega formata. Poslana je bila na vse oblastne instance in vsem organizacijam JSZ. En izvod tudi v A IZDG, fond JSZ, fasc. Ia, M3.

²⁶ A IZDG, fond JSZ, fasc. Ia. Zapisnik 12. seje načelstva, 23. oktobra 1935.

²⁷ Delavska pravica, 14. novembra 1935.

²⁸ Ravno tam in v A IZDG, fond Delavske zbornice — Zapisniki sej skupščine DZ 1933—1938, str. 104—105.

²⁹ A IZDG, fond Delavske zbornice — Zapisnik sej upravnega odbora DZ 1933—1937, str. 138.

³⁰ Glej podrobneje F. Saje, Nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred vojno. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI., št. 1-2, Ljubljana 1966, str. 31—35 in Alenka Nedog, Povezovanje revolucionarnih sil v okviru ljudsko-frontnega gibanja na Slovenskem. Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 71.

³¹ Temeljit dokumentiran zgodovinski prikaz stavke je napisal F. Kresal v svoji knjigi Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji 1918—1941, Ljubljana 1976, str. 335—375; naš prikaz se v bistvu naslanja na omenjenega avtorja.

³² F. Kresal, str. 284—335.

³³ F. Kresal, str. 335—360.

³⁴ F. Kresal, str. 356.

³⁵ Delavska pravica, 1. oktobra 1936.

³⁶ Glej med drugim tudi A IZDG, fond JSZ, fasc. Ia, M4 — Zapisnik seje širšega vodstva JSZ, 20. septembra 1936.

³⁷ Slovenec, 9. oktobra 1936.

³⁸ Faksimile volilne liste v Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik, III., 1975, str. 50.

³⁹ Natisnjen 12. oktobra 1936 v Univerzitetni tiskarni v Ljubljani, faksimile tudi v Jeklo in ljudje, III., str. 51.

⁴⁰ Podatki iz Slovenca, 26. oktobra 1936.

⁴¹ Slovenec, 1. novembra 1936.

⁴² Delavska pravica, 5. novembra 1936.

⁴³ Delavska pravica, 4. marca 1937.

⁴⁴ Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik, III., str. 28—29.

⁴⁵ Delavska pravica, 21. januarja 1937.

⁴⁶ Poročilo konfidenta Varnostne službe KID o zborovanju JSZ — Arhiv Tehničnega muzeja Železarne Jesenice.

⁴⁷ Delavska pravica, 11. marca 1937.

⁴⁸ F. Kresal, Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI., 1-2, Ljubljana 1966, str. 73.

⁴⁹ F. Saje, Nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred vojno, str. 38.

⁵⁰ J. Gostinčar se je nato hitro distanciral od klerikalnega vodstva in bil v obračunavanju z njim ves čas odločno na krščansko-socialističnem stališču.

⁵¹ Delavska pravica, 22. avgusta 1935.

⁵² Delavska pravica, 19. septembra 1935.

⁵³ Delavska pravica, 21. novembra 1935.

⁵⁴ Delavska pravica, 24. decembra 1936. Točen opis sestanka in besedilo sporazuma so objavili samo krščanski socialisti in to šele točno po enem letu v jeku najhujše borbe s klerikalno ZZZ.

⁵⁵ Delavska pravica, 24. decembra 1936.

⁵⁶ Ravno tam.

⁵⁷ Ravno tam.

⁵⁸ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 3 — Zapisnik 23. redne seje načelstva JSZ, 29. aprila 1936.

⁵⁹ Kres, januar 1936, str. 7—10.

⁶⁰ Delavska pravica, 12. marca 1936.

⁶¹ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 4 — Zapisnik 3. širše seje načelstva JSZ, 14. marca 1937.

⁶² Delavska pravica, 12. marca 1936.

⁶³ Delavska pravica, 12. maja 1936.

⁶⁴ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 3 — Zapisnik 25. redne seje načelstva JSZ, 25. maja 1936.

⁶⁵ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 4 — Zapisnik 9. redne seje načelstva JSZ, 4. avgusta 1936.

⁶⁶ A IZDG, fond Delavske zbornice. — Zapisnik sej upravnega odbora 1933—1937; Zapisnik XXIV. seje UO Delavske zbornice 7. avgusta 1936.

⁶⁷ Slovenec, 15. avgusta 1936.

⁶⁸ Slovenec, 24. oktobra 1936.

⁶⁹ Ravno tam.

⁷⁰ Delavska fronta, 7. novembra 1936.

⁷¹ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 4 — Zapisnik 19. redne seje načelstva JSZ, 21. februarja 1936.

⁷² A IZDG, fond JSZ, Zapisnik 21. seje načelstva JSZ, 7. aprila 1936.

⁷³ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 3 — Zapisnik 23. redne seje načelstva JSZ, 29. aprila 1936.

⁷⁴ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 4 — Zapisnik 15. redne seje načelstva JSZ, 15. septembra 1936.

⁷⁵ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 4 — Zapisnik širše seje načelstva JSZ, 20. septembra 1936.

⁷⁶ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 4 — Zapisnik 23. redne seje načelstva JSZ, 17. novembra 1936.

⁷⁷ Delavska pravica, 21. januarja 1937.

⁷⁸ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 4 — Zapisnik 30. seje načelstva JSZ, 12. januarja 1937.

⁷⁹ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 4 — Zapisnik 37. seje načelstva JSZ, 9. marca 1937.

⁸⁰ Delavska pravica, 1. aprila 1937.

⁸¹ Prinesel je obširna nadaljevanja, v katerih je podal svoj podoben dogajanje v Spaniji in s silno bornimi in sofističnimi argumenti polemiziral s Kocbekom. V vsem tem pisanju ni dejansko izražena nobena posebno pomembna misel.

⁸² Ljubljanski škofijski list, 1937, str. 17—18; ves spor med klerikalnim vodstvom in uredništvom Doma in sveta povzet po M. Mikuš, Pregled zgodovine NOB, I. del. Ljubljana 1960, str. 130—131.

⁸³ »Dom in svet v letu 1937« brošura v samozaložbi bivših urednikov Fr. Koblarja, Fr. Steleta in Fr. Vodnika. Tej brošuri je posvetila »Sodobnost« dve recenziji Drago Šega in Josip Vidmar.

⁸⁴ Ustni podatki prof. Boga Grafenauerja avtorju, avgusta 1976 v Ljubljani.

⁸⁵ Fran S. Finžgar, Izbrana dela VII. Celje 1962, stran 331.

⁸⁶ Ustni podatki prof. Boga Grafenauerja avtorju v Ljubljani avgusta 1976 in Poročilo J(akoba) Š(olarja) Akademski kulturno socialni teden v Čas XXXII, 1937/38, str. 94—102.

⁸⁷ Mi mladi borci, 20. avgusta in 3. septembra 1937.

⁸⁸ S. Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941, str. 343.

⁸⁹ Jutro, 24. maja 1937.

⁹⁰ Delavska pravica, 22. junija 1937.

⁹¹ Sodobnost V., 1937, str. 231.

⁹² M. Jeršič je povedal avtorju, da je v prvem letniku odgovarjal za uredništvo in izdajatelja samo formalnopravno. Dejansko je ves čas urejeval revijo E. Kocbek sam. Če je še kdo drugi sodeloval pri urejevanju, ne ve. Tudi mu ni znano, kdo je vodil upravo.

⁹³ Dejanje, I., 1938, str. 113—114.

⁹⁴ Dejanje, I., 1938, str. 104—105.

⁹⁵ Dejanje, I., 1938, str. 90.

⁹⁶ Dejanje, II., 1939, str. 311—314.

⁹⁷ Dejanje, III., 1940, str. 6.

⁹⁸ Dejanje, III., 1940, str. 294.

⁹⁹ Dejanje, III., 1940, str. 361—375.

¹⁰⁰ Dejanje, IV., 1941, str. 47.

¹⁰¹ Socialisti so za volitve nastopili v skupnem bloku s slovenskim delom velikomeščanske JNS tudi na opozicijski listi.

¹⁰² A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 5 — Zapisnik 18. redne seje načelstva JSZ, 6. decembra in 19. redne seje, 14. decembra 1937.

¹⁰³ A IZDG, fond JSZ, fasc. I a, M 5 — Zapisnik 23. seje načelstva JSZ, 10. januarja 1938.

¹⁰⁴ A IZDG, fond JSZ, Zapisnik 24. seje načelstva JSZ, 17. januarja 1938.

¹⁰⁵ A IZDG, fond JSZ, Zapisnik 3. širše seje načelstva JSZ, 27. februarja 1938 in Delavska pravica, 3. marca 1938.

¹⁰⁶ A IZDG, fond Delavska zbornica, fasc.: Delavski zaupniki.

¹⁰⁷ Delavska pravica, 10. marca 1938.

¹⁰⁸ Letak je bil zaplenjen v okolici Kranja in prek banovinskega odbora JRZ poslan dr. Mihi Kreku v Beograd. — Arhiv Jugoslavije fond Narodna skupščina, fasc. Kabinet dr. Mihe Kre-

ka. — Na letak me je prijazno opozorila Alenka Nedog, za kar se ji zahvaljujem.

¹⁰⁹ Obzornik delavske politike (šapirografirano), št. I., 1938, v A CK ZKS.

¹¹⁰ Delavec, 15. junija 1938.

¹¹¹ Glej Slovenec, 31. maja 1938; Nova pravda (glasilo narodno socialističnega delavstva) 6. junija 1938 in Delavska pravica, 9. junija 1938.

¹¹² Nova pravda, 20. junija 1938; Delavska pravica, 23. junija 1938.

¹¹³ 16. avgusta 1918 je bil namreč ustanovljen »Narodni svet za Slovenijo« v Ljubljani.

¹¹⁴ Delavska pravica, 28. julija 1938.

¹¹⁵ Delavska pravica, 8. septembra 1938.

¹¹⁶ Delavska pravica, 15. septembra 1938.

¹¹⁷ Tiskani letak »Ugotovitve in sklepi občnega zbora Jugoslovanske strokovne zveze 12. junija 1938« — A IZDG, fond JSZ, fasc. Ia, M 5.

¹¹⁸ Ravno tam.

¹¹⁹ Politika (Beograd), 30. julija 1938.

¹²⁰ Delavska politika, 2. avgusta 1938.

¹²¹ Delavska pravica, 4. avgusta 1938.

¹²² Ustna izjava dr. M. Breclja avtorju, junija 1972 in M. Jeršiča avtorju, junija 1976.

¹²³ To je počelo vse klerikalno časopisje: Slovenec sam sicer previdno, Straža v viharju in Slovenski delavec pa popolnoma nesramno.

¹²⁴ Slovenec, 1. novembra 1938.

¹²⁵ Takšen je bil naslov njenega uvodnika 24. novembra 1938.

¹²⁶ Ravno tam.

¹²⁷ Seznam kandidatov, toda ne popoln, prinaša Delavska pravica, 1. decembra 1938; popoln seznam pa Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine, 30. novembra 1938, str. 892—899, v njem so razvrščeni kandidati po volilnih listah, kar ne daje jasne slike opozicije; najboljši za našo rabo pa je seznam v beograjski Politiki 8. decembra 1938, kjer so podani kandidati po volilnih okrajih, vsak kandidat pa je označen s strankarsko oz. skupinsko pripadnostjo.

¹²⁸ Slovenec, 25. novembra 1938; Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije. Izjava Franca Leskoška z dne 30. XI. 1938 v obliki letaka Slovenskim delavcem, kmetom in obrtnikom.

¹²⁹ Slovenec, 30. novembra 1938.

¹³⁰ Slovenec, 4. decembra 1938.

¹³¹ Slovenec, 8. decembra 1938.

¹³² Slovenec, 12. decembra 1938; Delavska politika, 13. decembra 1938 in Službeni list Kraljeve banske uprave, 18. decembra 1938.

¹³³ Ravno tam.

¹³⁴ Ravno tam.

¹³⁵ Slovenski delavec, 20. decembra 1938.

¹³⁶ M. Mikuš, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, I. del, Ljubljana 1960, str. 119.

¹³⁷ Ravno tam in Delavska pravica, 22. decembra 1938.

- ¹³⁸ Ustni podatki M. Jeršiča avtorju 1. septembra 1976.
- ¹³⁹ Delavska pravica, 19. januarja 1939.
- ¹⁴⁰ Delavska pravica, 19. januarja 1939.
- ¹⁴¹ A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M 1 — Zapisnik 27. seje načelstva JSZ, 16. januarja 1939.
- ¹⁴² Pismo škofa Rožmana dr. p. Angeliku Tomincu, 21. januarja 1939 — Original hrani S. Žumer, fotokopijo tudi A IZDG — Zapuščina S. Žumra.
- ¹⁴³ Slovenec, 19. januarja 1939.
- ¹⁴⁴ A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M 1 — Zapisnik seje vodstva JSZ, 22. januarja 1939 in poročilo o seji v Delavski pravici, 26. januarja 1939.
- ¹⁴⁵ Pismo ravno tam.
- ¹⁴⁶ Resolucija priložena zapisniku seje, ravno tam, objavljena tudi v Delavski pravici 26. januarja 1939.
- ¹⁴⁷ Ravno tam.
- ¹⁴⁸ A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M 1 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 27. januarja 1939 in Delavska pravica, 2. februarja 1939.
- ¹⁴⁹ Službeni list Kraljeve banske uprave Dravske banovine, 7. aprila 1939.
- ¹⁵⁰ A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M 1 — Zapisnik 3. širše seje načelstva JSZ, 2. aprila 1939.
- ¹⁵¹ Citiram iz »Spomenice vsem prijateljem delavskih in namoščenskih samoupravnih in državljanskih pravic«, ki jo je izdal Osrednji strokovni odbor za Slovenijo 14. aprila 1939, str. 4.
- ¹⁵² Slovenski delavec, 14. aprila 1939.
- ^{152a} Pismo hrani S. Žumer, fotokopija v A IZDG, Zbirka kršč. socialisti, — Zapuščina S. Žumra.
- ¹⁵³ A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M 2 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 4. septembra 1939.
- ¹⁵⁴ A IZDG, fond JSZ — Zapisniki sej načelstva JSZ april — september 1939 in Delavska politika in Delavska pravica v istem času.
- ¹⁵⁵ Delavska pravica, 29. junija 1939.
- ¹⁵⁶ Delavska pravica, 8. junija 1939.
- ¹⁵⁷ Ravno tam.
- ¹⁵⁸ Delavska pravica, 15. junija 1939.
- ¹⁵⁹ Podatki po Delavski pravici, 31. avgusta 1939.
- ¹⁶⁰ Delavska pravica 7. septembra 1939; podobno je govorila tudi socialdemokratska Delavska politika; verjetno res lahko imamo njune ocene za točne, kajti enake številke kot ta dva lista je navajal v svojem tajnem poročilu podjetju tudi konfident KID Kuhar, ki je bil hud nasprotnik socialnodemokratskih in krščanskih socialistov. Njegovo poročilo v Tehniškem muzeju Jesenice, brez signature.
- ¹⁶¹ Delavska pravica, 3. avgusta 1939.
- ¹⁶² Delavska pravica, 27. julija 1939.
- ¹⁶³ Blok je bil ustanovljen marca 1939 ob Hitlerjevi aneksiji Češke za narodnoobrambne namene.
- ¹⁶⁴ A CK ZKS — Zbirka letakov — Narodni akademski blok slovenski javnosti.
- ¹⁶⁵ Pismo hrani prof. dr. Bogo Grafenauer, po ustni izjavi avtorju avgusta 1976.

¹⁶⁶ Vsa predavanja so bila objavljena v knjigi Bohinjski teden. Zbornik predavanj akademskega kulturnosocialnega tedna SKAD Zarje v letu 1939. Ljubljana 1940. Ocena vsebine tedna pa je povzeta po S. Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje, str. 345.

¹⁶⁷ Delavska pravica, 10. in 24. avgusta 1939.

¹⁶⁸ Mi mladi borci, 29. decembra 1939.

¹⁶⁹ Sodobnost, septembra 1939, str. 424—436, Problemi tretjega tabora.

¹⁷⁰ Sodobnost, 1939, str. 425.

¹⁷¹ Ravno tam, str. 426.

¹⁷² Ravno tam, str. 435.

¹⁷³ Ravno tam, str. 435.

¹⁷⁴ Delavska pravica, 1. julija v članku Narodna obramba.

¹⁷⁵ Edinost, 15. septembra 1939.

¹⁷⁶ Ustni podatek D. Kermavnerja avtorju septembra 1972, da sta bila na konferenci v imenu krščanskih socialistov dr. Marjan Breclj in dr. Aleš Stanovnik.

¹⁷⁷ Večernik, 27. decembra 1939.

¹⁷⁸ A CK ZKS — M (letaki), Osnutek razglasa Zveze delovnega ljudstva Slovenije.

¹⁷⁹ Tiskani razglas ZDLS »Kaj hočemo«, iz novembra 1939 — A CK ZKS, F (množično gibanje).

¹⁸⁰ O tem je čisto jasno pisal mariborski Večernik 29. decembra 1939 v članku Slovenska politika 1939.

¹⁸¹ O tem piše podrobno Alenka Nedog v citirani razpravi, Razvoj ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji, rokopis, str. 199—202.

¹⁸² O tem natančno Alenka Nedog, Razvoj ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji, rokopis, str. 253 in dalje.

¹⁸³ Večernik, 18. novembra 1939.

¹⁸⁴ Večernik, 7. decembra 1939.

¹⁸⁵ Večernik, 2. decembra 1939.

¹⁸⁶ V obrambo demokratičnih svoboščin; izd. IO ZDLS, Ljubljana, novembra 1939 (je izšla decembra 1939) — A CK ZKS.

¹⁸⁷ Delavska pravica, 12. oktobra 1939.

¹⁸⁸ Delavska pravica, 19. oktobra 1939.

¹⁸⁹ Dejanje 1939, str. 270—278; 310—320; 369—386; 408—426.

¹⁹⁰ Ustna izjava E. Kocbeka in B. Ziherla avtorju oktobra 1972.

¹⁹¹ V obrambo demokratičnih svoboščin.

¹⁹² Delavska politika, 18. novembra 1939. Politično delo in delovanje.

¹⁹³ Prva je to zabeležila Alenka Nedog v svojem rokopisu Razvoj ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji, sklicujoč se na posamezne ustne izjave nekaterih tedanjih akterjev; rokopis, str. 212—213.

¹⁹⁴ Alenka Nedog je še mislila, da ni ohranjen noben primerek tega biltena, ker ga tudi Jože Bajec v svoji bibliografiji »Slovenski časniki in časopisi 1937—1945«, Ljubljana 1974 ne navaja. Medtem je Miro Jeršič izročil avtorju en izvod biltena. — A IZDG Zbirka kršč. socialisti, Zapuščina Mira Jeršiča.

¹⁹⁵ Ustna izjava E. Kocbeka avtorju oktobra 1972.

¹⁹⁶ Delavska pravica, 19. oktobra 1939.

¹⁹⁷ Ravno tam.

¹⁹⁸ Delavska pravica, 30. novembra 1939.

¹⁹⁹ Delavska pravica, 2. novembra 1939.

²⁰⁰ Slovenec, 13. decembra 1939.

²⁰¹ A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M2 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 11. decembra 1939.

²⁰² Prepis pisma v A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M2 — Priloga Zapisniku seje načelstva JSZ, 18. decembra 1939.

²⁰³ Delavska pravica, 21. decembra 1939.

²⁰⁴ Delavska pravica, 18. januarja 1940, Brezplodni boj.

²⁰⁵ Takšna stališča so slovenski komunisti razkrivali med drugim v letaku Akademski komunisti z odobrenjem CK ZKS, novembra 1939 — letak v A CK ZKS v Novi ljudski pravici (glasilu ZDL) 15. decembra 1939 v članku Vojna in naši socialisti in v glasilu CK KPJ Proleterju aprila-maja 1940. V letaku Akademski komunisti so med drugim zapisali, da se je bistveno spremenil značaj narodnoobrambnega dela, ki mora dobiti »današnjim vojnim prilikam odgovarjajoče oblike dela... Nova svetovna vojna in vojna za osvoboditev malih narodov, za obrambo poljskega ali češkega naroda, to ni vojna za demokracijo in proti fašizmu. To ni pravična vojna in naloga vsega resnično naprednega gibanja je, da prepreči razširitev te vojne, da jo čim prej zaključi in uniči njene vzroke«. — V majski številki Proleterja pa je moč v članku »Jedinstvo reakcije protiv radnog naroda« prebrati tudi takole ostre obsodbe donedavnih zaveznikov »... Cel mozaik slovenskih malomeščanskih partij, ki so nastale z razkrojem JRJ in JNS, to so SDS, kmečko delavska stranka, radikali, SLS, krščanski socialisti itd. se vleče danes na repu HSS in angleško-francoskih imperialistov in se v tem pogledu vse bolj približujejo Koroščevim pozicijam. In da ne bi bili zadnji, so dvignili v tem protiljudskem, antisovjetskem in antikomunističnem koncertu svoj glas tudi socialni demokrati, povečujoč vojne cilje anglofrancoskih imperialistov in pomagajoč režimu v boju proti delavskemu razredu in gibanju ljudstva za mir.« Zaradi tega pravi dalje, delavski razred ne more več sklepiti kompromisov s temi demokratskimi strankami, »ki so odkrito prešle na pozicije vojne, nasilja proti narodu, na pozicije obrambe imperalizma«.

²⁰⁶ Delavska pravica, 21. decembra 1939, Sovjeti v luči sedanjih dogodkov (Božično pismo) slovenskemu malemu človeku.

V. KRŠČANSKI SOCIALISTI DOKONČNO V SPORAZUMU S KOMUNISTIČNO PARTIJO OD POLETJA 1940 DO USTANOVITVE OSVOBODILNE FRONTE 27. APRILA 1941

¹ O tem bistvenem problemu razvoja krščanskih socialistov v zadnjem letu pred vojno oziroma ustanovitvijo OF manjka osnovno dokumentarno gradivo, saj je bilo vse to zbliževanje, sporazumevanje in sodelovanje s komunisti ilegalno in zato tajno ter je ostalo večinoma nezapisano. Ohranjeno gradivo krščanskih socialistov iz tega časa vsebuje le podatke o njihovem javnem delu, to je o mezdnih akcijah, javnih vprašanjih in posredovanjih

pri oblasti, o dogovarjanju in sodelovanju s socialnodemokratskimi sindikati, o občnih zborih in drugih sestankih delavcev, o volitvah delavskih zaupnikov ter o propagandni dejavnosti in o polemiki s klerikalci. Zato se ta del veliko bolj kot prejšnji opira na podatke, pridobljene v pogovorih s tedanjimi udeleženci dogajanja, na nekatere že objavljene in tudi neobjavljene spomine, na zasebna pisma in na nekatere posredne dokumentarne vire.

^{1a} Slovenec, 19. marca 1940.

² Delavska pravica, 21. marca 1940.

³ Ljubljanski škofijski list, 25. aprila 1940.

⁴ Delavska pravica, 25. aprila 1940.

⁵ Avtor je o tem sestanku spraševal S. Kovača, T. Fajfarja, J. Jurača, M. Jeršiča, S. Žumra, E. Kocbeka in druge, pri vseh je bil odgovor le »pozno spomladi, ali v začetku poletja 1940«. Metod Mikuž v Pregledu zgodovine NOB I. del, str. 121 locira ta sestanek na poletje, Tone Fajfar pa v knjigi Odločitev, Spomini in partizanski dnevnik, Ljubljana 1966, str. 22, pravi spomladi. Lahko, da je v mnenju obeh le nekaj dni razlike. Vsi indici kažejo, da je bil sestanek prve dni poleti, takoj po občnem zboru JSZ, ki je bil 23. junija 1940.

⁶ Ustni podatek Staneta Kovača avtorju, februarja 1976 v Ljubljani.

⁷ Ustni podatki Staneta Kovača in Jožka Rozmana avtorju v Ljubljani, februarja 1976.

⁸ Tone Fajfar, Odločitev, Spomini in partizanski dnevnik, Ljubljana 1966, str. 22. — Isto trdi tudi S. Žumer v pismu Tonetu Fajfarju, 17. septembra 1946. Prepis pisma v A IZDG, Zbirka kršč. socialisti — Zapuščina Srečka Žumra.

⁹ V pismu Tonetu Fajfarju, 17. septembra 1946 in v intervjuju avtorju v jeseni 1975.

¹⁰ Potek sestanka opisal februarja 1976 avtorju Stane Kovač, ki je navedel Jurača kot referenta in vsebino referata. J. Jurač sam se v razgovoru z avtorjem julija 1976 ni spominjal, da bi bil on glavni referent in je povedal, da so govorili vsi.

¹¹ Resolucija sprejeta na III. konferenci Komunistične stranke Slovenije; izdana kot tiskana brošurica malega formata 12 strani — A CK ZKS. Obsega I. Uvod, v katerem oriše splošno-politični položaj v svetu, II. Temeljne momente v delovanju KPS do III. konference, III. Krah slovenskih meščanskih strank, IV. Osnovne naloge, V. Organizacijska vprašanja in kadre KPS in nazadnje Sklep. — V naslovu brošure je tiskarska napaka, namreč sklepi I. konference.

¹² Resolucija sprejeta na III. konferenci Komunistične stranke Slovenije.

¹³ Izjava Toneta Fajfarja, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VI/1966, str. 260.

¹⁴ Alenka Nedog, Razvoj ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji, rokopis, str. 287.

¹⁵ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VI/1966, str. 260—261.

¹⁶ Tone Fajfar, Odločitev, str. 23.

¹⁷ Alenka Nedog, Utrjevanje enotnosti protifašističnih sil na Slovenskem ob snovanju Društva prijateljev Sovjetske zveze leta 1940. Kronika 23. št. 2/1975, str. 68.

¹⁸ Tone Fajfar, Odločitev, str. 23.

¹⁹ E. Kocbek je v intervjuju avtorju oktobra 1972 povedal, da so imeli komunisti takrat do njega nekaj časa rezervirano stališče zaradi objave novele Igor v Dejanju in so ga zato povabili šele pozneje, ko so njihovi dvomi odpadli.

²⁰ Vse te podatke je na osnovi blagajniške liste razčlenil na prošnjo avtorja tedanji blagajnik društva Miro Jeršič. Lista v A IZDG, Zbirka kršč. socialisti — Zapuščina Mira Jeršiča.

²¹ Ustni podatki Mira Jeršiča in Toneta Fajfarja avtorju julija 1976, tudi A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M 2 — Zapisnik seje načelstva JSZ, 16. junija 1940.

²² Slovenija, 1. januarja 1941.

²³ A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M 3 — Zapisnik širše seje načelstva JSZ, 13. oktobra 1940; isto tudi Delavska pravica v uvodniku 17. oktobra 1940.

²⁴ A IZDG, fond JSZ, fasc. II., M 3 — Poročilo J. Rozmana za sejo načelstva JSZ dne 13. januarja 1941.

²⁵ Delavska pravica, 4. aprila 1941.

²⁶ Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I., str. 121—122.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Osnovni arhivski vir za zgodovino krščanskega socializma med dvema vojnama je arhiv krščanskosocialističnega sindikata Jugoslovanske strokovne zveze, Fond Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ) v arhivu IZDG (Inštituta za zgodovino delavskega gibanja) v Ljubljani, ki obsega 10 fasciklov in hrani arhivalije sindikata od 1922—1927 do 1941. Predvsem so to zapisniki sej načelstva JSZ, dalje predsedstva (razširjeno načelstvo) JSZ, različnih pomembnejših konferenc (3 fascikli), korespondenca JSZ z mednarodnimi združenji krščanskih sindikatov, društvena pravila in poslovniki JSZ in njenih skupin, nekaj manj važnih okrožnic in dopisov. Največ pa je zapisnikov o mezdnihih sporih, pogajanjih in sporazumih — kolektivnih pogodbah, ki jih je sklenila JSZ s podjetji, v katerih je obstajala njena organizacija. V arhivu manjkajo zapisniki letnih občnih zborov, na katerih so določali politično linijo JSZ (te je najti prirejene v časopisu Delavska pravica) in večina korespondence z vodstvom klerikalne stranke, drugimi sindikalnimi centralami in oblastnimi institucijami.

Precej podatkov o delu JSZ je v fondu Delavske zbornice, 50 fasciklov, v arhivu IZDG. Najpomembnejši v fondu za našo problematiko so zapisniki sej predsedstva Delavske zbornice in seje upravnega odbora Delavske zbornice, za leta 1926—1941, ki so vezani v knjige (25 knjig). Iz njih je moč razvideti delo JSZ v Delavski zbornici in deloma njen odnos do socialdemokratskega in narodnosocialističnega sindikata ter do oblasti.

Pomembnejša zbirka dokumentov, ki je prišla v poštev pri našem delu, so fotokopije dokumentov KPJ iz arhiva kominterne v Arhivu CK ZKS v Ljubljani. V tem arhivu je še zbirka dokumentov protikomunističnih sodnih procesov in zbirka brošur in letakov iz tridesetih let z oznako (Množično gibanje). Iz njih smo rekonstruirali odnos Komunistične partije Jugoslavije v Sloveniji do krščanskih socialistov v tridesetih letih.

Nekaj pomembnih podatkov v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) je v osebni zbirki komunista Dragotina Gustinčiča. To so predvsem njegove in Lovra Kuharja analize

družbenopolitičnega položaja v Sloveniji za leta 1933 in 1934, kjer izražata tudi svoje stališče do slovenskih krščanskih socialistov.

Podatke o prepovedi različnih krščanskosocialističnih organizacij je najti v Arhivu Slovenije, fond banske uprave, ki je žal ohranjen le fragmentarno.

Pravila poslovnika zapisnika občnih zborov in sestave upravnih in nadzornih odborov različnih krščanskih socialističnih združenih organizacija je najti v Arhivu Okrožnega sodišča in Okrožnega gospodarskega sodišča v Ljubljani.

Nekaj izredno pomembnih podatkov je v dokumentih, ki so jih dali na vpogled zasebniki Miro Jeršič, Srečko Žumer, Ernest Vilfan, dr. Marjan Breclj in Danilo Puc. To so predvsem korespondenca, različne spomenice krščanskih socialistov in drugi dokumenti. Dokumenti, ki so jih dali na vpogled Žumer, Jeršič in E. Vilfan, so spravljani v originalu ali v fotokopiji v Arhivu IZDG pod oznako Osebna zapuščina: S. Žumer, M. Jeršič in E. Vilfan.

Precej gradiva o krščanskih socialistih bi se moglo najti še v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, ki pa žal ni dostopno.

Iz navedenega je razvidno, da je primarnega arhivskega gradiva o razvoju krščanskih socialistov precej. Ohranjen je skoraj kompletni arhiv osnovne krščanske socialistične organizacije delavske strokovne zveze »Jugoslovanske strokovne zveze«. S tem je krščanskosocialistično gibanje od vseh političnih gibanj v Sloveniji med obema vojnama, poleg malo manj popolnega gradiva komunistov, edino z ohranjenim arhivom. Kljub temu pa seveda samo arhivsko gradivo še ne daje celotne popolne podobe gibanja in jo je bilo potrebno dopolnjevati še z zelo bogatim časopisnim gradivom.

Ugotoviti moramo celo, da so časopisni viri zelo pomembni in bogati s podatki ter neprecenljive važnosti, ker imajo kontinuiteto. Ta odlika velja zanje sploh za proučevanje vse politične zgodovine obdobja med obema vojnama.

Za našo monografijo so prišli v poštev časniki in revije štirih oziroma petih političnih tokov v slovenskem političnem življenju.

Kot prvi seveda sam krščanskosocialistični tok: časopisi, tedniki, osrednja informativna glasila krščanskosocialističnega gibanja oziroma JSZ: *Naša moč* za leti 1918 in 1919. *Večerni list* za leto 1920, nasledil ga je *Novi čas* za leto 1921 do avgusta 1922 (izhajal večkrat na teden). S koncem leta 1922 začne izhajati *Pravica* (krščanskega delovnega ljudstva) in izhaja do poletja 1928, ko jo nasledi *Delavska pravica*, ki izhaja do vojne. Poleg tega informativnega časopisa je imelo krščanskosocialistično gibanje zelo razvito in zelo kvalitetno revialno publicistiko. Poleg ciklostiranih socialnih listov leta 1920 je omeniti revije: *Socialna misel* 1922—1927; *Ogenj* (krščanskosocialistične delavske mladine) 1928—1931, ki v nekem smislu predstavlja kontinuiteto prve; nato sledi *Beseda o sodobnih vprašanjih* 1932—1934 in v letih pred vojno še *Dejanje* 1938—1941. Poleg teh krščanskosocialističnih revij je omeniti še nekatere, ki niso bile čisto krščanskosocialistične, so pa v njih veliko objavljali krščanski socialisti in jim včasih dajali ton, to so bile: *Križ na gori* 1925/1927, nadaljevanje *Križ*

1927/1930 in *Dom in svet* do 1937. Potrebno pa je omeniti še vsa-koletni *Delavski koledarček JSZ*.

Kot drugo politično gibanje je klerikalno s svojim centralnim glasilom dnevnikom *Slovenec* za vsa leta 1918—1941 in s centralno nekje uradno družbeno, politično znanstveno revijo *Čas* za vsa leta. Poleg tega pa sta tu še tednika štajerski *Slovenski gospodar* in osrednji poljudni tednik *Domoljub*.

Nova reakcionarna klerofašistična delavska organizacija Zveza združenih delavcev (ustanovljena 1935. leta) je imela v začetku časopis *Delavska fronta*, ki je izhajal v Mariboru 1936; od leta 1937 pa glasilo *Slovenski delavec*. Poleg tega so tu še časopisi mlade intelektualne klerikalne ozidoma klerofašistične avantgarde *Stráža v viharju* od 1934 in *Mi mladi borci* in nazadnje še centralna »*Revija katoliške akcije*« *v Sloveniji*, 1940—1941; ter med vso dobo precej specializiranih klerikalnih časopisov za razne klerikalne organizacije oziroma lokalne namene.

Komunistične poglede je slediti skozi njihovo razvejano legalno časopisje in revije:

Kot prvi pride v poštev legalni tednik ilegalne KP v Sloveniji *Delavske novice* od oktobra 1921 do aprila 1923, sledi *Glas svobode* 1923 in 1924, nato *Delavsko kmetski list* 1924/1925, ki ga avgusta 1926 zamenja *Enotnost* vse do šestojanuarske diktature. Pod diktaturo je ilegalno šapirografirano glasilo KP *Rdeči prapor* od februarja 1932 do jeseni 1934, ko si partija za *Ljudsko pravico* ustvari znova legalni časnik, ki gre do poleti 1935. Nato je tu vrsta legalnih komunističnih delavskih časnikov *Delavski obzornik* 1935/1936, *Delavski list* 1937 in *Glas delavca* 1938. Pomembne dokumente vsebuje centralno glasilo CK KPJ *Proleter* od 1929, za nas je bilo zanimivo zlasti za leta 1939 in 1940.

Od komunističnih revij smo uporabljali:

Književnost 1932—1934 in demokratično-meščansko, nato pa vse bolj komunistično *Sodobnost* 1933—1941; E. Kardelj je leta 1934 napisal v Ljubljanskem zvonu tudi tri daljše kritično polemične članke proti ideologiji krščanskega socializma. Pod imenom Krščanski socializem pa je menil takratni Gosarjev nazor krščanski solidarizem.

Četrto — socialnodemokratsko — gibanje smo sledili po njegovih političnih časopisih: *Naprej* 1918—1923; *Socialist* 1923/1925 in *Delavska politika* 1926—1941 in po njegovem sindikalnem glasilu *Delavec* 1918—1941.

Politiko in nazore slovenske liberalne buržoazije, jugoslovansko unitaristično usmerjene, smo spoznavali iz dnevnika *Jutro* za vso dobo.

Veliko stvari je bilo mogoče osvetliti šele s pritegnitvijo ustnih virov. Te sem zbral od večine vodilnih krščanskih socialistov, dejavnih v obdobju, ki ga zajema pričujoča študija. V intervjujih so dali podatke: Srečko Žumer, Vilko Pitako, France Ačko, Danilo Puc, Edvard Kocbek, Tone Jakopič, Miro Jeršič, Ernest Vilfan, Jože Zemljak, dr. Marjan Breclj, dr. Jože Brilej, Tone Fajfar, Jože Jurač, Stane Kovač in Jožko Rozman. Navedeni so ali do danes ostali krščanski socialisti ali pa so v času pred in med revolucijo postali komunisti, vsi so aktivno sodelovali v OF na bolj ali manj vidnih mestih in večina izmed njih tudi v

obdobju povojne socialistične izgradnje, iz česar lahko precej zanesljivo sklepamo, da so govorili s socialističnega stališča OF. Materialno zanesljivost njihovega pričevanja pa sem skušal vso preveriti z vzporejanjem arhivskih in časopisnih virov.

LITERATURA

Zgodovinske literature o krščanskih socialistih na Slovenskem med dvema vojnama je zelo malo, kajti celotno obdobje slovenske zgodovine med dvema vojnama je izredno slabo obdelano.

Največ in najboljše, kar je do sedaj napisanega o krščanskih socialistih na Slovenskem med dvema vojnama, je kratek pregled njihovega razvoja v delu Metoda Mikuža, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji* I. knjiga, Ljubljana 1960, str. 194—138. Ta pregled je narejen na osnovi časopisja in publicističnega gradiva; arhivskih virov, razen dnevnika škofa Jegliča, ne priteguje.

Vse ostalo, kar je o krščanskih socialistih napisanega v literaturi, so samo fragmenti v sklopu nekaterih zgodovinskih del, ki obravnavajo širše probleme.

To so dela: M. Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev 1917—1941*, Ljubljana, 1965. Krščanske socialiste v ljudskofrontnem povezoivanju je obravnavala Alenka Nedog v razpravi *Razvoj ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji*, Ljubljana 1975, rokopis 320 strani. Enako tudi Mirko Stiplovšek, *Ob štiridesetletnici velike stavke papirniškega delavstva na Količevem* v knjigi *Tri obletnice papirnice Količevo*, 1975 in tudi France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, Ljubljana 1976; isti avtor je omenjal krščanskosocialistični sindikat Jugoslovansko strokovno zvezo v razpravi *Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja* VI, št. 1-2, Ljubljana 1966, str. 63—76.

Krščanskosocialistično delavstvo na Jesenicah je omenjal v dveh svojih sestavkih Vencelj Perko v jeseniškem zborniku *Ljudje in jeklo* III., 1975, str. 19—59 in 155—194. Posebnih vprašanj iz krščanskega socializma se dotikata Slavko Kremenšek v knjigi *Slovensko študentovsko gibanje med dvema vojnama*, Ljubljana 1972 in Marko Dvořak v razpravi *Poizkus orisa križarskega gibanja*, *Nova pot* XXI., 1969, št. 4-6, str. 146—191, št. 7-9, str. 242—278 in št. 10-12, str. 395—402.

Krščanski socialisti so omenjeni tudi v spominski literaturi: Ivan Kreft, *Progresivna preusmeritev ljudskega gibanja v Sloveniji med vojnama* v knjigi *Progresivna Slovenija*, Trst in Koroška, Ljubljana 1964, str. 135—355. Tone Fajfar, *Odločitev*, *Spomini in partizanski dnevnik*, Ljubljana 1966. Edvard Kocbek, *Listina*, Ljubljana 1967.

Precej omemb krščanskih socialistov, ki pa so velikokrat netočne in idejno tendenciozne, je v delu emigranta R. Jurčeca, *Skozi luči in sence*, 3 knjige. Buenos Aires 1964, 1966 in 1969.

Sistematične obdelave zgodovine krščanskih socialistov se je lotil avtor te razprave in iz tega dosedaj objavil razpravo.

VSEBINA

Predgovor	5
Uvod	7
I. Krščanski socializem v Zahodni in Srednji Evropi med dvema vojnama	13
II. Krščanski socialisti pod okriljem slovenske ljudske stran- ke 1918—1928	49
III. Idejna dozoritev in politična emancipacija slovenskih krščanskih socialistov v letih 1928—1934	87
IV. Krščanski socialisti v ljudskofrontnem zbliževanju in raz- hajanju (od leta 1935 do pomladi 1940)	135
V. Krščanski socialisti se dokončno sporazumejo s komu- nistično partijo — od poletja 1940 do ustanovitve Osvo- bodilne fronte 27. aprila 1941	195
Opombe	205
Viri in literatura	236

JANKO PRUNK: POT KRŠČANSKIH SOCIALISTOV V OSVOBODILNO
FRONTO SLOVENSKEGA NARODA — UREDNIK TONE PAVČEK —
OPREMIL JOŽE BRUMEN — IZDALA CANKARJEVA ZALOŽBA V
LJUBLJANI — ZA ZALOŽBO MILOŠ MIKELN — NATISNILA TISKAR-
NA TONE TOMŠIČ V LJUBLJANI 1977

JANKO PRUNK

K

6163 C

329.3:282(497.4)"1918/1941"

020160833

COBISS 0

pot krščanskih socialistov
pot krščanstva

